

ISSN 2415-881X

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

POLITOLOGY BULLETIN ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Issue 100
Випуск 100

№1

2026

Політологічний вісник, Випуск 100, №1 (2026)

Веб-сайт журналу: <https://zpv.knu.ua/>

«Політологічний вісник» — фахове наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журнал публікує оригінальні, закінчені роботи за результатами досліджень у галузі політології, соціальної теорії, філософії політики, геополітики та глобальних систем сучасного розвитку. Також журнал друкує рецензії на книги у галузях політичної науки, що вийшли друком впродовж останніх двох років.

Аудиторія журналу включає науковців, викладачів, аспірантів, студентів, професіоналів, а також широке коло читачів, які цікавляться сучасними тенденціями розвитку політичних наук.

Формат журналу відповідає міжнародним стандартам. Усі статті проходять обов'язкову процедуру рецензування. До складу міжнародної редколегії видання входять відомі науковці в галузі політичних наук. Наукове видання затверджено як фахове з політичних та філософських наук наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. Політологічний вісник ISSN (Print) 2415–881X категорія «Б» індексується в міжнародній науково-метричній базі даних Index Copernicus, Google Scholar, Наукова періодика України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22690–12590 ПР від 24.04.2017 р.

Адреса редакції: «Політологічний вісник», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології), м. Київ, 01601, Україна

Тел.: (+38044) 239 3383 Web: <https://zpv.knu.ua/>

E-mail: editorial_pb@knu.ua

Рекомендовано до друку вченою радою Філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 3 березня 2026 р.).

Усі права застережено. Посилання на матеріали видання під час їх цитування обов'язкові.

Політологічний вісник: науковий журнал / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «Вадекс», 2026. Вип. 100. №1. 360 с.

Політика рецензування

Усі статті проходять процедуру «сліпого» рецензування незалежними експертами, яких призначає Редколегія з числа фахівців у відповідній науковій галузі. Остаточне рішення щодо публікації чи відхилення статті приймає головний редактор, який керується у своїх діях висновками рецензентів. Подаючи статтю, автори можуть попросити виключити із списку можливих рецензентів не більше двох вчених або двох вищих навчальних закладів. Процедура рецензування може тривати до 4 тижнів, залежно від завантаженості експертів.

Редакція інформує автора про зауваження експертів та рішення про прийняття матеріалу до друку або відмову в публікації. У разі позитивного рішення Редколегії, автор вносить відповідні правки та надсилає до редакції остаточний варіант матеріалу. Виправлений варіант рукопису підписується автором і рецензентами «До друку», і змінам не підлягає. При затвердженні змісту номеру журналу редколегія керується датою надходження останнього варіанту статті.

Науковці, які бажають долучитися до числа рецензентів журналу «Політологічний вісник», повинні мати науковий ступінь у відповідних галузях наук, належний досвід роботи та високу репутацію в академічному світі. Свої резюме можна надсилати на адресу редакції журналу.

Етика публікацій

Журнал «Політологічний вісник» керується етичними нормами, рекомендованими «Комітетом з етики публікацій» / Committee on Publication Ethics (COPE). Ознайомитися із правилами можна на сайті COPE: <http://publicationethics.org>. Окрім того, рекомендуємо ознайомитися із правилами етики публікацій, рекомендованими видавництвом «Elsevier» — Publishing Ethics Resource Kit: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

Автори відповідальні за оригінальність поданих ними рукописів, які не повинні містити плагіату і не повинні бути опубліковані раніше в інших виданнях. Редакція журналу гарантує, що кожен рукопис розглядається неупереджено, незалежно від статі автора, його раси, національності, віросповідання, громадянства тощо.

Politology Bulletin, Issue 100, №1 (2026)

Journal homepage: <https://zpv.knu.ua/>

“Politology Bulletin” is an academic peer-reviewed journal, published by the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The Journal publishes original contributions based on studies in the field of political science, social theory, philosophy of politics, geopolitics and global systems of modern development. The Journal also publishes reviews of books in the fields of political science issued over the past two years.

Audience of the Journal includes academics, lecturers, postgraduates, students, professionals, as well as a wide circle of readers interested in modern trends in the development of political sciences.

The Journal’s format corresponds to the international standards. All the articles undergo a peerreview procedure. The International Editorial Board of the Journal includes prominent academics in the corresponding fields of science.

The Journal is approved as a professional academic journal in political and philosophical science by the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 decrete of 17.03. 2020. Politology Bulletin ISSN (Print) 2415–881X category «B» is indexed in an international scientific and methodological database Index Copernicus, Google Scoiar, Scientific periodicals of Ukraine (V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine). Certificate of registration: KB # 22690–12590 IIP of 24.04.2017.

Editorial Address: “Politology Bulletin” Taras Shevchenko National University of Kyiv, auditorium 308-A (Department of Political Science), 60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine.

Phone: (+38044) 239 3383 Web: <https://zpv.knu.ua/>

E-mail: editorial_pb@knu.ua.

It is recommended to print the Academic Council of Philosophical Faculty of Taras Shevchenko Kyiv National University (Protocol No. 2 of March 3, 2026).

All rights reserved. Links to the publication materials during their citation are obligatory.

Political Bulletin: Academic Journal / Main. ed. Oleh Batrymenko; Kyiv National Taras Shevchenko University. K.: LLC “Vadex”, 2026. Issue 100. №1. 360 p.

Peer Review Policy

All the articles are reviewed through a double-blind peer-review procedure by the independent experts, appointed by the Editorial Board from a number of the well-known experts in the relevant scientific field. The final decision to publish or to decline the paper is made by the Editor-in-Chief, who is guided in his actions by the conclusions of the experts. When submitting the article, the author can request to exclude two scientists or two institutes from the list of possible experts.

Peer review procedure may take up to 4 weeks, depending on the workload of experts. The Editorial Board informs the author of the reviewers' comments and of the decision to accept or to decline the paper.

If the decision is positive, the author makes the appropriate corrections and sends to the editorial board the final version of the paper. This amended version is signed by the author and by the experts to print, and no further changes are allowed. While approving the content of the issue, the Editorial Board takes into account the date of receipt of the final version of the paper.

Researchers, who want to take part in the peer review procedure of the Journal, should have a degree in the relevant scientific fields, the appropriate experience and high reputation in the academic world. Please send your resume to the Editorial Board.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

"Politology Bulletin" Journal is guided by ethical standards, recommended by the Committee on Publication Ethics. We recommend reading the relevant rules at the COPE official website: [http:// publicationethics.org](http://publicationethics.org). We also recommend to get acquainted with the Publishing Ethics Resource Kit, recommended by the Elsevier: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

The Journal does not tolerate plagiarism; the authors submitting articles affirm that their manuscripts are original and have not been published previously. The Journal's Editorial Board ensures that each manuscript is reviewed impartially, without regard to gender, race, nationality, religion, citizenship, etc. of the author.

Редакція:

Батрименко Олег Володимирович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (головний редактор)

Кирилюк Федір Михайлович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (заступник головного редактора)

Моджевський Аркадій, доктор наук, професор (відділення політичних наук), Гданський університет, Польща (заступник головного редактора)

Хилько Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (відповідальний редактор)

Товмаш Дмитро Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (відповідальний редактор)

Редакційна колегія:

Брусиловська Ольга Іллівна, доктор політичних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Бйорк-Джеймс Карвіл, доктор філософії, Університет Вандербільта, Нашвілл, США

Девлен Балкан, доктор філософії, старший дослідник, Школа Нормана Патерсона, Оттава, Канада

Кабалуз Фабіан, доктор філософії, професор соціальних наук, Центральний університет наук про освіту, Сантьяго, Чилі

Карина Візіана Гануза, доктор політичних наук, професор, Національний університет Росаріо, Аргентина

Келлер Ольга Борисівна, доктор історичних наук, професор, Тюбінгенський університет ім. Ебергарда Карла, Тюбінген, ФРН

Луптак Мілан, доктор філософії, доцент Вищої школи економіки, Прага, Чехія

Ляшенко Тетяна Михайлівна, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Україна

Мацієвський Юрій Володимирович, доктор політичних наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Україна

Неер Юрген, доктор політичних наук, професор, Університет Віадрина, Франфурт-на-Одері, ФРН

Неліпа Дмитро Васильович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університету імені Тараса Шевченка, Україна

Сторожук Світлана Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Тормахова Анастасія Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Тулиця Олег Леонідович, доктор політичних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Фезерстон Майкл, доктор філософії, професор соціальних наук, Центр теорії, культури та суспільства, Лондон, Великобританія

Шевченко Сергій Леонідович, доктор філософських наук, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Україна

Ярослав Філіп Чуб, доктор політичних наук, професор, Інститут європейських студій Варшавського університету, Варшава, Польща

Editorial:

Oleh Batrymenko, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Editor in Chief)

Kyryliuk Fedir, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Deputy Editor)

Modrzejewski Arkadiusz, Dr hab., Professor (Dept. of Political Science), University of Gdansk: Gdansk, Pomeranian, Poland (Deputy Editor)

Mykola Khylo, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Executive Editor)

Dmytro Tovmash, PhD in Philosophy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Executive Editor)

Editorial Board:

Carina Viviana Ganuza, D. Sc. in Politology, Professor, National University of Rosario, Argentina

Carwill Bjork-James, PhD in Philosophy, Vanderbilt University, Nashville, USA

Olga Brusylowska, D. Sc. in Politology, Professor, Odessa Mechnikov National University, Ukraine

Fabian Cabaluz, D. Sc. in Sociology, Professor, The Metropolitan University of Educational Sciences, Santiago, Chile

Balkan Devlen, PhD in Political Science, Adjunct Research Professor, Norman Paterson School, Ottawa, Canada

Olha Keller, D. Sc. in History, Professor, Eberhard Karls University of Tübingen, Germany

Milan Luptak, PhD in Philosophy, Associate Professor, University of Economics, Prague, Czech Republic

Tetiana Liashenko, D. Sc. in Politology, Senior Researcher, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine

Yuriy Matsiyevsky D. Sc. in Politology, Professor, The National University of Ostroh Academy, Ukraine

Dmytro Nelipa, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Jurgen Neyer, D. Sc. in Politology, Professor, European University Viadrina, Frankfurt (Oder), Germany

Svitlana Storozhuk, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Oleh Tkach, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Anastasiia Tormakhova Ph.D, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Oleh Tupytsia, D. Sc. in Politology, Professor, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

Mikle Featherstone, D. Sc. in Sociology, Professor, Culture and Society Center, London, United Kingdom

Serhii Shevchenko, D. Sc. in Philosophy, Institute of Philosophy named after H.S.Scovoroda of National Academy of Science of Ukraine

Jaroslav Filip Czub, Dr. Sc. in Politology, Professor, University of Warsaw, Poland

ЗМІСТ

I. ФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ ТА СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

<i>Деркач В. Л.</i> Прагматичний натуралізм Ф. Кітчера: незавершена революція в етиці	12-34
<i>Тірбах А. В.</i> Лінгвофілософський символізм практичної філософії Григорія Сковороди: екзистенційний вимір	35-45
<i>Кравченко П. А., Блоха Я. Є.</i> Філософсько-антропологічні засади конструювання дихотомії «друг-ворог»	46-62
<i>Буковинський А. Й.</i> Феномен міграції та його вплив на демографічні процеси	63-78

II. ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

<i>Тормахова А. М., Товмаш Д. А.</i> Образ тіла та тілесність у цифровій візуальній культурі: філософський аспект	79-88
<i>Петренко В. К.</i> Метафора як імператив соціокультурного досвіду людства	89-106
<i>Майстренко О. В.</i> Дискретність соціокультурного розвитку особистості в епоху інформаційного хаосу	107-123
<i>Крисаченко В. С.</i> Політико-правова культура українського суспільства XVIII - початку XIX ст.: кодекси 1743 і 1807 рр.	124-139

III. ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

<i>Ставченко С. В., Третяк О. А., Алексеєнко І. Г.</i> Політична поведінка та політичне представництво: виклики розвитку цифрових політичних технологій	140-152
<i>Калініченко М. М., Подолян Я. В., Найдан М. С.</i> Використання політичних симуляторів у формуванні аналітичних навичок здобувачів вищої освіти	153-171
<i>Голденштейн К. О.</i> Роль символів у політиці: систематизація здобутків українських дослідників	172-186
<i>Поляков А. В.</i> Концепція залежності від шляху в дослідженнях інституційних трансформацій	187-200

IV. СУЧАСНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

- Батрименко О. В., Ткач О. І.* Особливості демократизації інститутів міжнаціональної бюрократії в європейському адміністративному просторі 201-212
- Євдокимова Л. І.* Концепція Гарольда Лассвела як теоретична основа політичної комунікації між державою та громадянським суспільством 213-229
- Федірко І. П., Косілова О. І.* Громадянське суспільство як об'єкт наукового дискурсу 230-243
- Горай О. С.* Утворення коаліцій в органах місцевого самоврядування: зарубіжний і український досвід 244-259
- Каращук М. Г., Слюсар А. О.* Підйом правого популізму та антигендерних рухів як новий фактор впливу на гендерну політику країн європейського союзу та в Україні 260-276

V. АРХІТЕКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

- Горбатенко В. П.* Національна безпека і захист прав людини: діяльність Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану 277-291
- Гордійчук О. О., Омельченко В. Ю., Кондратюк Ю. С.* Трансформація політичних ментальності, свідомості та культури як основа зміцнення національної безпеки України в умовах війни 292-313
- Білецький П. В.* Еволюція поняття «інформаційна безпека» в українському науковому дискурсі (2014-2025) 314-323
- Калініченко Б. М.* Інформаційна безпека України в умовах російської агресії: виклики євроінтеграції та інформаційна політика 324-341
- Фомін І. О.* Політичні механізми забезпечення інформаційної безпеки підприємств в умовах гібридної війни 342-358

Вимоги до публікацій: розташовані на сайті збірника (<https://zpv.knu.ua/>)

CONTENTS

I. PHILOSOPHICAL REFLECTIONS AND SOCIAL TRANSFORMATIONS.

<i>Vadym Derkach.</i> Philip Kitcher's Pragmatic Naturalism: Revolution in Ethics Left Undone	12-34
<i>Anatolii Tirbakh.</i> Linguo-Philosophical Symbolism of Hryhorii Skovoroda's Practical Philosophy: An Existential Dimension	35-45
<i>Petro Kravchenko & Yaroslav Blokha.</i> Philosophical-Anthropological Foundations of Constructing the "Friend-Enemy" Dichotomy	46-62
<i>Adrian Bukovynskyy.</i> The Phenomenon of Migration and Its Impact on Demographic Processes	63-78

II. PHILOSOPHY OF CULTURE

<i>Anastasiia Tormakhova & Dmytro Tovmash.</i> The Image of the Body and Corporeality in Digital Visual Culture: A Philosophical Perspective	79-88
<i>Volodymyr Petrenko.</i> Metaphor as an Imperative of Humanity's Sociocultural Experience	89-106
<i>Oleksandr Maistrenko.</i> Discreteness of Sociocultural Development of Personality in the Era of Information Chaos	107-123
<i>Valentyn Krysachenko.</i> Political and Legal Culture of Ukrainian Society in the 18th – Early 19th Century: The Codes of 1743 and 1807	124-139

III. TRANSFORMATIONS OF THE POLITICAL SPACE

<i>Serhii Stavchenko, Oleksii Tretiak & Ihor Alieksieienko.</i> Political Behavior and Political Representation: Challenges of the Development of Digital Political Technologies	140-152
<i>Mykhailo Kalinichenko, Yana Podolian & Maria Naidan.</i> The Use of Political Simulators in Developing Analytical Skills of Higher Education Students	153-171
<i>Kateryna Goldenshtein.</i> The Role of Symbols in Politics: Systematization of the Achievements of Ukrainian Researchers	172-186
<i>Andriy Poliakov.</i> The Concept of Path Dependence in the Studies of Institutional Transformations	187-200

IV. CONTEMPORARY VECTORS OF POLITICAL SYSTEMS DEVELOPMENT

<i>Oleg Batrymenko & Oleg Tkach.</i> Features of Democratization of International Bureaucratic Institutions in the European Administrative Space	201-212
<i>Liudmyla Yevdokymova.</i> Harold Lasswell's Concept as a Theoretical Foundation of Political Communication between the State and Civil Society	213-229
<i>Ivan Fedirko & Olga Kosilova.</i> Civil Society as an Object of Scientific Discourse	230-243
<i>Oleg Horai.</i> Formation of Coalition in Local Self-Government Bodies: Foreign and Ukrainian Experience	244-259
<i>Mykola Karashchuk & Anastasiia Sliusar.</i> The Rise of Right-Wing Populism and Anti-Gender Movements as a New Factor Influence on Gender Policy in the European Union and Ukraine	260-276

V. ARCHITECTURE OF NATIONAL SECURITY

<i>Volodymyr Horbatenko.</i> National Security and Human Rights Protection: Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine under Martial Law	277-291
<i>Olga Hordiichuk, Victoria Omelchenko & Julia Kondratiuk.</i> The transformation of political mentality, public consciousness, and culture in strengthening Ukraine's national security during wartime	292-313
<i>Pavlo Biletskyi.</i> Evolution of the Concept of "Information Security" in Ukrainian Scientific Discourse (2014–2025)	314-323
<i>Bohdan Kalinichenko.</i> Information Security of Ukraine in the Conditions of Russian Aggression: Challenges of European Integration and Information Policy	324-341
<i>Ivan Fomin.</i> Political Mechanisms for Ensuring Information Security of Enterprises in the Context of Hybrid Warfare	342-358

Autor Guidelines: located on the website of the collection

Деркач Вадим Леонтійович

Кандидат філософських наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

e-mail: vadym_derkach@kneu.edu.ua

ПРАГМАТИЧНИЙ НАТУРАЛІЗМ Ф. КІТЧЕРА: НЕЗАВЕРШЕНА РЕВОЛЮЦІЯ В ЕТИЦІ

Резюме

Стаття аналізує методологічні засади і внутрішні суперечності прагматичного натуралізму Філіпа Кітчера як викладеного в праці *The Ethical Project* (2011). Аргументується, що Кітчер намічає справді революційний методологічний поворот — від обґрунтування норм до опису механізму їх виникнення і еволюції — але не доводить його до кінця через не усунену напругу між дескриптивною теорією і нормативною проповіддю. Пропонується розширення кітчерівського проекту через три концептуальні доповнення: теорію моралі як механізму соціального контролю центрального на чесності і репутації; критерій еволюційно стабільної стратегії як іманентного об'єктивного метакритерію; і розрізнення між описовою теорією моралі та епістемологією нормативних рішень.

Ключові слова: Філіп Кітчер; прагматичний натуралізм; етичний проект; еволюційна етика; еволюційно стабільна стратегія (ЕСС); дескриптивна етика.

Вступ

Філіп Кітчер (Philip Kitcher, нар. 1947) — сучасний британсько-американський мислитель, чий інтелектуальний шлях пролягав від філософії математики та історії науки до широких міждисциплінарних досліджень на перетині еволюційної біології та етики. У цій статті ми зосередимось саме на етичному аспекті його доробку, спираючись на програмну працю *"The Ethical Project"* (2011), де автор виклав засади прагматичного натуралізму [1; 2; 3].

Спеціальний інтерес до роботи Кітчера для мене зумовлений тим, що це найкраще, що я зміг знайти в наявному доробку з еволюційної

етики. Водночас позиція Кітчера є предметом гострої критики з боку тих, чий погляд на мораль він іронічно трактує як «spooks» (привиди, при-мари) — вигадані сутності, які видають за реалії і на які покладаються в обґрунтуванні моральних норм. Ця критика також є типовою і для переважної частини академічної традиції філософії моралі в Україні [4-7]. З іншого боку, — приєднуючись до вихідної позиції Кітчера, — я вбачаю в ній істотну незавершеність, однак в напрямку, діаметрально протилежному цій критиці. Таким чином задум цієї статті охоплює як відповідь опонентам Кітчера, так і акцент на тих обмеженнях і труднощах, які виникають з прийняттям позиції прагматичного натуралізму в етиці з окресленням альтернативи Кітчєру, але в руслі цієї позиції.

Методи дослідження

Методологічну основу роботи становить синтез прагматичного натуралізму та аналітичної епістемології. Для критичного аналізу концепції Ф. Кітчєра застосовано метод деконструкції метафізичних припущень (виявлення прихованих «нормативних проповідей» у дескриптивних моделях) та компаративний аналіз, що дозволяє зіставити еволюційну етику з традиційними метафізичними підходами. Ключовим інструментом дослідження виступає функціональний аналіз моралі як соціальної технології, що дозволяє розглядати етичні норми не як апіорні істини, а як адаптивні механізми координації.

Для розширення та корекції проекту Ф. Кітчєра у статті використано методологічний апарат теорії ігор (зокрема, концепцію еволюційно стабільної стратегії) та еволюційної антропології. Це дає змогу застосувати критерій іманентної об'єктивності до аналізу моральних систем, уникаючи апеляції до трансцендентних сутностей. Застосований підхід базується на принципі методологічного натуралізму, який вимагає узгодженості філософських висновків із даними сучасної етології, соціобіології та теорії соціального контролю.

Результати дослідження

1. Загальна характеристика прагматичного натуралізму як методологічної програми в етиці

Для початку варто одразу окреслити, що, вживаючи термін «етика» (і уникаючи терміну «мораль»), Кітчєр розуміє його розмито: взаємини між людьми в суспільстві мають бути унормовані й підтримувані, а вироблення змісту цих норм і є суттю «етичного проекту» як соціальної технології [1, р. 2, 95]. Етика для Кітчєра є справою регулювання міжособистісних взаємин для подолання егоїзму та забезпечення якості спільного життя [1, р. 19]. Необхідною умовою суспільного злагодження та кооперації є здатність зважати на потреби інших та діяти з огляду на їхні бажання, що Кітчєр розуміє як «психологічний альтруїзм» [1, р. 19-20]. Однак відтворення альтруїстичної

установки є крихким на рівні генетично закріпленої програми, і тому потребує додаткового механізму компенсації «дефіциту альтруїзму» (altruism failures) [1, р. 91, 96]. Тобто етика — це і є механізм вироблення закріплених у моделях поведінки унормованих способів усунення вад егоїстичної поведінки з огляду на ті конфлікти в спільнотах, які вона спричинює.

Для розгортання своєї теорії Кітчер спирається на низку фундаментальних припущень:

Методологічний натуралізм (відмова від «привидів»): Кітчер постулює, що етику неможливо пояснити через надприродні чи таємничі сутності (spooks). Він відкидає апеляцію до божественної волі, «чистого практичного розуму» І. Канта або незалежного царства вічних ідей у душі Платона [1, р.3-4]. Не існує жодної «моральності» як автономної онтологічної сутності, незалежної від сформованих у суспільстві механізмів регуляції спільної поведінки, яка б визначала зразкову норму як термінальну цінність.

Еволюційний історизм: етика є не статичним набором апріорних істин, а продуктом тривалої еволюційної історії нашого виду. Вона виникає як людський конструкт, що постійно трансформується [1, р.2]. Однак ця еволюція не зводиться до суто вроджених програм індивідуальної поведінки: це еволюція рішень і практик саме в межах колективного проєкту.

Первинність соціальності: людина за своєю природою є соціальною істотою, чий предки існували у формі невеликих груп. Це зумовлює фундаментальну потребу в механізмах підтримки соціальної стабільності та згуртованості [1, р.5].

Наявність психологічного альтруїзму: Кітчер припускає, що люди мають природну когнітивну здатність до альтруїзму (спроможність коригувати власні бажання під впливом сприйняття потреб іншого). Саме цей альтруїзм, хоч і обмежений, є тим біологічним «ядром», з якого виростає етична практика [1, §3].

Мовна зумовленість: перехід від біологічних схильностей до власне «етичного проєкту» став можливим лише завдяки розвитку повноцінних лінгвістичних здібностей. Саме мова дозволила індивідам експлікувати, формулювати та закріплювати правила, заборони й команди [1, р.11]

Еволюційна генеалогія норм замість трансцендентного обґрунтування. Замість пошуку трансцендентного обґрунтування правил взаємин через зовнішні, поза досвідні сутності (як-от божественні заповіді, апріорні закони чистого розуму чи об'єктивні метафізичні цінності), Кітчер пропонує еволюційну генеалогію норм як водночас і пояснення того, чому певна норма працює, і обґрунтування того, чому вона має працювати. Згідно з цим підходом, етичні правила не потребують зовнішньої сакралізації чи раціоналістичного виправдання «згори», оскільки їхня прийнятність визначається їхньою функцією в структурі регуляції суспільної поведінки. Норми

взаємин виникають і закріплюються не тому, що вони відповідають велінням потойбічних «привидів» (spooks), а тому, що вони пройшли еволюційний відбір як ефективна соціальна технологія, покликана компенсувати дефіцит людського альтруїзму та забезпечити координацію і виживання спільноти.

При цьому Кітчер пропонує змістити фокус аналізу з питання про підстави універсальної значущості норми та її імперативність з огляду на відповідність певному абстрактному принципу на питання про те, як саме виникла й закріпилася ця норма в конкретному суспільстві за певних історичних обставин, і які реальні сили стояли за її введенням, включно з конкретними постатями та аргументами, що висувалися на її обстоювання. Як модельні приклади такого процесу Кітчер детально розбирає історичні законодавчі ініціативи щодо скасування рабства та забезпечення доступності освіти для жінок [1, р. 145-161].

Функціоналістський аналіз етичного проєкту. Подібно до технології транспорту, етика розвивається через виникнення нових функцій на основі попередніх технічних рішень. Стикаючись із фундаментальною проблемою безнасильного розподілу ресурсів, людські спільноти виробили перші правила гарантування належної частки, які усували конфлікти, що стояли на заваді кооперації. Надалі ефективніша співпраця уможливилася завдяки диференціації соціальних ролей, що, своєю чергою, породило потребу в гарантіях дотримання обов'язків. Правила поведінки, закріплені в соціальних ролях, розв'язували проблему належної участі у спільному проєкті. Сучасна ж етика є складною ієрархією похідних функцій, спрямованих на розвиток особистості, підтримку розгалужених інституцій та формування концепту «гарного життя».

Ключова функція етики як соціальної технології, за Кітчером, полягає в оптимізації людської кооперації через подолання «дефіциту альтруїзму» (altruism failures). Розвиток суспільства породжує тривку суперечність: ми є достатньо соціальними, щоб мати потребу в спільному житті, але водночас занадто егоїстичними, щоб здійснювати його безконфліктно. Натуралістичний функціоналізм Кітчера розглядає етичні приписи як компенсаторні механізми, що усувають тертя в соціальній взаємодії там, де природна емпатія індивіда зазнає краху. Отже, норма «працює» тоді, коли вона успішно запобігає колапсу кооперації та мінімізує витрати на внутрішньогрупові конфлікти [1, р. 96, 222].

Критерій прогресу як остійності практики при зміні поколінь. У людства немає жодного трансцендентного джерела для визначення змісту норм, окрім конструювання пробних версій, на основі яких вибудовуються суспільні практики. Успішність цих практик і визначає, чи закріпиться певна норма в культурі. У цьому сенсі етика як соціальна технологія нічим принципово не відрізняється від інших технологій. Так само як не існує істинної «автомобільності» чи «молотковості», немає й істинної «моральності»,

відповідність якій забезпечувала б норми її спонукальну силу та онтологічне достоїнство.

За логікою Кітчера, розмаїття і несумісність культивованих норм у різних суспільствах самі по собі нічого не говорять про їхню функціональну придатність. Проте така відносність не означає, що будь-яку норму можна довільно замінити іншою за принципом «шила на мило». Виходячи з цього, істиннісне значення має лише опис чинної норми як історичного факту життя спільноти та її генезису, але аж ніяк не приписовий (прескриптивний) зміст цієї норми. Водночас вироблені правила як технічні рішення можна оцінити як прогресивні на основі прогнозу їхньої функціональної придатності. Зміна певного правила є прогресивною тоді й тільки тоді, коли вона веде до кращого виконання тих функцій етичної практики, які виникли на окресленому історичному етапі. Якщо вона породжена процесами, які з високою ймовірністю ведуть до такого вдосконалення, вона є виправданою [1, р. 212, 246].

Якщо ми можемо очікувати, що введені елементи й надалі зберігатимуться у невизначено довгій низці наступних поколінь, то такі елементи є прогресивними. Інакше кажучи, якщо впроваджена норма забезпечує остійність практики при зміні поколінь — вона є прогресивною, а тому й виправданою. Оскільки функція цих норм полягає в підвищенні кооперативної спроможності, то здатності норми підтримувати інтегрованість суспільства протягом тривалого часу цілком достатньо для її раціонального виправдання.

Очевидно, що Кітчер уводить тут обхідний критерій істинності: якщо ми, описуючи якесь правило, прогнозуємо, що воно посилюватиме ефективність співпраці, то відповідність наших очікувань майбутнім фактичним станам і визначає, помилилися ми чи ні. Ретроспективно, якщо ми реконструювали динаміку соціальних норм і виявили в ряді поколінь певні стійкі елементи, то такий генезис (зміна одних норм іншими) фіксується як прогрес відносно обраного інтервалу часу. Це та сама логіка, за якою оцінюють прогрес у біологічній еволюції: допоки вид існує, його філогенетичний шлях є прогресивним тією мірою, якою ми можемо очікувати, що він не перерветься. Проте те, що є прогресивним для дельфінів тут і зараз, не означає, що воно має або може бути наслідковане левами. Відтак, прогресивність норм жодним чином не передбачає їхньої універсальної значущості скрізь, усюди і для будь-кого [1, р. 242-243].

Динамічний консеквенціалізм і концепція блага, що еволюціонує. Концептуальні побудови Кітчера на перший погляд можуть видаватися варіантом традиційного утилітаризму, де етичні норми функціонують як інструменти, покликані максимізувати сукупне благо. За такої логіки працездатність норми оцінюється за її наслідками, що інтерпретується як наближення до певної мети. Телеологічне «краще» тут означає «ближче до граничного стану», який постає як термінальна цінність, маркована загальним

терміном «благо» та наділена онтологічним статусом «буття-яке-має-бути» [1, р. 288-294].

Однак для Кітчера «благо» — це не стала сутність, а лише позначення конкретних цільових функцій, як вони визначаються в ментальних установках певної спільноти. Ця спільнота повсякчас стикається з реальними конфліктами, де неврахування схвалюваних потреб значущих «інших» блокує кооперацію, і саме цю заваду індивіди намагаються компенсувати. Тому уявлення про благо динамічно змінюється, а еволюційна історія спільноти задає той соціокультурний спадок, від якого залежить конструювання нових версій розуміння блага з урахуванням уже прийнятих минулих рішень.

У цьому контексті Кітчер спирається на модель рефлексивного балансування (reflective equilibrium): із серії прецедентів індуктивно виводиться узагальнене правило, з якого знову дедуктивно випливають рішення для нових окремих випадків [1, р. 334-335]. Проте суперечності, які вони неминуче породжують, змушують коригувати й переписувати саму індуктивну базу. Оскільки сукупність правил від початку не задана вичерпно і в принципі не може бути відома заздалегідь — адже спільнота постійно стикається з новими обставинами, зокрема й тими, що є прямими чи побічними наслідками її власних попередніх практик, — ця епістемічна еквілібристика не має точки абсолютної рівноваги.

Відтак, етичні норми-інструменти оцінюються за своїми наслідками, а самі наслідки — через здатність відкривати можливості для застосування нових і нових регулятивних засобів. У ході цього процесу конкретний зміст цільової функції — термінальна цінність — постійно зміщується. Це нагадує рух маршрутом до первісної «кінцевої» точки, під час якого пункт призначення безперервно переглядається: вояжер відкриває нові шляхи й нові орієнтири, і за кожним попереднім горизонтом перед ним постає новий «край світу».

Паралелі з функціоналізмом соціальної антропології (Б. Малиновський). Функціоналістська модель «етичного проєкту» Ф. Кітчера виявляє фундаментальні методологічні паралелі з класичною соціальною антропологією, зокрема з теорією інститутів та потреб Броніслава Малиновського. Малиновський свого часу здійснив схожий демістифікаційний поворот у вивченні культури: він запропонував розглядати релігію, магію, шлюбні інститути та правові звичаї архаїчних суспільств не як ірраціональні пережитки чи прояви «дикого мислення», а як життєво необхідні інструменти адаптації. У Малиновського будь-який елемент культури існує лише тому, що він виконує певну функцію — задовольняє або первинні біологічні потреби людини (їжа, безпека), або похідні, імперативні потреби самої соціальної системи (координація, трансляція досвіду, інтеграція спільноти) [8].

Кітчерова генеалогія етики фактично дублює цю антропологічну матрицю, переносячи її в царину сучасної філософії моралі. Його теза про те, що етика є «соціальною технологією», яка виникає для компенсації «дефіциту альтруїзму», прямо корелює з малиновським розумінням культури як «великого апарату», що дозволяє людині справлятися з конкретними проблемами, які ставить перед нею середовище. Стикаючись із проблемою розподілу ресурсів чи поділу праці, первісна спільнота створює етичні норми точно так само, як за Малиновським вона створює магичні ритуали перед небезпечним виходом у відкритий океан — задля усунення деструктивного психологічного тертя (страху в одного, егоїзму в іншого) та збереження кооперативного зв'язку.

Ба більше, ідея Кітчера про складну ієрархію похідних функцій сучасної етики (від усунення насильства до формування концепту «гарного життя») ідеально накладається на теорію Малиновського про розвиток культури від задоволення базових потреб до створення інтегративних сингулярних інститутів. Однак ця паралель є цінною для нас не лише як історико-філософське зіставлення, а як точка, де оголюється спільна для обох мислителів методологічна вразливість.

Класичний функціоналізм Малиновського часто критикували за його статичність: якщо кожен елемент культури виправданий тим, що він тут і зараз підтримує стабільність системи, то як помислити радикальну зміну або оцінити одну систему як прогресивнішу за іншу? Кітчер намагається подолати цей консерватизм через критерій «остійності практики при зміні поколінь» та метафору вояжера. Проте, зв'язавши прогрес із локальною придатністю (як у випадку з дельфінами та левами), він, подібно до антропологів-функціоналістів, опиняється перед загрозою релятивізму: якщо архаїчна моральна система успішно підтримує інтегрованість суспільства протягом тисячоліть (тобто є функціональною та остійною), то зсередини чистого функціоналізму її неможливо маркувати як «відсталу».

Існує й інша суттєва вада в побудовах Кітчера, яка виразно проступає саме на тлі соціальної антропології, інструментарієм якої він значною мірою нехтує. Попри те, що Кітчер декларує намір розбирати конкретні історичні прецеденти, реальний компаративний аналіз у його праці практично не задіяний, а безпосередні соціокультурні механізми функціонування конкретних норм винесені за дужки.

Замість ретельного дослідження реальних практик соціального контролю, аргументація Кітчера часто зводиться до дещо наївних, майже комічних метафор. Так, опис генезису етичних інновацій у нього нерідко концентрується навколо умоглядного образу первісних людей, які зібралися біля спільного багаття (наприклад, «по цей бік річки») і в процесі раціонального діалогу обговорюють статус нових суб'єктів (включно з тваринами). Ці істоти

раптом починають сприйматися як значущі «інші», чії потреби інклюзивно схвалюються, легітимізуються та інтегруються в етичний проєкт спільноти.

Така мисленнєва модель страждає на явний анахронічний інтелектуалізм. Кітчер переносить процедури сучасного ліберального дискурсу в архаїчне минуле людства. Він ігнорує той факт, що в реальних традиційних суспільствах норми закріплюються не через інклюзивні симпозиуми біля багаття, а через жорсткі, часто ірраціональні й травматичні механізми: ритуали ініціації, релігійні табу, інститути системного ostracism, кровну помсту та безжальну калькуляцію репутаційних втрат. Виносячи ці реальні важелі соціального регулювання за дужки, Кітчер створює занадто стерильну й раціоналізовану картину еволюції моралі.

Щоб унаочнити деяку обмеженість кітчерівського підходу, достатньо звернутися до таких антропологічно документованих феноменів, як універсальне табу інцесту та історично мінливий інститут «дівочої честі». Як відомо, у переважній більшості людських культур заборона інцесту є абсолютною, а поодинокі історичні винятки (як-от ритуальні шлюби між сибсами в династіях єгипетських фараонів) лише підтверджують загальне правило ексклюзивністю належності до фараонів. Натомість концепт «дівочої честі» (жорстке табування дошлюбного сексу дівчат) є плінною і партикулярною нормою.

З погляду теорії Кітчера тут виникає низка заплутаностей. Якщо інститут «дівочої честі» демонстрував колосальну остійність, успішно відтворюючись протягом поколінь в аграрних та патріархальних суспільствах, то чи означає це, що він об'єктивно «прогресивний»? Коли ж у XX столітті західна цивілізація практично відмовилася від цієї норми, то яку саме «публічну дискусію» містив цей поворот? Хто, з ким і на якому «симпозіумі біля багаття» домовлявся про сексуальну емансипацію? То як саме визначити «прогресивність»?

Яку саме системну функцію підтримувала ця чеснота і чому цей регулятивний інструмент раптом перестав працювати (ба більше, його скасування не призвело до колапсу соціальної кооперації). З іншого боку, якщо сьогодні завдяки біотехнологіям безпечний (з погляду генетичних ризиків) секс між близькими родичами є потенційно гарантованим, чи означає це, за логікою Кітчера, що табу інцесту також може бути скасоване як застарілий інструмент?

2. Юмів герць і його розв'язання

Кітчеру, як і всій еволюційній етиці загалом, опоненти традиційно закидають, що в його побудовах обґрунтування норм безпідставно спирається на логічно некоректний перехід від описових суджень (is) до приписів (ought), які містять зобов'язальну мотивацію. Цей закид, відомий як «натуралістична помилка», виходить із пресупозиції, нібито в антинатуралістичних (трансцендентних чи раціоналістичних) підходах існує надійна альтернатива еволюційному виведенню норм. Проте дедуктивно вивести певний припис

можна лише в тривіальній формі — як підведення окремого випадку під уже легітимоване загальне правило (наприклад: якщо швидкість у населених пунктах обмежена 60 км/год, то вона обмежена і в Києві, оскільки Київ є населеним пунктом).

Питання про те, як обґрунтувати самі загальні правила, залишається відкритим для всіх філософських таборів. Ба більше, як слушно зазначав іще Д. Юм, апеляція до божественної волі чи релігійних догматів здатна прояснити лише походження норми та очікувані санкції (наслідки) за її порушення, але аж ніяк не внутрішній зміст і зобов'язальну силу самої волі. Якщо Бог велить святкувати суботу, факт цього веління є дескриптивним фактом потойбічної психології, з якого логічно не випливає моє суб'єктивне ставлення до цього наказу. Навіть якщо я схильний слухатися конкретного бога (авторитета), ця слухняність не обґрунтовує ані зміст норми, ані саму слухняність.

З іншого боку, апеляція до апріорних ментальних установок чи об'єктивних метафізичних цінностей постулює лише опис змісту норми, але повністю ігнорує її практичний, інструментальний сенс: чому конкретний суб'єкт мусить цінувати цей метафізичний конструкт? Нарешті, раціоналістична апеляція до «розумного агента» перетворює етичний аргумент на логічно нікчемне коло. Наприклад, якщо індивід практикує інцест із власними дітьми, чи чинить він так через брак розуму? Якщо так, то на нього як на нерозумну істоту моральні імперативи взагалі не поширюються, і звинувачувати його немає сенсу. Якщо ж він є розумним, але діє всупереч мірилу гідної поведінки, це означає, що сама категорія «раціональності» в деонтології є тавтологічним конструктом, де раціональним а priori оголошується лише той, хто вже приймає постульовані приписи. Для того, щоб встановити, чи розумна істота, треба з'ясувати, чи дотримується вона визначених приписів, а щоб показати, що ці приписи належні, треба показати, що їх дотримуються розумні істоти. Коло замкнулося.

Стратегія Кітчера в цій дискусії — показати, що в прагматичному натуралізмі помилки безпідставного переходу від опису до припису немає. Чому? Відповідь Кітчера елегантна: тому що норми, вироблені в межах етичного проєкту, є інструментами. З чого випливає, що молотком можна забивати цвяхи? З факту, що молотком дійсно можна забивати цвяхи — і це є описом його роботи. Оскільки жодних «моральних істин» не існує, а є лише опис того, як саме працює конкретна соціальна технологія, то немає й логічного переходу до якоїсь специфічної модальності *ought*, що визначала б автономне, відірване від практики оцінне значення судження. У такій оптиці знімається сама дихотомія фактів і цінностей: немає «хорошості» як мірила істинності або істинності як мірила «хорошості».

Проте логіка Кітчера все-таки має приховану ваду, яка виявляється в іншому аспекті. Для нього прогресивність переходу від норми до норми зводиться до функціональної остійності в невизначено тривалій серії змін

поколінь як засобу подолання дефіциту альтруїзму. Проте цим визначенням він контрабандою вводить первісне ціннісне мірило — збереження спільноти та розширення форм співпраці. Цінність, однак, не є субстанційною властивістю світу як такого і не є трансцендентним фактом; вона постає як реляційна характеристика, що виникає у ставленні суб'єкта до світу. Агент сам конститує цінність, і це конституювання є дескриптивним фактом про нього самого. Для теоретика-спостерігача це відкриває можливість прогнозувати поведінку агента. Для самого ж носія цінності вона є «вагою» певного цільового стану, яка виражається в готовності витратити психоенергетичні ресурси на його здобуття чи збереження. У ціннісному судженні суб'єкт виражає своє ставлення, а не пропозицію (proposition).

Слід чітко розрізняти описовий контекст з істиннісним значенням пропозиції та власне мотиваційну конструкцію. Опис цінності іншого суб'єкта не робить її моєю цінністю. Проте в соціальному контексті через механізми культури та ідентифікацію з референтною групою індивід наслідуює поширені цінності, оскільки без цього його адаптаційні шанси стрімко падають. Це відбувається не тому, що в самій цінності міститься якась метафізична якість, а тому, що неконформний індивід просто елімінується з групи.

Відтак, зобов'язальність («мусово», ought) не виводиться з наявного (is) за допомогою логічних силізмів, а онтологічно виникає з факту конституювання цінності агентом. Це не логічний міст, а специфічна особливість самого феномену суб'єктності. Юмова проблема знімається не через конструювання штучних логічних переходів, а через відмову від хибної онтологічної опозиції між фактами і цінностями. Цінність є фактом з погляду зовнішнього спостерігача: він фіксує, що конкретний суб'єкт пов'язаний із певними об'єктивними станами світу так, що він максимізує свої зусилля для досягнення саме цієї цілі порівняно з іншими, демонструючи чітку ієрархію мотивів. Суб'єктивно ж цінність переживається як емоційна й прагматична прив'язаність до певного об'єкта, ритуалу чи відтворюваних манер поведінки. Ця прив'язаність має й ментальний еквівалент — сигнальні мовні вирази, які маркують цінований об'єкт, позначають наміри щодо нього та додатково гуртують людей навколо спільних зусиль.

Але якщо культивовані всередині культури цінності знижують життєздатність спільноти — вони неминуче вмирають разом із її носіями. Це і є справжній об'єктивний критерій — не трансцендентний і не деонтологічний, а суто іманентний та емпіричний. Указана обставина переводить підхід Кітчера в абсолютно іншу площину, яку сам мислитель прогледів, — у царину теоретико-ігрового моделювання еволюційного процесу з виявленням еволюційно стабільної стратегії (ЕСС) для конкретних умов.

ЕСС як критерій повністю знімає проблему релятивістської довільності цінностей без залучення будь-якого зовнішнього чи метафізичного стандарту. Сам по собі цей критерій не є цінністю, і його дія жодним чином не

залежить від нашого ставлення до нього, подібно до того, як площа квадрата не є продуктом культивування чи чийогось довільного рішення. Проте такий теоретико-ігровий крок остаточно позбавляє еволюційну генеалогію потреби в нормативних виправданнях («проповідях»), зміщуючи аналіз у простір обґрунтованих передбачень: що з неминучістю станеться із системою, якщо зміняться її початкові параметри.

Еволюційний аналіз не замінює винахідництва норм. Проте Кітчер фактично зміщує (що типово) два предмети, гадаючи, що нормативна етика може одночасно описувати механізм виникнення норм і обґрунтовувати конкретні нормативні висновки.

Загалом Кітчер не бачить специфіки моралі як особливого механізму регуляції поведінки індивідів в суспільстві, що відрізняється від інших механізмів. Описова теорія моралі залишається за бортом. Натомість в епістемології нормативних рішень Кітчер не бачить відмінності між телеономічною та інструментальною раціональністю. Яка з альтернативних цілей доцільніша? Як можна виправдати «вагу» певної цілі?

Наука не може замінити особисту чи колективну відповідальність як біохімія і фізіологія травлення не можуть замінити харчування. Але наука може змодельовати наслідки і розкрити приховані рушійні сили. В цьому сенсі суб'єкт, приймаючи певну ціннісну установку, яка конститує його як суб'єкта, робить це завжди на свій страх і ризик. Прийняття ним цієї позиції і є тим переламним моментом, який змінює розклад сил. Однак моделювання системи, в якій він діє як агент з певною стратегією, створює дзеркало у віртуальному світі, в якому він може бачити альтернативні сценарії.

Апеляція до схильності чи сантиментів сама по собі тепер не є остаточним виправданням. Якщо схильність константа — так. А якщо ні? Питання не лише в тому, що люди є творцями етичного проєкту. Люди є творіннями людей, де мораль є механізмом селекції індивідів. Однак механізм моралі не слід ототожнювати зі змістом певних норм, які мораллю підтримуються в цьому суспільстві в цей час. Так само як телебачення не тотожне програмі телепередач.

3. Що Кітчер пропустив: структурні прогалини

Невизначеність етики. Варто зауважити, що для Кітчера, як і для багатьох «етиків», етика — це фактично синонім розмірковувань щодо виправданості тих чи тих норм і практик, що впливають із переконань у значущості певної норми. При цьому об'єкт теоретичного дослідження й об'єкт впливу зміщуються, оскільки переважає упевненість, що за умови, коли хтось переконаний у значущості певної норми, це з необхідністю означає дві речі: 1) що розуміння змісту норми та її значущості саме по собі спонукає дотримуватися цієї норми; 2) що з цього випливає зацікавлення в тому, аби цю норму поділяло якомога більше людей. Тому нормативна етика неодмінно має бути й проповіддю — публічним обстоюванням певних нормативних установлень

(правил). І оскільки в розумінні Кітчера в етичних питаннях не існує експертів, то й не існує етики як науки (бо немає чогось, вивчення чого робить експертом).

Виникає питання: про які саме норми йдеться і чи є специфіка в царинах життя, яких торкається унормування, та в механізмах, що підтримують це унормування? Наприклад, чи є сучасне споживче кредитування як соціально-економічна практика предметом етики? А правила дорожнього руху? Недільна служба в церкві чи регламент футбольного чемпіонату? Якщо ми розглядаємо ці феномени як суто технічні, правові або конвенційні інструменти координації, то логічно запитати: на якій підставі доступність освіти для жінок або скасування рабства Кітчер використовує як модельні, ключові приклади аналізу саме етичного проєкту?

Апеляція Кітчера до альтруїзму як базової моделі «етичного» — де етика постає як компенсаторні милости для подолання нестачі вродженої альтруїстичності (тобто етичне = альтруїстичне) — змушує поставити засадничі питання: а яким є цей уявний «досконалий альтруїзм»? Чи буде суспільство стійкішим, а якість життя вищою, якби певний біологічний вид або спільнота склалися виключно з особин, у яких безроздільно домінує альтруїстична мотивація? Адже перевага альтруїзму трактується саме так: щоб усім разом було жити краще і всі могли б скористатися вигодами кооперації, потрібно максимізувати установку психологічного альтруїзму. Саме цей тип альтруїзму є ядром теорії Кітчера, оскільки він заснований на намірах. Психологічний альтруїст — це істота, чії бажання змінюються під впливом сприйняття потреб іншого. Кітчер формулює чотири умови, за яких дію можна назвати психологічно альтруїстичною:

1. Зміна бажання: А діє на основі бажання, яке відрізняється від того, що виникло б у нього, якби він був наодинці.

2. Узгодженість: Нове бажання А більше відповідає інтересам Б, ніж початкове егоїстичне бажання.

3. Сприйняття: Ця зміна відбувається саме через те, що А усвідомлює потреби Б.

4. «Анти-Макіавеллівська» умова: Дія не повинна бути спричинена очікуванням, що вона принесе вигоду для А в майбутньому (очікуваною вдячністю або іншим розрахунком).

Інакше кажучи, психологічний альтруїст — це той, для кого задоволення потреби іншого є кінцевою метою його дії, що закріплено у внутрішній системі підкріплення. Або інакше: коли усвідомлення і спостереження насолоди іншого як наслідку власних дій є насолодою для себе. В цьому сенсі реклама розкішного життя багатіїв мала би викликати максимум екстазу у бідних альтруїстів, які насолоджувалися б тим, як хтось пожинає плоди їхньої праці. Цікаво, чому тоді Кітчер засуджує рабство? Адже покірний

раб-альтруїст тішився б благами пана, а пан радів би, що раби отримують насолоду від усвідомлення свого рабського становища.

Кітчер, як і переважна більшість представників еволюційної етики, питання телеономічної раціональності зрештою зводить до єдиної статичної константи — максимізації психологічного альтруїзму. Завдання етичного проєкту, яким у його концепції вимірюється прогрес, постулюється як постійний пошук регулятивних інструментів, за допомогою яких об'єктивна частота альтруїстично вмотивованих особин стабільно зростатиме в невідомо тривалому ряді змін поколінь. Мораль у такому разі мислиться як штучно керована селекція, де введення соціальних норм слугує безпосереднім механізмом відбору, спрямованим на генетичне чи культурне закріплення альтруїстичної поведінки індивідів.

Невизначеність механізму моральної регуляції. Наслідком прийнятих Кітчером концептуальних побудов є ігнорування власне механізму регуляції поведінки, специфічного для моралі (бо Кітчер взагалі не бачить цього об'єкта). Певно, він думає, що зміст норми і механізм унормування суть одне й те саме. Ба більше, його приклади вкрай тенденційно відфільтровують історично та етнографічно добре відомий зміст моральних установлень, що контрастує з власне позицією прагматичного натуралізму.

Складається враження, що Кітчер уявляє собі вироблення рішень в рамках етичного проєкту як щось на кшталт сучасних парламентських дебатов чи академічного симпозіуму. Його улюблена метафора «обговорення біля багаття» насправді містить лише мінімальний елемент тропу, постаючи для автора цілком реалістичним описом вироблення рішень давніми людьми.

Власне етичний проєкт починають вже «готові» до таких дебатов люди: з розвинутою мовою, здатні до самостійного мислення, які висловлюють свої погляди і шукають компромісні варіанти, зважуючи альтернативи.

Стратегічно плідний задум автора перетворюється на серію банальностей саме тому, що він зупиняється перед тією межею, перейти яку спонукає його власна вихідна методологічна позиція.

Змішування моралі, права, звичаю і соціального контролю. Отож, одна з найбільш симптоматичних вад кітчерівського проєкту — відсутність чіткого визначення предмета дослідження. «Етичний проєкт» у Кітчера охоплює одночасно занадто багато різноманітних явищ: систему норм, що регулюють спільне життя (це радше право і звичай), кодекси поведінки, що забезпечують їх дотримання (це радше соціальний контроль), уявлення про благо і добре життя (це радше етика у вузькому сенсі) і спільне обговорення того, як жити разом (це радше політична філософія). Кітчер переходить між цими рівнями, не помічаючи, що це принципово різні речі.

Ця плутанина не є випадковою — вона відображає загальну ваду аналітичної філософії моралі, що традиційно не розрізняє:

Мораль — систему норм, що регулює поведінку через інтеріоризований нормативний образ, підтримуваний механізмами сорому і репутації. Діє зсередини — через ідентичність агента.

Право — систему норм, що регулює зовнішню поведінку незалежно від мотивів через інституціоналізований примус. Діє ззовні — через санкції.

Звичай — відтворювані патерни поведінки, що передаються через наслідування без обов'язкового нормативного навантаження. Діє через інерцію і конформність.

Соціальний контроль — сукупність механізмів, через які група підтримує певний порядок поведінки незалежно від нормативного змісту. Охоплює і мораль, і право, і звичай, і репутаційні механізми, і економічні стимули.

Кітчер ототожнює «етичний проєкт» з усіма цими явищами одночасно — і тому не може поставити питання, яке є центральним для реальної науки про мораль: що саме відрізняє моральну регуляцію від усіх інших механізмів? Через що вона діє? Які саме процеси задіяні?

Показовий приклад — його трактування «невидимого наглядача». Кітчер правильно ідентифікує, що релігійна деонтологія є небезпечною і що вона заважає виконанню первісної функції етики. Але він не розрізняє релігію як механізм соціального контролю (невидимий спостерігач, що каратиме за порушення) і релігію як нормативний зміст (конкретні приписи, що підтримуються цим механізмом). Механізм страху перед надприродною карою може підтримувати будь-який нормативний зміст — як прогресивний, так і регресивний. Сам по собі він не є ні благом, ні злом — він є інструментом. Але Кітчер оцінює його за змістом норм, що він підтримує в конкретних історичних випадках — і цим підміняє аналіз механізму аналізом змісту.

Аналогія яка прояснює проблему: телебачення не тотожне програмі телепередач. Механізм моралі — це спосіб через який норми відтворюються підтримуються і змінюються. Зміст норм — це конкретні приписи що підтримуються цим механізмом в певному суспільстві в певний час. Змішування механізму і змісту є джерелом більшості помилок нормативної етики. Описова теорія моралі має вивчати механізм — і лише на цій основі може будуватися будь-яка змістовна розмова про конкретні норми.

Центральна роль чесноти і репутації як механізму моральної регуляції. Якщо поставити питання про специфіку морального механізму, відповідь вказує не на обговорення, не на функціональний аналіз і не на схвалювані бажання, а на чесноту і репутацію як центральні операційні поняття.

Чеснота в арістотелівському розумінні — це не просто список позитивних якостей характеру. Це культивований нормативний образ людини, що визначає її статус і репутацію в групі. Цей образ є не абстрактним ідеалом, а конкретним соціальним фактом — він існує в колективній свідомості групи

і є предметом постійної оцінки й переоцінки через взаємодію членів групи між собою.

Репутація є операціональним механізмом, через який чеснота діє в соціальному просторі. Вона є інформацією про відповідність індивіда нормативному образу, що циркулює в групі і визначає його соціальний статус, доступ до ресурсів і можливість кооперації. Репутація не є другорядним явищем по відношенню до «справжньої» моральної мотивації — вона є первинним механізмом, через який моральні норми набувають соціальної реальності.

Саме тому мораль є принципово соціальним явищем — не в тому банальному сенсі, що норми існують у суспільстві, а в тому глибокому сенсі, що поза соціальним контекстом поняття чесноти і репутації просто не мають сенсу. Робінзон Крузо не може бути моральним або аморальним у повному сенсі слова — він може лише бути більш або менш ефективним у вирішенні практичних проблем. Мораль виникає разом із соціальністю, і це не випадковий збіг, а структурна необхідність.

Кітчер близький до цього розуміння, коли пише про «нормативне керівництво, що стало соціально вкоріненим» і про роль емоцій обурення й огиди в підтримці норм. Але він не робить наступного кроку — не формулює, що чеснота і репутація є центральним механізмом, а не одним з елементів концепції блага. Він залишає їх на периферії своєї теорії, тоді як вони мали б бути в її центрі.

Двосторонній соціальний контроль через інтеріоризацію нормативного образу. Механізм моральної регуляції є двостороннім, і це є його найбільш специфічною рисою, що відрізняє мораль від інших форм соціального контролю.

Перший напрямок — контроль групою індивіда. Група оцінює поведінку індивіда через призму нормативного образу чесноти. Відповідність образу винагороджується через репутацію, статус, довіру, доступ до кооперації. Невідповідність карається через сором, осуд, виключення з кооперації або з групи. Цей напрямок є зовнішнім по відношенню до індивіда, але діє не через фізичний примус, а через соціальні наслідки, що є принципово важливим.

Другий напрямок — мотив індивіда контролювати інших через інтеріоризацію нормативного образу. Це є ключовою специфікою моральної регуляції. Індивід не просто підкоряється зовнішній нормі — він ідентифікується з нею. Нормативний образ стає частиною його ідентичності, і тому порушення норми іншим викликає в ньому обурення не тому, що це шкодить йому особисто, а тому, що це порушує образ, з яким він себе ідентифікує. Він стає агентом соціального контролю — не через примус, а через внутрішню мотивацію.

Саме ця інтеріоризація є тим, що відрізняє моральне обурення від простого незадоволення. Коли хтось займає моє місце в черзі, я незадоволений. Коли хтось жорстоко поводить з твариною, я відчуваю моральне

обурення — навіть якщо це мене особисто не стосується. Різниця в тому, що в другому випадку порушена норма, з якою я себе ідентифікую.

Цей двосторонній механізм є самовідтворювальним, і це пояснює стійкість моральних систем. Індивіди, що інтеріоризують норму, стають її агентами і передають її наступним поколінням через соціалізацію. Норма відтворюється не тому, що хтось примушує до цього, а тому, що ті, хто її інтеріоризував, мають внутрішню мотивацію її підтримувати і передавати. Це і є механізм культурного реплікатора — але реплікатора особливого типу, що відтворюється через ідентифікацію, а не просто через наслідування.

Кітчер описує цей механізм частково [1, с. 300–302], коли пише про «нормативне керівництво» і про роль емоцій. Але він не формулює його як центральний механізм моральної регуляції. Замість цього він зосереджується на обговоренні як способі зміни норм — але переважна більшість людей в усі часи ніколи не брала участі в жодному нормативному обговоренні. Вони просто жили в нормативному середовищі, що передавалося через культурні практики — через двосторонній механізм контролю і інтеріоризації.

Різниця між «гідним життям» і «добрим життям». Ця різниця є не термінологічною, а концептуальною, і вона вказує на найглибший рівень проблеми.

«Добре життя» (good life) в утилітарному і консеквенціалістському розумінні — це життя з максимальним добробутом, задоволенням, щастям або реалізацією бажань. Критерій є суб'єктивним і кількісним: скільки задоволення, скільки реалізованих бажань, скільки щастя. Добре життя може бути більш або менш добрим залежно від кількості блага, що в ньому міститься.

«Гідне життя» (dignified life або, в аристотелівській традиції, eudaimonia) — це життя, що відповідає нормативному образу людини певного типу в певній спільноті. Критерій є реляційним і якісним: не скільки, а яке. Гідне життя не є більш або менш гідним залежно від кількості задоволення — воно або відповідає нормативному образу, або ні. І цей образ є соціальним фактом, а не суб'єктивним уподобанням.

Різниця є принциповою з кількох причин.

По-перше, мораль стосується гідного, а не доброго. Моральна оцінка людини є оцінкою її відповідності нормативному образу, а не оцінкою її добробуту. Людина може вести добре (приємне, задоволене, щасливе) життя і бути аморальною. І навпаки: людина може вести гідне (відповідне нормативному образу), але тяжке і незадоволене життя.

По-друге, поняття блага є похідним від поняття гідності, а не навпаки. Кітчер і більшість консеквенціалістів будують теорію в протилежному напрямку — від блага до норми. Але реальна послідовність зворотна: спочатку виникає нормативний образ, що визначає, що є гідним, і вже від нього похідним є розуміння, що є благом для людини цього типу в цій спільноті.

По-третє, концепція блага, що еволюціонує у Кітчера, насправді є еволюцією нормативного образу людини, а не еволюцією уявлень про задоволення чи щастя. Коли він пише, що «концепції блага стають багатшими», він описує, як нормативний образ розширюється, включаючи нові виміри гідності: вищий альтруїзм, участь у спільних проєктах, культурний розвиток. Але він не бачить, що описує еволюцію образу гідності, а не еволюцію максимізації задоволення.

Це має важливий наслідок для розуміння механізму моралі. Якщо мораль стосується гідності, а не добробуту, то її центральним механізмом є оцінка відповідності нормативному образу, а не обчислення наслідків для добробуту. Моральне обурення є реакцією на порушення нормативного образу, а не на зменшення добробуту. І моральна мотивація є прагненням до гідності, а не максимізацією задоволення чи виконанням функцій.

Кітчер наближається до цього розуміння, коли цитує Мілля про те, що самопожертва є виправданою, коли людина жертвує собою «заради чогось, що вона цінує більше ніж своє особисте щастя». Але він не розгортає цього спостереження — воно залишається ізольованим прикладом, а не ключем до переосмислення всієї теорії. Якби він розгорнув його, він мав би визнати, що гідність є первиннішою за добробут і що консеквенціалізм, навіть у динамічній версії, не може бути адекватною рамкою для теорії моралі саме тому, що він ставить добре життя вище за гідне.

4. Псевдораціоналізація пресупозицій в нормативних стандартах Кітчера

Нормативна етика традиційно претендує на раціональне обґрунтування моральних норм — тобто на виведення нормативних висновків з теоретичних засновків. Кітчерів прагматичний натуралізм не є винятком попри свою еволюційну і функціоналістську рамку. Структурна схема завжди та сама: певні моральні інтуїції беруться як неявні пресупозиції — вони вже містяться в постановці проблеми, у виборі «функцій» що підлягають виконанню, у визначенні що є «невдачею альтруїзму» — а потім теоретична рамка будується таким чином що ці інтуїції «виводяться» як висновки. Герменевтичне коло замасковане під дедукцію.

Це не є специфічною вадою Кітчера — це структурна риса жанру. Кант починає з інтуїції що моральний закон є категоричним і будує трансцендентальну архітектуру яка це «доводить». Мілля починає з інтуїції що щастя є благом і будує утилітарну систему яка це «обґрунтовує». Кітчер починає з інтуїції що виправлення невдач альтруїзму є первісною функцією етики — і будує еволюційну теорію яка це «підтверджує». У всіх трьох випадках висновок є пресупозицією.

Приклади: правдивість, турбота про тварин, глобальна нерівність. Правдивість є найбільш показовим прикладом. Кітчер стверджує що «завжди говори правду» є базовою етичною істиною — кандидатом на

вічну норму що збережеться в будь-якій нескінченно довгій послідовності прогресивних переходів [1, р. 246, 299]. Але це твердження є пресупозицією а не висновком з його теорії. Більше того — воно суперечить його власній еволюційній рамці. Якщо механізм брехні виник і підтримується жорстким еволюційним добром — а він передбачає якісно новий когнітивний комплекс: імпліцитну теорію розуму іншого і дзеркально власну самосвідомість — то він виконує функцію. Питання не «чому люди брешуть всупереч нормі» а «чому ця норма взагалі існує поряд з її еволюційно стабільним порушенням». Відповідь: тому що оптимальною є змішана стратегія — певне співвідношення правдивості і брехні залежно від контексту і відносин. Немає жодної культури де б не існувало легітимних форм брехні — ввічливість, дипломатія, ритуал, захист слабших, військова хитрість. Кожна культура має свою карту, де брехня дозволена, а де заборонена — і ця карта є частиною моральної системи не менше, ніж заборона брехні.

До цього додається фундаментальна концептуальна плутанина, яку Кітчер — разом з Кантом і Міллем — не помічає: відсутність розрізнення між істиною і правдою. Англійське *truth* покриває обидва поняття одночасно і саме тому плутанина є структурною вбудованою в мову. Правдива відповідь може бути хибною. «Правда» має два виміри: щирість — що думаю, те і кажу, що переживаю те і видаю в комунікативному акті — і виправданість — достатність підстави, справедливості, праведності, правота, де скрізь той самий корінь «прав-». Той хто говорить офіцеру, що євреїв немає, порушує правду в першому сенсі але дотримується у другому — його висловлювання має право бути сказаним, бо підстава достатня. Моральна інтуїція більшості підтримує таку брехню саме тому. Проблема, яку Кант, Міль і Кітчер намагаються вирішити, є артефактом термінологічної бідності, а не реальною концептуальною трудностю — відповідь лежала на поверхні.

Турбота про тварин є ще більш показовим прикладом псевдорационалізації. Кітчер будує витончену аргументацію через «схвалювані бажання» і «спільну здатність до страждання» — але реальний механізм, що він описує є зовсім іншим. Ми захищаємо тигра і турбуємося про білих ведмедів не тому, що абстрактний критерій здатності до страждання цього вимагає — а тому що ці тварини є антропоморфізованими: вони мають очі, що дивляться в очі, вони грають з дитинчатами і захищають їх. Вони схожі на нас у тих рисах, які ми цінуємо в собі. Карась страждає не менше — але нікого це не цікавить, бо ніхто не ідентифікує себе з карасем. Це не розширення альтруїзму через раціональне визнання спільної здатності до страждання — це проєкція власного образу на іншу істоту. Нарцисизм замаскований під альтруїзм.

Кітчер не бачить цього механізму і тому не може пояснити чому саме ці тварини і чому саме зараз. Чому в сучасному «західному» суспільстві так радикально змінилося ставлення до деяких тварин? Чому про усурійських тигрів і білих ведмедів виникають цілі рухи, а зникнення рибця, золотистого

карася чи в'юна нікого не цікавить? Відповідь лежить не в етиці, а в когнітивній психології і культурній динаміці — в тих самих дисциплінах яких Кітчер унікає.

Крім того Кітчер не помічає внутрішньої суперечності своєї позиції. Його теорія вимагає участі в обговоренні як умови включення в етичний проєкт. Коти і собаки не є суб'єктами — вони не ведуть перемовини, не висувають пропозицій, не можуть бути учасниками «експериментів у способах життя». «Схвалювані бажання» кота лежати на колінах і ловити мишей роблять його частиною «спільноти» в описовому сенсі — але це не має жодного стосунку до питання про обґрунтування норми ставлення до котів. Тут Кітчер робить саме ту помилку, яку сам критикує — стрибає від факту («ми схвалюємо») до норми («мусово ставитися добре») не помічаючи що це той самий Юмів герць якому присвячений весь §40 [1, §40].

Глобальна нерівність є третім прикладом, де пресупозиція видається за висновок. Кітчер стверджує, що нам «терміново потрібна концепція блага, що враховує бажання всіх людей» — але щоб визначити, що є загрозою для людського життя, що є «безвідповідальним індустріальним минулим», що є «схвалюваним бажанням» мати здорових дітей — він вже використовує певну концепцію блага [1, р. 305, 318]. Без неї він не міг би навіть сформулювати проблему. Тобто концепція блага вже є — вона імпліцитна в самому описі проблем. І це саме те «мовчазне поняття блага» про яке він писав стосовно первісних суспільств — тільки тепер він не помічає, що сам робить те саме.

Антропоморфізація є загальнішим випадком тієї ж проблеми. Кітчер описує розширення кола морального розгляду як прогресивний процес, що відбувається через визнання спільних властивостей — здатності до страждання, спільних бажань, аналогічних поведінкових реакцій. Але реальним механізмом є ідентифікація — не абстрактна, а конкретна емоційна і когнітивна.

Ми включаємо в коло морального розгляду тих, з ким маємо відносини — не тих, хто задовольняє абстрактний критерій. Спочатку відносини — потім нормативне закріплення. Домашні тварини входять до кола не через здатність до страждання, а через спільне проживання і функціональну взаємодію, що породжують афективні зв'язки. Саме ці зв'язки є механізмом розширення альтруїзму — не абстрактний аргумент.

Це підтверджується і самою кітчерівською схемою розширення кола через торгівлю з сусідами — і тут він сам не помічає, що описує не раціональне визнання спільних функцій, а практичну взаємодію, що породжує афективну спільність. Чужинці включаються в коло не тому, що хтось провів раціональний аналіз їхніх бажань — а тому що регулярна взаємодія через торгівлю породжує звичку до їх присутності і поступово — до ідентифікації з ними.

Механізм антропоморфізації пояснює і те, чому коти і собаки входять до кола, а риби ні; чому чужинці входять до кола після торгівлі, а не до неї;

чому майбутні покоління входять до кола через ідентифікацію «наші нащадки», а не через абстрактний аргумент про їхні бажання. У всіх випадках реальним механізмом є ідентифікація через відносини, а не раціональне визнання через критерій. Кітчер описує результати цього механізму — але не сам механізм.

Брехня і теорія розуму: еволюційно стабільна стратегія змішаного типу. Дискусія про брехню у Кітчера є найбільш показовим місцем де псевдорационалізація стає очевидною — і де еволюційна рамка могла б дати справді нове розуміння але не дає.

Кітчер правильно показує що абсолютна заборона брехні є неприйнятною — і наводить класичні приклади офіцера гестапо і тяжкохворої. Але його розв'язання є суто *ad hoc*: брехня виправдана коли вона є «альтруїстичною» — тобто коли вона відгукується на найважливіші бажання іншого. Це не теорія — це опис інтуїції у вигаданій термінології.

Еволюційна рамка яку він сам декларує вимагала б іншого підходу. Механізм брехні є еволюційно стабільною стратегією — не відхиленням від норми яке потребує виправдання а адаптацією що виникла і підтримується разом з нормою правдивості. Ці дві стратегії співіснують у популяції у певному співвідношенні що є рівноважним — ані тотальна правдивість ані тотальна брехня не є стабільними крайнощами.

Більше того — сама здатність до брехні є когнітивним надбанням першого порядку. Вона передбачає:

- теорію розуму — модель того що інший думає знає і очікує
- власну самосвідомість — розуміння що моя модель відрізняється від його

- інтенційність другого порядку — я хочу щоб він думав те чого немає

Це той самий когнітивний комплекс що лежить в основі емпатії кооперації і соціального навчання. Брехня і альтруїзм є двома боками одного надбання — і виникли разом під спільним селективним тиском соціального життя. Абсолютна заборона брехні заперечувала б не просто практику а сам когнітивний механізм що робить можливою і брехню і моральну свідомість.

Оптимальною в умовах невизначеності є змішана стратегія — не максимізація ні правдивості ні брехні а ситуаційно адекватний вибір між ними залежно від:

- типу відносин між агентами
- ставок — що коштує правдивість і що коштує брехня в цій ситуації
- репутаційних наслідків — як вибір вплине на довіру в довгостроковій перспективі

- того чиї інтереси і якою мірою враховуються

Саме це і описує кожна культура через свою карту легітимних форм брехні — ввічливість дипломатія ритуал захист слабших. Ця карта є частиною моральної системи не менше ніж заборона брехні — і вона відрізняється між культурами саме тому що відображає різні рівноваги змішаної стратегії в різних соціальних контекстах.

Кітчер бачить окремі виправдані винятки з правила — але не бачить що сама структура правило-плюс-винятки є псевдораціоналізацією рівноважної змішаної стратегії. Він починає з пресупозиції що правдивість є нормою а брехня є відхиленням — і будує теорію виправданих відхилень. Але еволюційна рамка вимагає протилежного запитання: чому взагалі виникла норма правдивості і як вона співіснує з еволюційно стабільним механізмом брехні? Відповідь на це питання дала б справжню теорію — а не перелік виправданих винятків.

Висновки

Проведений аналіз прагматичного натуралізму Філіпа Кітчера дозволяє сформулювати кілька взаємопов'язаних висновків.

По-перше, кітчерівський проєкт є методологічно найбільш послідовним серед наявних спроб побудувати натуралістичну теорію моралі без апеляції до трансцендентних сутностей. Його еволюційна генеалогія норм, функціоналістський аналіз і критерій прогресу як остійності практики при зміні поколінь становлять справді революційний методологічний поворот у філософії моралі.

По-друге, цей поворот залишається незавершеним через нездоланну напругу між двома принципово різними завданнями, які Кітчер намагається вирішити одночасно: описовою теорією механізму виникнення і еволюції норм — і нормативною проповіддю конкретних моральних установлень. Ці два завдання є категоріально несумісними в межах єдиної дисципліни — так само, як біохімія і фізіологія травлення не можуть замінити рішення, що їсти.

По-третє, центральною прогалиною є відсутність теорії специфічного механізму моральної регуляції, що відрізняє мораль від права, звичаю і соціального контролю. Цим механізмом є двосторонній соціальний контроль через інтеріоризацію нормативного образу чесноти і репутації — а не раціональне обговорення, яке Кітчер поміщає в центр свого «етичного проєкту». Переважна більшість людей в усі часи ніколи не брала участі в жодному нормативному обговоренні — натомість всі вони жили в нормативному середовищі, що відтворювалося через культурні реплікатори.

По-четверте, проблема регресу обґрунтування, яку не вирішує ієрархія СлВ/СВ-критеріїв, вирішується через запровадження еволюційно стабільної стратегії як іманентного об'єктивного метакритерію. ЕСС не є цінністю, яку треба обґрунтовувати — вона є фактом про конкурентну динаміку практик. Культивовані цінності, що знижують остійність спільноти, вмирають разом з

нею — незалежно від того, чи хтось їх схвалює. Це виводить критерій оцінки нормативних систем за межі герменевтичного кола, не вдаючись до трансцендентних стандартів.

По-п'яте, аналіз конкретних нормативних позицій Кітчера — щодо правдивості, турботи про тварин і глобальної нерівності — виявляє структурну схему псевдораціоналізації, спільну для всієї традиції нормативної філософії: моральні інтуїції беруться як незапитані пресупозиції і подаються як висновки теорії. Реальним механізмом розширення морального кола є не раціональне визнання спільних властивостей, а антропоморфна ідентифікація через конкретні відносини — механізм когнітивний і афективний, а не логічний.

Ці висновки не ведуть до нігілізму щодо цінностей. Вони вказують на необхідність чіткого розмежування між описовою теорією моралі як механізму — завданням науки — і епістемологією нормативних рішень в умовах обмеженої передбачуваності — завданням практичної філософії. І між ними — незамінна відповідальність агента, який приймає ціннісну установку завжди на свій страх і ризик у просторі змодельованих, але не детермінованих наслідків.

Список посилань / References

1. Kitcher, Philip. *The Ethical Project*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.
2. Kitcher, Philip. *Moral Progress*. New York, NY: Oxford University Press, 2021.
3. Kitcher, Philip. «Précis of The Ethical Project.» *Analyse & Kritik* 34, no. 1 (2012): 1 — 20.
4. Park, SooHwan. «Authority, Objectivity, and Progress in Naturalistic Ethics.» PhD thesis, University of Sheffield, 2024.
5. Kago, Kevin and Prabhu Venkataraman. «In Defense of Kitcher's Pragmatic Naturalism.» *European Journal of Pragmatism and American Philosophy* XVII-2 (2025).
6. Srinivasan, Amia. «In the Long Cool Hour.» *London Review of Books* (2012).
7. Buchanan, Allen and Russell Powell. *The Evolution of Moral Progress: A Biocultural Theory*. Oxford University Press, 2018.
8. Malinowski, B. (1926). *Crime and custom in savage society*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Vadym Derkach

PhD in Philosophy, Associate Professor

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

e-mail: vadym_derkach@kneu.edu.ua

PHILIP KITCHER'S PRAGMATIC NATURALISM: REVOLUTION IN ETHICS LEFT UNDONE

Abstract

The paper examines the methodological tenets and inherent contradictions of Philip Kitcher's pragmatic naturalism, as delineated in his work *The Ethical Project* (2011). The author posits that while Kitcher charts a genuinely revolutionary methodological turn — shifting the focus from the justification of norms to the description of the mechanisms underlying their genesis and evolution — he falls short of fully realizing it owing to an unmitigated tension between descriptive theory and normative sermonizing. Consequently, this study proposes to expand Kitcher's project by introducing three conceptual augmentations: a theory of morality conceived as a mechanism of social control centered on virtue and reputation; the criterion of an evolutionarily stable strategy (ESS) serving as an immanent, objective meta-criterion; and a rigorous demarcation between the descriptive theory of morality and the epistemology of normative decision-making.

Keywords: Philip Kitcher; pragmatic naturalism; the ethical project; evolutionary ethics; evolutionarily stable strategy (ESS); descriptive ethics.

Надійшла до редакції/ Received: 04.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 18.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Тірбах Анатолій Володимирович

*Аспірант кафедри філософії і соціальної антропології
імені професора І. П. Стогнія*

Університет Григорія Сковороди в Переяславі (м. Переяслав, Україна)

<https://orcid.org/0009-0004-6080-1317>

e-mail: uhbanty@gmail.com

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИЙ СИМВОЛІЗМ ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР

Резюме

У статті здійснено комплексний лінгвофілософський аналіз символічно-категоріального виміру практичної філософії Григорія Сковорода, зосереджений на виявленні її екзистенційного потенціалу. Автором реконструйовано смислову архітектуру ключових концептів сковородинівського світобачення та з'ясовано, що символізм у мислителя виступає не лише формою вираження ідей, а інструментом пізнання і практичного самоздійснення людини.

Встановлено, що семантичне ядро філософії Сковорода формує аксіологічна тріада «гідність — свобода — щастя», яка визначає логіку духовного розвитку особистості та її рух до гармонії з божественним порядком. Виявлено, що ця тріада функціонує як динамічна система ціннісних орієнтирів, реалізація яких забезпечується через механізми самопізнання, сродної праці та духовної автономії.

Обґрунтовано, що символічна тріада «сонце — серце — змія» виконує функцію когнітивної моделі інтерпретації людського буття, де «сонце» репрезентує трансцендентну істину, «серце» — внутрішній духовний центр людини, а «змія» — інструмент практичної мудрості та самозбереження. Доведено, що через цю символіку Сковорода формує цілісну концепцію взаємодії духовного і матеріального начал.

З'ясовано, що метод пізнання Сковорода ґрунтується на діалектичній логіці (теза — антитеза — синтез), яка реалізується через символічне

мислення та дозволяє інтегрувати емпіричний і трансцендентний досвід. Виявлено, що така когнітивна модель забезпечує перехід від фрагментарного сприйняття світу до його цілісного розуміння.

Підсумовано, що практична філософія Сковороди є не лише теоретичною системою, а нормативною моделлю життєдіяльності людини, орієнтованою на досягнення внутрішньої свободи і щастя. Доведено актуальність його ідей у сучасному українському контексті, зокрема як світоглядного ресурсу суспільного спротиву в умовах війни, де архетипи гідності, свободи та духовної стійкості набувають мобілізаційного значення.

Ключові слова: Філософія Григорія Сковороди; символізм; сродна праця; гідність; свобода; щастя.

Вступ

Для Григорій Сковорода слово і смисл постають як нерозривна єдність. Мова, розуміючи її як систему образно-сміслових кодифікацій реальності, виступає фундаментальним екзистенційним чинником людського буття. Саме через мовну форму людина не лише здійснює перцепцію світу, але й транслює власне світобачення іншим, формуючи тим самим міжсуб'єктивний простір смислів.

У цьому процесі встановлюється органічний зв'язок між мисленням і реальністю — як матеріальною, так і метафізичною. Відтак вибудовується ціннісний горизонт суб'єкта буття, який визначає його вимоги до себе і довкілля. У цьому контексті людська життєдіяльність постає не як зовнішньо зумовлена необхідність, а як свідомий вибір, спрямований на реалізацію власного призначення. Лише за цієї умови людина здобуває справжню свободу, а отже — наближається до стану щастя.

Як слушно зазначає М. В. Попович, «філософія Григорія Сковороди — це філософія гідності як основної засади життя...» [1, с. 250]. Саме тому особливої аналітичної ваги набуває осмислення тріади «гідність — свобода — щастя», яка дозволяє розкрити динаміку ціннісних орієнтирів людського буття та окреслити шлях до гармонії з божественним порядком.

Методи дослідження

У дослідженні використано декілька взаємодоповнюючих методів, кожен із яких дав конкретний результат для розкриття теми. Так, метод історичної реконструкції дозволив відтворити філософію Сковороди в її автентичному історичному контексті. Завдяки цьому уточнено первинний зміст ключових понять і показано їх зв'язок із європейською інтелектуальною традицією. Системно-структурний аналіз забезпечив розуміння філософії Сковороди як цілісної системи. Саме цей метод дав змогу виокремити її смислове ядро (тріаду «гідність — свобода — щастя») та пояснити

взаємозв'язок основних символів («сонце — серце — змія»). Аксіологічний підхід дозволив розкрити ціннісну основу вчення мислителя. Завдяки ньому обґрунтовано, що щастя у Сковороди є результатом внутрішньої гармонії, а свобода — насамперед духовною категорією. Епістемологічний аналіз сприяв дослідженню способу мислення Сковороди. У результаті показано, що його пізнання має діалектичний характер і здійснюється через символічне осмислення світу. Праксеологічний підхід дав можливість вийти на практичний вимір філософії. Саме через нього доведено, що ідеї Сковороди мають прикладне значення як модель життєвої поведінки та самореалізації людини.

Результати дослідження

Фундаментальні засади інтерпретації творчої спадщини Сковороди були закладені у працях М. Ковалинського, О. Багалія, Д. Чижевського [2; 3; 4]. Подальший розвиток аксіологічного та світоглядного аналізу його філософії здійснено у дослідженнях Ю. Вільчинського, Г. Волинки, І. Драча, С. Кримського, М. Поповича та інших [1; 5; 6], які акцентують на її людино- та боговимірності, а також на її відповідності інтелектуальному духу Реформації та Просвітництва.

Символи філософського чину — суть абстрактні поняття, котрі, втім, постають як наслідок синтезу емпіричного та теоретичного досвіду людства, і є своєрідними універсаліями, за якими вилаштовується людське буття. Символи стають універсаліями у тому випадку, коли вони акумулюють та структурують людський досвід і трансформуються у категорію апостеріорного знання. Людське світовідношення визначається поєднанням раціонального та емпіричного досвіду, посиленого/послабленого психоемоційними чинниками суб'єктивного чину. У філософії Сковороди визначальною є парадигма відштовхування та переосмислення символічних норм буття у напрямку їх людино- та націєвимірності.

Світ для Сковороди не є монолітним, а двовимірним, в якому співіснують дві натури — видима та невидима. Метою ж самого людського буття є досягнення щастя. Поступ до такого стану є тривалим і результат досягається шляхом подолання перепон. А засоби для цього — внутрішнє вдосконалення: самопізнання, сродна праця та духовна незалежність. Процесуальність у досягненні мети насичена постійною боротьбою матеріального низу (пороху, половини, бруду тощо) з духовними орієнтирами людини. Саме тому, для Сковороди людське життя постає своєрідною «нерівною рівністю», за якою обладунки повсякденного виживання постійно стають своєрідною перепорою до злету людського духу. Лінгвістично Сковорода іменує подібний стан фонтаном, тобто проявом вищої сили (Бога), котра наповнює судини людей сумірно з їхнім обсягом. Інакше кажучи, Бог є рівноважним началом для кожного із сутих, надаючи їм однакові (рівні)

можливості для самореалізації. Але не кожному судилося використати наданий шанс.

Вихідним началом онтології Сковороди є твердження про ницість матеріального буття. За повсякденною рутиною, гидкою та огидною, спрямованою на задоволення тваринних інстинктів, приховується справжнє, правдиве буття. Звідси — поділ суцього на два світи: видимий та невидимий. Перший — це земне і повсякденне, нице животіння, посеред речей і для речей, в якому притлумлюються всі потаємні стремління людини. Другий — світ божественний (дух, «зерно»), справжній світ, в якому людина вивищується до істин одкровення. Долання зовнішньої оболонки видимого світу і осягнення прихованого блага (мудрості, любові, щастя) і є ознакою справжнього смислу життя. Саме в цьому контексті і слід сприймати знаковий вислів філософа; «Світ ловив мене, але не спіймав».

Мислитель на власному прикладі доводив до інших громадян як слід, і як можна бути незалежним від спокус життя: багатства, чинів та влади. Показовим в цьому є «преддверіє», тобто «передмова до філософського трактату «Начальная дверь ко христіанському добронравію». Перший варіант був створений в 1766 р. «для молодого шляхетства Харьковской губернії», а оновлений — в 1780 р. Філософ чітко визначився розумінням світів і натур, а також із призначенням людини. Сковорода зазначає: «Что же есть для тебя нужное? То, что самое легкое. А что же есть легкое? О друг мой, все трудное и тяжелое, и горкое, и злое, и лживое есть. Однако что есть легкое? Тое, друг мой, что нужное. Что есть нужное? Нужное есть только одно: «Едино есть на потребу». «Одно только для тебе нужное, одно же только и благое и легкое, а протчее все труд и болзнь. Что же есть оно? Бог. Вся тварь есть рухлядь, смесь, сволочь, сечь, лом, крушь, стечь, вздор, сплочь, и плоть, и плетки... А тое, что любезное и потребное, есть едино везде и всегда. Но сіе едино все горстію своею и прах плоти твоея содержит... Многія телесные необходимости ожидают тебе, и не там щастіе, а для сердца твоего едино есть на потребу, и тамо Бог и щастіе, не далече оно. Близ есть. В сердце и в душе твоей» [7, с. 115].

Окрему систему складає категоріальна тріада «сонце-серце-змія». Кожен із складників несе конкретне екзистенційне навантаження: сонце — божественна істина, джерело знань про суще, серце — людська духовність, вмістилище любові та пізнання, змія — практична мудрість, своєрідний механізм самозбереження людини. В своїй сукупності, означені смисли створюють підмурівок і, водночас, є наслідком сродної (спорідненої) праці — зайняття людиною тим видом діяльності, до якої у неї є вроджена (природна) схильність. Але не всяка праця є, чи може бути, «сродною». Її зміст визначається, насамперед, тяжінням самої людини до творення, є її душевним пожитком. І, не менш важливо, нахилам та здібностям людини:

«Природа чи Бог кожній людині від народження дає певні здібності і важливо не занедбати їх, а відчуті і жити згідно з ними. А це значить, що треба жити за натурою, але не йти за сліпою натурою, а за внутрішнім своїм блаженним духом» [8, с. 58]. Спротив цьому дару може бути йти від самої людини, але, найчастіше від оточуючих, котрі спокусою чи примусом змушують займатися чим завгодно, але не промислом Божим.

Смисл людського життя — досягнення щастя. Сковорода вважав, що справжнє щастя може дати лише мудрість, втім — разом з доброчинством. Мудрість відкриває очі на те, що таке щастя, а друге — доброчинство -спроможне допомогти людині досягнути його. Його не слід шукати десь навсібіч, навіть в далеких заморських краях. Ні, воно знаходиться всередині самої людини. Філософ наголошував: «Ныне же желаеш ли быть счастливым? Не ищи счастья за морем, не проси его у человека, не странствуй по планетам, не волочись по дворцам, не ползай по шару земном, не броди по Иерусалимам... Златом можеш купить деревню, вещь трудную, яко обходимую, а счастье, яко необходимая необходимость, туне везде и всегда даруется. Воздух и солнце всегда с тобою, везде и туне; все же то, что бежит от тебе прочь, знай, что оно чуждее и не почитай за твое, все то странное есть и лишнее. Что же тебе нужды? Тем-то оно и трудное. Никогда бы не разлучилось от тебе, если бы было необходимое. Благодарение блаженному Богу. Счастье ни от небес, ни от земли не зависит.» [7, с. 114]. Іншими словами: людина сама творець свого щастя, Але, з істотним уточнення: ніколи коштом інших людей та шкоду їм же.

У філософії Сковороди поєднано дві іпостасі любомудрія: спекулятивна філософія або філософія релігії — з одного боку, та практична філософія — з іншого. У своїй сукупності вони задають не лише смисли і цінності буття, але і яким чином людина може досягнути цю реальність на благо собі та інших людей. Сама людина — світ досить невеликий, і їй важко досягнути безмежну велич Бога. Але коли віра поєднана з любов'ю до світу, тоді зникають штучні перепони досягнення суцього. А ці перепони — закам'яніла наша нечулість та зневажений смак. Грубе тілесне міркування перешкоджає любові до одкровення, а разом з тим — і досягненню особистого щастя. Реалізація цієї мети і складає сутність практичної філософії мислителя: поєднати повагу до даного людині вищого знання, з життям, корисним для всіх доброчинів та мрійників.

В трактаті «Брань архістратиґа Михаїла з Сатаною або чи легко бути благим» Сковорода якраз і акцентує увагу на протистоянні в самій людині двох начал: духовного (божественного) і тілесного (земного). І людина сама творить всередині себе, а тим самим — і для інших людей, пекло або рай. Перевага тварного штовхає людину в безодню, і рушієм цього виступає зло — плотські думки і дії. Натомість, чисте серце розстилає людині

шлях на гору Божу. І коли людина вивільняється від суєти суєт, грубих земних насолод і швидкоплинних спокус, в її серці утверджується рай, а сатана нидіє і конає від нестримної люті [7, с. 271–285]. Загалом, наголошує М. Попович, «Сковорода виходить із святоточної філософії тварного і нетварного. Світ плотський, тварний, має початок і кінець. Нетварна духовна сторона є невидиме в цьому світі, безконечне в кінечному... бракує тільки слів про те, що тварне є код, а невидиме — інформація» [9, с. 286]. Таким чином, український мислитель передхоплював *висновки* технологічного суспільства про походження життя і людини як онтологізацію певної інформаційної матриці, вважаючи при тому на ту обставину, що сама людина нині здатна вносити істотні новації в саму спадкову структуру буття.

Особливу увагу Сковорода звертає на саме явлення людини у світ та її зростання в умовах дихотомії: тварне проти духовного. Філософ вважав, що в дитячому серці є щось таке, що чинить спротив або запобігає суєтності буття. «Ви благоговійно чекайте» — закликав Сковорода, але не сидить, склавши руки. Із зародку, насіння в дитячому серці, слід викохувати здоровий плід, а не гниль та зловоння. В цьому, по суті, і полягає смисл практичної філософії Сковороди, а саме — життєствердження людини у світі. Причому, цей процес має бути міжсуб'єктивним, двоєдиним як у просторі, так і в часі. Тобто, відбувається не лише творення суб'єктом себе самого, але й відтворення себе як мікросвіту, відтворення у наступних поколіннях. Таким чином створюється неперервність людських світів, їхній розвиток і взаємозбагачення, а не хиріння чи занепад.

У цьому відношенні свою евристичність засвідчує когнітивна логіка Сковороди, його метод дослідження. Практична логістика вибудовується на визначенні об'єкта пізнання, членуванні його на протилежності, співставленні яких між собою і дозволяє відшуковувати рушійні сили розвитку сущого. Тим самим, первісна фрагментація, диференціація світу завершується новим синтезом, його єдністю. Власне кажучи, пізнавальне коло Сковороди являє собою рух по колу (теза — антитеза — синтез), внаслідок якого дослідник отримує новий образ об'єкта, але вже достовірніший та повніший. Філософ і культуролог Тарас Лютий, стверджує: «Протилежності (боротьба світла і темряви, добра і зла) породжують третій принцип — сполучення. А рух по колу — це принцип буття світу. Для Сковороди, світ стоїть під знаком цієї боротьби. Але безпосередньо висловити цей закон неможливо. Тому філософ і послуговується символами, порівняннями та образами. Протилежності сполучається в третьому елементі. Така єдність завжди є поворотом, повертанням до себе, до Бога, додому. Все повертається до себе без початку й кінця» [10].

Рух від реального світу до метафізичного, до світу символів-образів, уможливорює відірватися від набридливої буденності і зосередитися на

сутнісних рисах буття. А подальший, певною мірою зворотній рух, постає як створення своєрідної моделі виправлення, навіть — вдосконалення повсякденності. Змінення, відповідно, в бік вдосконалення, гармонізації внутрішніх та зовнішніх чинників суцього. В даному випадку, смислова інтерпретація логістичних систем слугує креативним інструментом розв'язання проблем у множині дихотомій людського життя: «матерія-ідея», «свій-чужий», «друг-ворог». «чоловік-жінка», «добро-зло», «огидне-прекрасне» тощо. Символи дозволяють сформулювати певні правила, за допомогою яких можна визначати ефективні імперативи та норми поведінки, за допомогою яких інституалізується несуперечлива система міжлюдських взаємодій та відносин. Як наголошував Дмитро Чижевський, «символіка Сковороди виявляється в постійному звороті від ідеальних, абстрактних, загальних предметів до конкретного — до життя, природи, мистецтва, релігійної традиції... Позитивна риса символічного пізнання, що в ньому ми постійно мусимо щось витовкмачувати, інтерпретувати, аналізувати: таким чином, ми змушені проходити глибше в суть речі, ми змушені не суто пасивно приймати об'єкт пізнання, а навпаки, освітлювати цей об'єкт, доповнювати його при допомозі живої активності нашого духу» [11, с. 58].

В умовах нинішньої повномасштабної війни РФ проти України філософія Сковороди увіходить до світоглядно-ментального арсеналу спротиву агресії. Для українського суспільства національні цінності були і є системоорганізуючим чинником власного буття та розвитку. Путінська доктрина «Київ за три дні» була безжалісно розтрощена активністю Української людини, котра тварному, московсько-ординському началу, протиставила високий дух Гідності, Свободи і жадання Щастя. І встояла, і продовжує вже неміряних чотири роки протистояти оскаженому ворогу, відстоюючи не лише власну честь і незалежність, але й демократичні набутки всього цивілізованого людства. У підвалинах нездоланного спротиву України повномасштабній військовій російській агресії якраз і знаходяться архетипові ментальні коди українського буття, про які так мудро і передбачливо розмірковував великий український мандрівний філософ Григорій Сковорода.

Висновки

1. Символізм у філософії Григорій Сковорода постає як когнітивно-категоріальний інструмент, що структурує людський досвід і поєднує раціональне, емпіричне та духовне пізнання в єдину систему.

2. Дуалістична модель буття (видима і невидима натури) визначає спрямованість людського існування на досягнення внутрішньої, духовної реальності як істинного виміру життя.

3. Досягнення щастя розкривається як процес внутрішньої трансформації особистості через самопізнання, сродну працю та духовну автономію, що реалізується в логіці «нерівної рівності».

4. Категоріальна тріада «сонце — серце — змія» формує цілісну модель самореалізації, в якій істина, духовність і практична мудрість поєднуються як основа гармонійного людського буття.

5. Філософія Сковороди інтегрує спекулятивний і практичний виміри, пропонуючи внутрішні механізми подолання суперечностей і утверджуючи автономну природу щастя, незалежну від зовнішніх обставин.

6. Ідеї Сковороди в умовах сучасної російсько-української війни набувають значення світоглядного ресурсу стійкості, де архетипи свободи, гідності та духовної незалежності виступають чинниками національного спротиву.

Список посилань:

1. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. 2-е вид. Київ: Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.
2. Ковалинський М. Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. 35 с.
3. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків: Державне видавництво України, 1926. 397 с.
4. Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. Т. 1: Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди. Київ: Смолоскип, 2005. 402 с.
5. Драч І. Ф., Кримський С. Б., Попович М. В. Григорій Сковорода: Біографічна повість / Під загальною редакцією доктора філософських наук В. М. Нічик. Київ: Молодь, 1984. 216 с. (Серія біографічних творів «Уславлені імена». Випуск 60).
6. Ушкалов Леонід. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і літера, 2017. 368 с.
7. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ: Наукова думка, 1983. 544 с.
8. Харченко Л. М. Ціннісні виміри концепту щастя у філософії Григорія Сковороди. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філософія. 2020. Том 31 (70). № 2. С.55-60.
9. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. 738 с.
10. Лютий Тарас. Символічний світ Сковороди. Тиждень. 24.10.2017. URL: <https://tyzhden.ua/symvolichnyj-svit-skovorody/>.

11. Чижевський Дмитро. Теорія символів Г. С. Сковороди. Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. Рік видання IX. 2000. Випуск 39-40. С. 58-67.

References:

1. Popovych, M. (2008). Hryhoriy Skovoroda: Philosophy of Freedom. 2nd ed. Kyiv: Biletsky Workshop. 256 p.
2. Kovalinskyi, M. (1956). Hryhoriy Savych Skovoroda (Life and some thoughts of the Ukrainian philosopher-spiritualist) / Compiled by Dr. Yu. Rusov. London: Published by the Ukrainian Publishing Union. 35 p.
3. Bagaliy, D. I. (1926). Ukrainian traveling philosopher Gr. Sav. Skovoroda. Kharkiv: State Publishing House of Ukraine. 397 p.
4. Chyzhevskiy, D. (2005). Philosophical works: In 4 vols. Vol. 1: Essays on the history of philosophy in Ukraine. Philosophy of Hryhoriy Skovoroda. Kyiv: Smoloskyp. 402 p.
5. Drach, I.F., Krymskiy, S.B. & Popovych, M.V. (1984). Grigoriy Skovoroda: Biographical story / Under the general editorship of Doctor of Philosophy V. M. Nichik. Kyiv: Molod. 216 p. (Series of biographical works «Glorified Names», Issue 60).
6. Ushkalov, Leonid. (2017). Catching an elusive bird: the life of Grigory Skovoroda. Kyiv: Spirit and Letter. 368 p.
7. Skovoroda, Grigoriy. (1983). Poems. Songs. Fables. Dialogues. Treatises. Proverbs. Prose translations. Letters. Kyiv: Naukova Dumka. 544 p.
8. Kharchenko, L.M. (2020). Valuable dimensions of the concept of happiness in the philosophy of Grigory Skovoroda. Scholarly notes of the V. I. Vernadsky TNU. Series: Philosophy. Volume 31 (70), No. 2, 55-60.
9. Popovych, M.V. (1998). An essay on the history of culture of Ukraine. Kyiv: «ArtEk». 738 p.
10. Lyutyi, Taras. (2017). The symbolic world of Skovoroda. Tyzhden. 10/24/2017. URL: <https://tyzhden.ua/symvolichnyj-svit-skovorody/>.
11. Chyzhevskiy, Dmytro. (2000). Theory of symbols of G.S. Skovoroda. Chronicle-2000. Ukrainian cultural almanac. Year of publication IX.. Issue 39-40, 58-67.

Anatolii Tirbakh

*PhD Student Department of Philosophy and Social Anthropology
named after Professor I. P. Stohnii*

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav (Pereiaslav, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0004-6080-1317>

e-mail: uhbanty@gmail.com

LINGUO-PHILOSOPHICAL SYMBOLISM IN HRYHORII SKOVORODA'S PRACTICAL PHILOSOPHY: AN EXISTENTIAL DIMENSION

Abstract

The article provides a comprehensive linguo-philosophical analysis of the symbolic and categorical dimension of the practical philosophy of Hryhorii Skovoroda, focusing on its existential potential. The author reconstructs the semantic architecture of the key concepts of Skovoroda's worldview and demonstrates that symbolism in his philosophy functions not only as a form of expression, but also as a cognitive and practical tool of human self-realization.

It is established that the semantic core of Skovoroda's philosophy is formed by the axiological triad “dignity – freedom – happiness,” which determines the logic of personal spiritual development and the path toward harmony with the divine order. This triad is shown to operate as a dynamic system of value orientations, the realization of which is ensured through self-knowledge, congenial work, and spiritual independence.

The study reveals that the symbolic triad “sun – heart – serpent” functions as a cognitive model for interpreting human existence, where the “sun” represents divine truth, the “heart” signifies the inner spiritual essence of the individual, and the “serpent” embodies practical wisdom and self-preservation. It is argued that through this symbolic system Skovoroda constructs a holistic concept of the interaction between the spiritual and the material.

It is further demonstrated that Skovoroda's epistemological method is based on a dialectical logic (thesis – antithesis – synthesis), implemented through symbolic thinking, which enables the integration of empirical and

transcendental experience. This cognitive model allows for the transition from fragmented perception of reality to its holistic comprehension.

The article concludes that Skovoroda's practical philosophy represents not merely a theoretical system, but a normative model of human existence oriented toward achieving inner freedom and happiness. The relevance of his ideas in the contemporary Ukrainian context is substantiated, particularly as a worldview resource of social resilience in conditions of war, where the archetypes of dignity, freedom, and spiritual endurance acquire mobilizing significance

Keywords: Philosophy of Gryhoriy Skovoroda; symbolism; related work; dignity; freedom; happiness.

Надійшла до редакції/ Received: 04.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 18.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Кравченко Петро Анатолійович

*Доктор філософських наук, професор кафедри культурології,
філософії та музеєзнавства*

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-8898-5120>

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

Блоха Ярослав Євгенійович

*Кандидат філософських наук, доцент кафедри українознавства,
культури та документознавства*

Національний університет «Полтавська політехніка

імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-0799-1789>

e-mail: yaroslavblokha@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНСТРУЮВАННЯ ДИХОТОМІЇ «ДРУГ-ВОРОГ»

Резюме

У статті здійснено спробу осмислити дихотомію «друг — ворог» крізь призму філософської антропології, зосереджуючись на її зв'язку з досвідом міжособистісного визнання, проблемою Іншого та потребою людини в безпеці. Показано, що дана опозиція не зводиться лише до політичного інструменту, а має глибші підстави, пов'язані зі способами формування ідентичності.

Окрему увагу приділено феномену дружби, який розглядається не як утилітарний зв'язок, а як простір вільного визнання Іншого. У цьому контексті політичне трактування «друга» постає значно спрощеним і часто пов'язується передусім зі спільністю інтересів або цінностей, що створює передумови для маніпуляцій.

У ході дослідження простежено витоки дихотомії у філософській традиції у ранньогрецькій філософії, де Гераклітом та Демокрітом було започатковано трактування ворога як загрози внутрішньому ладу душі,

полісу та космосу загалом. Розглянуто модель Ж.-Ж. Руссо, відповідно до положень якої суспільна угода через підкорення загальній волі перетворює природніх ворогів на громадянських друзів, але при цьому зберігає дихотомію у формі зовнішнього та внутрішнього ворога. Систематизовано теорію К. Шмітта, який, виходячи з антропології, зробив дихотомію «друг — ворог» одним з найголовніших критеріїв політичного, де людина визначається через здатність до розрізнення. Встановлено, що суверенне рішення про ворогів та друзів, особливо у стані виняткового (надзвичайного) стану, є екзистенційним актом, що не підлягає повній раціоналізації.

Зафіксовано, що стан винятковості (надзвичайний стан) в найбільш інтенсивній формі оголює дихотомію «друг — ворог», оскільки відбувається антропологічна редукція до опозиції «ми — вони», що яскраво проявляється в сучасній Україні. Виокремлено рівні ідентифікації «друга» у політичному дискурсі: через спільність цінностей, інтересів та екзистенційний досвід. Зроблено висновок, що дихотомія «друг — ворог» формується на перетині антропологічних передумов і політичних рішень. Усвідомлення цього дає змогу критично оцінювати спроби політичної маніпуляції дихотомією, не применшуючи її антропологічної значущості.

Ключові слова: дихотомія «друг — ворог»; філософська антропологія; Інший; дружба; стан винятковості; ідентичність; солідарність.

Вступ

Дихотомія «друг — ворог» належить до тих понять, які, попри свою очевидність, рідко піддаються глибокому осмисленню. Зазвичай вона сприймається як щось самоочевидне — як практичний інструмент політики або навіть як природна реакція на загрозу. Втім, таке спрощене розуміння приховує її значно глибший, антропологічний вимір.

На нашу думку, проблема полягає не лише в тому, як саме суспільства визначають друзів і ворогів, а в тому, що сама здатність до такого розрізнення є фундаментальною характеристикою людського буття. Вона пов'язана із потребою в безпеці, з процесами самоідентифікації та з досвідом зустрічі з Іншим.

Незважаючи на те, що найбільш відоме теоретичне обґрунтування цієї опозиції належить Карлу Шмітту, який проголосив розмежування понять «друг» та «ворог» критерієм власне політичним, її витoki сягають значно глибше — у саму природу людського буття, у способи самоідентифікації особистості та суспільства, у феномен дружби як духовної реальності та в проблему Іншого як філософсько-антропологічну константу.

Однак для українського суспільства вона набула значно більш болючої, екзистенційної конкретності. Російсько-українська війна, що розпочалася ще у 2014 році й перейшла від гібридної до активної фази після

повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, зробила опозицію «друг — ворог» щоденною антропологічною реальністю, а не виключно політичним критерієм. Кожна українська родина, кожен військовослужбовець, волонтер чи пересічний громадянин у Києві, Харкові, Одесі, Дніпрі чи Полтаві має постійно здійснювати дане розмежування: хто є другом (той, хто воює поруч, постачає зброю, допомагає фізично та/або матеріально, надає прихисток внутрішньо переміщеним особам), а хто є ворогом (той, хто бомбардує житлові квартали, викрадає дітей, знущується з полонених та цивільного населення, заперечує право України на існування взагалі).

У зв'язку з війною оголилася й більш тривожна й глибока проблема: дихотомія «друг — ворог» виявилася не тільки інструментом виживання, а й зоною маніпуляцій, гібридних операцій та інформаційної війни. Російська пропаганда системно намагається розмити дане розрізнення, нав'язуючи наративи щодо «спільної історії», «братніх народів», «зовнішнього управління», а також часто конструюючи для суспільства образ Української держави як «ворога №1» і закликаючи до денацифікації. Водночас в українському суспільстві постають болісні питання: ворогом є кожен з росіян чи лише той, хто підтримує війну? Завдяки яким способам можна відрізнити друга від тактичного союзника, допомога якого визначається виключно власними інтересами? Що необхідно робити з колаборантами, «ждунами» і тими, хто відрікся від української ідентичності загалом?

Метою даної статті є системна філософсько-антропологічна реконструкція глибинних екзистенційних та ідентифікаційних підвалів, на яких історично та логічно ґрунтується дихотомія «друг — ворог» — не ситуативна риторична фігура або як довільний політичний конструкт, а як фундаментальний спосіб буття людини-в-суспільстві, що криється в самій природі міжособистісного визнання, феномені Іншого та потребі в онтологічній безпеці загалом.

Методи дослідження

Дослідження спирається на поєднання кількох підходів, які дозволяють розглянути проблему з різних сторін. Методологічну основу статті становить комплексний міждисциплінарний філософський підхід, який поєднує інструментарій соціальної та політичної філософії, філософської антропології, етики та екзистенціалізму і дав змогу цілісно осмислити дихотомію «друг — ворог» як фундаментальний спосіб буття людини-в-суспільстві. Передусім, історико-філософський аналіз дав змогу простежити, як змінювалося розуміння опозиції «друг — ворог» від античності (досократики, Платон) до Нового часу (Ж.-Ж. Руссо) та сучасності (К. Шмітт, Дж. Агамбен), що дозволило простежити трансформацію понять «друг» та «ворог» у різних філософських парадигмах. Звернення до феноменологічного методу дозволило зосередитися не лише на теоретичних конструкціях,

а й на самому досвіді зустрічі з Іншим. Герменевтичний метод використано для інтерпретації класичних текстів (Платон, Ж.-Ж. Руссо, К. Шмітта) та сучасних досліджень, завдяки чому було переосмислено класичні тексти Платона, Руссо та Шмітта не як «готові істини», а як відкриті до інтерпретації. Звернення до екзистенційного аналізу було зумовлене необхідністю зрозуміти, як дихотомія проявляється у граничних ситуаціях — насамперед у контексті війни. Саме в таких умовах вона набуває не теоретичного, а безпосереднього життєвого значення. Діалектичний метод використано для аналізу взаємозв'язку та взаємозалежності понять «друг» та «ворог», що дозволило показати, що ці опозиції не є абсолютними, а переходять одна в одну залежно від контексту. Метод концептуального аналізу застосовано для розрізнення рівнів ідентифікації друга (за цінностями, інтересами, екзистенційним досвідом) та типів ворога (внутрішній / зовнішній, за природою / за випадком). Компаративістський (порівняльний) метод використано для зіставлення стратегій виявлення Іншого (асиміляція, конфронтація, етична відповідальність) та різних антропологічних моделей («відкриті» / «закриті»). Системний підхід забезпечив цілісне осмислення дихотомії «друг — ворог» як багаторівневого явища, завдяки якому поєднуються антропологічні константи (потреби у безпеці, ідентичності, визнанні) та політичні рішення, які актуалізують дані константи у вигляді публічних розрізень.

Результати дослідження

Конструювання категорії «друг» неможливе без попереднього розуміння того, що розуміється під поняттям «дружба» в її автентичному, нередукованому сенсі. Р. Горбань зауважує, що дружба не може бути зведена ні до звички (як автоматизм співприсутності), ні до задоволення (як гедоністичне спілкування), ні до користі (як утилітарні стосунки). Натомість справжня дружба постає як найвища духовна реальність, де долається егоцентризм особистості й відбувається зустріч двох «Я» на рівні їх внутрішньої свободи та гідності [1, с. 23–24]. У цьому сенсі другом є не той, хто є для мене корисним, а той, кого я визнаю як іншу самоціннісну суб'єктність і з яким я можу розділити найбільш глибокі смисли буття.

Така антропологія дружби має безпосередній вплив на розуміння політичної дихотомії «друг — ворог», адже якщо на міжособистісному рівні друг є результатом вільного визнання, то на рівні спільноти «другом» постає той, із ким нас поєднує спільна система цінностей, спільний спосіб життя та спільне бачення загроз. Дослідник наголошує, що справжня дружба не толерує з фальшю та примусом, адже вона народжується виключно там, де зберігається повага до унікальності іншого [1, с. 26]. Це є важливим застереженням щодо спрощеного перенесення дружби на політичну

сферу, оскільки політичний «друг» нерідко є не більш ніж аналогом, а то й симулякром справжньої дружби.

Платон у «Державі» пропонує іншу, проте споріднену модель. Для нього ідеальна держава — це спільнота, в якій кожен виконує свою функцію, а справедливість полягає у гармонії частин. Дружба між громадянами у такій державі не є приватною прихильністю, але виникає як наслідок спільного служіння ідеям добра та істини. Платонівський діалог між Сократом та Главконом показує, що справжня дружба є можливою лише між тими, хто прагне не до вигоди, а до блага [2, с. 120–125]. Аналізуючи даний діалог, можемо зробити важливий висновок, що ворогом є не просто той, хто протистоїть мені силовими методами, а передусім той, хто є носієм несправедливості та хаосу і заперечує саме благо. Це доводить, що уже в платонівській традиції закладається нормативне навантаження дихотомії: друг — це добрий, ворог — це злий.

Проте зазначимо, що антропологія дружби має і темний бік: єдність усередині спільноти завжди потребує окреслення межі, за якою починається чужий. Якщо дружба є найвищою духовною реальністю, то загроза даній реальності сприймається як священна образа, що виправдовує найбільш радикальні засоби захисту. Це створює антропологічну основу для перетворення будь-якої спільноти — від малої групи до нації — на корпорацію друзів, що протистоїть ворогам.

Якщо дружба передбачає визнання Іншого як близького, то дихотомія «друг — ворог» неможлива без попередньої постановки проблеми Іншого взагалі. Сучасна західна філософія, за переконанням К. Мейти, розміщує проблему Іншого у центрі антропологічної рефлексії, починаючи від феноменології Е. Гуссерля, через екзистенціалізм Ж.-П. Сартра та Е. Левінаса до постструктуралістських концепцій Ж. Дерріди та М. Фуко [3, с. 58–60]. Інший — це той, хто не збігається з моїм «Я», хто кидає виклик моїй самототожності, хто залишається нередукованою таємницею. Семе через зустріч з Іншим виникає потреба в ідентифікації: хто є своїм (другом), а хто — чужим, таким, хто потенційно може стати ворогом.

К. Мейта розрізняє декілька стратегій ставлення до іншого в сучасній філософії. По-перше, це стратегія асиміляції, коли Іншого намагаються зрозуміти завдяки категоріям того ж самого (прикладом є гуссерлівська анологізуюча апропріація). По-друге, це стратегія конфронтації, коли Інший сприймається як загроза свободі (Ж.-П. Сартр: «Пекло — це інші»). По-третє, це розроблена Е. Левінасом стратегія етичної відповідальності, де Інший постає як той, чиє обличчя наказує мені «не вбивай» [3, с. 62–64]. Кожна з перерахованих стратегій по-різному конструює дихотомію «друг — ворог»: у першому випадку ворогом є той, кого не вдалося асимілювати; у другому — ворог виступає онтологічною необхідністю; у

третьому — дихотомія додається завдяки безумовній етичній відповідальності перед Іншим, що є критикою будь-якого політичного конструювання ворога.

Зазначимо, що проблема Іншого має не тільки теоретичний, а й глибокий практичний антропологічний вимір, адже з раннього дитинства кожній людині необхідно навчатися розрізняти «своїх» та «чужих»: спочатку це відбувається на рівні сім'ї, потім — школи, вулиці, громади. Ця здатність до розрізнення є частиною еволюційної спадщини людства, оскільки виживання у первісних групах прямо залежало від уміння швидко визначати друга (членів своєї групи) та ворога (чужинців, хижаків). У даному сенсі дихотомія «друг — ворог» не є виключно культурним конструктом — вона має біоантропологічне підґрунтя, яке в політичних дискурсах отримує виключно символічне оформлення.

Філософсько-антропологічні витоки дихотомії простежуються уже у ранньогрецькій думці, яка започаткувала європейську традицію осмислення політичного, етичного та космологічного. Аналізуючи політико-філософську проблематику у філософській спадщині Ксенофана та Геракліта, В. Туренко акцентує увагу на те, що для останнього полемос (боротьба) є фундаментальним космічним принципом, а не просто соціальним явищем: «Полемос є батьком всього і царем усього» [4, с. 10–11]. Проте дана боротьба не зводиться до простої ворожнечі в сучасному її розумінні. У Геракліта дружба і ворожнеча, мир і війна, насичення і голод є взаємозалежними моментами єдиного ритму буття. Без їх розрізнення не може бути як суспільства, так і самої ідентичності, а ворог у даному контексті є не абсолютним злом, а необхідним Іншим, завдяки якому друг стає другом.

«Сім мудреців» (Фалес, Хілон, Солон та інші) розглядали ворога переважно у практично-етичному аспекті: так, Хілон радив «вважати ворога таким, який може стати другом, а друга — таким, хто може стати ворогом» [5, с. 82–83], що свідчить про діалектичне ставлення до дихотомії. У Геракліта ворог постає в контексті вчення про логос: той, хто не розуміє логосу, є ворогом істини, навіть якщо формально належить до тієї ж спільноти [5, с. 83].

Найбільш розгорнута антропологія ворога була запропонована Демокритом, який називав ворогом не тільки того, хто становив зовнішню загрозу, а й того, хто порушував внутрішній лад душі та полісу. Демокрит зазначав, що ворог — «не той, хто ображає, а той, хто має намір образити», тим самим переносячи акцент із зовнішньої дії на внутрішню диспозицію [5, с. 89]. Це є надзвичайно важливим моментом, адже, на думку філософа, ворожість не обов'язково потребує акту насильства — достатньо наміру й онтологічної загрози способу життя. Окрім того, Демокрит розрізняє «ворогів за природою» (завжди залишаються чужими) та «ворогів за випадком»

(можуть стати друзями за умови зміни обставин) [5, с. 86]. Це розмежування згодом буде розвинуте у політичній філософії. Так, К. Шмітт наполягав на публічному, а не приватному характері політичного ворога.

Можемо констатувати, що в ранньогрецькій філософській парадигмі були закладені три важливі антропологічні передумови дихотомії «друг — ворог»: 1) ворог є необхідним іншим для конституювання друга; 2) ворожість може бути не тільки фактичною, а й потенційною, яка криється у намірах чи самій природі; 3) дихотомія має не тільки соціальний, а й космологічний вимір, адже вона вписана в саму структуру буття.

Одним з найбільш впливових текстів, у яких опосередковано, але достатньо глибоко були визначені філософсько-антропологічні засади дихотомії «друг — ворог» була «Держава» Платона. Незважаючи на те, що Платон більше говорить не про ворожнечу, а про справедливість, гармонію та ідею добра, він зауважує, що ідеальна держава будується через радикальне виключення того, що загрожує внутрішній єдності, а не тільки через саму єдність.

Ведучи діалог із Главконом і Адимантом, Сократ описує державу, де кожен зі станів — правителі-філософи, воїни та ремісники — виконує свою функцію, а дружба між громадянами є наслідком спільного служіння справедливості [6, с. 95–97]. Проте ця дружба має свою ціну: поети, які поширюють неправдиві уявлення про богів, мають бути вигнані з держави; люди, не здатні до філософського пізнання, мають залишатися на нижчих щаблях; а зовнішні вороги, які загрожують державі, підлягають знищенню або поневоленню, у випадку якщо це відповідає справедливості [6, с. 213–215].

Антропологічне підґрунтя даного підходу полягає у платонівському дуалізмі розуму та чуттєвості, душі та тіла: людина, що підпорядковує вищим нижчі частини своєї душі, стає другом добра та істини, а той, хто до цього не здатний, є рабом власних пристрастей і, відповідно, потенційним ворогом гармонійного устрою. Тобто Платон вводить нормативний характер дихотомії: другом є той, хто розділяє ієрархію цінностей, засновану на розумі, а ворогом — той, дану ієрархію заперечує (навіть у випадку, коли він не вдається до насильства). Даний інтелектуалістичний підхід буде мати довготривалі наслідки для європейської політичної думки, де ворог буде визначитися крізь призму не лише дій, а й його «неправильного» світогляду.

Зовсім іншою, але не менш важливою для розуміння дихотомії «друг — ворог» була антропологічна модель, запропонована Жаном-Жаком Руссо у трактаті «Про суспільну угоду, або принципи політичного права». Філософ виходить з припущення, що в своєму природному стані людина була самотньою, вільною та щасливою, проте з появою суспільної

нерівності та приватної власності з'явилися конфлікти, війни та ворожнеча. Суспільна угода покликана подолати даний стан: кожен індивід має відмовитися від власної природної свободи на користь суспільства, натомість отримуючи громадянську свободу та безпеку [7, с. 65–66].

У моделі Ж.-Ж. Руссо «другом» є кожний, хто підпорядковується загальній волі та є співавтором суверенітету. Загальна воля, на відміну від волі всіх, є не просто сумою приватних інтересів, а вираженням спільного блага. Філософ зауважує, що «замість приватної особи кожен член суспільної угоди стає частиною цілого, яке має назву держава» [7, с. 87]. У даному сенсі усі співгромадяни є друзями, адже вони хочуть одного й того ж — спільного блага. Це є радикальним перетворенням усіх попередніх концепцій, адже вороги у природному стані стають друзями в громадянському.

Антропологія Ж.-Ж. Руссо є глибоко амбівалентною, адже по-перше, загальна воля може помилятися і тоді той, хто не є з нею згодним, оголошується таким, що «не хоче власної свободи». У зв'язку з цим мислитель доходить до парадоксального висновку: «Того, хто відмовився коритися загальній волі, необхідно примусити до цього всім суспільством, а це означає лише те, що його примусять бути вільним» [7, с. 92]. Це класичне обґрунтування внутрішнього ворога: той, хто не визнає загальної волі, перестає бути другом і стає ворогом, якого потрібно примусити до свободи». По-друге, єдність суспільства за Ж.-Ж. Руссо потребує зовнішнього ворога, адже саме загроза зовні консолідує громадян навколо загальної волі. Хоча мислитель і критикує війну, але при цьому визнає її функціонально необхідною для підтримки внутрішньої дружби [7, с. 215–216].

На основі аналізу концепції Ж.-Ж. Руссо можемо стверджувати, що філософом була запропонована антропологія, у якій дихотомія «друг — ворог» не долається остаточно, а лише зміщується: ворогом стає або той, хто усередині суспільства не визнає загальної волі (внутрішній ворог), або той, хто загрожує суспільству зовні (зовнішній ворог). Даний висновок буде важливим для подальшої політичної філософії, зокрема для К. Шмітта.

Власне К. Шмітт — німецький правознавець та політичний філософ — і запропонував найбільш системне й найбільш радикальне обґрунтування дихотомії «друг — ворог» у XX столітті. Його роботи — «Диктатура» [8], «Політична теологія» (1922) [9], «Конституційна теорія» (1928) [10], «Легальність та легітимність» [11] становлять собою комплекс тестів, у яких розрізнення ворога і друга проголошується не просто одним із політичних феноменів, а тим критерієм, який визначає саму сутність політичного як автономної сфери. Філософ розпочинає з розмежування сфер людської діяльності: для моралі критерієм є опозиція «добро — зло», а для політики — «друг — ворог» [9, с. 27]. Важливим при цьому є той момент, що дана опозиція не редукується до жодної з інших: політичний ворог не

обов'язково є морально злим, економічно шкідливим чи естетично потворним. Він є ворогом виключно в політичному, екзистенційному сенсі: як такий, що загрожує способу життя суспільства. К. Шмітт зауважує: «Ворог не є тим, кого потрібно знищити через його нікчемність, а тим, хто в екзистенційному сенсі є іншим, чужим» [9, с. 28].

На наш погляд, сила цієї концепції полягає в тому, що вона радикально загострює питання: політичне починається там, де виникає готовність до екзистенційного розрізнення. Водночас саме ця радикальність є і її слабкістю, адже відкриває простір для виправдання рішень, які виходять за межі раціонального обґрунтування.

Філософсько-антропологічне підґрунтя теорії К. Шмітта було глибоко проаналізоване Трейсі Стронгом, який зазначав, що для К. Шмітта людина є політичною істотою не завдяки розуму (як у класичній аристотелівській традиції), а через здатність до розрізнення, яке завжди містить момент потенційного насильства та винятку [12, с. 124–125]. У монографії «Політика істини» Т. Стронг реконструює шлях К. Шмітта до політичного, зазначаючи, що дихотомія «друг — ворог» виросла з досвіду кризи Веймарської республіки, коли відсутність здатності до чіткого розрізнення друзів та ворогів призвела до паралічу суверенітету [13, с. 47–48]. Тобто, К. Шмітт не просто констатує антропологічну константу, а наполягає на її необхідності задля здорового політичного ладу.

Особливу роль у концепції К. Шмітта відіграє поняття суверенітету, яке було ним проголошене у «Політичній теорії»: «Северен — це той, хто приймає рішення про оголошення надзвичайного стану» [9, с. 5]. Саме під час надзвичайного стану, коли дія звичних правових норм призупиняється, дихотомія «друг — ворог» оголюється у своїй найчистішій формі. Суверен визначає, хто є другом, а хто — ворогом, і дане рішення не може бути виведене з жодної іншої норми, адже є екзистенційним актом. Дане рішення за своєю природою є філософсько-антропологічним, адже передбачає здатність до розрізнення, яка не підлягає повній раціоналізації.

На практиці ключовою для розуміння процесу функціонування дихотомії «друг — ворог» є проблема надзвичайного або виняткового стану. Для К. Маркса, хоча ним прямо не використовується термін «винятковий стан», класова боротьба постійно відтворює ситуацію, де буржуазія та пролетаріат постають як антагоністичні класи — друзі та вороги у найгострішому сенсі. У стані революції або економічної кризи дана дихотомія оголюється до межі: буржуазія стає ворогом, якого потрібно повалити, а пролетаріат — другом, з яким необхідно солідаризуватися через класову свідомість. С. Макеєв зауважує, що модель К. Маркса є економічно редуцціоністською: ворог визначається завдяки місцю в продуктивних силах та виробничих відносинах [14, с. 11–12].

На відміну від К. Маркса, К. Шмітт наполягає на автономії політичного. Для нього стан винятковості є не аномалією, а можливістю, що закладена в самій структурі суверенітету. Власне у стані винятковості суверен приймає рішення щодо друга та ворога, яке не може бути виведене з жодної норми. С. Макеєв зауважує, що для К. Шмітта надзвичайний стан є «моментом істини» політичного, коли оголюється сутність і скидаються всі маски [14, с. 14–16].

Зазначимо, що Україна вже п'ятий рік перебуває саме в такому стані тривалої винятковості: воєнний стан, мобілізація, цензура в медіа, обмеження прав окремих категорій громадян (зокрема, осіб, які ухиляються від виконання військового обов'язку чи пов'язані з російською церквою або пропагандою) — усе це робить дихотомію «друг — ворог» не теоретичною опозицією, а практичним критерієм, від якого залежить життя або смерть. Це, у свою чергу, свідчить про те, що дихотомія функціонує не як статична схема, а як процес, у якому постійно переплітаються цінності, інтереси та досвід.

Саме в цих умовах стає зрозумілою правота К. Шмітта: суверен (у випадку України — держава в особі її інституцій) справді приймає рішення про те, хто є другом, а хто — ворогом. Але це ж рішення стає полем маніпуляції та зловживань, що робить філософсько-антропологічний аналіз необхідним засобом критичного контролю. На нашу думку, український контекст дозволяє побачити, що дихотомія «друг — ворог» ніколи не є остаточно визначеною. Вона постійно переглядається залежно від ситуації, інтересів і досвіду.

Спираючись на концепцію К. Шмітта, але полемізуючи з ним, італійський філософ Джорджо Агамбен пропонує концепцію «*homo sacer*» — людини, яку можна вбити без ритуального вбивства та без жертвопринесення. Для Дж. Агамбена стан винятковості стає правилом сучасної політики, а не винятком. У цій концепції ворогом є не той, з ким ведеться війна, а той, хто виключений із правового захисту і перетворений на «голе життя». Тобто у Дж. Агамбена дихотомія «друг — ворог» трансформується у більш фундаментальну опозицію «включення — виключення», де статус друга (захищеного) та ворога (позбавленого захисту) визначається суверенною владою через стан винятковості [14, с. 20–21].

Д. Шевчук, в свою чергу, в роботі «Надзвичайний стан і межі політичного» стверджує, що надзвичайний стан не створює дихотомію «друг — ворог» з нічого, але лише оголює її антропологічні корені. У ситуації загрози — війни, терористичної атаки, стихійного лиха, епідемії — людина найбільш гостро відчуває потребу в другові та найбільш інтенсивно ідентифікує ворога [15, с. 85–87]. Дослідник зауважує, що у випадку надзвичайного стану відбувається своєрідна «антропологічна редукція»:

складні соціальні ієрархії спрощуються до базової опозиції «ми — вони», а будь-який компроміс з тими, хто визначений як вони, стає неможливим [15, с. 88–90]. Це підтверджує тезу, що дихотомія «друг — ворог» не є виключно політичною конструкцією, а має до-політичні, екзистенційні підстави.

Однак особливої уваги у сучасній філософсько-антропологічній рефлексії все ж заслуговує питання про те, як саме відбувається ідентифікація «друга» у політичному дискурсі. Д. Шевчук пропонує розрізняти кілька рівнів такої ідентифікації. Перший рівень — ідентифікація через спільність інтересів. На даному рівні другом є той, хто має зі мною (або з моєю спільнотою) спільні цілі, потреби, вигоди. Цей рівень є найбільш поверхневим і водночас найбільш поширеним у реальній політиці. У міжнародних відносинах, наприклад, союзники часто є друзями саме в даному сенсі — доти, доки збігаються їхні інтереси. Щойно настає конфлікт інтересів, «друг» може легко перетворитися на ворога, тому такий тип ідентифікації не є стійким і потребує постійного підтвердження [16, с. 342].

Другий рівень — ідентифікація через спільність цінностей. На даному рівні другом є той, хто розділяє фундаментальні цінності суспільства: свободу, рівність, демократію, національну ідентичність, релігійні переконання тощо. Цей рівень є більш глибоким, оскільки цінності змінюються повільніше, ніж інтереси, але і він має свої ризики: коли цінності починають трактуватися догматично, будь-який відступ від них оголошується ворожим. Прикладом даного рівня можуть бути ті політичні режими, які використовують ціннісну риторику для конструювання образу ворога як «носія антицінностей» [16, с. 343].

Третій рівень — ідентифікація через призму екзистенційного досвіду — є найбільш глибоким і водночас найбільш рідкісним. На даному рівні другом є той, з ким спільно пережито травму, боротьбу, випробування. Сама на цьому рівні виникає феномен «спільноти пам'яті» та «братерства по зброї». Така ідентифікація є найбільш стійкою, але найважчою для політичної інструменталізації, адже вона не піддається простому конструюванню [16, с. 343–344].

Важливим висновком дослідника є те, що ідентифікація друга завжди передбачає вибір: ми називаємо другом того, хто розділяє нашу систему цінностей, наш спосіб життя і наші загрози. Даний вибір не є виключно раціональним — він є укоріненим в емоційній та екзистенційній потребі у приналежності, тому, відповідно, ворог постає як утілення загрози цій ідентичності [16, с. 344].

У сучасному українському суспільстві ідентифікація друга пройшла через драматичну еволюцію: якщо на початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року другом вважався практично кожний, хто не був

росіянином чи колаборантом, то згодом відбулося ускладнення. Другом є волонтер, який возить «швидкі» на нуль, але чи є другом політик, який публічно підтримує Україну, але за спиною торгується щодо питання територіальних поступок? Другом є польський фермер, який надає прихисток українським біженцям, але чи є другом польський уряд, який блокує ввезення українського зерна? Другом є американський солдат, який навчає українських військових, але чи є другом американська адміністрація, яка затягує постачання далекобійної зброї та знімає санкції з російської нафти? Ці питання демонструють, що ідентифікація друга ніколи не була єдиною, а є процесом, у якому змішуються інтереси, цінності та екзистенційна солідарність.

Усі розглянуті аспекти — дружба як духовна реальність, проблема Іншого, витoki у філософській думці античності концепція суспільної угоди Ж.-Ж. Руссо, дихотомія К. Шмітта, стан винятковості та ідентифікації друга — одноставні в одному принциповому пункті: будь-яка політична теорія, усвідомлено чи ні, виходить з певного образу людини, з певної філософської антропології.

Д. Шевчук, аналізуючи дану тенденцію, зауважує, що якщо людину розглядати як істоту, що потребує безпеки понад усе, то дихотомія «друг — ворог» стає головним інструментом виживання. У такому випадку політична теорія буде будуватися навколо понять суверенітету, захисту кордонів, війни як крайнього засобу [16, с. 186–187]. Якщо ж людину розглядати як істоту, яка прагне насамперед визнання (у гегелівському сенсі), то дихотомія набуває іншого вигляду: другом є той, ким визнається моя гідність, а ворогом — той, ким вона заперечується. Якщо людину розглядати як істоту, відкрити до Іншого, здатну до етичної відповідальності (Е. Левінас), дихотомія пом'якшується, але не зникає зовсім [16, с. 188–189].

Дослідник пропонує розрізняти «закриті» та «відкриті» антропологічні моделі: закриті (Т. Гоббс, К. Шмітт) виходять з того, що людина за своєю природою є вовком для людини, а отже дихотомія «друг — ворог» є онтологічно необхідною; відкриті (Аристотель, Г.-Г. Гадамер, Е. Левінас) — наголошують на здатності людини до дружби, співпраці та діалогу, але визнають, що дихотомія може виникати як історичний, а не антропологічний фатум [16, с. 190–191]. Філософська антропологія встановлює рамки контруювання даної опозиції й зміна антропологічних уявлень, відповідно, може привести до зміни політичних практик.

Висновки

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дихотомія «друг — ворог» не є лише продуктом політичних обставин. Вона значно глибше вкорінена — у способах, якими людина вибудовує свою ідентичність, визначає межі спільноти та реагує на загрозу.

Водночас важливо враховувати, що в політичному дискурсі ця опозиція майже завжди спрощується. Те, що на міжособистісному рівні має складний і багатовимірний характер (зокрема дружба як форма вільного визнання), у політиці часто редукується до спільності інтересів або цінностей, що відкриває можливості для маніпуляцій.

Аналіз філософської традиції показує, що проблема Іншого є ключовою передумовою формування цієї дихотомії. Залежно від того, як саме осмислюється Інший — як загроза, як об'єкт асиміляції чи як носій етичного виклику — змінюється і характер розмежування між «другом» і «ворогом».

Особливої гостроти ця опозиція набуває у ситуаціях екзистенційної загрози. У таких умовах складна соціальна реальність часто зводиться до базового розрізнення «ми — вони», що робить дихотомію не лише теоретичною, а й практичною необхідністю.

Отже, проблема полягає не стільки в самій наявності цієї дихотомії, скільки у способах її використання. Її осмислення на рівні філософської антропології дозволяє побачити межі політичних інтерпретацій та критично оцінювати спроби її інструменталізації.

Перспективою подальших досліджень може бути аналіз конкретних механізмів конструювання ворога у сучасних політичних дискурсах (гібридна війна, інформаційна безпека, популізм) крізь призму розглянутих філософсько-антропологічних засад.

Список посилань

1. Горбань Р. А. Дружба як найвища духовна реальність особового буття. Практична філософія. № 2 (72). Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2019. С. 22 — 29.
2. Plato. The Republic. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 398 p.
3. Мейта К. Ю. Проблема іншого в сучасній західній філософії: провідні тенденції. Наукові записки НаУКМ. А. Філософія та релігієзнавство. 2020. Том 6. С. 58 — 67.
4. Шевчук Д. М. До проблеми ідентифікації «друга» у сфері політики. Наукові записки. Серія «Культурологія»: матеріали VI міжнародної наукової конференції «Культура в горизонті сталих і плинних ідентичностей» (12 — 13 квітня 2013 р., м. Острог). Частина 2. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 12. С. 341 — 344.
5. Туренко В. Концептуалізація політико-філософської проблематики у спадщині Ксенофана і Геракліта. Наукові

- записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». 2022. № 23. С. 8 — 13.
6. Туренко В. Концепт «ворог» у ранньогрецькій філософії: особливості семантики у «семи мудреців», Геракліта та Демокріта. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2025. № 1(37). С. 81 — 87.
 7. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.
 8. Schmitt C. Dictatorship. Cambridge: Polity Press, 2014. 200 p.
 9. Schmitt C. Political Theology. Cambridge, MA: MIT Press, 1985. 70 p.
 10. Schmitt C. Constitutional Theory. Durham: Duke University Press, 2008. 487 p.
 11. Schmitt C. Legality and Legitimacy. Durham: Duke University Press, 2004.
 12. Strong T. Schmitt and the Crisis of Democracy. History of Political Thought. 1991. № 1. P. 123 — 138.
 13. Strong T. The Politics of Truth: Carl Schmitt's Path to the Political. New York: Columbia University Press, 2004. 224 p.
 14. Макеєв С. Структурні особливості суспільства у стані винятковості: К. Маркс, К. Шміт, Дж. Агамбен. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2024. № 1. С. 7 — 25.
 15. Шевчук Д. М. Надзвичайний стан і межі політичного: соціально-філософський аналіз. Філософська думка. 2013. № 2. С. 82 — 92.
 16. Шевчук Д. М. Філософські передумови політичної теорії. Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я. В. Шрамко. Вип. 13. Кривий Ріг, 2012. С. 184 — 192.

References

1. Horban, R. A. (2019). Friendship as the highest spiritual reality of personal existence. Practical Philosophy, 2 (72), 22 — 29.
2. Plato. (2000). The Republic. Cambridge: Cambridge University Press. 398 p.
3. Meita, K. Yu. (2020). The problem of the Other in contemporary Western philosophy: leading trends. NaUKMA Research Papers. Philosophy and Religious Studies, 6, 58 — 67.
4. Turenko, V. (2022). Conceptualization of political and philosophical issues in the heritage of Xenophanes and Heraclitus. Scientific Notes

- of the National University of Ostroh Academy. Series “Philosophy”, 23, 8 – 13.
5. Turenko, V. (2025). The concept of «enemy» in early Greek philosophy: semantic features in the «Seven Sages», Heraclitus and Democritus. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Literary Studies. Linguistics. Folklore Studies, 1(37), 81 – 87.
 6. Rousseau, J.-J. (2001). The Social Contract, or Principles of Political Right. Kyiv: Port-Royal. 349 p.
 7. Schmitt, C. (1985). Political Theology. Cambridge, MA: MIT Press. 70 p.
 8. Schmitt, C. (2004). Legality and Legitimacy. Durham: Duke University Press. 150 p.
 9. Schmitt, C. (2008). Constitutional Theory. Durham: Duke University Press. 487 p.
 10. Schmitt, C. (2014). Dictatorship. Cambridge: Polity Press. 200 p.
 11. Strong, T. (1991). Schmitt and the Crisis of Democracy. History of Political Thought, 1, 123 – 138.
 12. Strong, T. (2004). The Politics of Truth: Carl Schmitt’s Path to the Political. New York: Columbia University Press. 224 p.
 13. Makeiev, S. (2024). Structural features of society in a state of exception: K. Marx, C. Schmitt, G. Agamben. Sociology: Theory, Methods, Marketing, 1, 7 – 25.
 14. Shevchuk, D. M. (2013). On the problem of identifying the «friend» in the political sphere. In Scientific Notes. Series «Cultural Studies»: Proceedings of the VI International Scientific Conference «Culture in the Horizon of Stable and Fluid Identities» (April 12 – 13, 2013, Ostroh) (Part 2, Issue 12, pp. 341 – 344). Ostroh: Publishing House of the National University of Ostroh Academy.
 15. Shevchuk, D. M. (2013). The state of emergency and the limits of the political: a socio-philosophical analysis. Philosophical Thought, 2, 82 – 92.
 16. Shevchuk, D. M. (2012). Philosophical prerequisites of political theory. In Ya. V. Shramko (Ed.), Current Problems of Spirituality (Issue 13, pp. 184 – 192). Kryvyi Rih.

Petro Kravchenko

*Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Cultural Studies,
Philosophy and Museology*

V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (Poltava, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-8898-5120>

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

Yaroslav Blokha

*Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of
Ukrainian Studies, Culture and Documentation*

National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic” (Poltava, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-0799-1789>

e-mail: yaroslavblokha@gmail.com

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL FOUNDATIONS OF CONSTRUCTING THE “FRIEND-ENEMY” DICHOTOMY

Abstract

The article offers a philosophical and anthropological analysis of the construction of the «friend-enemy» dichotomy as a fundamental way of human being-in-society, rooted in the nature of interpersonal recognition, the phenomenon of the Other, and the need for ontological security. It is substantiated that this dichotomy is not merely a political or social construct but has deep anthropological foundations that go back to the very nature of human identity, the ability to distinguish, and the need for security. The study examines the anthropology of friendship as the highest spiritual reality of personal existence, where the recognition of the Other is a free act rather than coercion. It is demonstrated that the political construction of the «friend» often reduces this complex reality to a community of values, interests, or existential experience, which creates risks of manipulation. The problem of the Other is analyzed as a necessary prerequisite for the «friend-enemy» dichotomy, since it is in encountering the alien, that which does not coincide with one's «I», that the need for «us/them» identification arises. Different philosophical strategies towards the Other (assimilation, confrontation, ethical responsibility) are shown to produce different versions of the dichotomy.

Special attention is paid to the origins of the dichotomy in early Greek philosophy, where Heraclitus and Democritus laid the foundation for understanding the enemy as a threat to the cosmos, the polis, and the inner order of the soul, making the dichotomy not only social but also ontological. The article analyzes the model proposed by Jean-Jacques Rousseau, in which the social contract transforms natural enemies into civil friends through subordination to the general will, while preserving the dichotomy in a new form: the internal enemy (one who does not recognize the general will) and the external enemy (one who threatens society from outside) become necessary for consolidating friendship within. Carl Schmitt's theory is systematized as the most radical justification of the «friend-enemy» dichotomy as a criterion of the political, based on an anthropology where man is defined not through reason but through the ability to distinguish. The sovereign decision concerning the enemy and the friend, especially in a state of exception, is revealed as an existential act not subject to complete rationalization.

The state of exception, examined through the examples of K. Marx, C. Schmitt, and G. Agamben, is shown to lay bare the «friend-enemy» dichotomy in its most intense form, where an anthropological reduction to the basic «us-them» opposition occurs — a phenomenon clearly manifested in contemporary Ukraine. The article identifies levels of identification of the «friend» in political discourse: through common interests, common values, and through the prism of existential experience (the phenomenon of the «community of memory» and «brotherhood in arms»). It is concluded that the construction of the «friend-enemy» dichotomy always takes place at the intersection of anthropological constants (the need for security, recognition, identity, belonging) and political decisions that actualize these constants in the form of public distinctions. Understanding this makes it possible to take a critical view of attempts at political manipulation of this dichotomy without diminishing its profound anthropological significance. The prospects for further research are outlined, namely the analysis of specific mechanisms for constructing the enemy in contemporary political discourses (hybrid warfare, information security, populism) through the prism of the philosophical and anthropological foundations examined.

Keywords: friend-enemy dichotomy; philosophical anthropology; the Other; friendship; state of exception; identity; otherness; solidarity; national resilience.

Надійшла до редакції/ Received: 17.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 25.01.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Буковинський Адріан Йосипович

*Кандидат філософських наук, докторант кафедри соціальної
філософії, філософії освіти та освітньої політики*

Український державний університет

імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0003-9786-7961>

e-mail: ukradrian@gmail.com

ФЕНОМЕН МІГРАЦІЇ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ

Резюме

У статті здійснено соціально-філософський аналіз феномену міграції як багатовимірного процесу, що істотно впливає на демографічну безпеку України. Підкреслено, що міграція має не лише кількісно-демографічний, а й глибокий антропологічний, морально-етичний і ціннісний виміри. Розглянуто внутрішню та зовнішню міграцію, феномен втрати дому, соціальні та культурні трансформації, викликані вимушеним переміщенням під час екзистенціальної війни. Обґрунтовано, що демографічна безпека є похідною не тільки від чисельності населення, а й від якості соціальних зв'язків, моральної цілісності суспільства та потенціалу родини як інституції.

Проаналізовано внутрішню та зовнішню міграцію українців, феномен внутрішньо переміщених осіб, втрату дому як символічний й онтологічний простір, а також трансформацію ідентичності мігранта в умовах соціальної дезорієнтації та невизначеності. Показано, що вимушене переміщення руйнує усталені соціальні зв'язки, послаблює інститут сім'ї, змінює репродуктивну поведінку та підриває механізми міжпоколіннєвої спадкоємності.

Встановлено, що з позицій соціальної філософії міграція інтерпретується водночас як виклик і як потенційний ресурс оновлення, що потребує формування нової гуманістичної парадигми, заснованої на принципах відповідальності, гідності та включеності. Узагальнено, що подолання

демографічної кризи можливе лише за умови поєднання управлінських рішень із глибинним переосмисленням ціннісних основ суспільного розвитку.

Ключові слова: міграція; демографічна безпека; соціальна філософія; внутрішньо переміщені особи; екзистенціальна криза; ідентичність; гуманізм; трансформація.

Вступ

Міграційні процеси в сучасному світі набули системного й довготривалого характеру, перетворившись на один із визначальних чинників соціальних і демографічних трансформацій. Для України ця проблема має особливо гострий характер у зв'язку з поєднанням тривалих тенденцій депопуляції, масової трудової міграції, внутрішнього переміщення населення та зовнішнього біженства, спричинених війною. У таких умовах міграція перестає бути лише соціально-економічним або демографічним явищем і постає як комплексний виклик демографічній безпеці держави, соціальній цілісності суспільства та антропологічним основам людського буття.

Переважаюча частина сучасних досліджень міграції зосереджена на кількісних показниках — масштабах переміщень, віковій структурі мігрантів, впливі на ринок праці та соціальні видатки. Водночас поза належною увагою часто залишаються ціннісні, морально-етичні та екзистенціальні виміри міграції, зокрема феномен втрати дому, трансформація ідентичності, руйнування соціальних зв'язків і ослаблення інституту сім'ї. Такий редукціоністський підхід унеможливорює цілісне осмислення демографічної кризи та її довгострокових наслідків для суспільного розвитку.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах екзистенціальної війни, коли вимушене переміщення мільйонів громадян супроводжується не лише фізичною втратою життєвого простору, а й кризою належності, довіри та соціального визнання. Внутрішня й зовнішня міграція впливають на репродуктивну поведінку, змінюють сімейні та культурні моделі, поглиблюють фрагментацію суспільства й посилюють ризики втрати людського та інтелектуального потенціалу. За цих умов демографічна безпека дедалі більше залежить не від статистичних параметрів, а від якості соціальної солідарності, здатності суспільства до інтеграції та відтворення смислів.

У зв'язку з цим постає потреба в соціально-філософському осмисленні міграції як багатовимірного феномену, що дозволяє вийти за межі інструментального управління населенням і розглянути міграційні процеси крізь призму гідності людини, відповідальності держави та перспектив гуманістичного розвитку. Саме така постановка проблеми відкриває можливість комплексного аналізу впливу міграції на демографічні процеси та

формування концептуальних засад демографічної безпеки України в сучасних умовах.

Соціально-філософський вимір міграції представлений у працях низки класичних і сучасних мислителів. Г. Арендт аналізує досвід біженців і апатридів як радикальну форму «втрати світу», коли людина позбавляється не лише правового статусу, а й публічного простору визнання та політичної суб'єктності (Arendt, 1973). Ю. Габермас розглядає міграцію крізь призму проблеми включення мігрантів у публічну сферу та кризи соціальної інтеграції в сучасних суспільствах (Habermas, 1989). П. Рікер акцентує увагу на наративному характері ідентичності, що дозволяє інтерпретувати досвід мігранта як розрив і водночас переосмислення життєвої біографії в умовах переміщення (Ricoeur, 1992).

Український науковий дискурс зосереджується на аналізі міграційних процесів у контексті демографічної кризи, глобалізації та війни. Значний внесок у дослідження вимушених переміщень зроблено О. Малиновською, яка розглядає внутрішню та зовнішню міграцію українців як системний виклик для національної міграційної політики та державної спроможності в умовах війни (Малиновська, 2022; Малиновська, 2018). У працях П. Боровика акцентується вплив глобалізаційних процесів на характер міграційних потоків і трансформацію соціально-економічних структур (Боровик, 2020). Демографічні та цивілізаційні наслідки війни для України розкрито у дослідженнях С. Пирожкова та Н. Хамітова, де підкреслюється екзистенціальний характер сучасної кризи та потреба формування нового гуманістичного бачення розвитку суспільства (Пирожков, Хамітов, 2025; Хамітов, 2023).

Разом із тим аналіз наукових джерел засвідчує, що попри значну кількість праць, присвячених окремим аспектам міграції, залишається недостатньо розробленим її цілісний соціально-філософський вплив на демографічну безпеку як інтегральну характеристику якості суспільного буття. Переважна увага приділяється емпіричним показникам або інституційним механізмам регулювання, тоді як антропологічні, ціннісні та моральні наслідки міграційних процесів потребують глибшого теоретичного узагальнення. Це зумовлює необхідність подальшого соціально-філософського аналізу міграції як ключового чинника трансформації демографічних процесів в Україні.

Методи дослідження

Провідним у дослідженні є соціально-філософський метод, за допомогою якого міграція розглядається не лише як форма просторового переміщення населення, а як екзистенційна подія, що трансформує ідентичність, соціальні зв'язки та ціннісні орієнтації особистості й спільноти. Цей метод дав змогу виявити антропологічні та моральні наслідки міграції для

демографічної безпеки. Системний підхід використано для аналізу міграції як елементу складної соціально-демографічної системи, у якій взаємодіють демографічні показники, інституційні механізми, культурні норми та соціальні практики. Це дозволило простежити взаємозв'язок між міграційними процесами, станом інституту сім'ї, репродуктивною поведінкою та соціальною солідарністю. З метою осмислення історичної зумовленості сучасних міграційних процесів застосовано історико-філософський метод, який дав змогу реконструювати еволюцію уявлень про міграцію, біженство, дім і громадянство у філософській думці та співвіднести їх із сучасними українськими реаліями. Герменевтичний метод використано для інтерпретації філософських текстів і концепцій (зокрема праць Г. Арендт, Ю. Габермаса, П. Рікера, Х. Йонаса), а також для аналізу смислових структур понять «втрата дому», «ідентичність», «гідність», «відповідальність», що є ключовими для розуміння міграційного досвіду. Порівняльний метод застосовано для зіставлення внутрішньої та зовнішньої міграції, а також різних моделей регуляції міграційних процесів і підходів до демографічної безпеки в національному та глобальному контекстах. Застосування зазначених методів у сукупності дало змогу розкрити вплив міграції на демографічні процеси не лише на рівні кількісних змін, а й у вимірі цінностей, ідентичності та соціальної відповідальності, що є принципово важливим для осмислення перспектив демографічної безпеки України.

Результати дослідження

Міграція у XXI столітті набула надзвичайної актуальності як глобальне явище, що визначає конфігурацію націй, трансформує структури громадянства, порушує питання культурної ідентичності, моральної відповідальності, соціальної справедливості та екзистенціальної безпеки. У соціальній філософії міграція постає як багаторівнева подія, що поєднує зовнішні чинники (війна, бідність, переслідування) з внутрішніми станами особистості (страх, надія, втрата, пошук). Г. Арендт наголошувала, що мігрант — це не просто людина без документів, а людина без місця в світі, якого визнають як людську істоту з правами [1]. Це не лише географічна перемішуваність, а й моральна та політична дезорієнтація.

У соціальному вимірі міграція — це відповідь на кризу стабільності, яка стосується не лише матеріальних умов, а й символічного порядку. Люди, які залишають рідні домівки, розривають не лише просторові, а й ціннісні зв'язки. Вони входять у стан так званої «транслокальної ідентичності», в якій жодне місце не є остаточно рідним, і водночас людина намагається зберегти фрагменти попередньої ідентичності у новому контексті [2].

Зміна ідентичності мігранта часто проходить через процес культурного конфлікту — або конфлікту між старим і новим, або роздвоєння між

належністю до минулого і прагненням інтегруватися в теперішнє. Як зазначав П. Рікер, ідентичність не є стабільною даністю, вона формується через наратив — через розповідь про себе, яка потребує слухача [3]. Але мігрант часто позбавлений «слухача», втрачає простір для самопрезентації, що створює ефект екзистенціальної порожнечі.

Міграція також руйнує або істотно змінює соціальні зв'язки. Родинні, дружні, професійні зв'язки, які є основою соціального капіталу, втрачають свою ефективність або перестають існувати. Міграція вимагає створення нових зв'язків у новому середовищі, однак вони часто поверхневі, інструментальні, нестабільні. У цьому аспекті особливо актуальним є поняття публічної сфери за Ю. Габермасом [4] — як простору раціонального діалогу. У реальності мігранти часто залишаються поза межами такої сфери: їхній голос не почутий, їхня присутність — умовна.

І, нарешті, екзистенціальний вимір міграції розкривається в пошуку безпеки — не лише фізичної, а й онтологічної. Х. Йонас писав про імператив відповідальності, який полягає в обов'язку зберегти умови для людського життя [5]. Міграція — це спроба зберегти саме ці умови, коли рідна країна перестає гарантувати виживання. Однак у новому просторі людина стикається з новою небезпекою — втрати себе як особистості, інструменталізації, приниження. Таким чином, феномен міграції у соціально-філософському контексті — це драматичне переплетення втрат і надій, свободи і страху, нових можливостей і глибинної дезорієнтації. Додатково, міграційні процеси не можна зрозуміти без урахування структурних викликів глобалізації. Як зазначає П. Боровик, глобалізація змінює як масштаби, так і якість міжнародної мобільності, зокрема через нові канали комунікації, економічну нерівність і трансформацію ринку праці [6].

Пояснення причин міграції не обмежується лише матеріальними стимулами чи безпековими факторами. У соціально-філософському контексті необхідно розглядати ті глибинні духовні, ціннісні й світоглядні передумови, що спонукають людей залишати свої домівки й шукати інше середовище для реалізації життєвого потенціалу.

У класичній моделі «push-pull» чинники поділяються на ті, що виштовхують з країни походження (війна, бідність, репресії), і ті, що притягують до країни призначення (економічні перспективи, політична стабільність, культурна відкритість). Проте така модель є редукційною, оскільки ігнорує той факт, що людина — це не лише споживач ресурсів, а насамперед суб'єкт, що шукає сенс, гідність, визнання. Ще одним важливим аспектом є критичний аналіз мотивацій до міграції. Як підкреслює Хаген-Цанкер, чинники міграції охоплюють не лише класичні «push-pull» моделі, а й гнучкі стратегії домогосподарств у відповідь на ризики та невизначеність [7]. Глибші ціннісні мотивації включають прагнення до свободи, пошук

ідентичності, намагання жити в середовищі, де поважають людину як особистість.

Ціннісні «фактори виштовхування» в українському контексті включають втрату довіри до інституцій, корупцію, відчуття безперспективності, відсутність соціальної мобільності. Світоглядний вакуум, викликаний крахом старих ідеологій, теж позначається на бажанні шукати альтернативу за межами країни. Особливо це стосується молоді, яка не бачить у суспільстві дієвих моделей самореалізації.

Водночас «фактори притягання» в країнах призначення — це не лише вищі зарплати чи рівень життя, а й можливість жити в умовах поваги до прав людини, мати доступ до чесного правосуддя, вільної освіти, гідної праці. Такі суспільства, як зазначає Х. Йонас [5], створюють передумови для відповідального майбутнього — і саме це приваблює мислячу частину мігрантів.

Таким чином, міграція — це не лише втеча від небезпеки, а пошук ціннісного простору. Людина шукає не просто нову країну, а нову духовну домівку, де вона буде прийнята не як статистична одиниця, а як суб'єкт історії. Також необхідно враховувати сучасні тенденції трудової міграції, викладені у праці Кастлза, де Хааса та Міллера, які показують, як трудова міграція перетворюється на стійкий структурний елемент світової економіки та впливає на політику, ідентичність і соціальну інтеграцію [8]. Це створює нове уявлення про міграцію як духовний шлях, а не лише як географічний рух. І саме в такому розумінні соціальна філософія дає ключ до осмислення причин і перспектив сучасних міграційних процесів.

У контексті демографічної безпеки України міграція виступає не лише кількісним викликом, а насамперед глибокою антропологічною проблемою, яка зачіпає основи людського буття, його репродуктивну поведінку, родинні моделі та культурну спадкоємність. Втрата людського капіталу через міграцію — це не просто статистика, а втрата потенціалу до творення, збереження і трансляції сенсів. Люди, які могли б бути активними носіями національного проекту, залишають країну або не повертаються.

Один із найбільш болючих аспектів — це феномен так званого «витоку мізків», тобто відтік інтелектуалів, науковців, інженерів, освітян, які могли б формувати нову якість життя в Україні. Ці люди — носії не лише знань, а й соціальної відповідальності, професійної етики, гуманістичних орієнтирів. Їхня відсутність означає уповільнення модернізації суспільства, розрив поколіннєвого передання досвіду, фрагментацію культурного поля. Як підкреслює Х. Йонас, без відповідальної еліти жодне демократичне суспільство не здатне забезпечити тривалу стабільність і передбачуваний розвиток, оскільки саме ця еліта формує моральні стандарти, інституційну довіру та стратегічне бачення майбутнього.

Міграція також чинить руйнівний вплив на сімейні структури. Коли один або обидва з батьків працюють за кордоном, діти часто залишаються на піклуванні інших родичів або самі по собі. Такий формат «розщепленої» родини руйнує міжособистісну довіру, послаблює ідентичність дитини, ускладнює її соціалізацію. У цьому сенсі йдеться не лише про демографічну втрату, а й про виховання наступних поколінь у стані емоційної незахищеності.

Ще одним виміром є зменшення мотивації до народження дітей у мігрантів — особливо жінок, які адаптуються до нових ціннісних моделей, орієнтованих на індивідуальне самоздійснення, а не на материнство. Це створює нові тренди у демографічній поведінці: пізні пологи, відмова від дітей, одностаттєвість або добровільна бездітність. У глобальному вимірі це може здаватися нормою, але в умовах демографічної кризи України — це ще один крок до стагнації.

Міграція також створює ефект «втрати дому» — не лише фізичного, а й символічного. Людина, яка покидає рідну землю, втрачає простір ідентифікації, що особливо глибоко позначається на молоді. Вони інтегруються в інші суспільства, засвоюють інші норми, втрачаючи зв'язок із культурним кодом нації. Це породжує розрив між поколіннями, коли діти мігрантів більше не ототожнюють себе з батьківщиною батьків, і отже — не повертаються.

У підсумку, демографічна криза, зумовлена міграцією, — це криза антропологічна: втрата глибинної основи людського співіснування, ослаблення інституту сім'ї, трансформація життєвих цінностей, втрата відчуття історичної належності. І саме соціальна філософія здатна окреслити горизонти подолання цієї кризи — через відновлення довіри, гідності, солідарності та смислотворення.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) стали одним із наймасштабніших соціальних явищ в Україні з початком війни у 2014 році, а особливо — після повномасштабного вторгнення у 2022-му. Проблематика ВПО виходить за межі правового або адміністративного регулювання і потребує глибшого осмислення з позицій соціальної філософії, оскільки торкається питань справедливості, ідентичності, гідності, належності та безпеки.

Згідно з оцінками міжнародних організацій, понад 5 мільйонів українців стали ВПО у межах своєї країни. Це люди, які втратили не лише житло, а й соціальні ролі, професійне середовище, локальну ідентичність. Вони не просто змінили місце проживання — вони були викоренені з усталеного світу, який забезпечував їм базову онтологічну стабільність. У термінах Г. Арент, це «втрата світу», коли людина більше не має місця, де її історія, біографія та голос мають значення [1].

Соціальна філософія дозволяє розглядати феномен ВПО як виклик «соціального контракту». Особливий акцент ми робимо на проблемі вимушених переміщень в умовах екзистенціальної війни, які, за словами О. Малиновської, стали іспитом для здатності української держави діяти ефективно в умовах граничної кризи і водночас — викликом для побудови нового балансу між свободою пересування та соціальною відповідальністю [9]. Якщо під час війни й подальшого повоєнного відновлення держава не здатна гарантувати громадянину безпеку, житло, можливість працювати і бути визнаним як суб'єкт, то сам характер громадянства піддається сумніву. У цьому сенсі ВПО в Україні виявилися не лише жертвами війни, а й випробуванням для держави — тестом на спроможність реалізувати основоположні обов'язки перед своїми громадянами [4]. При цьому українська держава повинна не просто турбуватися про матеріальне забезпечення постраждалих від війни та їх психологічну реабілітацію, слід органічно інтегрувати їх у повноцінне суспільне життя, сприяти розвитку суб'єктності й моральної самосвідомості громадян — розвитку особистісного потенціалу народу [10].

Особливої уваги заслуговує досвід приймаючих громад. У багатьох регіонах України сформувалися потужні горизонтальні мережі солідарності — волонтерські ініціативи, місцеві ради, освітні інституції. Ці прояви соціального капіталу стали відповіддю на кризу з боку низу, що підтверджує наявність у суспільстві глибоких моральних резервів. Проте одночасно виникали й випадки дискримінації, недовіри до переселенців, побоювань щодо конкуренції за ресурси — що вказує на складну динаміку між «своїми» і «чужими» навіть у межах єдиної нації [11].

Ще одним філософським аспектом є питання ідентичності ВП. О. Люди, які втратили дім, часто не можуть «вкоренитися» в новому середовищі. Вони перебувають у стані проміжності — ні повністю не інтегровані в нову громаду, ні здатні повернутися до попереднього стану. Це створює ситуацію подвійної травми: фізичної (через втрату життєвого простору) і символічної (через втрату статусу, визнання, майбутнього).

Таким чином, внутрішня міграція — це не просто переміщення людей у межах країни, а глибока соціально-філософська проблема. Вона ставить питання: що означає бути частиною суспільства? Де проходить межа між включенням і виключенням? Як зберегти людську гідність у стані екзистенціального викорінення? І найголовніше — чи здатна держава створити умови, в яких тимчасове переміщення не перетворюється на постійну втрату майбутнього?

Зовнішня міграція українців у час війни є одним із найбільш масштабних та багатовимірних процесів, який несе у собі цілий спектр демографічних, економічних, культурних та етичних викликів. Цей феномен

поєднує класичну економічну і трудову міграцію з масовим біженством, переміщенням матерів із дітьми, а також мобілізаційною міграцією молодих чоловіків до країн, де вони почуваються в більшій безпеці.

По-філософськи цей рух не може бути пояснений виключно раціональними категоріями. Ідеться не лише про втечу від війни, а й про пошук нового сенсу, нового майбутнього, у якому можна було б реалізувати себе як особистість. Ганна Арендт зазначала, що людина, яка втрачає дім, стає «голою людиною» — позбавленою контексту, захисту, публічного визнання [1]. Саме так почуваються багато українських біженців, опинившись у нових країнах без знання мови, правового статусу, підтримки родичів.

Одним із ключових викликів є те, що зовнішня міграція — це водночас і втеча, і можливість. Для багатьох вона стає єдиним шансом врятувати життя, забезпечити безпеку дітям, зберегти гідність. Але разом із тим це — розрив: з батьківщиною, культурою, родинними зв'язками. Соціальна філософія розглядає це як «травму переходу» — не лише фізичного, а й ціннісного, коли людина змушена обирати між життям і лояльністю, між родинним спадком і новим шансом на виживання.

Важливим аспектом є й те, що багато з тих, хто виїхав, не планують повертатися. Цьому сприяє як невизначеність війни, так і стабільність приймаючих країн. Тут постає питання «витоку майбутнього» — молоді, освіченої, дітородної частини населення, яка могла б стати основою відновлення країни, але вже будує нове життя деінде. Це явище не є унікальним для України, але в наших умовах має критичне значення, оскільки йдеться про потенціал цілого покоління.

Також слід враховувати моральну двозначність ситуації: у багатьох європейських країнах українців приймають із великою емпатією та солідарністю, але водночас існують латентні форми відчуження, побоювання, сегрегації. У деяких контекстах підтримка українців є радше політичним жестом, ніж проявом справжньої інтеграції. Людина відчуває себе «тимчасовою» у світі, що не поспішає стати її домом. Це формує стан подвійної недовіри — і до нової системи, і до власної історичної перспективи повернення.

У цьому контексті зовнішня міграція постає не лише як геополітична проблема, а як виклик гуманістичному мисленню. Як зберегти ідентичність у новому світі? Як підтримувати зв'язок із батьківщиною, не втрачаючи нових можливостей? Як передати дітям пам'ять про країну, яка залишилася десь там, у минулому? Ці питання не мають однозначної відповіді, але саме в них прихована істина: демографічна безпека — це не лише питання чисел, а й питання душ, свідомостей і смислів.

Регулювання міграційних процесів у сучасному світі зазвичай розглядається з позицій права, безпеки, управління населенням та контролю за кордонами. Проте соціальна філософія пропонує іншу перспективу — вона закликає бачити в мігранті не лише об'єкт обліку чи загрозу стабільності, а передусім людину, яка потребує визнання, включення, гідного ставлення та можливості реалізувати свій потенціал.

Філософ Г. Йонас у своїй концепції «етики відповідальності» закликав до глобального мислення у сфері збереження умов для людського буття [5]. Цей підхід вимагає, щоб політика щодо мігрантів базувалась не лише на прагматичних, а й на моральних засадах. Це означає визнання за кожною особою — незалежно від її правового статусу — базової гідності, яка має бути забезпечена в діалозі з державними і суспільними інституціями.

Соціальна філософія також ставить питання про формування «простору солідарності», у якому відносини між приймаючим суспільством і мігрантами будуються на основі довіри, відкритості та взаємоповаги. Ю. Габермас [4] підкреслює, що легітимність державної політики виникає лише там, де є місце для раціонального публічного обговорення. У контексті розробки державної політики заслуговує уваги концептуальна розробка О. Малиновської, яка акцентує на потребі регіонального підходу до формування національної міграційної політики, зокрема у світлі євроінтеграційних процесів [12]. Міграційна політика, відповідно, має включати голос самих мігрантів, враховувати їхній досвід і бачення, а не лише оцінки фахівців та чиновників.

Особливу увагу варто приділити духовному та культурному виміру регуляції. Як показує досвід країн із високим рівнем інтеграції, ефективність міграційної політики значною мірою залежить від здатності суспільства створити умови для культурного самовираження переселенців. Це включає право на мову, релігію, традиції, сімейний стиль життя. Якщо людина змушена повністю відмовитися від власної ідентичності заради адаптації — така інтеграція є формою асиміляції, яка може породити конфлікти.

У контексті України важливо не лише координувати політику щодо внутрішньо переміщених осіб або біженців, а й формувати довгострокову стратегію, засновану на антропоцентризмі. Це означає, що головною метою міграційної політики має бути не лише безпека або контроль, а створення таких умов, у яких мігрант відчуває себе частиною спільноти — не з примусу, а за внутрішнім переконанням.

З цієї перспективи регуляція міграції перетворюється на філософське завдання. Вона передбачає не лише розробку інструментів, а й переосмислення цінностей: чи є наше суспільство відкритим? Чи здатне воно визнавати іншого не як загрозу, а як можливість для збагачення? Чи можемо ми будувати взаємини, в яких гідність буде важливішою за кордони?

Відповіді на ці запитання формують не лише майбутнє міграційної політики, а й тип цивілізації, до якої ми прагнемо. У світі, де переміщення людей є реальністю, що лише посилюється, саме соціальна філософія здатна надати необхідну глибину для осмислення, переосмислення і людського регулювання цих процесів.

Міграція як довготривалий та інтенсивний процес має безпосередній вплив на перспективи демографічної безпеки України. У цьому контексті соціально-філософський аналіз дозволяє поглянути глибше — не лише на рівень втрат населення чи вікову структуру, а на ті ціннісні, моральні та культурні аспекти, які визначають якість людського капіталу та здатність суспільства до відновлення.

По-перше, демографічна безпека залежить не лише від кількості населення, а від його інтеграційного потенціалу — здатності людей жити разом, підтримувати одне одного, довіряти, будувати родини, виховувати дітей. Масова міграція, як внутрішня, так і зовнішня, серйозно підриває цю основу: вона фрагментує суспільство, створює нові лінії розмежування між тими, хто залишився, і тими, хто виїхав або перемістився. Соціальна філософія вказує на необхідність відновлення солідарності як базового ресурсу безпеки [5], оскільки лише через горизонтальні зв'язки довіри та взаємної підтримки можливо подолати фрагментацію і сформувати єдине ціннісне поле для всіх громадян.

По-друге, демографічна безпека в умовах постійної втрати молоді та інтелектуального ресурсу вимагає не просто управлінських рішень, а глибинного переосмислення цінностей. Чи є Україна місцем, де людина може реалізувати себе? Чи пропонує вона перспективу, що варта того, аби залишатися? Як наголошує Йонас [7], тільки суспільство, що бере на себе відповідальність за майбутнє, може вважатися стабільним. Якщо молодь не бачить сенсу залишатися, проблема не лише в зарплатах, а в гідності, довірі, культурній інфраструктурі та здатності суспільства забезпечити самореалізацію — тобто у самому способі організації соціального життя, який потребує радикального переосмислення.

По-третє, майбутнє демографічної безпеки залежить від сім'ї як інституції, що здатна відтворювати не лише населення, а й моральний порядок. Війна, вимушена міграція, втрати — усе це трансформує уявлення про шлюб, батьківство, материнство. Але якщо держава буде підтримувати не лише економічну, а й моральну реабілітацію родини, вона отримає стратегічний ресурс стабілізації. Соціально-філософський аналіз дає змогу побачити в родині не лише елемент приватного життя, а центр суспільного відновлення.

По-четверте, демографічна безпека можлива лише за умови формування нової моделі гуманізму — гуманізму, який не просто пом'якшує

страждання людей і народів, а унеможлиблює їх [13]. Цей новий гуманізм має бути не теоретичною конструкцією, а живою практикою, в якій цінується кожна людина — незалежно від її місця проживання, досвіду, мови, статусу. Здатність приймати внутрішніх переселенців, повертати емігрантів, забезпечувати рівні права — ось показники зрілого суспільства. І якщо Україна прагне відновлення, то саме ці критерії мають лягти в основу її політик.

Загалом, соціально-філософська оцінка впливу міграції на демографічну безпеку України дозволяє зняти редукаціоністський фокус із цифр і перейти до осмислення глибинних основ буття спільноти. Без відновлення сенсів, солідарності, родини, довіри — неможливо досягти ні стабільності, ні зростання. Тому виклики, які несе міграція, мають стати основою не для страху, а для нового мислення: мислення відповідальності, гідності та розвитку.

Висновки

У межах соціально-філософського аналізу встановлено, що міграційні процеси мають не лише кількісно-демографічні, але й глибокі онтологічні, ціннісні та морально-етичні наслідки для українського суспільства. Війна, внутрішня і зовнішня міграція, втрата дому, ідентичності, спільноти — все це визначає нові виклики для формування демографічної безпеки держави.

Міграція постає як феномен, у якому поєднуються матеріальні, культурні та екзистенціальні виміри буття людини. Через призму соціальної філософії вона розглядається як процес втрати і пошуку нового сенсу, нового місця в суспільстві, нових моделей солідарності. Проблема демографічної безпеки виходить за межі простого статистичного обліку населення і стає питанням гуманістичного вибору.

Міграція трансформує сімейні структури, культурні коди, перспективи повернення та відбудови країни. Внутрішньо переміщені особи, біженці, трудові мігранти — усі вони стають носіями нових ідентичностей, нових досвідів і водночас — нових потреб. Це потребує від держави не лише політичної волі, а й нової філософії солідарності, відповідальності й довіри.

Демографічна безпека України можлива лише за умови утвердження нового гуманізму, в якому кожна людина — незалежно від свого статусу, переміщення чи життєвого вибору — є цінністю. Лише через поєднання філософського, політичного й соціального вимірів можливо забезпечити умови, у яких міграція перестане бути загрозою і стане ресурсом розвитку.

Список посилань

1. Arendt, H. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973.
2. Sassen, S. *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014.
3. Ricoeur, P. *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
4. Habermas, J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, MA: MIT Press, 1989.
5. Jonas, H. *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: University of Chicago Press, 1984.
6. Боровик, П. І. Міграційні процеси в умовах глобалізації: виклики та можливості. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2020.
7. Hagen-Zanker, J. *Why do people migrate? A review of the theoretical literature*. ODI Working Paper. London: Overseas Development Institute, 2015.
8. Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Macmillan International Higher Education, 2019.
9. Малиновська, О. А. Вимушені переміщення українців у контексті війни: перші уроки для національної міграційної політики. Стратегічні пріоритети, 3(64), 2022. С.14 — 35.
10. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Розвиток українського народу в часи екзистенціальної війни і повоєнного відновлення. Вісник НАН України. 2025, № 5. С. 11-23.
11. Bauman, Z. *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts*. Cambridge: Polity Press, 2004.
12. Малиновська, О. А. Міграційна політика України: глобальні виклики та регіональні особливості. Київ: НІСД, 2018.
13. Khamitov, N. *The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of the 21st century*. Sofia: KIBEA Publishing. 2023.

References

1. Arendt, H. (1973). *The origins of totalitarianism*. Harcourt Brace Jovanovich.
2. Bauman, Z. (2004). *Wasted lives: Modernity and its outcasts*. Polity Press.

3. Borovyk, P. I. (2020). Migration processes in the context of globalization: Challenges and opportunities. Ptukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.
4. Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2019). The age of migration: International population movements in the modern world (6th ed.). Macmillan International Higher Education.
5. Habermas, J. (1989). The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society (T. Burger, Trans.). MIT Press. (Original work published 1962)
6. Hagen-Zanker, J. (2015). Why do people migrate? A review of the theoretical literature (ODI Working Paper). Overseas Development Institute.
7. Jonas, H. (1984). The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age. University of Chicago Press.
8. Khamitov, N. (2023). The war in Ukraine and the new humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of the history of the 21st century. KIBEA Publishing.
9. Malynovska, O. A. (2018). Ukraine's migration policy: Global challenges and regional specifics. National Institute for Strategic Studies.
10. Malynovska, O. A. (2022). Forced displacement of Ukrainians in the context of war: First lessons for national migration policy. Strategic Priorities, 3(64), 14 – 35.
11. Pyrozhev, S. I., & Khamitov, N. V. (2025). The development of the Ukrainian people during the existential war and postwar recovery. Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, (5), 11 – 23.
12. Ricoeur, P. (1992). Oneself as another. University of Chicago Press.
13. Sassen, S. (2014). Expulsions: Brutality and complexity in the global economy. Harvard University Press.

Adrian Bukovynskyy

*PhD in Philosophy, Doctoral Candidate at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education, and Educational Policy*

Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0003-9786-7961>

e-mail: ukradrian@gmail.com

THE PHENOMENON OF MIGRATION AND ITS IMPACT ON DEMOGRAPHIC PROCESSES

Abstract

The article presents a socio-philosophical analysis of migration as a multidimensional phenomenon that significantly affects Ukraine's demographic security. It is emphasized that migration has not only a quantitative demographic dimension but also profound anthropological, moral-ethical, and axiological aspects. The study examines internal and external migration, the phenomenon of internally displaced persons, the loss of home as a symbolic and ontological space, as well as the social and cultural transformations caused by forced displacement during an existential war.

It is shown that forced migration disrupts established social ties, weakens the institution of the family, transforms reproductive behavior, and undermines mechanisms of intergenerational continuity, which collectively have a negative impact on demographic security. The article substantiates that demographic security depends not only on population size but also on the quality of social relations, the moral integrity of society, and the potential of the family as a fundamental social institution.

From the perspective of social philosophy, migration is interpreted simultaneously as a challenge and as a potential resource for social renewal, the realization of which requires the formation of a new humanistic paradigm based on the principles of responsibility, dignity, and social inclusion. It is concluded that overcoming the demographic crisis is possible only through the combination of effective governance measures with a profound rethinking of the value foundations of societal development.

Keywords: migration; demographic security; social philosophy; internally displaced persons; existential crisis; identity; humanism; transformation.

Надійшла до редакції/ Received: 12.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 22.01.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Тормахова Анастасія Миколаївна

Кандидат філософських наук,

доцент кафедри етики, естетики та культурології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-7178-850X>

e-mail: anastasiia_tormakhova@knu.ua

Товмаш Дмитро Анатолійович

Кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4576-0703>

e-mail: tovmash@knu.ua

ОБРАЗ ТІЛА ТА ТІЛЕСНІСТЬ У ЦИФРОВІЙ ВІЗУАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Резюме

У статті здійснено комплексний філософський аналіз взаємозв'язку образу тіла та тілесності в умовах цифрової візуальної культури. У процесі дослідження проаналізовано теоретичні підходи до розуміння візуальності як культурного середовища, в якому тілесність набуває вторинного значення. Виявлено, що сучасна візуальна культура функціонує як система виробництва сенсів, у межах якої тіло постає не як первинна даність, а як результат інтерпретації, зумовленої візуальними практиками, соціальними нормами та технологічними умовами. Окрему увагу приділено аналізу цифрових платформ як середовищ формування віртуалізованої тілесності. Показано, що алгоритмічні механізми, логіка видимості та мережеві форми комунікації визначають способи репрезентації тіла, сприяючи трансформації стандартизації його образів. Встановлено, що гендер виступає ключовим механізмом інтерпретації тілесності, через який формуються уявлення про нормативні моделі образу тіла. Досліджено специфіку само-репрезентації в цифровому середовищі, де тіло функціонує як динамічний конструкт, що формується у процесі циркуляції образів та взаємодії з цифровими інтерфейсами. Доведено, що в умовах цифровізації образ тіла

перестає бути відображенням тілесності та виступає середовищем її віртуалізації. Обґрунтовано, що сучасна тілесність є результатом взаємодії візуальних, дискурсивних і технологічних чинників.

Ключові слова: образ; образ тіла; візуальна культура; гендер; філософія; цифровізація; тілесність; цифрова тілесність.

Вступ

Упродовж останніх десятиліть візуальна культура зазнала глибоких змін, спричинених стрімким розвитком цифрових технологій. Зображення вже не виконують лише функцію відтворення реальності; вони дедалі частіше виступають як автономні чинники, що формують сприйняття реальності. У цьому контексті взаємозв'язок між образом тіла та тілесністю набуває нового філософського значення, оскільки людське тіло суттєво залежить від візуальної медіації. Історично філософська рефлексія розглядала образ як похідний від об'єктивної реальності, що є його репрезентацією. Однак в умовах поширення цифрових просторів відбувається динамічна зміна ролей цих феноменів. Цифрова візуальна культура створює умови, за яких тіло дедалі частіше сприймається через його опосередковані форми: фотографії, аватари, відфільтровані саморепрезентації чи навіть алгоритмічно згенеровані образи, що тепер не є копією тіла, а є чинником його генерування — симуляцією. Як наслідок, тілесність постає результатом процесу циркуляції симулятивних образів тіла у цифрових просторах. Таким чином можна засвідчити, що відтепер візуальні режими перекодовують норми того, як ми бачимо тіло та сприймаємо гендер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика образу, тілесності та їх трансформації у візуальній культурі активно розробляється у сучасному міждисциплінарному дискурсі. Теоретичні засади дослідження візуальності закладено у працях Дж. Бергера та Н. Мірзоева, які обґрунтовують першочерговість візуального досвіду та його роль у конструюванні соціальної та повсякденної реальності. Ідеологічний вимір образу та механізми його інтерпретації розкрито у роботах М. Стуркен і Л. Картрайт. Аналіз тіла як соціального конструкту впроваджується в праці О. Стаднік, а в публікації Г. Валенсі здійснюється диференціація понять «тіло» та «тілесність» у соціально-філософському контексті. У контексті цифровізації культури важливими є дослідження Й. ван Дейк, Д. Бойд та М. Кастельса, які аналізують мережеву природу соціальних взаємодій і трансформацію видимості в умовах платформених середовищ. Роль алгоритмів і штучного інтелекту у формуванні візуальних практик висвітлюють Л. Манович та Е. Аріеллі, тоді як Л. Герман акцентує на алгоритмічній залежності цифрового контенту. Питання саморепрезентації та конструювання ідентичності у цифровому просторі розглядаються у працях Дж. Реттберг, Т. Сенфт і Н. Бейм, які досліджують феномен селфі та візуальних практик

повсякденності. Разом ці підходи формують теоретичну основу для осмислення тілесності як динамічного конструкта, що виникає в межах сучасної цифрової візуальної культури.

Мета статті — розглянути специфіку сприйняття образу тіла та тілесності в цифровій візуальній культурі з філософської перспективи.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує філософсько-антропологічний, культурологічний та медіа-аналітичний рівні аналізу. Застосовано метод теоретичного узагальнення для систематизації уявлень про образ тіла, тілесність і візуальність у сучасній культурі. Дискурсивний аналіз використано для виявлення механізмів інтерпретації тілесності, зокрема гендерних, у межах візуальних практик. Також використано підхід до аналізу цифрових практик саморепрезентації, який дає змогу розкрити процесуальний характер формування тілесності в умовах мережевої комунікації. Сукупність зазначених методів забезпечує комплексне дослідження тілесності як динамічного конструкта, що формується у цифровій візуальній культурі під впливом образу тіла.

Результати дослідження

У сучасному філософському дискурсі гендер більше не розглядається як другорядний атрибут людського тіла, а як фундаментальний механізм, за допомогою якого тілесність інтерпретується, структурується тощо. Ця зміна ґрунтується на більш загальній трансформації розуміння самого тіла — від природної, біологічно детермінованої сутності до історично та культурно опосередкованого конструкта. На наше переконання, на сучасному етапі розвитку технологій тілесність не можна розуміти окремо від візуальних та дискурсивних механізмів, які її конституують. Гендер — це не просто один із вимірів, а деякий спосіб, через який тіло набуває сенсу в культурі. У візуальних цифрових просторах тіло постійно інтерпретується через гендерні рамки, які одночасно обмежують і уможливлюють його форми конституювання. Аналіз гендеру як механізму інтерпретації тілесності виявляє фундаментальний зсув, що притаманний для сьогодення. Тіло більше не є джерелом сенсу, а стає його наслідком. Тілесність виникає на перетині візуальних практик та соціальних дискурсивних норм. Спосіб виникнення та еволюція гендерної тілесності в цифровій візуальній культурі вимагає ретельної уваги до того, як ці рамки виникають. В праці Джона Бергера «Способи бачення» пропонується важлива відправна точка для розуміння першочерговості візуального сприйняття. Бергер пише: «Бачення передує словам» [1, с. 7]. Це твердження вказує на те, що візуальність передує самому значенню та структурує його. У цих рамках гендерна тілесність вже вбудована у поле зору, перш ніж вона дискурсивно

артикулюється. Подальше спостереження Бергера, що «чоловіки діють, а жінки з'являються» [1, с. 47], яке наявне в його праці, акцентує увагу на тому, що тіло позиціонується в системі візуальної асиметрії, де жіноче тіло визначається через його видимість для інших. Таким чином, тіло нерозривно пов'язане з умовами, за яких його бачать.

Розвинення ідеї першочерговості візуального сприйняття, окресленої Джоном Бергером, вимагає звернення до загальнішого теоретичного поля візуальної культури, яке розгортається у працях Ніколаса Мірзоева. Якщо у Бергера бачення передуює словам і структурує досвід, то Мірзоев пропонує розглядати візуальність як цілісне культурне середовище, в якому цей досвід формується та набуває значення. Дослідник визначає візуальну культуру не як сукупність зображень, а як поле взаємодії між зоровим досвідом, технологіями та соціальними практиками. Як він зазначає, «бачення — це не просто частина повсякденного життя, воно і є повсякденним життям» [2, р. 1]. У цьому сенсі тіло не може існувати поза візуальними процесами, адже воно постійно включене в режими видимості, спостереження та репрезентації. Мірзоев підкреслює, що сучасна культура визначається не лише зростанням кількості зображень, але й їх здатністю конструювати реальність. «Візуальна культура має справу з візуальними подіями, в яких значення створюється в інтерфейсі між глядачем і візуальною технологією» [2, р. 3]. Таким чином, тіло постає не як стабільний об'єкт, а як результат взаємодії між образом, технологічним середовищем і суб'єктом сприйняття, а отже, як конструкт — образ тіла. Особливо важливою є теза про розширення меж візуального, що проявляється у прагненні репрезентувати навіть ті явища, які не мають безпосередньої зорової природи. За спостереженням Мірзоева, відбувається «зростаюча тенденція візуалізувати речі, які самі по собі не є візуальними» [2, р. 5]. У цьому зв'язку візуальна культура постає як інтерпретативна практика, що формується на перетині різних сфер знання та соціальних процесів. Вона не лише відображає реальність, а активно бере участь у її конструюванні, визначаючи, яким чином тіло стає видимим, впізнаваним і значущим у культурному просторі.

Саме в межах цих візуальних режимів стає можливим подальший аналіз ідеологічної природи образу тіла, який розгортають Маріта Стуркен та Ліза Картрайт, акцентуючи увагу на ролі влади, норм і культурних кодів у формуванні тілесності. Авторки наголошують, що образи функціонують у рамках ідеологічних систем, а не відображають нейтральну реальність. Вони стверджують, що «образи є центральними для конструювання сенсу» [3, с. 9], підкреслюючи, що візуальні репрезентації активно формують розуміння тіл. Їхнє обговорення глядача та погляду підкреслює, що споглядання не є пасивним, а структурується відносинами влади. У цьому сенсі гендерні тіла інтерпретуються через вбудовані в культуру візуальні

коди, які визначають, що вважається нормативним або бажаним. На думку Оксани Стаднік, в умовах консьюмеризму, відбувається капіталізація «тілесності через контроль над різними параметрами тіла — вагою, м'язовою рельєфністю, розвитком окремих частин тіла, контролем сексуальних потреб, а також медикаментозне управління тілесними процесами» [4, с. 33].

Під концептом тілесності ми розуміємо перетин двох змістів — природного фізіологічного (суб'єктивно-індивідуального) та штучного соціального (культурного-інтерсуб'єктивного). Таким чином тілесність — це реальність переживання Я (душевного іманентного простору) як свого тіла та намагання бути собою у спробі опанувати фізіологічні засади тіла зовні. На думку Г. Валенсі, «тілесність вважається поняттям, ширшим за поняття тіла. І це розширення — стосується важливого для гуманітарних наук дослідження «людської природи». Тілесність підкреслює особистісність та унікальність людського буття на тлі природного існування і, одночасно, дає можливість втілення і реалізації духовних аспектів людини у соціокультурному середовищі» [5].

Зрозуміло, що мережевий характер сучасного суспільства обумовлює зрушення в культурі. Йозе ван Дейк пропонує концепцію «культури зв'язаності», згідно якої стверджується, що платформи соціальних медіа трансформують соціальну взаємодію, вбудовуючи її в технологічні та економічні системи, де «підключеність» стає як соціальною практикою, так і комерціалізованою логікою [6, с. 12]. Отже, й видимість тіла більше не визначається виключно соціальними нормами, а залежить від архітектури платформ, що надають пріоритет залученню та циркуляції контенту. Внаслідок цього гендерне представлення в цих системах може набувати пріоритетного характеру, оскільки певні форми зовнішності мають більшу ймовірність бути підсиленими, ніж інші.

Аналіз публіки соцмереж, проведений Даною Бойд, прояснює те, як цифрові середовища переформатовують саморепрезентацію. Авторка визначає ключові властивості цих середовищ — «стійкість, видимість, здатність до поширення та пошуковості» [7, с. 8] — які фундаментально змінюють те, як індивіди сприймають власну видимість. Тіло, яке колись було прив'язане до безпосередньої присутності, стає розподіленням між цифровими слідами, які можна переглядати, переосмислювати через образ тіла, який є динамічно поліструктурованим та віртуалізованим. Таким чином гендерна ідентичність постійно опосередковується цими структурними умовами.

Лев Манович та Емануель Аріеллі, зосереджуючись на ролі алгоритмів у формуванні візуальної культури, зазначають, що системи штучного інтелекту «рекомендують, що нам слід бачити», і навіть «допомагають нам приймати естетичні рішення» [8, с. 2]. Відповідно, естетичне судження

більше не є виключно людським, а дедалі більше керується обчислювальними процесами. На візуальний вигляд тіла впливають алгоритмічні стандарти — фільтри, покращення та рекомендації, які тонко нав'язують нормативні ідеали. В своїх дослідженнях контенту, що викладається в соціальних мережах, зокрема в Instagram, Манович створював добірку, сформовану за принципом локаційного обмеження, яка дозволяла відслідкувати режими бачення однієї вулиці — Бродвей чи Майдану Незалежності — крізь призму фотосвідчень. Водночас автори вказують на те, що сприйняття зображенням машиною, як і дитиною, мало б ефект «невинного ока», що здатне бачити речі такими, якими вони є. Але це не можливо, як і у випадку людини. Ми не можемо сприймати речі саме так, адже завжди спираємось на попередній досвід, хоча й сучасні обставини можуть трансформувати сприйняття. Манович та Аріеллі стверджують: «Наш минулий досвід, культурні звички, цінності, потреби або особисті погляди також визначають, як ми сприймаємо речі. Важливим моментом є те, що після того, як ми навчилися розпізнавати звук або об'єкт, стає практично неможливо повернутися до «порожнього» та незаангажованого стану сприйняття» [8, с. 96].

Якщо звернутись до соціальних мереж та властивостей репрезентації гендеру в них, виявляється, що сама специфіка застосунку може вплинути на сприйняття та конструювання тілесності. Вплив цих систем стає особливо очевидним у практиках, специфічних для платформ. Лора Герман демонструє, що творці TikTok адаптують свій контент відповідно до алгоритмічних очікувань, зазначаючи, що користувачі часто модифікують свої творчі процеси, щоб підвищити видимість [9, с. 1-2]. Ця адаптація поширюється на репрезентацію тіла, де жести, естетика і навіть перформанси ідентичності калібруються відповідно до логіки платформи. Таким чином, тіло не лише бачать інші, але й оптимізують для алгоритмічного розпізнавання. Джилл Уокер Реттберг пропонує важливу перспективу щодо того, як індивіди взаємодіють із цими умовами. Вона стверджує, що цифрові саморепрезентації функціонують як інструменти, за допомогою яких люди «бачать і формують себе» [10, с. 1]. Ця формулювання відображає рефлексивну природу цифрової тілесності: тіло не просто репрезентується, а активно конструюється через візуальні практики. Однак ця конструкція опосередковується технологічними можливостями, які впливають на те, як можна візуалізувати «Я». Неоднозначність цих практик досліджують також Тереза Сенфт і Ненсі Бейм, які описують селфі як особисті вирази та культурні артефакти. Вони зазначають, що селфі вбудовані в «глобальне явище», яке характеризується численними, часто суперечливими інтерпретаціями [11, с. 1888]. Це відображає нестабільність цифрової тілесності, де значення тіла залежить від його обігу та сприйняття в мережевих середовищах. Таким чином тілесність перестає формуватися переважно душевними переживаннями «Я», а тотально підпадає під формування та

становлення віртуалізованого образу тіла, що породжує внутрішній конфлікт. Внутрішнє «Я» втрачає зв'язок з тілом, отримавши натомість посередництво образу тіла. Образ тіла, як ми з'ясували, належить синтетичній природі мережевої цифрової культури.

Важливо згадати також погляди Мануеля Кастельса, який розглядає ці перетворення в контексті мережевого суспільства. Він стверджує, що сучасні соціальні структури визначаються «майже миттєвим потоком та обміном інформацією» [12, с. хііі], що змінює функціонування ідентичності та комунікації. У такому сенсі видимість стає формою влади, а тіло — носієм, через який індивіди беруть участь у цих потоках. Таким чином, гендерна тілесність технічно вбудована у глобальні мережі, що структурують як репрезентацію, так і визнання. У сукупності ці теоретичні перспективи демонструють, що тіло в цифровій візуальній культурі не є ані стабільним, ані самоочевидним. Воно створюється на перетині візуальних режимів, технологічних систем та культурних норм. Гендер функціонує як ключовий механізм інтерпретації в цьому процесі, формуючи те, як тіла стають видимими та значущими. Отже, з філософсько-антропологічної точки зору тілесність слід розуміти як динамічний конструкт, що виникає через постійні процеси медіатрансформації, інтерпретації та технологічні впливи на внутрішній світ «Я», який опосередкований штучним концептом «образ тіла».

Висновки.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що в умовах цифрової візуальної культури відбувається суттєва трансформація співвідношення між образом тіла і тілесністю людини. Якщо в класичній філософській традиції образ тіла розглядався як вторинний щодо об'єктивної реальності, то в сучасному цифровому середовищі він набуває статусу активного чинника, який не лише репрезентує, а й конструює тілесність. Тіло дедалі більше постає як результат візуальної медіатрансформації, що формується у процесі циркуляції образів, їх інтерпретації та технологічної обробки. Важливим теоретичним висновком є те, що гендер функціонує не як зовнішня характеристика тілесності, а як фундаментальний механізм її інтерпретації. Саме через гендерні рамки тілесність стає зрозумілою та соціально значущою. Візуальні режими, які визначають способи бачення, закріплюють певні моделі цифрової тілесності, водночас обмежуючи та уможлиблюючи їх варіативність. Сучасні цифрові платформи суттєво змінюють умови формування тілесності. Архітектура соціальних медіа, алгоритмічні системи та логіка залучення аудиторії формують специфічні режими видимості, в яких тіло не лише репрезентується, а й оптимізується відповідно до технічних і соціокультурних вимог. У цьому контексті тілесність набуває рис динамічного конструкта, який залежить від механізмів платформ чи інтерфейсів — «образ тіла». Особливого значення набуває феномен саморепрезентації, який в

умовах цифрових середовищ поєднує в собі елементи індивідуального самовираження та структурної обумовленості. З одного боку, користувач отримує нові можливості для візуалізації власного тіла, з іншого — ці можливості реалізуються в межах заданих норм, які визначаються як культурними очікуваннями, так і технічними алгоритмами. Отже, з філософсько-антропологічної перспективи тіло в цифровій візуальній культурі слід розглядати не як стабільну біологічну основу ідентичності, а як процесуальне утворення, що виникає на перетині візуальних практик, дискурсивних структур і технологічних умов. Образ тіла у цьому процесі виступає не відображенням тілесності, а середовищем її формування, що засвідчує глибинні зміни у способах розуміння людини в сучасному світі.

Список літератури/ References

1. Berger, J. (1972). *Ways of seeing*. Penguin Books.
2. Mirzoeff, N. (1999). *An introduction to visual culture*. Psychology Press.
3. Sturken, M., & Cartwright, L. (2009). *Practices of looking: An introduction to visual culture* (3rd ed.). Oxford University Press.
4. Stadnik, O. (2024). The body as a social construct: from proto-sociology to classical theories of social interaction. *Grani*, 27 (6), 29-34. <https://doi.org/10.15421/1724109>
5. Valensa, G.A. (2009). 'The Body' and 'Corporality' in a Socio-Philosophical Context: Terminological Studies. *Philosophical Issues in the Humanities*. <http://www.info-library.com.ua/books-text-11478.html>
6. van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford University Press.
7. boyd, d. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.
8. Manovich, L., & Arielli, E. (2024). *Artificial aesthetics*. <https://manovich.net/index.php/projects/artificial-aesthetics>
9. Herman, L. (2023). For you page? TikTok creators' algorithmic dependencies. *IASDR 2023: Life-Changing Design*. <https://doi.org/10.21606/iasdr.2023.576>
10. Rettberg, J. W. (2014). *Seeing ourselves through technology: How we use selfies, blogs and wearable devices to see and shape ourselves*. Palgrave Macmillan.
11. Senft, T. M., & Baym, N. K. (2015). What does the selfie say? Investigating a global phenomenon. *International Journal of Communication*, 9, 1588 — 1606.
12. Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Blackwell.

Anastasiia Tormakhova

*PhD (Philosophy), Associate Professor in the
Department of Ethics, Aesthetics and Cultural Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0001-7178-850X>
e-mail: anastasiia_tormakhova@knu.ua*

Dmytro Tovmash

*PhD (Philosophy), Associate Professor in the
Department of Philosophy of the Humanities
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-4576-0703>
e-mail: tovmash@knu.ua*

THE IMAGE OF THE BODY AND CORPOREALITY IN DIGITAL VISUAL CULTURE: A PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE

Abstract

This article presents a comprehensive philosophical analysis of the relationship between the image of the body and corporeality within the context of digital visual culture. The study examines theoretical approaches to understanding visibility as a cultural environment in which corporeality takes on a secondary significance. It is revealed that contemporary visual culture functions as a system of meaning production, within which the body appears not as a primary given, but as the result of an interpretation determined by visual practices, social norms and technological conditions. Particular attention is paid to the analysis of digital platforms as environments for the formation of virtualised corporeality. It is demonstrated that algorithmic mechanisms, the logic of visibility and networked forms of communication determine the modes of representation of the body, contributing to the transformation and standardisation of its images. It has been established that gender acts as a key mechanism for interpreting corporeality, through which notions of normative body image models are formed. The specifics of self-representation in the digital environment have been investigated, where the body functions as a dynamic

construct formed in the process of image circulation and interaction with digital interfaces. It has been demonstrated that, in the context of digitalisation, the body image ceases to be a reflection of corporeality and instead acts as a medium for its virtualisation. It has been argued that contemporary corporeality is the result of the interaction of visual, discursive and technological factors.

Keywords: image; body image; visual culture; gender; philosophy; digitalisation; corporeality; digital corporeality

Надійшла до редакції/ Received: 20.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 29.01.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Петренко Володимир Костянтинович

*Аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики
Український державний університет імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)*

<https://orcid.org/0009-0008-6013-9748>

e-mail: Petrenkovovka23@gmail.com

МЕТАФОРА ЯК ІМПЕРАТИВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДОСВІДУ ЛЮДСТВА

Резюме

Метафора претендує на статус одного з найбільш ефективних комунікативних інструментів: до переліку її ключових переваг слід віднести спроможність креативно пов'язувати випадкове та необхідне, евристично унаочнювати ненаочне, увиразнювати значущість латентних і нібито периферійних факторів, які насправді є контекстуально істотними.

Метафора є достеменно риторичною фігурою, ключовим інструментом будь-яких риторичних кейсів. Риторична, дискурсивна, комунікативна й навіювальна перевага метафори полягає в її лаконізмі та смисловій неостаточності, яку дослідники ототожнюють із розлогим діапазоном смислових маркерів: «потенційною смисловою енергією», «відкритою семантичною опцією», «латентним комунікативним ресурсом» тощо.

Метафора акумулює в собі квінтесенцію людської культури щонайменше епохи писемності. Істотна характерна особливість пов'язана з тим, що на рівні еволюції людства метафорична мова передувала мові понятійній: поняття є сигніфікатом, похідним від метафори, а не навпаки. Ще один вагомий аспект зумовлений тим, що культурні смисли практично будь-якого етнічного, національного, конфесійного, демографічного, гендерного, наукового та іншого середовища концентруються навколо метафори, яка є ілюстративно показовою і семантично визначальною для саме такого соціального кластеру та історичної епохи, а зміна соціального середовища та епохи неодмінно супроводжується глибинною трансформацією базисної метафори.

Трансчасове значення метафори визначається її імперативним статусом у системі й структурі соціокультурного досвіду людства: метафора фактично акумулює сукупний соціокультурний досвід людства, постає квінтесенцію людської культури, адже ієрархії культурних смислів завжди вибудовуються довкола значущих для історичної епохи метафор, а зміна епохи неодмінно супроводжувалася переформатуванням ієрархії метафор, які визначають стиль, спосіб і горизонт соціокультурного мислення й комунікування.

Ключові слова: метафора як комунікативний інструмент; смислова неостаточність; соціокультурний досвід людства; стиль, спосіб і горизонт мислення; метафорична призма світогляду.

Вступ

Актуальність даного дослідження і його проблемна складова тісно взаємопов'язані. Можна виокремити щонайменше три предметні напрями, які містять виразну проблемну складову, котра актуалізує потребу належних дослідницьких зусиль.

По-перше, йдеться про істотну взаємозумовленість філософії та метафористики, фактор якої дотепер із різних причин перебує на периферії дослідницьких зусиль; натомість продовжує безроздільно домінувати лінгвістична призма оперування феноменом метафори.

По-друге, не втрачає проблемної актуальності метафорична складова наукової мови: розмежування мови науки та метафористики є не таким вже й простим, позаяк значна частина термінів і понять науки є систематизованими метафорами. Ключове світоглядне значення має інший аспект: чи варто вважати проблемою присутність метафори в науковій сфері взагалі й науковій термінології зокрема? Правдоподібна відповідь полягає в тому, що критерієм доцільності метафори є її відповідність, тотожність функціонально-інструментальному призначенню. Зрештою, такий концептуально-методологічний постулат має універсальне значення, позаяк він стосується не лише метафори, а й будь-якого іншого інформаційно-комунікативного інструментарію.

По-третє, обділеним дослідницькою увагою залишається аспект детермінованості сприйняття метафор інформаційно-комунікативним фільтром соціокультурного середовища, ілюстрацією чого може слугувати приклад, згідно з яким носії мови встановлюють специфічні асоціації між різними явищами й предметами, в результаті чого одна й та ж метафора в одних випадках набуває виразних ознак, а в інших, — безнадійно втрачає свій метафоричний ресурс.

Своїм генезисом теорія метафори завдячує дослідницьким зусиллям М. Блека, М. Бріделя, Н. Гудмена, Д. Девідсона, М. Джонсона, Е. Кассіра, Е.

Дж. Лакоффа, Е. Маккормака, Е. Ортона, Ч. Пірса, П. Рікера, А. Річарде, Дж. Р. Серля, Ф. Уїлрайта та інших. Аспекти філософського підтексту метафори були предметом рефлексійного аналізу Ж. Дерріди, М. Мамардашвілі, Ж. Марітена, Х. Ортеги-і-Гассета.

Сучасне дослідження метафори зосереджує пріоритетну увагу на декількох тематичних аспектах: по-перше, на концептуалізації метафор як інтерпретативних засобів, (Д. Маккун, Р. Реткліф, К. Сіферт); по-друге, на осмисленні метафор як комунікативних інструментів, які функціонують у режимі світоглядних фільтрів (Ф. Барлетт, М. Блек, М. Редді); по-третє, на детермінованості метафор соціокультурним контекстом, на особливостях метафоричних асоціацій, притаманних представникам різних соціокультурних середовищ (Р. Гіббс та його однодумці).

В Україні зазначеним аспектам була присвячена ґрунтовна дисертаційна робота М. Шніцер «Метафора як інструмент соціальної комунікації» [1], а також публікації В. Казимір [2], Н. Кудрявцевої [3], А. Саїк [4], М. Слободян [5], М. Шніцер [6].

З-поміж найбільш резонансних монографічних досліджень, які впродовж попереднього десятиліття вийшли друком на Заході за тематикою різних аспектів соціокультурної детермінованості метафор, варто виокремити резонансне дослідження «Привертання уваги до метафори: тематичні дослідження за часовими періодами, культурами та способами» [7]; дослідницький проєкт Марка Джонсона «Метафора та філософія: спеціальний випуск про метафору та символічну діяльність» [8], в якому автор наголошує, що метафора — це не просто лінгвістичне явище, а насамперед концептуальний процес, який відповідним чином структурує світ; книгу професора психології Каліфорнійського університету в Санта-Круз Реймонда Гіббса-молодшого «Війни метафор: концептуальні метафори в людському житті» [9]; дослідження Золтана Кьовечеша метафор як невідомої складової емоційної картини світу та ролі метафор у сучасному дискурсі [10].

Також значного резонансу набула книга Реймонда Гіббса-молодшого, присвячена феномену змішування метафор, який традиційно витлумачується як ознака невідповідності думок мові [11]. Автор слушно зауважує, що, попри поширеність змішаних метафор, напрочуд мало спроб всебічно пояснити це явище: як і чому виникають змішані метафори, яким комунікативним цілям вони можуть слугувати.

Труднощам інтерпретації та реінтерпретації метафор присвячене дослідження Маркуса Булґріна «Метафора, або Війна зі словами — критичний аналіз теорії концептуальних метафор» [12]. Для ілюстрації проблемного поля мемофористики автор вдається до послуг, здавалося б, простих запитань, щодо яких досі відсутні симетрично прості відповіді — наприклад,

чому ми кажемо «ніжка стільця», хоча ноги зазвичай вважаються частиною людського тіла або тварини? Чому ми називаємо землю, де протікає річка, руслом річки? І чому замість того, щоб сказати «я переглядаю веб-сторінки», ми здебільшого живаємо термін «серфінг», який зазвичай означає катання на дошці океанськими хвилями? Всі ці приклади латентно підштовхують до думки, що слова та їхні значення можуть бути перенесені з однієї сфери в іншу, а метафора якраз і є втіленням такого переносу.

Ще один вагомий внесок у розробку теорії концептуальних метафор зроблено Тамером Аміном, Фредріком Епсоном та Еспером Хагlundом у ґрунтовній праці «Концептуальна метафора та втілене пізнання у вивченні природничих наук» [13]. Автори відштовхуються від того, що наукові поняття — це абстрактні конструкції, винайдені людьми для розуміння складних природних явищ. Вчені використовують спеціалізовані мови, діаграми та математичні моделі різних видів для передачі цих абстрактних побудов, а розуміння абстрактних понять відбувається за посередництва насамперед метафор. Як переконливо доводять автори, за умов, коли наукове моделювання фундаментально спирається на метафору, а ефективність навчання зумовлене вмінням використати світоглядні, креативні й евристичні опції метафори, осмислення природи метафори та алгоритмів її дії набуває стратегічного й вирішального значення.

Предметне поле і проблемна ієрархія дослідження зумовлює потребу увиразнення кореляції метафоричного інструментарію та специфіки соціокультурного середовища: іншими словами, чому артикулятивна ефективність однієї і тієї ж метафори в різних соціокультурних середовищах має істотні відмінності, а також наскільки реалістичним є цільовий орієн-тир трансісторичної універсальності метафоричного впливу?

Методи дослідження

У дослідженні застосовано дискурсивний аналіз, герменевтичний метод, структурно-семантичний аналіз і культурно-історичний підхід. Дискурсивний аналіз дозволив виявити функціонування метафори як універсального комунікативного інструменту та розкрити її риторичний і навіювальний потенціал у різних соціокультурних контекстах. Герменевтичний метод забезпечив інтерпретацію смислової неостаточності метафори як відкритої семантичної системи з високою евристичною ємністю. Структурно-семантичний аналіз дав змогу встановити роль метафори у формуванні понять і ієрархій культурних смислів. Культурно-історичний підхід дозволив обґрунтувати еволюційну первинність метафоричного мислення та простежити трансформацію базових метафор у зміні історичних епох. Сукупне застосування методів дало можливість розкрити метафору як імперативну форму організації соціокультурного досвіду людства.

Результати дослідження

Універсальність метафори як вербального, інтерпретаційного, полемічного, комунікативного і т. ін. засобу є надзвичайно важливою перевагою перед іншими риторичними та полемічними засобами. Більше того, представники панметафоричного підходу (в особі М. Маклюєна та його послідовників) узагалі виходять із тих міркувань, що позаяк практично всі засоби комунікації так чи інакше артикулюють та реінтерпретують дійсність за допомогою аналогій та асоціацій, то вони апріорі є латентними метафорами, а апостеріорі містять більшу чи меншу метафоричну складову. Цей панметафоричний вердикт світоглядно та аргументаційно перегукується з концептуальною максимою Дж. Лакоффа: наша повсякденна понятійна система, в межах якої ми мислимо і діємо, є метафоричною за своєю суттю.

Зрештою, Дж. Лакоффу належить ще одна хрестоматійна сентенція метафора — це відображення сутності одного явища в термінах іншого явища. Метафора спрямована на асоціативне пов'язування ідей і смислів у спосіб встановлення між ними каузальних взаємин смислових ієрархій, унаслідок чого нові смислові горизонти розширюють попередні світоглядні обрії. Це виявляється можливим завдяки полівалентності метафори — здатності входити в зв'язок зі словами іншого семантичного ряду, породжуючи додаткові смисли й значення.

Наше уявлення про метафору ґрунтується на еквівалентності й пропорційній відповідності. Витоки такого розуміння сягають часів Аристотеля і його ідеї тотожності, згідно з якою порівняння предметів і явищ стає можливим лише за умови наявності певних спільних ознак і функцій. Саме така єдність змістовних ознак слугує каналом асоціативного зв'язку між істотно відмінними (й, здавалося б, навіть несумісними) предметами, явищами і процесами. Саме така єдність створює необхідні й достатні передумови для коректних аналогій і екстраполяцій.

Не випадково К. Г. Юнг уподібнював метафору «некаузальному об'єднуючому принципу». Таку спроможність розгледіти асоціативні зв'язки й застосувати метод аналогій і екстраполяцій Е. Кассіерер вважав не лише генеалогічною передумовою і принциповою можливістю метафоризації, а й загалом сутнісною ознакою ефективного мисленнєвого процесу, інтелекту як еволюційного та цивілізаційного феномену.

Будучи засобом артикуляції і розуміння, метафора за допомогою аналогій і асоціацій об'єднує семантичні компоненти різних сфер і площин знання, реструктуруючи знання, надаючи йому комплексність і об'ємність. Хоча вона оперує не самим об'єктом знання, а формою його відображення на знаннєвому рівні, однак це не применшує її значення як одного з основних засобів нарощування когнітивного й семантичного капіталу.

Ефективність і коректність осмислення гносеологічної значущості метафори значною мірою залежить від врахування особливостей взаємодії чуттєвого та раціонального рівнів пізнання. Кожна метафора стає можливою лише як результат попереднього знання і пізнання. Вона тестує ці результати в спосіб застосування аналогій і екстраполяцій, немов перевіряючи на дієвість і дієздатність попередній масив когнітивного і гносеологічного досвіду.

Найменш суперечливим і найбільш консенсусним є твердження про те, що основна функція метафори полягає у формуванні певного візуального образу, в евристичному унаочненні ненаочного (й загалом того, що піддається процедурам унаочнення з великими труднощами). Така візуалізація є важливим додатковим каналом сприйняття інформації, який набуває вирішального значення для забезпечення необхідного інформаційно-комунікативного ефекту (особливо це стосується тих випадків, коли реципієнтом інформації є індивід, що належить до категорії «візуалів» — тих, на кого візуалізована інформація має вирішальний вплив). Якщо ж метафора сприймається суспільною свідомістю буквально, не об'ємно, а площинно, то не відбувається необхідної візуалізації, внаслідок чого метафора втрачає вплив і навіювальний ефект на індивідуальну та суспільну свідомість.

Метафора позначає сутності одного онтологічного рівня (здебільшого абстрактні, які перебувають поза зоною безпосередньої візуалізації) в термінологічних конструктах, типових для позначення іншого — конкретно-візуалізованого — виду предметів і явищ (наприклад почуття порівнюють із природними стихіями, а суспільні відносини — з ієрархією джунглів). Так методом сутнісних аналогій свідомість суб'єкта оперування метафорою переходить від менш зрозумілого (чи пак — такого, що може бути незрозумілим з огляду на абстрактність і відсутність візуальних аналогій) до більш зрозумілого (оскільки абстракція, як правило, уподібнюється конкретним, візуалізованим явищам і предметам), внаслідок чого відбувається гносеологічний ефект приросту знань.

Чи не найбільшою мірою метафора представлена в засобах масової інформації. Це пояснюється тією обставиною, що медіа ефективно застосовують метафоричні аналогії й екстраполяції, метафоричні паралелі між явищами й предметами різних рівнів, що дає змогу свідомості споживача інформаційних послуг почуватися повноцінним і динамічним суб'єктом інформаційної картини світу, а не лише її пасивним об'єктом. На продовження цієї тези слід зазначити, що, оперуючи властивостями об'єктів різних класів, метафора культивує свою основну функціонально-інструментальну ознаку — семантичну подвійність, яка надає можливість інтерпретатору метафори конкурувати з її автором.

За своїм функціональним алгоритмом метафори подібні до спецефектів у кіно: вони роблять сприйняття рельєфнішим і виразнішим, креативнішим і евристичнішим за рахунок запуску механізмів аналогій і екстраполяцій. Метафора не виокремлює абстрактних ознак та якостей, а генерує смисловий образ самої сутності предмету. Вона є засобом перенесення знань із однієї сфери на іншу, в результаті чого формуються нові асоціативні образи, утворюються нові смислові вузли і відгалуження. Як засіб конструювання нових смислів метафора методом аналогій увиразнює приховані й пробуджує «приспані» сенси.

До функціонально-інструментальних чеснот метафори слід віднести увиразнення значущості латентних і периферійних факторів як сприйняття світу, так і артикуляції сприйнятого; насичення тексту виразними образами, здатними креативно пов'язувати випадкове та необхідне у спосіб насамперед активізації асоціативного мислення; істотний вплив на свідомість і процеси мислення; варіативність вираження думки тощо.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ століть однією з фундаментальних причин динамізації генезису метафор є деспеціалізація термінів. Ідеться про те, що чимало термінів втрачають своє первісне значення, метафоризуються, переходять в іншу ментальну сферу, виходять за межі свого початкового («автентичного») вживання. Для розвитку нового значення термін повинен володіти відповідними внутрішніми смисловими можливостями, тобто бути конвенційно прийнятим.

Метафори подібні до прожекторів, які освітлюють периферійні шляхи, симптомазують про нашу одержимість чимось. Вони концентрують у собі те, що можна назвати загостреним почуттям свідомості щодо необхідності рівноваги на якомога вищому артикулятивному рівні двох світів — емпіричного (реального) та ідеального (утопічного). Саме така рівновага утворює один із ключових екзистенціалів людського буття: за її відсутності людина почувається екзистенційно незатишно, невпевнено, фрустраційно.

Не випадково чимало ключових термінів філософії (особливо філософії екзистенціалізму) неможливо зрозуміти без урахування їх метафоричної природи (походження, навантаження, підтекстуальності). Крім того, треба мати на увазі, що метафорична складова мови філософії має також важливе практичне значення: його результати об'єктивно й закономірно підвищують ефективність засвоєння філософського знання суб'єктом пізнавальної діяльності.

Нассім Талеб є автором бестселеру «Чорний лебідь». Що означає ця назва? Лебедя певного кольору? Зовсім ні! Ні до лебедя, ні до певного кольору (зокрема, чорного) назва не має жодного стосунку. Йдеться про метафору чи навіть ідіому непередбачуваної і важко прогнозованої події,

яка може мати фатальні наслідки. Щось на кшталт того, що англійською позначається сленговим словосполученням *shit happens*.

У контексті метафоричних концептів на кшталт «чорного лебедя» Войцех Вжосек був змушений констатувати «рефлексивну й рефлексійну метафоризацію світу», стверджуючи, що «метафора та її інтерпретаційні контексти є особливо доречними для такого розуміння гуманітаристики, яке відносить її не стільки до сфери науки, але насамперед до простору культури» [14, с. 269].

Це актуалізує потребу виявлення філософського і загалом комунікативного потенціалу метафори, пошуку ефективних шляхів застосування метафори у сфері філософського дискурсу. Філософія не може користуватися лише семантично однозначними поняттями, оскільки семантична ємність строгих дефініцій є недостатньою для вираження багатьох філософських смислів, які володіють одночасно кількома смисловими полюсами.

Кожен із нас безліч разів був свідком тверджень про «невідповідність метафоричних засобів науковим канонам аподиктичності, верифікованості, фальсифікованості» тощо. Однак, як слушно зазначає Л. Мікешина, ненаукове знання може бути джерелом цілком наукових ідей, а за відсутності метафор практично неможливо забезпечувати приріст наукових знань.

Наука послуговується безліччю вербальних позначень, запозичених із кластерів іншого когнітивного профілю, а метафори на кшталт «чорного лебедя» чим далі, тим більше набувають статусу базових концептів найбільш резонансних, піонерських і евристичних напрямів наукових досліджень. Простежується навіть лінійна залежність: чим вищий теоретичний рівень конкретної сфери наукових знань, тим частіше вона вдається до послуг «неканонічних» для наукової мови вербальних маркерів — причому, надаючи їм статусу ключових концептів. Зокрема, питома вага вербальних запозичень із переносним значенням є найвищою в теоретичній фізиці, астрономії, еволюційній космології, генетиці та еволюційній психології.

Стереотипізоване уявлення про послідовність, логіку й закономірність еволюціонування мовного інструментарію науки зводиться до формули: «від метафори до наукового поняття, категорії і концепту». Насправді безальтернативність такого підходу можна поставити під сумнів, оскільки цілком можлива й перспективна в сенсі інтерпретативно-пізнавальної ефективності зворотна процедура — від наукового поняття до метафори.

Поступово статус метафори в науковій сфері знань зазнав докорінного перегляду: від суто декоративної фігури наукового тексту він еволюціонував у невід’ємний компонент наукових теорій і наукової картини світу. Крім ілюстративної функції метафоричним фігурам все частіше приписують гносеологічну функцію, надаючи їм значення важливого когнітивного

джерела наукового мислення. Втім, для набуття статусу легітимного засобу наукової рефлексії метафора повинна отримати систематичну теоретичну розробку в різних аспектах свого функціонування.

Хоча стереотипи суспільної свідомості продовжують наділяти метафору сумнівним когнітивним статусом, часто пов'язуючи її не з генеруванням, а з розмиванням масиву знань загалом і смислових меж зокрема, проте метафора доволі вразливо віддзеркалює когнітивний процес отримання нового знання. Цей процес в абсолютній більшості випадків є творчим і навіть евристичним. Більше того: метафора сприяє формуванню концептуальної картини світу. Тому більшість дослідників схиляються до висновку, що метафора є адекватним інструментом концептуального мислення. А що стосується теорії концептуальної (когнітивної) метафори, то її формування пройшло декілька етапів — від трактування метафоризації як семантичного зсуву прямого значення слова в напрямі переносного, до трактування метафори як складного багаторівневого явища у когнітивному, комунікативному, психологічному та інших аспектах.

Результати категоризаційної і концептуалізаційної діяльності свідомості людини складаються у відповідну картину світу — комплексне уявлення про буття, систему світоглядних знань про світ, сукупність предметного змісту, яким володіє людина. Пізнаючи навколишній світ, людина формує загальні поняття, які об'єднуються в систему знань про світ — концептуальну картину світу. Основна частина цих знань є способом сприйняття і організації (концептуалізації) світу людиною, поєднанням універсального та специфічного.

Втім, треба враховувати, що як концептуальна картина світу, так і той чи інший приклад концептуальної метафори є тим інтелектуальним тягарем, який не кожному до снаги з огляду на рівень абстракції. Прикладом може слугувати фундаментальна невідповідність буттєвим реаліям образу ріки як концептуальної метафори часу: насправді час нікуди не «тече»; більше того, він узагалі не володіє буттєвою опцією «текти», бо натомість він є, а значить і кожен із нас на шкалі часу є одразу в усіх можливих і найбільш звичних для нашого повсякденного стереотипного сприйняття (минуле, сучасне, майбутнє) фактичних статусах.

Труднощі адекватного сприйняття таких реалій пов'язані з тим, що той сегмент нашого буття, який підлягає візуалізації і позиціонується як «сучасність» абсолютизується в своєму значенні як єдиної достовірної реальності, хоча це — лише мікроскопічна ланка величезного ланцюга часу, який є, який існує на кшталт кінофільму, записаного на накопичувач електронної пам'яті, в межах якого кожна конкретно-історична «сучасність» — не більше, ніж окремий кадр цього кінофільму.

Попри те, що з проблематики наукового потенціалу метафори вже накопичено чималий дослідницький матеріал, однак причинно-наслідкові зв'язки і спосіб дії процесів метафоризації в епістемології та гносеології не ще отримали достатнього обґрунтування. Знайти закономірності функціонування концептуальної метафори, дати прогноз щодо характеристик подальшого розвитку нею своїх модельних якостей, визначити, наскільки методологічно ефективна та чи інша метафора для конкретної теорії можна тільки тоді, коли вдасться розкрити сутність метафори як умови, джерела і фактора наукового дослідження.

Цей напрям потребує істотно вищої концептуальної і методологічної оснащеності, тому виникає потреба в аналізі каузальності когнітивної, джерельної та методологічної ефективності концептуальних метафор. Втім, для набуття статусу легітимного засобу наукової рефлексії метафора повинна отримати систематичну теоретико-методологічну розробку в різних сферах свого застосування.

М. Полані наголошував на значущості для епістемології загалом і науки зокрема категорії знань, яких неможливо вербалізувати і формалізувати. Разом із ціннісною сферою цей когнітивний масив був відрекомендований неочевидним знанням. Такий тип знання закріпився у філософії та психології як характеристика особистісного досвіду. теорія Ф. Хайека щодо неухильної розсіяності епістемологічного масиву світоглядно й концептуально споріднена з концепцією неочевидного особистісного знання М. Полані, світоглядна інтенція якого полягає в принципових розбіжностях та протистоянні двох субстанційно різних типів знання — з одного боку, неартикульованого і принципово нерerefлектованого прошарку індивідуального досвіду, а з іншого боку, знання «очевидного» (вербалізованого та артикульованого). Попри труднощі з легітимізацією, неочевидне знання є доволі ефективним інструментом: воно інтегроване в практичну діяльність людини, втілюється в майстерності, вмінні, стереотипних навичках, узвичаєних алгоритмах діяльності тощо.

Для розвитку науки такий тип знання має істотне значення, адже неочевидне знання — це також особистісне знання вченого, його невід-рerefлектований досвід, стереотипізм індивідуальних пріоритетів застосування дослідницького інструментарію тощо. Знання подібного ґатунку практично ніким і ніколи не викладається у вербалізованій формі, позаяк це практично неможливо з огляду на значні процедурні труднощі. Крім того, такі наміри є надзвичайно затратними за критерієм часу, а в умовах перманентного цейтноту в науці це неприпустимо. Однак, попри відсутність цього типу знання в артикульованому форматі, воно, однак, не лише існує, а й часто відіграє вирішальне значення для формування наукового доробку.

Повертаючись до уподібнення Майклом Полані метафори неочевидному знанню, яке віддзеркалює істотні аспекти особистого досвіду, ми розуміємо, що на рівні соціальних практик ідеться про сукупність особистих досвідів у межах найрізноманітніших соціальних кластерів — групових, корпоративних, національних і навіть наднаціональних. Така сукупність особистих досвідів призводить до генерування його нової надособистої якості, найбільш виразним репрезентантом якої є соціокультурний формат: саме соціокультурне середовище постає тією відносно автономною онтологічною реальністю, яка формує стереотипно закріплені «підсвідомі протоколи» розпізнавання метафоричних (зрештою, не лише метафоричних) смислів і значень.

І так само на рівні соціокультурних автономій простежується найширший діапазон різнотлумачень одних і тих же метафор. Тобто на цьому рівні консенсус щодо смислового навантаження тієї чи іншої метафори є найнижчим. Тут можна підвести проміжну результуючу риску: системно осмислити явище метафори можливо лише в контексті комунікативної парадигми, яка разом із соціокультурною специфікою комунікативного середовища постає основним детермінативним фактором як сприйняття метафори, так і її застосування.

Також треба розуміти, що в кожному конкретно-історичному випадку існує певна межа семантичної сумісності метафоричного уподібнення, перетинання якої означає фіаско метафоричних аналогій і екстраполяцій: пересічною свідомістю таке уподібнення вже не вловлюється, не сприймається, не вважається коректним і комунікативно доречним, а відтак, поперше, метафора не досягає своєї мети, по-друге, сам метафоричний статус опиняється під знаком питання.

Суть проблеми полягає в тому, що не існує принципу (методу, методичної рекомендації тощо), слідування яким забезпечує консенсус чи конвенційну згоду щодо семантичної сумісності метафоричних уподібнень (а відтак — і щодо дієвості, ефективності метафор та їхньої доцільності в конкретних випадках) на універсальному рівні: такі консенсуси і конвенції є не всезагальними й трансісторичними, а конкретно-історичними, такими, що поширюються на певні соціокультурні, ментально-інтелектуальні, гендерні, конфесійні та інші середовища.

До епохальних особливостей (які, між іншим, також вважаються соціокультурними за параметром великих часових відтинків) можна віднести, зокрема, пріоритетність оптичних метафор у часи античності як результат споглядального характеру гносеології і епістемології тієї епохи, а також преференції, що надавалися механічним метафорам в епоху Нового часу, позаяк тоді домінував механістичний підхід до світосприйняття, а дійсність уподібнювалася насамперед механізму, від ефективності управління

яким залежав буттєвий статус і перспективи як окремого індивіда, так і суспільств, держав і народів.

Зміна знакових метафор і самих принципів метафоризації відбувається не лише внаслідок епохальних трансформацій, а й загалом у часи інтенсивного розвитку пізнання і переходу кількості накопичених знаннєвих ресурсів у нову якість. Сучасний етап дослідження метафори має виразну міждисциплінарну спрямованість і характеризується розглядом метафори не лише з точки зору лінгвістики чи філософії, а й ґносеології, нейропсихології, політології, когнітивної лінгвістики та інших сфер знання.

Чим більша прірва соціокультурної несумісності уподібнюваних засобом метафори явищ, тим виразніших ознак набуває метафоричний ефект. Однак він доволі ризикований, оскільки існує певна межа семантичної сумісності метафоричного уподібнення, перетинання якої означає фіаско метафоричних аналогій і екстраполяцій: пересічною свідомістю таке уподібнення вже не вловлюється, не сприймається, не вважається коректним і комунікативно доречним, а відтак, по-перше, метафора не досягає своєї мети, по-друге, сам метафоричний статус опиняється під знаком питання. Таким чином, мистецтво (не наука, а саме мистецтво) застосування метафори полягає у вмінні пройти між Сциллою максимальної онтологічної несумісності уподібнюваних явищ та Харибдою семантичної сумісності уподібнення, яка істотно залежить від соціокультурного досвіду.

Крім того, треба розуміти, що не існує принципів, методів, методичних рекомендацій тощо, слідування яким забезпечує консенсус чи конвенційну згоду щодо семантичної сумісності метафоричних уподібнень (а відтак — і ефективності метафор та їхньої доцільності в конкретних випадках) на універсальному рівні: такі консенсуси і конвенції є не всезагальними й трансісторичними, а конкретно-історичними — такими, що поширюються на певні соціокультурні (світоглядні, ментальні, аксіологічні та інші) середовища.

А оскільки універсальної «формули» метафоричної ефективності не існує, то в змістовно-функціональному сенсі метафора не є трансісторичним інваріантом: її епістемологічна, ґносеологічна та інформаційно-комунікативна ефективність істотно зумовлені особливостями історичної епохи. Можна виокремити лише трансісторичні критерії доцільності метафори, які полягають у її відповідності, тотожності функціонально-інструментальному призначенню.

Висновки

Попри те, щолеміка з приводу ресурсного потенціалу метафори як артикулятивного засобу триває століттями, а сподіватися на її остаточний вердикт в оглядовій перспективі не доводиться, однак заперечувати

інструментальну значущість метафори не наважується ніхто. А все тому, що існує виразне розуміння практичної запитаності, а почасти й безальтернативності саме такого мовного засобу — з усіма його перевагами та недоліками.

Імперативний статус метафори в системі соціокультурного досвіду людства дає підстави для висновку, відповідно до якого суспільна сфера сучасного ґатунку може ефективно функціонувати лише тоді, коли довкола її базових метафор існує принаймні мінімальний консенсус. Процедура структуризації подібного консенсусу передбачає принципову можливість перекладу фундаментальних метафоричних конструкцій мовою суспільних смислів і значень.

Утім, слід враховувати, що, як і кожен переклад, він неможливий без деяких смислових та в цілому інтенційних втрат. А позаяк носії мови із різних соціокультурних середовищ встановлюють специфічні (інколи унікальні, а здебільшого просто різні) асоціації між явищами й предметами, то одна й та ж метафора може в одних випадках набувати виразних ознак, а в інших, — повністю втрачати свої метафоричні опції (точніше кажучи, вони не вловлюватимуться соціокультурно навантаженою суспільною свідомістю).

Основна світоглядна цінність метафори — в перекиданні евристичних смислових містків між різними класами предметів і явищ. Виконання такої функції можливе лише в результаті виявлення сутнісної спорідненості між такими предметами і явищами, а це означає, що метафора апріорі покликана виконувати і апостеріорі виконує важливу епістемологічну й гносеологічну функцію — змістовної подібності, на підставі якої лише й можливе коректне застосування механізмів аналогій і екстраполяцій.

Сприйняття метафори істотно детерміноване соціокультурним контекстом, тому за різних конкретно-історичних обставин, в різних соціокультурних середовищах і навіть у різних світоглядних сегментах одного суспільства одна й та ж метафора може мати зовсім різний ефект.

Також можна констатувати тісну взаємозумовленість функціональної динаміки метафор основними соціальними інститутами, факторами і тенденціями суспільного життя, від яких істотно залежить необхідність і запитаність метафоричного інструментарію. У загальних рисах сутність цієї взаємозумовленості можна окреслити наступним чином: чим більшою є потреба основних соціальних інститутів у риторичних засобах для досягнення своєї функціональної мети, тим інтенсивніше розвивається метафористика і тим вищі статусні щаблі вона посідає в комунікативній ієрархії суспільства. Натомість історичним епохам авторитарного, тоталітарного, деспотичного та технократичного правління притаманне ігнорування риторичного потенціалу метафори, що є об'єктивним і закономірним

наслідком особливостей таких форм правління, оскільки вони досягають мети впливу на сферу суспільної свідомості в інший спосіб.

Перспективним напрямом досліджень є увиразнення способів і форм генерування метафор. У фаховому середовищі існує консенсус щодо розлогого спектру генерування метафор: на підставі подібності, аналогії, вільних асоціацій і т. ін. Від способу й форми генерування залежить роль, яку метафора спроможна відіграти. Наприклад, якщо метафора будується на підставі системи загальноприйнятих асоціацій, то вона переносить на незнайомі предмети і явища властивості відомих або стереотипну щодо них оцінку, структуруючи в такий спосіб розуміння предметного кейсу. Якщо ж метафора формується на підставі вільних асоціацій, то вона часто призводить до зламу стереотипів, дозволяє поглянути на світ крізь призму поліваріативності суб'єктивних світосприйнятів.

Істотне значення має також соціокультурний фактор генерування метафор: він перекидає місток смислів і значень у соціокультурне середовище, яке формувалося впродовж століть і навіть тисячоліть. Якщо ви не належите до цього середовища, то труднощі взаємодії з ним зумовлені тим, що його досвідні дані неможливо засвоїти «екстерном»: до них треба прислухатися, ретельно за ними спостерігати і, по можливості, уникати категоризму висновків щодо «неадекватності» метафоричного супроводу буття цього середовища, бо насправді йдеться про вашу неадекватність досвідним даним цього середовища.

Список посилань

1. Шніцер М. М. Метафора як інструмент соціальної комунікації. Дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук за спец. 09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2020. 192 с.
2. Казимір В. О. Значення метафори в репрезентації знань / В. О. Казимір. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2013. Вип. 32 (1). С. 45–49.
3. Кудрявцева Н. С. Концептуальна метафора як підґрунтя наукової теорії / Н. С. Кудрявцева. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. 2015. Вип. 30. С. 37 — 41.
4. Саїк А. В. Особливості концептуальної метафори в когнітивному просторі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія. 2019. № 42. том 3. С. 139 — 141.

5. Слободян М. В. Метафоризація як когнітивний процес. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. 2011. Вип. XXIV, ч. 1. С. 460 — 467.
6. Шніцер М. М. Феномен концептуальної метафори. Znanstvena misel. 2018. №19 (2): 53 — 58.
7. Drawing Attention to Metaphor : Case Studies across Time Periods, Cultures and Modalities. John Benjamins, 2020. 271 p.
8. Johnson M. Metaphor and Philosophy: A Special Issue of metaphor and Symbolic Activity. Psychology Press, 2014. 99 p.
9. Gibbs R. W. J. Metaphor Wars: Conceptual Metaphors in Human Life. Cambridge University Press, 2017. 328 p.
10. Kövecses Z. Metaphor : A Practical Introduction. Oxford University Press, 2010. 375 p.
11. Gibbs R. W. J. Mixing Metaphor. John Benjamins Publishing Company, 2016. 286 p.
12. Bulgrin M. Metaphor or the war on words — a critical analysis of the theory of conceptual metaphors. GRIN Verlag, 2008. 30 p.
13. Amin T., Jeppsson F. & Haglund J. Conceptual metaphor and embodied cognition in science learning. Routledge, 2018. 265 p.
14. Вжосек В. Історія — Культура — Метафора. Постановня неklasичної історіографії. Про історичне мислення. Київ : Ніка-Центр, 2011. 296 с.

References

1. Shnitser, M. M. (2020). Metaphor as a tool of social communication. Dissertation for the degree of candidate of philosophical sciences in specialty 09.00.03 — social philosophy and philosophy of history. State higher educational institution «Uzhgorod National University». Borys Grinchenko Kyiv University. Kyiv. 192 p. [in Ukrainian].
2. Kazymir, V. O. (2013). The meaning of metaphor in the representation of knowledge / V. O. Kazymir. Scientific works of the Ivan Ogiienko Kamianets-Podilskyi National University. Philological Sciences, 32 (1), 45 — 49 [in Ukrainian].
3. Kudryavtseva, N. S. (2015). Conceptual metaphor as the basis of scientific theory / N. S. Kudryavtseva. Scientific Bulletin of the UNESCO Department of the Kyiv National Linguistic University. Philology, Pedagogy, Psychology, 30, 37 — 41 [in Ukrainian].
4. Saik, A. V. (2019). Peculiarities of conceptual metaphor in cognitive space. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser. : Philology, No. 42. Vol. 3, 139 — 141 [in Ukrainian].

5. Slobodian, M. V. (2011). Metaphorization as a cognitive process / M. V. Slobodian. Current problems of Slavic philology. Series: Linguistics and literary studies: Interuniversity collection of scientific articles. Vol. XXIV, part 1, 460 – 467 [in Ukrainian].
6. Shnitser, M. M. (2018). The Phenomenon of Conceptual Metaphor. Znanstvena misel, 19 (2), 53 – 58. [in Ukrainian]
7. Drawing Attention to Metaphor : Case Studies across Time Periods, Cultures and Modalities. (2020). John Benjamins. 271 p.
8. Johnson, M. (2014). Metaphor and Philosophy: A Special Issue of metaphor and Symbolic Activity. Psychology Press. 99 p.
9. Gibbs, R. W. J. (2017). Metaphor Wars: Conceptual Metaphors in Human Life. Cambridge University Press. 328 p.
10. Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A Practical Introduction. Oxford University Press. 375 p.
11. Gibbs, R. W. J. (2016). Mixing Metaphor. John Benjamins Publishing Company. 286 p.
12. Bulgrin, M. (2008). Metaphor or the war on words – a critical analysis of the theory of conceptual metaphors. GRIN Verlag. 30 p.
13. Amin, T., Jeppsson, F. & Haglund, J. (2018). Conceptual metaphor and embodied cognition in science learning. Routledge. 265 p.
14. Vzhosek, V. (2011). History – Culture – Metaphor. The emergence of non-classical historiography. On historical thinking. Kyiv: Nika-Center. 296 p. [in Ukrainian].

Volodymyr Petrenko

Postgraduate Student at the Department of Social Philosophy,

Philosophy of Education, and Educational Policy

Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukrainian)

<https://orcid.org/0009-0008-6013-9748>

e-mail: Petrenkovovka23@gmail.com

**METAPHOR AS AN IMPERATIVE OF HUMAN
SOCIO-CULTURAL EXPERIENCE**

Abstract

Metaphor claims the status of one of the most effective communicative tools: the list of its key advantages includes the ability to creatively connect the accidental and the necessary, to heuristically visualize the invisible, to express the significance of latent and seemingly peripheral factors that are actually contextually significant.

Metaphor is a truly rhetorical figure, a key tool of any rhetorical cases. The rhetorical, discursive, communicative and suggestive advantage of metaphor lies in its laconicism and semantic incompleteness, which researchers identify with a wide range of semantic markers: “potential semantic energy”, “open semantic option”, “latent communicative resource”, etc.

Metaphor accumulates in itself the quintessence of human culture at least of the era of writing. An essential characteristic feature is that at the level of human evolution, metaphorical language preceded conceptual language: a concept is a signifier derived from a metaphor, and not vice versa. Another important aspect is due to the fact that the cultural meanings of almost any ethnic, national, confessional, demographic, gender, scientific and other environment are concentrated around a metaphor, which is illustratively indicative and semantically defining for precisely such a social cluster and historical era, and a change in the social environment and era is necessarily accompanied by a profound transformation of the basic metaphor.

The transtemporal meaning of metaphor is determined by its imperative status in the system and structure of the socio-cultural experience of humanity:

metaphor actually accumulates the total socio-cultural experience of humanity, becomes the quintessence of human culture, because hierarchies of cultural meanings are always built around metaphors that are significant for the historical era, and the change of era was necessarily accompanied by a reformatting of the hierarchy of metaphors that determine the style, method and horizon of socio-cultural thinking and communication.

Keywords: metaphor as a communicative tool; semantic incompleteness; socio-cultural experience of humanity; style; method and horizon of thinking; metaphorical prism of worldview.

Надійшла до редакції/ Received: 10.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 29.01.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Майстренко Олександр Володимирович

*Аспірант кафедри філософії та соціальної антропології
імені професора І. П. Стогнія*

Університет Григорія Сковороди в Переяславі (м. Переяслав, Україна)

<https://orcid.org/0009-0008-7348-1542>

e-mail: alexander_master@ukr.net

ДИСКРЕТНІСТЬ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ХАОСУ

Резюме

У статті здійснено комплексний філософський аналіз дискретності соціокультурного розвитку особистості в умовах інформаційного хаосу. Обґрунтовано теоретичні засади дослідження, зокрема простежено еволюцію підходів до розуміння розвитку особистості — від класичної моделі цілісного і послідовного становлення до сучасних концепцій фрагментованого і нелінійного розвитку.

Визначено сутність інформаційного хаосу як специфічного середовища формування особистості, що характеризується надлишковістю, фрагментацією та алгоритмічною структуризацією інформаційних потоків. Показано його вплив на когнітивні, ціннісні та ідентифікаційні характеристики індивіда.

Розкрито дискретність як ключову характеристику соціокультурного розвитку особистості та проаналізовано її основні виміри — когнітивний, ціннісний, ідентифікаційний і темпоральний. Встановлено, що розвиток особистості в сучасних умовах набуває переривчастого, множинного і контекстуально залежного характеру.

Проаналізовано наслідки дискретності, зокрема виявлено її амбівалентний вплив: з одного боку — фрагментація знання, нестабільність цінностей і ідентичності, з іншого — підвищення адаптивності та креативності особистості.

Обґрунтовано механізми інтеграції дискретного досвіду, серед яких визначено рефлексивність, критичне мислення, медіаграмотність, освіту

як інтегративний простір і культурну комунікацію. Доведено, що в умовах інформаційного хаосу цілісність особистості формується як динамічний процес самоконструювання, що поєднує фрагментовані елементи досвіду.

Підсумовується, що дискретність виступає не лише наслідком трансформації інформаційного середовища, але й новою формою організації соціокультурного розвитку особистості.

Ключові слова: дискретність; соціокультурний розвиток особистості; інформаційний хаос; інформаційне суспільство; фрагментація свідомості; ідентичність; ціннісна нестабільність; мережеве суспільство; медіаграмотність; критичне мислення; самоконструювання особистості; цифрова культура.

Вступ

Сучасний етап розвитку глобалізованого суспільства характеризується глибокими трансформаціями у сфері інформаційного обміну, які істотно впливають на процеси формування особистості. Інформаційна революція, цифровізація соціального простору та зростання ролі мережевих комунікацій створюють принципово нові умови соціокультурного розвитку індивіда. Водночас ці процеси супроводжуються явищем, яке дедалі частіше окреслюється як інформаційний хаос — стан надмірності, фрагментованості, суперечливості та неконтрольованості інформаційних потоків.

У таких умовах традиційні уявлення про лінійний, послідовний і кумулятивний розвиток особистості виявляються недостатніми для пояснення реальних процесів соціалізації. Натомість дедалі більшої ваги набуває концепт дискретності, який дозволяє осмислити розвиток особистості як переривчастий, нерівномірний і структурно розірваний процес.

Актуальність теми зумовлена необхідністю філософського осмислення трансформаційних змін у механізмах формування особистості в умовах інформаційного перевантаження та когнітивної фрагментації. Особливо важливим є аналіз того, як інформаційний хаос впливає на ціннісні орієнтації, ідентичність та когнітивні структури індивіда.

Метою статті є концептуалізація феномену дискретності соціокультурного розвитку особистості в умовах інформаційного хаосу та виявлення його ключових характеристик і наслідків.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнофілософських і міждисциплінарних підходів, що дозволило комплексно осмислити дискретність соціокультурного розвитку особистості в умовах інформаційного хаосу.

Так, системний метод застосовано для розгляду соціокультурного розвитку особистості як цілісного, але внутрішньо диференційованого процесу. Його використання дозволило виявити, що дискретність не є випадковою аномалією, а виступає структурною характеристикою сучасного розвитку, яка охоплює когнітивний, ціннісний, ідентифікаційний та темпоральний рівні. Структурно-функціональний метод дав змогу визначити функції дискретності у сучасному соціокультурному середовищі. Зокрема, встановлено, що вона виконує не лише дестабілізуючу, а й адаптивну функцію, забезпечуючи гнучкість і здатність особистості до швидкого реагування на зміну інформаційних умов. Дискурсивний аналіз використано для дослідження змін у способах осмислення розвитку особистості в науковому та культурному дискурсі. Це дозволило показати перехід від наративів цілісності до наративів фрагментації та множинності, а також виявити, як поняття інформаційного хаосу легітимується у сучасному гуманітарному знанні. Порівняльний метод забезпечив зіставлення класичних, модерних і постмодерних підходів до розуміння розвитку особистості. Завдяки цьому встановлено еволюцію теоретичних моделей — від лінійної до дискретної — та виявлено їхні обмеження і евристичні можливості. Інституційний метод дав змогу проаналізувати роль освіти, медіа та культури як середовищ формування особистості. У результаті доведено, що саме трансформація цих інститутів під впливом цифровізації є одним із ключових чинників посилення дискретності. Метод узагальнення і систематизації дозволив інтегрувати різноманітні теоретичні підходи та емпіричні спостереження в єдину концептуальну модель. Саме завдяки цьому було сформульовано цілісне розуміння дискретності як базової характеристики сучасного соціокультурного розвитку особистості. Прогностичний метод використано для визначення можливих напрямів подолання негативних ефектів дискретності. Він дав підстави обґрунтувати роль рефлексивності, критичного мислення, медіаграмотності та освіти як механізмів інтеграції фрагментованого досвіду.

Результати дослідження

Осмислення соціокультурного розвитку особистості має глибоку теоретичну традицію, в межах якої сформувалися різні підходи — від класичних гуманістичних концепцій до постмодерних і мережових інтерпретацій. Важливо підкреслити, що еволюція цих підходів відображає поступовий перехід від уявлення про розвиток як лінійний і цілісний процес до розуміння його як фрагментованого і дискретного явища.

У класичній соціальній філософії розвиток особистості розглядався як інтегрований процес засвоєння культурних норм і цінностей. Зокрема, у працях Еміль Дюркгейма соціалізація трактується як процес внутрішнього прийняття соціальних фактів, що забезпечують цілісність індивіда. Він

підкреслював, що «суспільство може існувати лише тоді, коли між його членами існує достатній ступінь однорідності» [1, р. 79], що прямо вказує на інтегративний характер розвитку особистості.

Подібну логіку розвиває Талкотт Парсонс, який у межах структурного функціоналізму розглядає соціалізацію як процес інтерналізації нормативної системи. За його словами, «соціальна система залежить від того, наскільки її члени інтерналізують спільні цінності» [2, р. 36]. У цьому підході особистість формується поступово, через накопичення соціально значущих орієнтацій.

В українській соціально-філософській традиції подібні ідеї розвивав Мирослав Попович, який наголошував на культурній обумовленості становлення особистості. Зокрема, він зазначав, що «особистість формується в полі культури, де цінності виступають орієнтирами її розвитку» [3, с. 112]. Це підкреслює роль культури як інтегруючого чинника.

Отже, у класичних підходах розвиток особистості мислиться як: послідовний, кумулятивний і внутрішньо узгоджений процес.

Десь з другої половини XX століття відбувається радикальний перегляд уявлень про природу особистості. У працях Мішель Фуко особистість постає як результат дії дискурсивних практик. Він підкреслює, що «суб'єкт не є первинною даністю, а формується в межах історично змінних дискурсів» [4, р. 55]. Цю лінію продовжує Жан-Франсуа Ліотар, який вводить поняття «недовіри до метанаративів». За його словами, «великі наративи втратили свою легітимуючу силу» [5, р. Хxiv], що означає руйнування єдиної смислової рамки розвитку особистості. У працях Зигмунта Баумана ця тенденція набуває завершеного вигляду. Він характеризує сучасну ідентичність як «рідку», тобто нестійку і змінну: «ідентичність більше не є завданням на все життя, а стає проєктом, який постійно переробляється» [6, р. 82].

В українській науковій думці ці підходи адаптуються, зокрема, у працях Віктор Андрущенко, який підкреслює, що сучасна людина функціонує в умовах «ціннісної нестабільності та культурної багатовимірності» [7, с. 64].

Таким чином, у постмодерних підходах розвиток особистості: втрачає цілісність, набуває множинного характеру і стає контекстуально залежним.

Особливе значення для розуміння дискретності розвитку особистості мають теорії інформаційного суспільства. Так, Мануель Кастельс вводить поняття «мережевого суспільства», де соціальні структури організуються навколо потоків інформації. Він зазначає, що «мережі є відкритими структурами, здатними до необмеженого розширення» [8, р. 470], що сприяє

фрагментації досвіду. Елвін Тоффлер ще раніше звертав увагу на ефект інформаційного перевантаження: «надлишок інформації веде до дезорієнтації індивіда» [9, р. 350].

Сучасні українські дослідники, зокрема Валерій Бебик, підкреслюють, що інформаційне суспільство створює «новий тип особистості, яка функціонує в умовах постійної інформаційної турбулентності» [10, с. 27].

У цих підходах розвиток особистості: стає залежним від інформаційних потоків, втрачає стабільність і набуває мережевого, фрагментарного характеру.

Отже, аналіз теоретичних підходів дозволяє зафіксувати принципів еволюцію у розумінні соціокультурного розвитку особистості: від класичної моделі цілісного і послідовного розвитку — через постмодерну модель фрагментованого суб'єкта до сучасної мережевої моделі, де розвиток набуває рис дискретності. Саме ця теоретична трансформація створює підґрунтя для подальшого аналізу дискретності як ключової характеристики розвитку особистості в умовах інформаційного хаосу.

Сучасний етап розвитку інформаційного суспільства характеризується не лише зростанням обсягів інформації, а й принциповою зміною її структури, логіки поширення та сприйняття. У цьому контексті все частіше використовується поняття інформаційного хаосу, яке фіксує стан надлишковості, фрагментації та смислової нестабільності інформаційного середовища. Це середовище не є нейтральним — воно активно формує когнітивні, ціннісні та ідентифікаційні характеристики особистості, задаючи нову логіку її соціокультурного розвитку.

Одним із перших дослідників, хто зафіксував проблему інформаційного перевантаження, був Елвін Тоффлер. Він зазначав, що «інформаційне перевантаження виникає тоді, коли швидкість змін перевищує здатність людини до їх осмислення» [11, р. 350]. Ця теза є принципово важливою, оскільки вона вказує на розрив між обсягом інформації та можливостями її інтеграції. У подальшому Мануель Кастельс розвинув ідею про те, що в умовах мережевого суспільства інформація існує у вигляді потоків, які не утворюють стабільної ієрархії. Він підкреслює: «влада потоків є важливішою за потоки влади» [8, р. 469], що означає домінування динамічних, розірваних інформаційних структур над традиційними формами знання.

У цьому контексті формується новий тип когнітивного досвіду — кліпове мислення, що характеризується швидким переключенням уваги і відсутністю глибокої рефлексії. Як зазначає Зигмунт Бауман, «у світі надлишкової інформації увага стає найдефіцитнішим ресурсом» [6, р. 120].

В українській науковій традиції проблему фрагментації когнітивного досвіду досліджує Георгій Почепцов, який наголошує, що сучасна

людина «споживає інформацію фрагментами, що ускладнює формування цілісної картини світу» [12, с. 87].

Отже, інформаційний хаос призводить до: зниження когнітивної цілісності, поверховості сприйняття і фрагментації знань.

Суттєвим чинником формування інформаційного хаосу є алгоритмізація цифрового середовища. У цьому контексті важливими є праці Нік Срничек, який аналізує логіку функціонування платформ. Він зазначає, що «платформи організовують і структурують взаємодії користувачів, перетворюючи дані на ключовий ресурс» [13, р. 43].

Алгоритмічні системи формують так звані інформаційні бульбашки, у межах яких індивід отримує лише частину реальності. Це призводить до появи множинних, часто несумісних картин світу. Цю проблему також піднімає Касс Санстейн, який зазначає, що «інформаційні кокони обмежують здатність людей до взаєморозуміння» [14, р. 9].

В українському контексті Валерій Іванов підкреслює, що «цифрові медіа створюють умови для сегментації аудиторій і розриву спільного інформаційного простору» [15, с. 54].

Таким чином, алгоритмізація: підсилює фрагментацію реальності, формує множинні інформаційні світи і ускладнює формування спільних смислів.

Інформаційний хаос має не лише когнітивні, а й глибокі ціннісні наслідки. У ситуації множинності інформаційних потоків індивід стикається з конкуренцією смислів, що ускладнює формування стабільної системи цінностей. Жан Бодріяр зазначає, що в сучасному суспільстві «реальність замінюється симулякрами» [16, р. 1], що означає втрату чітких орієнтирів у сприйнятті світу. Подібну думку розвиває Зигмунт Бауман, який підкреслює, що сучасна культура характеризується «плинністю і нестабільністю норм» [6, р. 7].

В українській філософській думці Сергій Кримський наголошував на необхідності збереження ціннісного ядра особистості в умовах культурних трансформацій, зазначаючи, що «втрата смислових орієнтирів веде до духовної дезорієнтації» [17, с. 142].

Таким чином, інформаційний хаос: руйнує ієрархію цінностей, створює ситуацію смислової невизначеності і посилює екзистенційну нестабільність особистості. Інформаційний хаос постає як комплексне середовище, що визначає специфіку сучасного соціокультурного розвитку особистості. Його ключовими характеристиками є: інформаційне перевантаження та когнітивна фрагментація, алгоритмічна сегментація інформаційного простору і ціннісна нестабільність і множинність смислів. У сукупності ці фактори формують умови, за яких розвиток особистості втрачає лінійність і

цілісність, набуваючи рис дискретності. Саме це дозволяє перейти до подальшого аналізу дискретності як базового принципу соціокультурного становлення в умовах інформаційного суспільства.

Поняття дискретності у контексті соціокультурного розвитку особистості відображає відхід від класичних уявлень про розвиток як безперервний, кумулятивний і внутрішньо узгоджений процес. У сучасних умовах розвиток дедалі більше постає як переривчастий, фрагментований і нелінійний, що зумовлено як змінами в інформаційному середовищі, так і трансформацією самої природи соціальності.

У загальнофілософському сенсі дискретність означає розірваність, переривчастість і відсутність плавного переходу між станами. Цей підхід активно розвивався у XX столітті, зокрема у працях Гастона Башляра, який наголошував на «епістемологічних розривах» у розвитку знання. Він зазначав, що «наукове мислення розвивається не шляхом безперервності, а через розриви і перебудови» [18, р. 24].

Перенесення цієї логіки у соціокультурну площину дозволяє розглядати розвиток особистості не як накопичення досвіду, а як серію якісних стрибків і розривів, де кожен новий етап може не мати прямого зв'язку з попереднім. Цю ідею у соціальній філософії розвиває Мішель Фуко, який підкреслює, що історичні зміни мають «дискретний характер і визначаються зміною дискурсивних формацій» [19, р. 168]. Відповідно, і особистість як носій дискурсу формується не поступово, а через зміну рамок осмислення реальності.

У вітчизняній філософській традиції ідея розірваності культурного розвитку відображена у працях Сергія Кримського, який зазначав, що сучасна культура «існує у стані множинності смислових горизонтів, які не зводяться до єдиного цілого» [17, с. 98].

Отже, дискретність у філософському вимірі означає^ розрив між етапами розвитку, відсутність єдиної логіки накопичення і множинність траєкторій становлення.

У когнітивному плані дискретність проявляється у зміні способів обробки інформації. Сучасна людина функціонує в умовах постійного інформаційного потоку, що зумовлює перехід від глибинного до фрагментарного мислення. Як зазначає Герберт Саймон, «багатство інформації створює бідність уваги» [20, р. 40]. Це означає, що індивід не здатен інтегрувати всі отримані знання у цілісну систему. Цю думку розвиває Ніколас Карр, який підкреслює: «інтернет змінює спосіб нашого мислення, роблячи його більш поверховим і розірваним» [21, р. 125].

В українському контексті Георгій Почепцов зауважує, що «кліпове мислення формує фрагментарне сприйняття реальності, де окремі інформаційні блоки не з'єднуються в єдину систему» [15, с. 92].

Таким чином, когнітивна дискретність проявляється у: розірваності знання, зниженні здатності до синтезу і домінуванні коротких інформаційних форм.

Дискретність соціокультурного розвитку особистості особливо яскраво проявляється у сфері ідентичності. Так, Зигмунт Бауман зазначає, що «у плинній модерності ідентичність перестає бути стабільною і стає постійним процесом самоконструювання» [6, р. 83]. Цю ідею доповнює Ентоні Гідденс, який підкреслює, що сучасна ідентичність є «рефлексивним проектом», який постійно переглядається [22, р. 32].

У такому контексті особистість не має єдиного центру, вона існує як сукупність ролей, які активізуються залежно від ситуації.

В українській філософській думці Віктор Андрущенко наголошує, що сучасна людина змушена «одночасно існувати у кількох культурних і ціннісних просторах» [7, с. 71]. Це означає, що ідентичність: не є сталою, має контекстуальний характер і формується дискретно, залежно від ситуації.

Ще одним важливим аспектом дискретності є зміна темпоральної структури досвіду. Хартмут Роза у своїй концепції соціального прискорення зазначає, що «прискорення соціальних процесів призводить до розриву між досвідом і очікуванням» [23, р. 77]. У результаті людина втрачає відчуття цілісності часу: минуле, теперішнє і майбутнє перестають утворювати єдину логіку розвитку. Цю проблему також відзначає Фредерік Джеймисон, який говорить про «втрату історичної глибини у постмодерній культурі» [24, р. 25].

У вітчизняному контексті Мирослав Попович підкреслював, що сучасна культура «втрачає зв'язок із традицією, що ускладнює формування цілісної ідентичності» [3, с. 215].

Отже, темпоральна дискретність означає: розрив між часовими вимірами, втрату історичної послідовності і домінування «миттєвого теперішнього».

Загалом, дискретність соціокультурного розвитку особистості проявляється як комплексне явище, що охоплює когнітивний, ідентифікаційний і темпоральний виміри. Вона означає перехід від цілісної моделі розвитку до множинної, фрагментованої і нелінійної. У цих умовах особистість формується не як завершена структура, а як процес, що постійно переривається, переосмислюється і реконструюється. Саме це визначає специфіку сучасного соціокультурного буття індивіда в умовах інформаційного хаосу.

Дискретність як характеристика соціокультурного розвитку особистості має комплексні наслідки, що проявляються на когнітивному, ціннісному, ідентифікаційному та соціальному рівнях. Вона не зводиться лише до дезінтеграції чи кризи, а формує нову конфігурацію особистісного буття, у якій поєднуються як ризики, так і потенціали.

Одним із найбільш очевидних наслідків дискретності є трансформація когнітивних практик. Фрагментація інформації призводить до зниження здатності до системного мислення.

Як зазначає Ніколас Карр, «чим більше ми покладаємося на швидке сканування інформації, тим менше здатні до глибокого читання і роздумів» [21, р. 138]. Це свідчить про зміну самої структури мислення — від аналітичного до фрагментарного. Цю проблему підкреслює і Герберт Саймон, який вказує, що «надлишок інформації споживає увагу, яка є обмеженим ресурсом» [20, р. 40].

У вітчизняному контексті Георгій Почепцов наголошує, що «фрагментація інформаційного простору веде до втрати здатності формувати причинно-наслідкові зв'язки» [12, с. 101].

Таким чином, когнітивні наслідки включають: поверховість знань, зниження аналітичних здібностей і втрату системності мислення.

Дискретність розвитку безпосередньо впливає на систему цінностей особистості. У ситуації множинності інформаційних потоків зникає єдина шкала оцінювання. Жан-Франсуа Ліотар підкреслює, що «розпад метанаративів означає втрату універсальних критеріїв істини і справедливості» [5, р. xxiv]. Подібну позицію займає Зигмунт Бауман, який зазначає, що «у плинному світі норми перестають бути стабільними і стають предметом постійного перегляду» [6, р. 7].

В українській філософській традиції Сергій Кримський наголошував, що «втрата ціннісної ієрархії веде до духовної невизначеності» [17, с. 145].

Отже, ціннісні наслідки дискретності проявляються у: релятивізації норм, нестійкості переконань і складності формування життєвих орієнтирів.

Дискретність розвитку істотно змінює механізми формування ідентичності. Особистість більше не має єдиного центру, а функціонує як множина структура.

Ентоні Гідденс зазначає, що сучасна ідентичність є «рефлексивним проєктом, який постійно переглядається» [22, р. 32]. Зигмунт Бауман доповнює, що «ідентичність стає тимчасовою конструкцією, яка не має остаточного завершення» [6, р. 83]. Віктор Андрущенко підкреслює, що

сучасна людина «змушена постійно переосмислювати власну ідентичність у мінливому світі» [7, с. 73].

Це означає, що ідентичність: стає нестійкою, формується ситуативно і втрачає довготривалу цілісність.

Дискретність розвитку має також важливі соціальні наслідки, пов'язані зі зміною характеру комунікації та взаємодії. Касс Санстейн зазначає, що «інформаційна сегментація зменшує можливості для суспільного діалогу» [14, р. 9]. Це призводить до посилення поляризації та зниження рівня взаєморозуміння. Мануель Кастельс підкреслює, що у мережевому суспільстві «комунікація дедалі більше відбувається у замкнених інформаційних просторах» [8, р. 371].

У вітчизняному контексті Георгій Почепцов наголошує, що фрагментованість інформації «створює сприятливі умови для інформаційних маніпуляцій» [12, с. 112].

Таким чином, соціальні наслідки включають: зростання вразливості до дезінформації, поляризацію суспільства і кризу комунікації.

Попри численні ризики, дискретність не є виключно негативним явищем. Вона відкриває нові можливості для розвитку особистості. Елвін Тоффлер зазначав, що в умовах швидких змін «адаптивність стає ключовою характеристикою успішної особистості» [9, р. 367]. Мануель Кастельс підкреслює, що мережеве суспільство створює умови для «індивідуальної автономії та креативності» [8, р. 469]. А Мирослав Попович наголошував, що відкритість до різних культурних впливів може «розширювати горизонти особистісного розвитку» [3, с. 310].

Отже, дискретність також сприяє: гнучкості мислення, швидкій адаптації і розвитку креативності. Дискретність соціокультурного розвитку особистості має амбівалентний характер. З одного боку, вона призводить до фрагментації знання, нестабільності цінностей і ідентичності, а також до зростання соціальних ризиків. З іншого — відкриває нові можливості для адаптації, гнучкості та творчого самовираження. Таким чином, дискретність не є лише кризовим феноменом, а виступає новою формою організації соціокультурного досвіду, що визначає специфіку розвитку особистості в умовах інформаційного хаосу.

Умови інформаційного хаосу та дискретного розвитку особистості не означають неможливості досягнення цілісності. Йдеться радше про зміну механізмів її формування. Якщо в класичній моделі цілісність забезпечувалася стабільними інститутами і культурними нормами, то в сучасних умовах вона потребує рефлексивної, когнітивної та культурної інтеграції.

Одним із ключових механізмів подолання фрагментації є розвиток рефлексивності — здатності особистості усвідомлювати, осмислювати

і інтегрувати власний досвід. Ентоні Гідденс підкреслює, що в умовах сучасності «самоідентичність стає рефлексивним проєктом, який індивід повинен постійно підтримувати» [22, р. 5]. Це означає, що цілісність більше не задається ззовні, а формується внутрішньо. У цьому ж ключі Юрген Габермас наголошує на значенні комунікативної раціональності, яка дозволяє «досягати взаєморозуміння через раціональний дискурс» [25, р. 86].

В українській традиції Сергій Кримський зазначав, що «самоусвідомлення є основою духовної цілісності людини» [17, с. 156].

Отже, рефлексивність: забезпечує зв'язок між фрагментами досвіду, формує внутрішню логіку розвитку і сприяє відновленню цілісності особистості.

В умовах інформаційного перевантаження особливого значення набувають когнітивні механізми орієнтації, зокрема медіаграмотність і критичне мислення. Ніколас Карр наголошує, що для збереження глибини мислення необхідно «свідомо обмежувати поверхове споживання інформації» [21, р. 220]. Касс Санстейн підкреслює, що відкритість до альтернативних точок зору є необхідною умовою демократичного суспільства [14, р. 192]. В українському контексті Валерій Іванов зазначає, що медіаграмотність «дозволяє людині не лише сприймати інформацію, а й критично її оцінювати» [15, с. 118].

Таким чином, ці інструменти: зменшують вплив інформаційного хаосу, сприяють структуризації знання і підвищують автономність особистості.

Особливу роль у подоланні дискретності відіграє освіта як інституційний механізм інтеграції. Едгар Морен підкреслює необхідність «комплексного мислення», яке здатне поєднувати різні типи знань [26, р. 15]. Зигмунт Бауман зазначає, що освіта повинна навчати «жити в умовах невизначеності» [6, р. 140]. В українській науковій традиції Віктор Андрущенко наголошує, що сучасна освіта має формувати «цілісну особистість, здатну до самостійного мислення» [7, с. 210].

Отже, освіта: інтегрує фрагментовані знання, формує ціннісні орієнтації і забезпечує когнітивну цілісність.

Не менш важливим є культурний вимір подолання дискретності. Мирослав Попович зазначав, що культура виконує функцію «смыслового поля, у якому особистість знаходить орієнтири» [3, с. 305]. Юрген Габермас підкреслює, що культурна комунікація забезпечує «відтворення життєвого світу» [25, р. 137]. У сучасних умовах важливим є не повернення до жорстких культурних моделей, а створення умов для діалогу культур і смислів, що дозволяє інтегрувати різні елементи досвіду.

Таким чином, культурна інтеграція: відновлює смислові орієнтири, забезпечує зв'язок між досвідом і сприяє формуванню ідентичності.

У сучасних умовах цілісність особистості не є заданою — вона формується як результат активної діяльності самого індивіда. Ентоні Гідденс підкреслює, що «індивід стає автором власної біографії» [22, р. 75]. Зигмунт Бауман додає, що сучасна людина «повинна постійно конструювати себе в умовах невизначеності» [6, р. 83]. У цьому сенсі дискретність не усувається, а інтегрується через свідоме самоконструювання, яке поєднує різні фрагменти досвіду у відносно цілісну структуру.

Подолання дискретності соціокультурного розвитку особистості не означає повернення до класичної моделі цілісності. Йдеться про формування нових механізмів інтеграції, серед яких ключовими є рефлексивність, критичне мислення, освіта та культурна комунікація. У цих умовах цілісність особистості постає як динамічний, відкритий процес, що поєднує фрагменти досвіду в умовах інформаційного хаосу.

Висновки

У статті здійснено філософське осмислення феномену дискретності соціокультурного розвитку особистості в умовах інформаційного хаосу, що дозволяє сформулювати такі узагальнюючі *висновки*.

По-перше, встановлено, що сучасні підходи до розуміння розвитку особистості демонструють перехід від класичної моделі цілісного, послідовного і кумулятивного становлення до моделі, у якій розвиток набуває ознак фрагментації, множинності та нелінійності. У цьому контексті особистість перестає розглядатися як стабільна структура і постає як динамічний процес, що формується у змінних соціокультурних умовах.

По-друге, обґрунтовано, що інформаційний хаос є визначальним середовищем формування сучасної особистості, яке характеризується надлишковістю інформації, її фрагментацією, алгоритмічною селекцією та смисловою нестабільністю. Це середовище трансформує когнітивні практики, сприяє розриву між знанням і його системною інтеграцією, а також ускладнює формування цілісної картини світу.

По-третє, показано, що дискретність виступає ключовою характеристикою соціокультурного розвитку особистості, яка проявляється у кількох взаємопов'язаних вимірах: когнітивному (фрагментація знання), ідентифікаційному (множинність і нестабільність “Я”), ціннісному (релятивізація норм) та темпоральному (розриви у сприйнятті часу). У сукупності ці виміри формують новий тип розвитку, що не підпорядковується логіці безперервності.

По-четверте, встановлено, що дискретність має амбівалентний характер. З одного боку, вона призводить до поверховості мислення,

нестійкості ідентичності та підвищеної вразливості до інформаційних маніпуляцій. З іншого — відкриває можливості для гнучкості, адаптивності та розвитку креативного мислення, що є важливими ресурсами в умовах швидкоплинного інформаційного середовища.

По-п'яте, доведено, що подолання негативних ефектів дискретності не передбачає повернення до традиційних моделей цілісності, а потребує формування нових механізмів інтеграції особистісного досвіду. Такими механізмами виступають рефлексивність, критичне мислення, медіаграмотність, освіта як інтегративний простір, а також культурна комунікація як засіб відновлення смислових орієнтирів.

По-шосте, обґрунтовано, що в умовах інформаційного хаосу цілісність особистості набуває нового характеру — вона формується як результат свідомого самоконструювання, що поєднує фрагментовані елементи досвіду у відносно узгоджену, але відкриту структуру. Така цілісність є динамічною, процесуальною і не має завершеного характеру.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що дискретність соціокультурного розвитку особистості є не лише наслідком інформаційного хаосу, але й новою формою організації індивідуального буття. Вона визначає специфіку сучасної людини, яка змушена функціонувати в умовах множинності смислів, нестабільності норм і постійної необхідності самовизначення. У цьому контексті ключовим завданням стає не усунення дискретності, а її осмислення та інтеграція у процес формування цілісної, рефлексивної і здатної до адаптації особистості.

Список посилань

1. Durkheim, E. (1984). *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press. (Original work published 1893). 354 p.
2. Parsons, T. (1951). *The Social System*. New York: Free Press. 575 p.
3. Попович, М. В. *Нарис історії культури України*. Київ: АртЕк. 1998. 728 с.
4. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books. 245 p.
5. Lyotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press. xxiv + 110 p.
6. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press. 228 p.
7. Андрущенко, В. П. (2005). *Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи*. Київ: Знання України. 2005. 520 с.
8. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell. 625 p.
9. Toffler, A. (1970). *Future Shock*. New York: Random House. 505 p.

10. Бебик, В. М. Інформаційне суспільство: теорія і практика. Київ: КНЕУ. 2013. 320 с.
11. Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. New York: William Morrow. 544 p.
12. Почепцов, Г. Г. (2015). Сучасні інформаційні війни. Київ: Києво-Могилянська академія. 2015. 504 с.
13. Srnicek, N. (2017). *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity Press. 224 p.
14. Sunstein, C. R. (2001). *Republic.com*. Princeton: Princeton University Press. 224 p.
15. Іванов, В. Ф. (2019). Медіаосвіта та медіаграмотність. Київ: Центр вільної преси. 352 с.
16. Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor: University of Michigan Press. 164 p.
17. Кримський, С. Б. Філософія як шлях людяності і надії. Київ: КМ Академія. 2003/ 302 с.
18. Bachelard, G. (2002). *The Formation of the Scientific Mind*. Manchester: Clinamen Press. (Original 1938). 256 p.
19. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books. 245 p.
20. Simon, H. A. (1971). Designing organizations for an information-rich world. In: *Computers, Communications, and the Public Interest*. Baltimore: Johns Hopkins Press. P. 37 — 52.
21. Carr, N. (2010). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York: W. W. Norton. 276 p.
22. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Stanford: Stanford University Press. 256 p.
23. Rosa, H. (2013). *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press. 496 p.
24. Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press. 438 p.
25. Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action*. Volume 1. Boston: Beacon Press. 465 p.
26. Morin, E. (1999). *Seven Complex Lessons in Education for the Future*. Paris: UNESCO. 63 p.

References

1. Durkheim, E. (1984). *The division of labor in society*. Free Press. (Original work published 1893).
2. Parsons, T. (1951). *The social system*. Free Press.
3. Popovych, M. V. (1998). *Essay on the history of Ukrainian culture*. Kyiv, ArtEk.

4. Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. Pantheon Books.
5. Lyotard, J.-F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. University of Minnesota Press.
6. Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
7. Andrushchenko, V. P. (2005). *Philosophy of education of the 21st century: Problems and prospects*. Kyiv, Znannia Ukrainy.
8. Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell.
9. Toffler, A. (1970). *Future shock*. Random House.
10. Bebyk, V. M. (2013). *Information society: Theory and practice*. Kyiv, KNEU.
11. Toffler, A. (1980). *The third wave*. William Morrow.
12. Pocheptsov, H. H. (2015). *Modern information wars*. Kyiv-Mohyla Academy.
13. Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Polity Press.
14. Sunstein, C. R. (2001). *Republic.com*. Princeton University Press.
15. Ivanov, V. F. (2019). *Media education and media literacy*. Tsentr vilnoi presy.
16. Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation*. University of Michigan Press.
17. Krymskyi, S. B. (2003). *Philosophy as a path of humanity and hope*. KM Akademiia.
18. Bachelard, G. (2002). *The formation of the scientific mind*. Clinamen Press. (Original work published 1938).
19. Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. Pantheon Books.
20. Simon, H. A. (1971). *Designing organizations for an information-rich world*. In M. Greenberger (Ed.), *Computers, communications, and the public interest* (pp. 37 – 52). Johns Hopkins University Press.
21. Carr, N. (2010). *The shallows: What the Internet is doing to our brains*. W. W. Norton.
22. Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Stanford University Press.
23. Rosa, H. (2013). *Social acceleration: A new theory of modernity*. Columbia University Press.
24. Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, The cultural logic of late capitalism*. Duke University Press.
25. Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action* (Vol. 1). Beacon Press.
26. Morin, E. (1999). *Seven complex lessons in education for the future*. UNESCO.

Oleksandr Maystrenko

*Postgraduate Student of the Department of Philosophy and Social
Anthropology named after Professor I. P. Stohnii
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav (Pereiaslav, Ukraine)*

<https://orcid.org/0009-0008-7348-1542>

e-mail: alexander_master@ukr.net

DISCRETENESS OF SOCIOCULTURAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN THE ERA OF INFORMATION CHAOS

Abstract

The article provides a comprehensive philosophical analysis of the discreteness of sociocultural personality development under conditions of information chaos. The theoretical foundations of the study are substantiated, in particular, the evolution of approaches to understanding personality development is traced—from the classical model of integral and consistent formation to contemporary concepts of fragmented and nonlinear development.

The essence of information chaos is defined as a specific environment of personality formation, characterized by excessiveness, fragmentation, and algorithmic structuring of information flows. Its influence on the cognitive, value-based, and identity-related characteristics of the individual is demonstrated.

Discreteness is revealed as a key characteristic of sociocultural personality development, and its main dimensions—cognitive, axiological, identificational, and temporal—are analyzed. It is established that personality development in contemporary conditions acquires a discontinuous, multiple, and context-dependent nature.

The consequences of discreteness are examined, highlighting its ambivalent impact: on the one hand, fragmentation of knowledge, instability of values and identity; on the other hand, increased adaptability and creativity of the individual.

The mechanisms for integrating discrete experience are substantiated, including reflexivity, critical thinking, media literacy, education as an integrative space, and cultural communication. It is proven that under conditions of

information chaos, the integrity of personality is formed as a dynamic process of self-construction that integrates fragmented elements of experience.

It is concluded that discreteness acts not only as a consequence of the transformation of the information environment but also as a new form of organization of sociocultural personality development.

Keywords: discreteness; sociocultural personality development; information chaos; information society; fragmentation of consciousness; identity; value instability; network society; media literacy; critical thinking; self-construction of personality; digital culture

Надійшла до редакції/ Received: 16.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 29.01.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Крисаченко Валентин Семенович

Доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник

Науково-дослідного інституту українознавства

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orsid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail: krysachenkous@gmail.com

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА XVIII — ПОЧАТКУ XIX СТ.:
КОДЕКСИ 1743 І 1807 рр.**

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз трансформації політико-правової культури українського суспільства XVIII — початку XIX ст. на основі дослідження кодифікаційних пам'яток права — «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743) та «Зібрання малоросійських прав» (1807). Обґрунтовано, що зазначені кодекси відображають різні етапи інтеграції українського правового простору до імперської нормативної системи.

Виявлено, що на першому етапі (середина XVIII ст.) реалізовувалась модель формальної правової сумісності, яка передбачала поєднання традиційного українського права з імперськими нормами, однак фактично супроводжувалась селективним витісненням інститутів народоправства та звичаєвого права. Доведено, що кодекс 1743 р., попри відсутність імператорського затвердження, виконував функцію носія національно-правової ідентичності та практично застосовувався у судочинстві Лівобережної України.

Обґрунтовано, що другий етап (кінець XVIII — початок XIX ст.) характеризується переходом до політики уніфікації та правової централізації, що знайшло відображення у «Зібранні малоросійських прав» (1807), де ігноруються питання політичного статусу України, її адміністративної автономії та правового суб'єктства. Показано, що ця трансформація означала демонтаж попередніх форм політико-правової саморегуляції та інтеграцію українських територій у загальноімперську правову систему.

Узагальнено, що еволюція кодифікаційних практик від 1743 до 1807 р. відображає перехід від обмеженої правової автономії до повної інкорпорації, що супроводжувалось трансформацією ціннісних засад політико-правової культури. Актуалізовано значення історичного досвіду збереження традицій народоправства та правової ідентичності для сучасних процесів державотворення в Україні.

Ключові слова: Україна; політико-правова культура; кодифікація права; кодекс 1743 р.; кодекс 1807 р.; правова автономія; імперська інтеграція; історія права України.

Вступ

Імперський тиск на Україну своєю складовою уміщував двоєдину стратегію її, України, «переформатування» на власну користь, перетворення на Малоросію. З одного боку — відбувалось насильницьке руйнування політичного суверенітету та незалежності козацької держави, з іншого — усталювалась кодифікація великодержавних політико-правових устроїв суспільного життя. Матриця «русского міра» вимагала повного переформатування загарбаних територій за імперськими лекалами. Однак, цьому зовсім не сприяв усталений демократичний лад України, з розподілом гілок влади, тобто виборністю органів влади, публічністю та звітністю правління, незалежною судовою системою, потужними збройними силами тощо. В такому випадку центральна влада обрала стратегему поступового, але неодмінного, руйнування традиційних устоїв суспільного буття, з одного боку, та насильницького нав'язування великодержавних догм та приписів — з іншого.

В цьому відношенні знаковими стали імперські стратегеми по офіційному переформатуванню українського законодавства за російськими державними матрицями. Посеред низки офіційних та директивних матеріалів особливо вирізняються два документи: «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743) [1] та «Зібрання малоросійських прав» (1807) [2]. Обидва тексти були підготовлені на «российском диалекте» (див. далі) і являли собою еkleктичну суміш правочинства демократичного ґатунку старожитньої України, з одного боку, та догм і стереотипів тиранічної монархії — з іншого. Досвід відстоювання національних інтересів та збереження традицій народоправства і демократії вельми важливий для сучасного, транзитивного стану українського суспільства, в якому суміщені релікти радянського тоталітаризму з цінностями європейського цивілізованого світу. Понад те, в умовах повномасштабної війни РФ проти України жорстока боротьба українського народу якраз і спрямована на те, щоб позбутися раз і назавжди ординського московського гніту.

Методи дослідження

Досягнення означеної мети здійснювалось з використанням методів історичної реконструкції та актуалізму, політичного аналізу, об'єктивації знання, засобів праксеології та аксіології. Їхній евристичний потенціал сприяє створенню синергетичного ефекту від застосування аналітичних та дедуктивних узагальнень спеціальних напрямків політологічного аналізу. Особливого значення набуває ціннісний підхід, котрий уможливорює розкриття злочинної сутності великодержавної імперської ідеології рашизму. Використаний комплекс підходів є фундаментальним, позаяк він безпосередньо торкається життя українського соціуму в його екзистенційних, спільнотних, політичних і культурних вимірах. Аксіологічний метод допоможе сконцентрувати увагу на проблемі співвідношення імперських та українських національних цінностей. Водночас, дослідження здійснюватиметься з огляду на сучасні геополітичні агресивні зазіхання РФ, які справляють потужний збурюючий вплив на суспільно-політичний устрій, цивілізаційну орієнтацію, трансформації в політичній сфері та інформаційному просторі України і всього світу.

Результати дослідження

Проблема кодифікації українського законодавства в контексті її суспільно-політичного значення вивчалася істориками, правниками та політологами в різні часи. До неї, зокрема, звертались О. Биркович, І. Бойко, К. Вислобоков, В. Гончаренко, М. Грушевський, О. Гуржій, О. Мироненко, М. Слабченко, А. Ткач, І. Усенко, І. Франко, В. Цветков, М. Чубатий, В. Шандра, Ю. Шемшученко та інші дослідники [3; 4; 5]. Особлива увага зверталась на виявлення причин та передумов прийняття даних документів, їхньої структури та змісту, суспільного ефекту самого феномену підготовки та з'яви названих правничих кодексів, впливу на розвиток та функціонування правової системи підневільної України. Водночас, особливої уваги вимагає синергетичний ефект означених документів для збереження історичної пам'яті народу, його національної ідентичності, прагнень до свободи, гідності і незалежності.

В 1708 р. гетьман І. Мазепа укладає зі Швецьким королем Карлом XII угоду про спільні дії проти Московії, яка передбачала відновлення незалежності козацької держави. На жаль, не судилося. І в тому ж році північні варвари розгромили гетьманську столицю Батурин, практично повністю вирізавши її людність. В травні наступного, 1709 р., московити зруйнували Чортотлицьку Січ (1652 — 1709) - адміністративний та військовий центр запорозького козацтва, котра була осердям козацтва за часів Івана Сірка і підтримала спротив Мазепи.

Гетьман у вигнанні П. Орлик укладає у м. Бендери в 1710 р. зі старшиною та запорожцями «Пакти й Конституції прав і вольностей Війська

Запорізького» (Конституцію П. Орлика). Натомість, в 1720 р. з'являється указ Пйотра I про заборону друкувати книги українською мовою, а в наступному році Московія привласнює собі історичну назву та спадщину України, перейменовуючи Московію на Росію. В 1722 р. засновується Малоросійська Колегія, призначена контролювати й визначати діяльність гетьмана, котра, втім, в 1727 р. ліквідується. В часи гетьманування Данила Апостола (1727 — 1734) його діяльність визначалася «Рішительними пунктами» — одностороннім царський указом, який повністю регламентував діяльність гетьмана.

На першому етапі імплементації імперських норм на початку XVIII ст. була обрана доктрина взаємодоповнення, досягнення сумісності традиційного українського законодавства з новим, московським. Нові проекти готувались в 1728-1743, 1764 та 1767 рр. В середині XVIII ст., за ініціативи гетьмана Кирила Розумовського було укладено збірник «Суд і розправа в правах малоросійських» (1750). В цьому документі була закладена ідея збереження станових прав та інтересів козацької старшини, шляхти і духовенства. Своєрідним продовженням цього трактату стала «Книга Статут та інші права малоросійські» (1764), призначенням якої було сприяння практичному судочинству. Зрештою, в 1767 р. зусиллями функціонерів Малоросійської колегії було укладено збірник «Екстракт малоросійських прав» з наголосом на збереженні правочинства Гетьманщини. Зрозуміло, що для царського режиму подібні ініціативи були неприйнятними і підлягали повній обструкції.

Важливим джерелом, що регулював право успадкування в Гетьманщині були «Права, по которымъ судится малороссійскій народъ» [1]. Ґрунтовну наукову верифікацію Українського кодексу 1743 р. здійснив Андрій Яковлів, визначний український історик права, громадський та політичний діяч світового українства [6; 7]. До 200-річчя кодексу «Права, по которымъ судится малороссійскій народъ» була опублікована його фундаментальна розвідка «Український кодекс», в якій наведено інформацію про історію, джерела та зміст документу [8]. Загалом, за своє творче довголіття вчений залишив цикл фундаментальних праць з історії українського права. Зокрема, мова йде про вибрані праці: «До питання про ґенезу копних судів на Україні» (1928), «Впливи старочеського права на право українське литовської доби XV — XVII в.» (1929), «Околиці (округи) копних судів XVI — XVIII вв. на Україні» (1929), «Про копні суди на Україні» (1930), «До історії кодифікації українського права XVIII в.» (1939), «Німецьке право в працях українських правників XVIII ст.» (1942), «Нові джерела кодексу: «Права, по которымъ судится Малороссійскій Народъ» (1944), «Український кодекс 1743 року «Права, по которымъ судится малороссійскій народъ» (1949), «Українське право. Історичний нарис» (1988) [9, с. 51].

В 1728 р. було оприлюднено указ імператриці Єлисавети Петрівни та гетьманський універсал щодо кодифікації права Гетьманщини в нових державно-політичних реаліях, тобто приєднання Лівобережжя України до Московії. В самому титулі розпорядження міститься промовиста місцина щодо джерел «Прав», котрі слід перекласти «из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу» [8, с. 7; 10, с. 11]. Тобто, перекласти: з повноцінних мов — на місцевий діалект! Ця обставина свідчить про інстинктивне сприйняття тодішньої «московської балачки» як сурогатного штучного конструкту, адаптованого із церковнослов'янської мови для публічного вжитку.

Питаннями підготовки документу переймалася спеціальна нормотворча комісія, котра працювала у Глухові (тодішній гетьманській столиці) під очільництвом генерального судді Івана Бороздни (до 1740 р.), а потім — генерального обозного Якова Лизогуба. До складу комісії увходили як імперські чиновники, так і представники козацької старшини, вченої братії, духовенства та шляхти. Джерелами Кодексу 1743 р. слугували історичні корпуси Литовського Статуту, «Саксонське зеркало» (німецьке право), «Хелминське право», українське звичаєве право й судова практика, власне гетьманські універсали та імперські зводи законів. Всі коментарі і тлумачення мали біти підпорядковані тодішньому російському законодавству. Робота над новим документом тривала п'ятнадцять років і закінчилася 8 липня 1743 р. підписанням Кодексу українського права. Підсумком 15-и річної праці став Український кодекс 1743 р. під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» — збірка норм феодально-кріпосницького права першої половини XVIII століття, що діяли на Лівобережній Україні. Документ був підписаний 8 (19) липня 1743 р. в м. Глухові членами високої комісії на пленумі, скликаному Генеральною військовою канцелярією. В 1744 р. Кодекс було передано до сенату, в якому він практично і був похований.

Імператорського схвалення Кодекс так і не отримав, але широко використовувався в практиці роботи судів Лівобережної України, особливо в царині звичаєвого права. Істотним зрушенням стало видрукування в 1879 р. повного тексту «Прав» [10]. Набутий досвід тлумачення старовинних правничих актів, рукописні коментарі, істотно впливали на розвиток політичної культури правників, використовувався ними як керівництво до дії [3; 11; 12 та ін.].

Академічне видання Корпусу-1743 з'явилося вже в незалежній Україні в первісній транскрипції, з ґрунтовною передмовою та науковими коментарями фахівців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького та Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України [1]. В Кодексі 1743 р. послідовно викладено: ввідний закон,

державне право, адміністративне право, цивільне право, торговельне право, карне право та майнове право. Наскрізним стрижнем Кодексу була ідея про самодостатність та самототожність України, її право жити за власними нормами і традиціями. Для центральної влади це було повністю неприйнятним, а тому вихідний текст було відправлення на доопрацювання, сліди якого були намертво поховані в канцелярських кабінетах. Як зазначає А. Яковлів, «при викладі плану й методу праці Комісії, кодифікатори включили у свій план також і кодифікацію норм державного права за досить широкою програмою: вони хотіли вмістити в Кодекс норми, що стосувались державного устрою України та правних взаємовідносини між Україною й Москвою, хотіли певними нормами зафіксувати права й прерогативи царської влади і т. д. Але це все їм категорично заборонено» [8, с. 113].

І тоді було використано своєрідну концепцію текстуального іномовлення. Ті чи інші державницькі дискурси включались в контексти статей та норм прикладного чину. Так, наприклад, в деяких статтях про власність вказується, що гетьманські універсали мають однакову силу з царськими грамотами. Або ж вказівка на те, що Правління Гетьманського Уряду визначається як найвища апеляційна інстанція. Практично недосяжними для самих московитів були означені права і привілеї «вільних людей» — шляхти, військових, козаків, духовенства, навіть селянства. Причому, «невільними» людьми визначались лише люди, котрі отримали законний судовий вирок, або ж «добровільно віддали себе в роботу під час голоду» [8, с. 114–119].

Другий етап, повністю руйнівний для українського політико-правового поля, припадає на часи імператриці Єкатеріни II. В 1764 р. назавжди скасовується посада гетьмана і засновується друга, фантомна, Малоросійська колегія. В наступному, 1765 р., п'ять козацьких полків Слобідської України були реорганізовані в п'ять гусарських полків російської армії Російської імперії, а сам край став Слобідсько-Українською губернією. Слід зауважити, що царська влада ще остаточно не відмовилася від назви «Україна», поступово суміщаючи, а згодом — і повністю витісняючи назвиськом «малоросія». Зрештою, в 1775 р. російські війська зруйнували останню Запорозьку Січ. Натомість, в 1783 р. козацькі війська колишньої Гетьманщини були реорганізовані в десять кавалерійських полків російської армії, а в самій Україні імператорським указом було запроваджено кріпацтво.

Для української еліти було запропоновано шлях національної деіндіфікації та набуття статусу відданих та привілейованих «вірнопідданих». Згідно імператорської «Жалуваної грамоти дворянству» («Грамота про вільність дворянства») від 21 квітня 1785 р. козацька старшина отримала статус російського дворянства, а в 1788 р. залишки колишнього

Запорожжя були трансформовані в Чорноморське козацьке військо з осідком (з 1792 р.) на Кубані. Імперія отримувала подвійну вигоду: з одного боку, вільне українське козацтво усувалося з теренів рідної землі, з іншого — за надані «блага» воно ставало провідником загарбницької політики московитів на Кавказі.

До кінці XVIII ст. російська імперія загарбала українські землі і на Правобережжі. Після російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Росія приєднала українські землі між Південним Бугом та Дніпром. А чергові агресії (1793, 1795 рр.) проти Речі Посполитої «закріпили» за імперцями Київщину, Поділля, Волинь, Берестейщину та інші одвічні українські землі. В наступному, 1796 р., імператор Павел I на південних землях України, названих «новоросією», замість намісництв запроваджує губернії, а для селян та козаків — кріпацтво.

Ліквідація позірної козацької автономії і впровадження губернського адміністративно-територіального устрою на Україні практично повністю зірвали показну видимість режиму рахуватися з інтересами українського народу. В політико-правовому вимірі показовими були системні наміри нівелювання традиційного законодавства і переоблаштування життя суспільства за імперськими нормами. З 1783 р. для окупованого українського Лівобережжя почало діяти екатеринінське «Учреждение о губерниях», що остаточно поховало полковий територіально-адміністративний устрій України.

Активно працювала всеросійська комісія по укладанню нового «уложения» для малоросів. Для чиновників були підготовлені і розіслані для використання «Екстракт із указів, інструкцій та установлень» (1786) та «Звід місцевих законів губерній та областей, приєднаних від Польщі» (1804 — 08), в яких вже не було навіть натяку на старовинні права і вольності народу.

Управлінські наслідки були настільки хаотичні та безвідповідальні, що в 1806 р. імператор Павел I велів «судить по точної силе малороссийских прав»» Втім, сама система влади не могла миритися з подібним «інородним тілом» всередині неї, і завдання відповідної комісії обмежувалось виробленням та впровадженням цивільного права для нових імперських територій.

Саме в цьому ідейно-імперському річищі створювались відповідні наступні регламентні збірники, зокрема «Зібрання малоросійських прав» (1807) [2]. «Зібрання малоросійських прав» 1807 року — це компілятивна збірка нормативних актів, що кодували правові норми (майнового сімейного спадкового права), що діяли на Лівобережній Україні в XVI — XIX століттях. Цей нормативно-правничий кодекс опрацьовувала спеціальна комісія під керівництвом українського правника Ф. Давидовича в контексті

налагодження нового законодавства російської імперії. Зрозуміло, що особлива «увага» була звернута на «впорядкування» «малоросійського» права», котре ще зберігало в собі релікти демократичного українського законодавства.

Укладання Кодексу провадилося по жорсткій інструкції-схемі з центру на матеріалі (в перекладі на російську мову) Литовського статуту (редакції 1529, 1566, 1588 років), «Саксонського зеркала», Магдебурзького та Хелминського права, а також «Прав, по которым судится малороссийский народ 1743 г.», підігнаних до існуючих тодішніх імперських нормативів-директив. Пам'ятка зберігається у Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі. Оригінал «Зібрання» в середині 50-х років ХХ ст. виявив та дослідив А. Ткач [5]. В 1992 р. цю правову пам'ятку було опубліковано і введено у науковий обіг фахівцями з Інституту держави і права та Інституту української археографії НАН України з ґрунтовним фаховим супроводженням [13].

Комісія по укладанню Книг законів для всієї імперії з'явилася в 1804 р. з благословення імператора Александра I. Вона підпорядковувалась міністерству юстиції і зосереджувала увагу на трьох напрямках: 1) підстави права, загальні закони та судова процесуальність; 2) регламентні та часткові закони (окремих провінцій, комерційними, фінансовими, митними та іншими статутами); 3) виправлення та перевірка підготовлених проєктів. «Зібрання малоросійських прав» підпадало під компетенцію другого напрямку. В свою чергу, цей компендіум також планувався з трьох відділень, включаючи норми сімейного, спадкового та майнового права. Очільнику малоросійського напрямку Ф. Давидовичу була доведена до виконання карта-схема і сама стратегія укладання «зібрання» — компілятивна. Для цього йому були передані російські переклади класичних європейських правничих документів, деякі гетьманські грамоти та попередні напрацювання по «малоросійському» питанню. Початок роботи над новим зібранням датується кінцем квітня 1804 р., а на останній сторінці рукопису позначена дата 30 грудня 1807 р. В подальшому рукопис так і не набув нормативного статусу, а «мандрував» по різних бібліотечних фондах. А тому, публікація 1992 р. є першим науковим виданням цього видатного правничого документу загалом [2, с. 7–15].

«Зібрання» складається з 5 книг, присвячених різноманітним аспектам громадянського та сімейного права. Жодним чином в документі не заторкнуто питання державності України, її політичного устрою, адміністративно-територіального поділу, мови, віри, звичаїв та інших націєдержавних та етнокультурних пріоритетів. «Малоросійські» права повністю каналізовані обширом повсякденних «прав і свобод» підданих російської імперії. І — нічим більше.

Так, перша книга присвячена правам за народженням та родинним стосунками. Зокрема, мова йде про саме з'явлення на світ божий, стать, вік, поведінку, шлюб, дітей, опікунство тощо. У другій книзі мова йде про право зобов'язань та договорів, осудності за ті чи інші діяння, ціннісні виміри майна. Третя книга присвячена правовим регулятивам майнових відносин, способам набування власності, спадковим відносинам, поземельному праву, окремим сферам діяльності (рибальству, мисливству) тощо. Концентр четвертої книги — майнові відносини та їх офіційне супроводження: дарування, запозичення, заклад, найм, конфіскація та її опротестування, займи та відшкодування, передача повноважень тощо. Заклучна, п'ята книга присвячена проблемам власності загалом. Мова йде про: право спадкової власності, спільну родову власність, загальну власність взагалі, земельну власність, повернення власності, закупи, оброки, запозичення та викуп майна та ін.

Загальна спрямованість документу — уніфікація статусу всіх підданих імперії, зокрема — населення захоплених територій України. В «Зібранні» питання її політичного статусу, адміністративного устрою, прав і свобод громадян повністю відсутні. Центральна влада, таким чином, визначає колишню суверенну державу як власний набуток, де повинні діяти виключно загальноросійські закони та зобов'язання. Ситуативна процесуальність дій сторін правничої колізії — ось епіцентри викладу практично кожної статті «Зібрання».

Проте, при втілення в життя для України імперські директиви навіть для чиновників виглядали досить одіозними. Так, на той час на всій території Московії кріпацтво було нормою, тобто сільське населення було власністю феодала-поміщика, що визначало його права та обов'язки. Це визначалось імператорськими указами 1800 і 1804 р. Водночас, український історик А.Козаченко зазначає: «Збірник українського права порівняно з російським законодавством того часу був значно гуманнішим стосовно даної категорії осіб. Так, Зібрання не встановлювало ціну кріпосних і не передбачало право господаря продавати їх. Переважна більшість статей не вказує на станову належність суб'єктів правовідносин. Зібрання послуговується безособовими займенниками «кто», «никто», «всякий», «каждый» або вказує на те, що дана норма поширює свою чинність на представників усіх суспільних станів і є всестановою» [13, с. 50–51]. А це означає, що українська людина в пропонованому правовому зводі не визначалась як товар, на кшталт власне московських холопів, а поставала практично рівноправним громадянином і суб'єктом суспільних відносин. І цілковито обґрунтованим може бути висновок про те, що «Зібрання» не було офіційно імplementовано в практику тодішнього судочинства саме через те, що його зміст ще не втратив повністю свою українську людиновимірність.

Дослідники звертають увагу на своєрідний «сурогатний» характер «Зібрання», що, власне кажучи, поставало із самого замислу його створення: суміщення загальноросійських законодавчих норм з правничими регулятивами конкретного регіону. А тому, «замість цілісної правової системи норм ми можемо спостерігати набір клаптикових положень із неймовірною кількістю посилань на загальноімперське законодавство і законодавство, яке діяло локально, тобто в межах західних губерній (литовські статuti, сеймові постанови). Це було обумовлено бажанням викоринити польсько-литовське право з обігу в цих регіонах, право, яке давно вже не було польсько-литовським, а стало звичаєвим, таким, що не стільки нагадувало про панування іноземної держави, скільки було вдало видозміненим та компільованим залежно від наявних потреб осіб, які його застосовували» [14, с. 17].

Вельми цікавою та повчальною є лексика «Зібрання». Великоімперська ідеологія вимагала підготувати текст державною — російською — діалекто-мовою. Що і було зроблено. Однак, сам об'єкт впливу, тобто Україна, не могла бути викреслена повністю: це відчувалось у звичайному праві, і особливо у правничій термінології. Насамперед, мова йде про професійну термінологію, тобто людей та сфери їхньої життєдіяльності. Наведемо лише деякі приклади: боброві гони, бортник, бортъ, вено, волока, головщизна, гривна, грош, духовниця, зарука, злотий, квит, квитовать, коморник, копа, копец, костирство, кошт, криж, купно, лавник, лови, маєтність, материзна, митник, мито, мембран, морг, оклад, пенязь, пожитки, привілей, прокрипція, рухлядь, саж, сажа, сволоки, скарб, спрят домовий, уд, упад, футор, чинш, шинк, шнур тощо. В документі присутня також традиційна українська службова, військова та станова лексика: бургомістр, буркграбій, воєвода, возний, войт, гетьман, казак, коміссар, лавник, маршал, маршалонок, писар, підстароста, підсудок, прокуратор, ротмістр, староста, урядник, хорунжий, ексекутор та ін. [2, с. 346–350]. Україна поступала зі всіх шпарин нового кодексу, і це було для імперської влади абсолютно не припустимим явленням.

Своєрідним гальмом впровадження в дію «Зібрання» став, по суті, сам московський експансіонізм. Зазіхання та загарбання нових земель випереджало унормування суспільного життя на «нових» територіях. Зрештою, центральна влада відмовилась від видимості врахування інтересів регіонів імперії і в 1842 р. завершила оприлюднення Повного зібрання законів Російської імперії, за яким регламентувалась суспільне життя всіх її підданих (від поляків до чукчів включно), аж до жовтневого заколоту 1917 р. Але це вже інша історія, не менш трагічна для України...

Висновки

«Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743) та «Зібрання малоросійських прав» (1807) — кодифікаційні правничі кодекси транзитивного українського суспільства XVIII — початку XIX. Обидва збірники були підготовлені на вимогу окупаційної влади з метою заміщення національного законодавства імперськими директивами та нормами. Змістовно вони являли собою еkleктичну суміш правочинства демократичного ґатунку старожитньої України, з одного боку, та догми і стереотипи тиранічної монархії — з іншого. Руйнування політико-правової культури України в означений період поділяється на два взаємопов'язаних етапи.

На першому етапі імплементації імперських норма в умовах української автономії XVIII ст. була обрана доктрина взаємодоповнення, досягнення сумісності традиційного українського законодавства з новим, московським. На практиці це обернулось жорсткою селекцією державницьких статей традиційного українського права та заміщенням демократичних норм звичаєвого права імперськими нормами. Наскрізним стрижнем Українського Кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743) була ідея про самодостатність України, її право жити за власними нормами і традиціями. Для центральної влади це було повністю неприйнятним, а тому вихідний текст було відправлення на доопрацювання. Імператорського схвалення Кодекс так і не отримав, але широко використовувався в практиці роботи судів Лівобережної України, особливо в царині звичаєвого права. Набутий досвід тлумачення старовинних правничих актів, рукописні коментарі, істотно впливали на розвиток політичної культури правників, використовувався ними як керівництво до дії.

Другий етап руйнування політико-правової культури України розпочинається з часів нівелювання її обмеженої автономії. Впровадження губернського адміністративно-територіального устрою на Україні практично повністю зірвали показну видимість режиму рахуватися з інтересами українського народу. З 1783 р. на окупованому українському Лівобережжі остаточно ліквідовано полковий територіально-адміністративний устрій України. В політико-правовому вимірі показовими були системні наміри знищення традиційного законодавства і переоблаштування життя суспільства за імперськими нормами. Загальна спрямованість «Зібрання малоросійських прав» (1807) — уніфікація статусу всіх підданих імперії, зокрема — населення захоплених територій України. В «Зібранні» питання її політичного статусу, адміністративного устрою, прав і свобод громадян повністю відсутні. Центральна влада, таким чином, визначає колишню суверенну державу як власний набуток, де повинні діяти виключно загальноросійські закони та зобов'язання.

Досвід відстоювання національних інтересів та збереження традицій народоправства і демократії вельми важливий для сучасного, транзитивного стану українського суспільства, в якому суміщені релікти радянського тоталітаризму з цінностями європейського цивілізованого світу. В умовах повномасштабної війни РФ проти України справедлива боротьба українського народу якраз і спрямована на те, щоб позбутися раз і назавжди ординського московського гніту.

Список посилань

1. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / Відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; Упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; Ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: [б.в.], 1997. 547 с. (Пам'ятки політико-правової культури України).
2. Собрание малороссийских прав 1807 г. / Ред. кол.: А. Н. Мироненко (предс.), К. А. Вислобоков (отв. секр.), И. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко; Отв. ред.: Б. М. Бабий, А. Н. Мироненко; Авт. предисл. К. А. Вислобоков; Составит.: К. А. Вислобоков, А. П. Ткач, И. Б. Усенко, В. А. Чехович. АН Украины. Археографическая комиссия, Институт государства и права им. В. М. Корецкого, Институт украинской археографии. Киев: Наукова думка, 1993. 368 с. (Памятники политико-правовой культуры Украины).
3. Журбелюк Г. В. Сторінки розвитку політико-правової культури України: До 200-річчя «Зібрання малоросійських прав». Київська старовина. 2007. № 1. С. 44 — 58.
4. Петrenchенко С. А., Гаврік Р. О. Інститут права власності на українських землях у складі Російської імперії та Австро-Угорської імперії наприкінці XVIII — на початку XIX століть: монографія. Київ: Видавництво «Людмила», 2021. 208 с.
5. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ: Вид. Київського університету, 1968. 170 с.
6. Яковлів А. До історії кодифікації українського права XVIII в. Праці історико-філологічного товариства в Празі. Прага, 1939. Т. 2. С. 70-79.
7. Яковлів А. Нові джерела кодексу «Права по которым судится малороссийский народ». Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Прага, 1944. Т. 5. С. 71-77.
8. Яковлів А. Український Кодекс 1743 року «Права по которым судился малороссийский народ». Його історія, джерела та

- систематичний виклад тексту. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка Т. СЛІХ. Мюнхен: Кооперативне Видавництво “Заграва”. Бльомберг-Ліппе, 1949. 211 с.
9. Кудін С. В. Дослідження історії вітчизняного кримінального права XI-XVIII ст. у праці А. І. Яковліва. Вісник Академії адвокатури України. 2009 Ч. 1 (14). С. 50-56.
 10. Кистяковскій Александръ Ѳеодоровичъ. Права, по которымъ судится малороссійскій народъ. Кієвъ: Университетская типографія (І. І. Завадскаго), 1879. 1063 с
 11. Кульчицький В. С. Кодекс українського права 1743 р. Право України, 1994. № 9. С. 14-25.
 12. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII — XVIII ст. Львів, 1967. 267 с.
 13. Козаченко А. Правосуб’єктність особи за «Собранием малороссийских прав 1807 г.». Вісник Академії правових наук України. 2003, № 36. С. 49-55. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9dcd07c6-c6d1-422c-b39b-4545be8db5cb/content> (2003).
 14. Петrenchенко С. А Питання правового регулювання права власності за законодавством, яке діяло на українських землях на початку XIX ст., які входили до складу Російської імперії. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. № 1. С. 13-17.

Rereferences

1. The rights by which the Little Russian people are judged. 1743 (1997) / Deputy editor and author of the subject Yu. S. Shemshuchenko; Editor and author of the essay K. A. Vyslobokov; Editors: O. M. Myronenko (chairman), K. A. Vyslobokov (deputy secretary), I. B. Usenko, V. V. Tsvetkov, Yu. S. Shemshuchenko. NAS of Ukraine. V. M. Koretsky Institute of State and Law; M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies. Kyiv: [b.v.]. 547 p. (Monuments of political and legal culture of Ukraine).
2. Collection of Little Russian laws 1807 (1993) / Ed. coll.: A. N. Myronenko (chairman), K. A. Vyslobokov (acting secretary), I. B. Usenko, V. V. Tsvetkov, Yu. S. Shemshuchenko; Opening ed.: B. M. Babiy, A. N. Myronenko; Auth. preposition K. A. Vyslobokov; Composers: K. A. Vyslobokov, A. P. Tkach, I. B. Usenko, V. A. Chekhovych. Academy of Sciences of Ukraine. Archaeological Commission, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky, Institute of Ukrainian Archaeography. Kyiv: Naukova dumka. 368 p. (Monuments of political and legal culture of Ukraine).

3. Zhurbelyuk, G.V. (2007). Pages of the development of the political and legal culture of Ukraine: To the 200th anniversary of the “Meeting of Little Russian Rights”. Kyiv antiquity. No. 1. P. 44 — 58.
4. Petrechenko, S. A., Gavrik R. O. (2021). Institute of property rights on Ukrainian lands as part of the Russian Empire and the Austro-Hungarian Empire in the late 18th — early 19th centuries: monograph. Kyiv: Lyudmila Publishing House. 208 p.
5. Tkach, A.P. (1968). History of the codification of pre-revolutionary law of Ukraine. Kyiv: Kyiv University Publishing House. 170 p.
6. Yakovliv, A. (1939). To the history of the codification of Ukrainian law in the 18th century. Proceedings of the Historical and Philological Society in Prague. Prague. T. 2. P. 70-79.
7. Yakovliv, A. (1944). New sources of the code “Laws by which the Little Russian people are judged”. Proceedings of the Ukrainian Historical and Philological Society in Prague. Prague. Vol. 5. P. 71-77.
8. Yakovliv, A. (1949). Ukrainian Code of 1743 “Rights by which the Little Russian people were tried”. Its history, sources and systematic presentation of the text. Notes of the Scientific Society named after Shevchenko T. CLIX. Munich: Cooperative Publishing House “Zagrava”. Blomberg-Lippe. 211 p.
9. Kudin, S.V. (2009). Research into the history of domestic criminal law of the 11th-18th centuries in the work of A.I. Yakovliv. Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine. Part 1 (14). P. 50-56.
10. Kystyakovskiy, Aleksandr Fedorovich. (1879). Rights by which the Little Russian people were tried. Kiev: University Printing House (I.I. Zavadskago). 1063 p.
11. Kulchytsky, V. S. (1994). Code of Ukrainian Law 1743 Law of Ukraine. No. 9. P. 14-25.
12. Pashuk, A. Y. (1967). Court and judicial proceedings in Left-Bank Ukraine in the 17th — 18th centuries. Lviv. 267 p.
13. Kozachenko, A. (2003). Legal personality of a person according to the “Collection of Little Russian Laws of 1807”. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine., No. 36. P. 49-55. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9dcd07c6-c6d1-422c-b39b-4545be8db5cb/content> (2003)..
14. Petrechenko, S. A. (2021). Issues of legal regulation of property rights under the legislation that was in force in the Ukrainian lands at the beginning of the 19th century, which were part of the Russian Empire. Current problems of domestic jurisprudence. No. 1. P. 13-17.

Valentyn Kryshchenko

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Leading Research Fellow

of the Research Institute of Ukrainian Studies

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orsid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail:kryshchenkous@gmail.com

**POLITICAL AND LEGAL CULTURE OF UKRAINIAN SOCIETY
OF THE 18TH — EARLY 19TH CENTURY:
THE CODES OF 1743 AND 1807**

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the transformation of the political and legal culture of Ukrainian society in the eighteenth and early nineteenth centuries, based on the study of key codification acts — “The Rights by Which the Little Russian People Are Judged” (1743) and “The Collection of Little Russian Rights” (1807). It is substantiated that these legal compilations reflect different stages in the integration of the Ukrainian legal space into the imperial normative system.

It is demonstrated that during the first stage (mid-eighteenth century), a model of formal legal compatibility was implemented, aimed at combining traditional Ukrainian law with imperial norms; however, in practice, this process was accompanied by the selective displacement of institutions of popular self-governance and customary law. It is proven that the 1743 Code, despite not receiving imperial approval, functioned as a carrier of national legal identity and was actively applied in the judicial practice of Left-Bank Ukraine.

The second stage (late eighteenth — early nineteenth centuries) is characterized as a transition to a policy of legal unification and centralization, reflected in the 1807 Collection, which omits issues of Ukraine’s political status, administrative autonomy, and legal subjectivity. It is shown that this transformation marked the dismantling of previous forms of political and legal self-regulation and the incorporation of Ukrainian territories into the general imperial legal system.

It is concluded that the evolution of codification practices from 1743 to 1807 illustrates the shift from limited legal autonomy to full incorporation, accompanied by a transformation of the value foundations of political and legal culture. The significance of the historical experience of preserving traditions of popular governance and legal identity for contemporary state-building processes in Ukraine is emphasized.

Keywords: Ukraine; political and legal culture; codification of law; Code of 1743; Code of 1807; legal autonomy; imperial integration; history of Ukrainian law.

Надійшла до редакції/ Received: 23.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 08.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Ставченко Сергій Вікторович

*Доктор політичних наук, професор
завідувач кафедри політології, соціології та публічного управління
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-4091-868X>
e-mail: sergiy.stavchenko@gmail.com*

Третяк Олексій Анатолійович

*Доктор політичних наук, професор
завідувач кафедри політології, соціології та філософії
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут» (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-2536-0611>
e-mail: alexsir25@ukr.net*

Алексєєнко Ігор Григорович

*Доктор політичних наук, професор
завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-2465-7499>
e-mail: alexeeenko@ua.fm*

ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА ТА ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО: ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Резюме

Досліджено широкий концептуальний вимір перспектив цифрового політичного урядування на основі демократичного волевиявлення користувачів Інтернет. На цій основі звернуто увагу на віртуалізацію політичних вимог та інтересів, яка вимагає від демократичних політичних інститутів

розбудови механізмів перевірки «справжніх» або «несправжніх» вимог та потреб громадян та політичних спільнот. Виявлено механізми цифрові політичні кампаній, які застосовують доступ до Інтернет-технологій, платформ соціальних мереж у політико-технологічних стратегія. Осмислено потрапляння Інтернет-користувачів під вплив контенту, який виглядає більш органічним та схваленим їхніми однолітками, ніж відверта політична реклама.

Розкрито здатність цифрових політичних кампаній обходити традиційних «гейткіперів» та охоплювати нішеву аудиторію за допомогою персоналізованих політичних повідомлень. Показано специфіку посилення політико-технологічний впливу таргетованої політичної реклами на поведінку і представництво. Виявлено, що цільова реклама може мати різні форми, включаючи короткі відео, банери або прямі повідомлення для максимізації залучення без уваги до прав особи, призводячи до поглиблення цифрової нерівності.

Доведено, що виборці змушені вважати, що повідомлення спеціально розроблене для них, тим самим збільшується ймовірність переконання. Проаналізовано значення використання цифровими політичними акторами потенціалу довіри та охоплення для впливу на підписників. Відображено підсилення ефекту переконливості персоналізованих (адресних) політико-технологічних повідомлень в різних цифрових точках дотику. Обґрунтовано, що цифрова політична поведінка стає актом віртуального самовиразу людини в тематиці цифрового політичного світу.

Ключові слова: політична участь; політична поведінка; політичне представництво; цифровий політичний менеджмент; цифрові політичні технології; виборчі технології.

Вступ

Сучасна демократія є середовищем формування нових практик політичного представництва та управління. Сучасна Україна проходить драматичний період відстоювання національної незалежності та демократичної ціннісної ідентичності. Оцінка перспектив цифрового політичного урядування на основі демократичного волевиявлення користувачів Інтернет набула характеру широкого концептуального виміру. Вона проявляється у можливості зміни політичної поведінки громадян на основі маніпуляцій та цифрового виключення, скасування акторів та інститутів.

Означене потребує розкриття саме в контексті цифрового волевиявлення, яке є наступним кроком розвитку демократії. Віртуалізація політичних вимог та інтересів вимагає від демократичних політичних інститутів розбудови механізмів перевірки «справжніх» або «несправжніх» вимог та потреб громадян та політичних спільнот.

У протилежному випадку класичній схемі політичної системи «вхід — вихід — конверсія» може з'явитися інший новий «паразитичний» елемент у вигляді «спам-вимог» та «спам пропозиції». Йдеться про надмірне перевантаження представницьких інститутів та публічної влади на всіх рівнях що може викликати її дисфункцію. Для України в період війни вимір цифрових політичних технологій визначення політичної поведінки та представництва є вагомим через необхідність відповіді на виклики дезінтеграції та необхідності забезпечення згуртованості суспільства заради спільної мети.

Аналіз публікацій. Вплив цифровізації на політико-технологічні підходи в забезпеченні менеджменту політичної поведінки та представництва розглядає низка зарубіжних вчених. А. Брунс та Дж. Берджесс пропонують нові методології дослідження обговорення новин у Твіттері [1], М. Кастельс вивчав особливості соціальних рухів в епоху Інтернету [2], П. Данліві, Х. Маргеттс та ін. розкрили вплив ІТ-корпорацій, держави та електронного уряду в управлінні цифрової ери [3]. Разом з тим, необхідно звернутися до з'ясування значення цифрових засобів політичного переконання та стимулювання політичної поведінки і представництва у контексті технологічної (алгоритмізованої) та системної комунікаційної діяльності.

Метою статті є виявлення особливостей цифрових політичних технологій просування вимог та інтересів як чинників розвитку політичної поведінки та представництва. Завданням статті є розкриття сучасних інтерпретацій політичної поведінки та представництва в контексті цифровізації політичної діяльності.

Методи дослідження

У статті застосовано метод дескриптивного аналізу, який спрямований на опис видозміни компонентної структури сучасних цифрових політичних технологій. Метод логічного синтезу спрямовано на узагальнення тенденції відображення цифровізації політичної поведінки та політичного представництва в сучасних фахових дослідженнях. Метод інституційного аналізу спрямовано на з'ясування викликів політичних технологій за цифрової доби в умовах застосування алгоритмізованої персоналізації політичних повідомлень.

Результати дослідження

Цифровий політичний менеджмент та цифрові виборчі кампанії становлять науково-дослідну предметність сучасної політичної комунікації. Публічні експерти відзначають роль технологічних засобів у політичному залученні та переконанні громадян. Цифрові політичні кампанії застосовують доступ до Інтернет-технологій, платформ соціальних мереж у політико-технологічних стратегіях, заснованих на даних для забезпечення

впливу на поведінку виборців та формування (програмування) результатів виборів. Як виявлено у прикладних експертних розробках з цифрової політики, залишилися лише незначні частини «нецифрової» сфери політичної діяльності. Громадянство та колективні дії сьогодні організовані в цифровому форматі, онлайн та офлайн. Виборчі кампанії залежать від широкого використання соціальних мереж. Голосування стало електронним у кількох країнах. Журналістика стикається зі змінами у виробництві та поширенні новин. Те, що колись було виключною справою уряду, як-от дипломатія, нормотворення та розробка політики, глибоко трансформується з вимогами більшої демократії та інклюзивності [4, р. 19].

Центральним елементом еволюції цифрових політичних технологій є методи політичної залучення на основі коротких аудіовізуальних повідомлень, які використовують інтерактивний, безпосередній та персоналізований характер цифрових медіа. При цьому відома китайська мережа «TikTok» стає особливо впливовою цифровою політичною платформою завдяки своєму швидкому зростанню та унікальній динаміці контенту. Як показав досвід політичних кампаній в низці країн світу, короткий відеоформат «TikTok» (як типологічний зразок) дозволяє політичним силам створювати емоційні резонансні повідомлення. Вони швидко стають вірусними та охоплюють різноманітні демографічні групи (насамперед молоде покоління виборців, які менш залучені до традиційних медіа-каналів)[6]. Згідно з прикладними розробками сучасної цифрової політики, недоречно стверджувати, що дизайн та використання цифрових технологій є нейтральними. В епоху великих даних та алгоритмічного навчання, профілювання та прогностичного прийняття рішень уряду та все частіше приватні суб'єкти нав'язують норми та здійснюють владу — через спостереження, цензуру та тонкий чи менш тонкий політичний вплив та маніпуляції — над громадянами, організаціями та установами, включаючи (інші) уряди [4, р. 19].

Сучасні цифрові політичні кампанії використовують формат коротких відеоповідомлень для створення відчуття автентичності та близькості в користувачів. Політичні актори здійснюють залучення контенту, наданого самими користувачами, для формування спільної ціннісної ідентичності стосовно політичних питань та кандидатів. Цей підхід використовує феномени соціального запиту та впливу однолітків (сусідів тощо). Також ключовими політико-технологічними перевагами є елементи психології переконання. Інтернет-користувачі потрапляють під вплив контенту, який виглядає більш органічним та схваленим їхніми однолітками, ніж відверта політична реклама. Вказане стає предметом дискусій та обговорень задля забезпечення ширших наукових узагальнень (зокрема, в рамках опису специфіки доби Антропоцену [8]). Згідно з сучасними дослідженнями, застосування великих даних, розвиток цифрових технічних, соціальних

та ринкових інновацій призводить до доступності популярних Інтернет-платформ (від соціальних мереж до так званої економіки спільного використання) та збору та використання величезних обсягів даних як державними, так і приватними суб'єктами. Зокрема, науковці розкривають тему «Управління цифровими технологіями в епоху платформ та великих даних», метою якої є дослідження політичних, правових, економічних, соціальних, культурних, суспільних та етичних викликів цих нових розробок та їх управління. Вона зокрема стосується використання великих даних для публічного управління та формування державної політики, зокрема на міському рівні у випадку «розумних міст» [5, р. 19].

Політико-технологічний потенціал формування поведінки громадян забезпечують алгоритмічні стрічки платформ «TikTok», «Facebook», «Instagram» та «YouTube», які надають пріоритет захопливому контенту незалежно від політичної приналежності користувача. Це дозволяє цифровим політичним кампаніям «обходити» традиційних «гейткіперів» політичної інформації та охоплювати нішеву аудиторію за допомогою персоналізованих повідомлень. Означене також дозволяє використовувати стратегії мікротаргетингу, які підвищують точність політичного переконування [7]. При цьому національне законодавство чинить опір спробам монополізації ринку політико-комунікаційного контенту. Зокрема, дослідження приватного управління соціальними мережами вказує, що нове німецьке законодавство передбачає великі штрафи для компаній соціальних мереж, таких як «Facebook» та «Twitter», якщо вони не видалятимуть мову ворожнечі та інший кримінальний контент. Платформи соціальних мереж повинні будуть видаляти публікації, що містять «очевидно незаконний» матеріал, протягом 24 годин після отримання повідомлення про такий контент. Для менш «очевидно» кримінального контенту термін виконання становить сім днів. Якщо вони неодноразово не дотримуються цих термінів, вони будуть нести відповідальність за штрафи до 50 мільйонів євро [9, р. 19].

Сучасна таргетована політична реклама посилює політико-технологічний вплив на поведінку і представництво, використовуючи величезні обсяги даних. Цей вплив забезпечується трансляцією вузькоспецифічних повідомлень окремим користувачам на основі демографічних показників, онлайн-поведінки, інтересів і навіть психографічних профілів [7]. Ф. Р. Босснер та В. Шнайдер з цього приводу вказують, що можливі режими управління варіюються від чистого саморегулювання самих Інтернет-компаній, включаючи використання штучного інтелекту, до кооперативних форм, в яких ці компанії разом із широким колом соціальних груп утворюють неурядові незалежні регуляторні органи [9, р. 19].

Сучасні політико-інформаційні технології регулювання політичної поведінки включають складний аналіз даних та алгоритми машинного

навчання [7]. Вони визначають сегменти виборців та створюють персоналізований контент, розроблений для того, щоб резонувати з їхніми цінностями, проблемами та мотивацією. Така цільова реклама може мати різні форми, включаючи вже згадані короткі відео, а також банери або прямі повідомлення для максимізації залучення без уваги до прав особи, призводячи до поглиблення цифрової нерівності [10]. Сучасні дослідники відзначають протиріччя між правами особи та впливом політичних Інтернет-технологій. При цьому німецькі дослідники зауважують, що пропозиція закону щодо приватного управління соціальними мережами викликала гарячі обговорення, і широкий альянс мобілізувався проти нього, коаліція, що йшла у відставку, успішно провела пропозицію закону через парламент за дуже короткий час [9, р. 19].

Ефективність цільової політичної реклами полягає в її здатності створювати «відчуття» прямого спілкування. Виборці змушені вважати, що повідомлення спеціально розроблене для них, тим самим збільшується ймовірність переконання. Більше того, цифрові політичні стратегії підтримуються, як вже зазначалося, складними методами мікротаргетингу [11]. Вони дозволяють політико-технологічним акторам одночасно розгортати кампанії поширення повідомлень для різних сегментів, оптимізуючи зусилля переконання та мінімізуючи втрати (що, звісно, суперечить більш раннім мріям про утопію Е-демократії [12]). Докази цілеспрямованості застосування цифрових практик маніпулювання політичною поведінкою надав політичний дискурс-аналіз. Ф. Босснер та В.Шнайдер вивчали дискурс у німецьких газетах навколо законодавчого процесу щодо обмеження персоналізованих Інтернет-втручань та встановили, що новий метод динамічно відстежує політичні констеляції, щоб виявити структурні ядра, а також зрушення та переміщення в екологіях акторів та політичних темах. У цьому відношенні, окрім поглядів широкого кола нетрадиційних політичних акторів, таких як державні органи, партії та бізнес-асоціації, вивчаються політичні позиції та аргументи традиційних політичних акторів, таких як великі корпорації, неурядові організації, науковці, юристи та журналісти [9, р. 19].

Політико-технологічне поєднання захопливого формату типу «TikTok» та точності цільової реклами створює потужну комбінацію для політичного переконання для зміни політичної поведінки [6]. Т. Піньейро-Отеро та М.-Р. Шаб'є наголошують, що поява Інтернету змусила переформувати політичну комунікацію в усіх сферах та на всіх рівнях. Політики та кандидати були змушені адаптуватися до постійно мінливого середовища, де правила одностороннього спілкування втрачаються, але технічні можливості та обсяг повідомлень множаться [13, р. 25].

Цифрове представництво політичних переконань детермінується синергією використання аналітики даних для моніторингу показників залученості в режимі реального часу. Вона дозволяє швидко коригувати стратегії обміну повідомленнями, та використанням А/В-тестування (метод порівняння двох версій цифрового продукту) для визначення найефективніших методів політичного переконування. Бразильські науковці пропонують підхід до визначення інструментів та практик цілей технополітики, а також тактичного та стратегічного використання цифрових інструментів для організації, комунікації та дій. З цією метою висвітлюються основні платформи, пов'язані з Інтернетом, такі як веб-сайти, соціальні мережі, платформи миттєвих повідомлень та, останнім часом, додатки для смартфонів виключно для політичного використання. Також аналізуються сучасні тенденції, пов'язані з прославленням кандидата, використанням мемів, хештегів як хребтового та поперечного елемента в цифровій комунікації, аналізом великих даних як останнього рубежу та участю через (напів)автоматизованих користувачів або ботів. З точки зору комунікативного шуму, розглядаються дві основні проблеми політичної комунікації, а саме: астротурфінг — у всіх його варіантах — та фейкові новини, пов'язані зі зростанням мови ворожнечі на цифрових платформах. Нарешті, після проведення аналізу, на думку авторів, пропонуються ключі до розуміння політики майбутнього [13, р. 26].

Політико-технологічне значення інфлюенсерів та інших «творців контенту» в соціальних медіа також визначає процес формування політичних переконань як основи поведінки й представництва. Інтернет-спікери з великою аудиторією виступають своєрідними «довіренними посередниками», які можуть впливати на громадську думку через схвалення або участь у контенті, пов'язаному з політичною кампанією. Цифрові комунікатори використовують потенціал довіри та охоплення для впливу на підписників. У такий спосіб Інтернет-аудиторії стають агрегованими спільнотами політичного представництва «де-факто» або «на рівні буденності». Т. Піньейро-Отеро та М.-Р. Шаб'є справедливо акцентують увагу на зростанні онлайн-активності в повсякденному житті громадян, яке спонукало партії та політичних діячів розробити активну комунікативну стратегію в Інтернеті. Перехід до інтерактивного середовища вимагав переформулювання комунікації з урахуванням особливостей та специфіки каналів 2.0 для більшої ефективності та участі користувачів. Сьогодні не має сенсу, що політичні агенти продовжують використовувати платформи та сервіси соціальних мереж з логікою 1.0 як простих виразників вертикального дискурсу, не враховуючи реакцію користувачів [13, р. 26].

Крім того, інтерактивні функції соціальних медіа та платформ (так звані «дуети», «стежки» та прямі трансляції) сприяють двосторонньому

спілкуванню, дозволяючи політичним акторам безпосередньо взаємодіяти з аудиторією, відповідати на запитання та формувати відчуття спільноти та залученості [7]. Саме ці ідентифікаційні риси виступають основою формування спільнот, які під час політичних подій транслують вимоги для політичного представництва (на противагу традиційним партійно-ідеологічним, ціннісним, демографічним, професійними та соціально-генераційним критеріям). Т. Піньейро-Отеро та М.-Р. Шаб'є слушно вважають, що сучасний веб-портал постає саме як портал цифрової політики. Це цифрове місце зустрічі, куди спрямовуватиметься трафік із соціальних мереж, хоча як «партійне джерело» він не матиме такої гарної репутації, як ЗМІ, зокрема тому, що, рівень участі, який веб-сайти політичних партій надають громадянам, більше зосереджений на пропаганді чи переконанні, ніж на реальній участі [13, р. 26].

Цифрові методи політичного залучення до представництва та зміни політичної поведінки підкріплюються політико-технологічним контекстом використання цифрових даних. Суб'єкти застосування цифрових політичних технологій здійснюють масовий збір персональних даних, відстеження споживчої поведінки та здійснюють прогностичну аналітику (навіть в сучасній Канаді) [14]. Названі дані формують стратегії цифрових політичних кампаній. При цьому дедалі більш актуальними стають етичні аспекти конфіденційності, маніпуляцій та дезінформації в контексті публічної політичної експертизи. Т. Піньейро-Отеро та М.-Р. Шаб'є виявили, що конфігурація соціально-політичних онлайн-просторів сприяла еволюції постатей «спеціалістів» або «рекомендаторів», яких тепер називають інфлюенсерами. У цьому контексті головні герої, які особливим чином взаємодіють з користувачами, посилюються величезним рівнем оплесків та впливом, який може перевершити межі соціальних мереж та пов'язуватися зі славетністю кандидата (див. розділ у цьому тексті) [13, р. 27].

Розгортання цифрових інструментів у політичному представництві також передбачає складні платформи управління цифровими кампаніями, які використовують скоординовані багатоканальні політико-рекламні стратегії. Вони підсилюють ефект переконливості персоналізованих (адресних) політико-технологічних повідомлень в різних цифрових точках дотику. Згідно з британською урядовою експерткою К. Домметт, заклики до регулювання політичної реклами, дезінформації, технологічних компаній, учасників кампаній та багато іншого стали частою частиною дебатів щодо цифрових технологій. Однак ці заклики часто звучать без особливої точності чи координації. Проект урядової консультантки має на меті прояснити дебати щодо регулювання та запропонувати практичні відповіді на проблемні практики в Інтернеті [15].

Оскільки цифровий політико-технологічний контент продовжує розвиватися, він неминуче трансформує динаміку сучасних політичних виборів. Як показав досвід сучасної Румунії та Молдови (парламентські вибори 2024 р. та 2025 р. відповідно), деструктивні проросійські політичні сили забезпечили цілеспрямовану, безпосередню та емоційно резонансну комунікацію з виборцями. У контексті запобігання спотворення механізмів політичної поведінки й представництва цифровими комунікаційними ефектами К. Домметт зазначає, що цифрові технології мали фундаментальний вплив на демократичну політику. За кілька коротких років наші очікування щодо того, як проводяться вибори, як працює онлайн-кампанія та як ми можемо (і повинні) спілкуватися один з одним, змінилися. Глобальні технологічні компанії створили нову інфраструктуру для публічних дебатів та залучення [15].

Цифрова політико-технологічна трансформація має глибокі наслідки для сучасних демократичних процесів. Викликає істотне занепокоєння поширення значення ефектів «луно-камер», поляризації аудиторій та маніпуляцій громадською думкою. Фахівці підкреслюють необхідність національного й міжнародного правового регулювання та встановлення етичних стандартів у розгортанні цифрових виборчих стратегій. К. Домметт робить слушний висновок, що Інтернет зробив інформацію більш досяжною, і люди тепер можуть висловлювати свою думку легше, ніж будь-коли раніше. І все ж, хоча вони стають дедалі знайомішими, залишається багато питань щодо того, як ці нові ресурси слід мобілізувати в рамках демократії, які наслідки вони мають для демократичних дебатів та як ми можемо бажати регулювати та реагувати [15].

Отже, використання цифрових соціальних медіа та мереж, а також цільової реклами у виборчих кампаніях є прикладом конвергенції технологічних інновацій та стратегічного політичного планування. Ці процеси представляють собою нову парадигму політичної поведінки й представництва. На її основі політичні актори взаємодіють з виборцями та переконують їх змінити поведінку, що значно розширює горизонти розуміння меж політичного впливу за цифрової доби.

Висновки

Таким чином, цифрова політична поведінка — це дія або бездіяльність громадян у рамках порядку денного формального та неформального громадсько-політичного відстоювання вимог або інтересів. Саме «бінарність» (участь-неучасть, позитив-негатив) результату цифрової політичної поведінки є наслідком анонімності або квазіприхованості особистості окремих громадян.

Якщо в «доцифрову добу» політична поведінка визначалася як зміна або бездіяльність громадяни у фізичному вимірі, то починаючи з десятих

років XXI століття виникає реальність дистанційної політичної участі. До її форм належать схвалення або не схвалення політичного контенту, висловлювання політичної позиції в соціальних мережах, вивчення політичної ситуації та профілів політичних акторів виключно на основі цифрової інформації.

Цифрова політична поведінка стає актом віртуального самовиразу людини в тематиці цифрового політичного світу. Водночас відсутність політичної активності у фізичному вимірі (не відвідування дільниць для голосування, уникнення участі у публічних протестах або обговореннях) не означає відсутності політичної позиції. Перехід до офлайн-форми політичної участі стає екстремальним засобом виразу позиції через політичну поведінку (раніше він був ординарним). Він стається, коли громадяни або групи не відчують дієвої реакції на їх цифрові повідомлення. Формується своєрідний алгоритм «цифрова обструкція — фізична або реальна деструкція».

Для сучасної України, яка перебуває у проміжному політичному становищі військового часу, необхідним є вироблення механізмів цифрового політичного діалогу задля включення якомога ширших верств громадян до політичного порядку денного. Означені механізми можуть бути розбудовані за активною участі публічної влади та громадського суспільства. Ці аспекти належать розглянути в подальших напрямках розвитку теми статті.

Список посилань

1. Bruns, A., Burgess, J. (2012) Researching news discussion on Twitter: New methodologies. *Journalism Studies*. 13(5-6). 801-814. URL:<https://snurb.info/files/2012/Researching%20News%20Discussion%20on%20Twitter.pdf>.
2. Castells, M. (2012) *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age*. Polity Press. URL:https://archive.org/details/networksofoutrage000ocast_e9p8
3. Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., Tinkler, J. (2006) *Digital era governance: IT corporations, the state, and e-government*. Oxford University Press,. ISBN-13: 978-0199547005. 304. Bossner F. R., Schneider V. *Private Governance of Social Media. A Relational Analysis of Hate-Speech Regulation in Germany*. URL:<https://ecpr.eu/Events/Event/PaperDetails/41619>
4. *Digital Politics and Politics of the Digital*. Mediators Jasmin Fitzpatrick Johannes Gutenberg Meryem Marzouki. URL:<https://ecpr.eu/Events/Event/SectionDetails/769>

5. Big Data, (New) Public Management, and Regulation Through Intermediaries. European Consortium for Political Research (ECPR). URL: <https://ecpr.eu/Events/Event/PanelDetails/8131>
6. Kaňuchová, T. How TikTok Hijacks Politics, Explained by Leading Researcher Josef Šlerka. URL: <https://vsquare.org/social-media-china-usa-tiktok-algorithm-disinformation-czech-josef-slerka-interview/>
7. Online Political Advertising and Microtargeting: The Latest Legal, Ethical, Political and Technological Evolutions. Webinar Series Report. 15 and 18 June (2020). URL: <https://www.idea.int/publications/catalogue/online-political-advertising-and-microtargeting-latest-legal-ethical>
8. Haff, P. K. (2014) Humans and technology in the Anthropocene: Six rules. *The Anthropocene Review*. 1(2). 126-136. URL: <https://doi.org/10.1177/2053019614530575>.
9. Bossner, F. R., Schneider V. Private Governance of Social Media. A Relational Analysis of Hate-Speech Regulation in Germany. URL: <https://ecpr.eu/Events/Event/PaperDetails/41619>
10. Ding, Y., Ansel, J., Veeramachaneni, K., Shen, X., O'Reilly, U.-M., Amarasinghe, S. (2015) Autotuning algorithmic choice for input sensitivity. *ACM SIGPLAN*. Volume 50. Issue 603. 379 – 390. URL: <https://doi.org/10.1145/2813885.2737969>.
11. van Dijk, J. A. G. M. (2005) *The deepening divide: Inequality in the information society*. Sage Publications, University of Twente, Netherlands. URL: <https://us.sagepub.com/en-us/nam/the-deepening-divide/book226556>.
12. Kampen, J. K., Snijkers, K. (2003) *E-Democracy: A Critical Evaluation of the Ultimate E-Dream*. In: *Social Science Computer Review*. Volume 21, Issue 4. URL: <https://doi.org/10.1177/0894439303256095>.
13. Piñeiro-Otero, T., Martínez-Rolán, X. (2020) Understanding digital politics-principles and actions Para comprender la política digital -principios y acciones. *Vivat Academia*. 152. 19-48.
14. Small, T. A. (2025) Digital integration in political advertising: Insights from expenditures in the 2019 and 2021 Canadian elections. *Parliamentary Affairs*. gsafo53. URL: <https://doi.org/10.1093/pa/gsafo53>.
15. Dommett's, K. How is digital technology affecting democracy? URL: <https://sheffield.ac.uk/spir/people/academic/kate-dommett/digital-technology-democracy>

Serhii Stavchenko

*Doctor of Political Sciences, Professor Head of the Department of Political Science,
Sociology and Public Administration*

Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-4091-868X>

e-mail: sergiy.stavchenko@gmail.com

Oleksii Tretiak

*Doctor of Political Sciences, Professor Head of the Department of Political Science,
Sociology and Philosophy*

State University “Kyiv Aviation Institute” (state non-profit enterprise)(Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-2536-0611>

e-mail: alexsir25@ukr.net

Ihor Aliexsieienko

*Doctor of Political Sciences, Professor Head of the Department of Civil, Labor and
Commercial Law Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0003-2465-7499>

e-mail: alexeenko@ua.fm

**POLITICAL BEHAVIOR AND POLITICAL REPRESENTATION:
CHALLENGES OF THE DEVELOPMENT OF DIGITAL
POLITICAL TECHNOLOGIES**

Abstract

The study explores the broad conceptual dimension of the prospects for digital political governance based on the democratic expression of will by Internet users. In this context, attention is paid to the virtualization of political demands and interests, which requires democratic political institutions to develop mechanisms for verifying “genuine” and “non-genuine” needs and claims of citizens and political communities. The mechanisms of digital political campaigns that utilize access to Internet technologies and social media platforms within political-technological strategies are identified. The study examines how

Internet users are influenced by content that appears more organic and peer-endorsed than overt political advertising.

The ability of digital political campaigns to bypass traditional “gatekeepers” and reach niche audiences through personalized political messaging is revealed. The specificity of the increasing political-technological impact of targeted political advertising on behavior and representation is demonstrated. It is established that targeted advertising can take various forms, including short videos, banners, or direct messages, aimed at maximizing engagement while often neglecting individual rights, thereby deepening digital inequality. It is argued that voters tend to perceive such messages as specifically tailored to them, which increases the likelihood of persuasion.

The significance of digital political actors’ use of trust and outreach potential to influence followers is analyzed. The study highlights the enhanced persuasive effect of personalized (targeted) political-technological messages across various digital touchpoints. It is substantiated that digital political behavior increasingly becomes an act of virtual self-expression within the thematic space of the digital political world.

Keywords: political participation; political behavior; political representation; digital political management; digital political technologies; electoral technologies.

Надійшла до редакції/ Received: 12.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 22.01.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Калініченко Михайло Михайлович

*Кандидат політичних наук, доцент
кафедри філософії, соціальних і політичних наук
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(м. Черкаси, Україна)
<https://orcid.org/0009-0001-2988-6752>
e-mail: mmkalinichenko@ukr.net*

Подолян Яна Віталіївна

*Кандидат політичних наук, викладач
кафедри філософії, соціальних і політичних наук
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(м. Черкаси, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5156-4952>
e-mail: yana78p@vu.edu.ua*

Найдан Марія Святославівна

*Здобувачка вищої освіти Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна)
<https://orcid.org/0009-0007-4379-1999>
e-mail: meri3418@gmail.com*

**ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИМУЛЯТОРІВ У
ФОРМУВАННІ АНАЛІТИЧНИХ НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Резюме

У статті доведена доцільність використання симуляційних ігор у процесі викладання дисциплін політологічного циклу у закладах вищої освіти. Оскільки традиційні методи викладання – лекції, конспектування, тестування, які у ХХ були вельми ефективними, нині все менше підходять здобувачам вищої освіти третьої хвилі, для яких характерний високий рівень індивідуалізації, а відтак відхід від централізації та ієрархічних систем на користь мережових структур, які базуються на добровільній взаємодії,

горизонтальних зв'язках та об'єднанні компетенцій незалежних учасників для досягнення спільних цілей.

Досліджено дидактичний потенціал симуляційних ігор: Democracy 3, Civilization VI, Europa Universalis IV, Cities: Skylines та інших, як інструменту активізації освітнього процесу при викладанні дисциплін політологічного циклу в закладах вищої освіти. Обґрунтовано, що впровадження ігрових симуляцій сприяє трансформації ролі здобувача освіти з пасивного об'єкта навчання на активного суб'єкта політичного моделювання. Визначено, що цей метод дозволяє інтегрувати теоретичні знання у практичну площину, відтворюючи складні механізми функціонування влади, прийняття державних рішень та логіку політичних компромісів.

Встановлено, що симуляційні ігри дозволяють не лише урізноманітнити навчальний процес, а й ефективно формувати низку фахових компетентностей та «м'яких навичок» (soft skills) майбутніх політологів, зокрема майстерності ведення переговорів, стратегічного планування та публічної риторики в умовах динамічного політичного середовища.

У статті доведено, що створення безпечного ігрового простору для апробації різних політичних стратегій підвищує рівень мотивації студентів та забезпечує глибше засвоєння професійного контенту через досвід безпосередньої участі.

Ключові слова: політичні компетентності; освітні ігри; методика викладання; політологія; стратегічні ігри; гейміфікація; політична освіта; діджиталізація.

Вступ

У світі та зокрема в Україні, в освітній галузі сформувався тренд втрати цікавості студентами до традиційних методів викладання дисциплін. Іншими словами під час лекційних і практичних занять викладачам все важче доносити навчальний матеріал молодим людям покоління Z у традиційний спосіб, оскільки нинішні здобувачі це перше повністю цифрове покоління, яке виросло з мобільними пристроями в руках. Їм притаманна адаптивність до технологій та сприйняття їх як невід'ємної частини повсякденного життя. Тому їм складно протягом певного часу фокусувати свою увагу на темі заняття і сприймати інформацію на слух. Відтак все частіше можна спостерігати ситуацію коли значна частина присутніх в аудиторії занурені в смартфон, відволікаючись на соціальні мережі. В цій боротьбі за увагу студентів важливо підвищувати рівень інтерактивності і як один із можливих способів застосовування популярних симуляційних ігор.

Сучасна вища освіта дедалі більше орієнтується на формування у здобувачів освіти не лише знань, але й практичних компетентностей, зокрема – аналітичного мислення, критичної оцінки політичних процесів,

здатності ухвалювати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності. У цьому контексті дисципліни політологічного циклу відіграють важливу роль у розвитку політичної свідомості, громадянської активності та здатності до участі в демократичному врядуванні. На заняттях теоретичного циклу здобувачі освіти набувають знання про ті чи інші політичні процеси, фактори розвитку суспільства, держави, основні форми та методи їх розвитку. Водночас традиційні методи викладання – лекції, конспектування, тестування – не завжди дозволяють здобувачам вищої освіти повною мірою засвоїти складні й динамічні політичні явища. Для цього необхідно застосовувати отриманні знання на практиці.

У сучасному світі гаджети стають невід'ємною частиною життя та навчання, а комп'ютерні ігри – частиною сучасної молодіжної культури. У відповідь на це все частіше в навчальному процесі починають використовуватися ігри-симулятори та стратегії, які дозволяють моделювати політичні ситуації в умовах, наближених до реальних. Отже, необхідно вміти інтегрувати їх у освітній процес.

Симулятори інтегрують елементи прийняття політичних рішень, управління інтересами громадськості, балансування ресурсів та стратегічного планування. Їх застосування дає змогу здобувачам освіти у безпечному і контрольованому середовищі вжитися в роль політичного діяча – глави держави, міністра, мера, партійного лідера, – а, отже, глибше усвідомити природу політичної влади, складність політичної відповідальності та взаємозв'язок між рішенням і його наслідками.

Крім того, симуляції сприяють розвитку «м'яких» навичок: командної взаємодії, публічної комунікації, вміння аргументації, що є особливо актуальним для підготовки фахівців у сфері політичних наук, державного управління, міжнародних відносин. Враховуючи трансформацію освітнього процесу в умовах цифровізації, використання політичних симуляторів стає не просто інноваційним елементом, а необхідною умовою для якісної сучасної політичної освіти у закладах вищої освіти.

Проблемам використання сучасних інформаційних технологій в освіті присвячена велика кількість праць вітчизняних і закордонних дослідників. Формуванню готовності майбутніх соціальних педагогів до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності присвячена монографія Алексєєвої Г. М., застосування інформаційних технологій під час дистанційного навчання вивчали Воротникова І. П., Чайковська Н. В., організацію виховної роботи закладу освіти під час карантину засобами інформаційно-комп'ютерних технологій досліджували: Кравченко Н., Алексєєва Г., Горбатюк Л., Хоменко С., інформаційно-освітнє середовище сучасного університету розкрив Панченко Л. Ф., Формування основ інформаційної культури розробляли: В. Глушков, Л. Вінарик, М. Жалдак,

С. Малярчук, Е. Машбіц, А. Ясінський, визначення функцій інформаційних технологій у навчальному процесі розглядали Балл, Г. О., Медінцев В. О., Дичківська І. М., М. Жалдак, І. Підласий, С. А. Смирнов. Попри це аналіз наукових джерел свідчить про відсутність цілісних системних досліджень щодо обґрунтування доцільності використання стимуляційних ігор у процесі викладання дисциплін політологічного циклу у закладах вищої освіти.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить поєднання загально-наукових та спеціальних методів, що забезпечило комплексний аналіз використання політичних симуляторів як сучасного освітнього інструменту. Так, порівняльний метод застосовано з метою зіставлення традиційних методів викладання (лекцій, конспектувань, тестувань) з інноваційними симуляційними підходами, а також для виявлення специфіки впливу різних стратегічних ігор (Democracy 3, Civilization VI, Europa Universalis IV, Cities: Skylines тощо) на формування тих чи інших політичних компетентностей. Структурно-функціональний метод дав змогу проаналізувати роль відеоігор у розвитку професійних та «м'яких» навичок студентів, а також уточнити функції симуляцій у формуванні стратегічного мислення, здатності до кризового управління, комунікації та управління конфліктами інтересів. Аналітичний метод та метод моделювання використано для розкриття того, як саме симулятори відтворюють реальні політичні явища (від механізмів місцевого самоврядування і балансування бюджету до глобальної геополітики й дипломатії), дозволяючи здобувачам освіти вжитися в роль політичного лідера у безпечному середовищі. Системний підхід забезпечив цілісне осмислення дидактичного потенціалу гейміфікації та дав змогу обґрунтувати необхідність інтеграції політичних симуляторів у викладання дисциплін політологічного циклу в сучасних умовах цифровізації освіти.

Результати дослідження

Відповідно до того, які саме професійні та загальнокультурні навички необхідно сформувати у здобувачів освіти, викладач може обирати симулятори різних типів – управління державою, містом, компанією чи організацією. Такий вибір зумовлений потребою в розвитку конкретних компетентностей таких як: стратегічне мислення – розробка довгострокової стратегії для компанії, міста або держави з урахуванням ресурсів, ризиків, опору; прийняття рішень в умовах невизначеності – гравець не має повної інформації, але мусить обирати; управління інтересами груп – громадяни (у місті чи державі), акціонери (у бізнесі), профспілки, виборці – всі мають вимоги, які потрібно задовільнити; комунікація та репутація – у деяких іграх є ЗМІ, соцмережі, публічні реакції – як аналог політичної легітимності; бюджетування та пріоритетність – як у реальності треба вирішити: витратити на дороги чи на освіту. Ресурс один, запитів – багато. Отже

гра може бути віртуальною інтерактивною моделлю як сучасного світу так і самостійно створеної країни, міста чи компанії. Розглянемо кожен вид симуляторів окремо [1, с. 222–225; 2, с. 45–46; 3, с. 188–190].

До симуляторів держави можна віднести Democracy 3, Sid Meier's Civilization VI та VII, Europa Universalis IV та Hearts of Iron IV [4; 5; 6; 7; 8].

Democracy 3 (розробник – компанія Positech Games) – це покроковий політичний симулятор, у якому гравець виконує функції глави уряду (прем'єр-міністра або президента) демократичної країни. Основним завданням є забезпечення стабільного розвитку держави через ухвалення політичних рішень, управління соціально-економічною політикою, дотримання балансу між інтересами різних суспільних груп і підготовка до майбутніх виборів. Гравець має змогу змінювати податкову систему, впроваджувати реформи в освіті, охороні здоров'я, транспорті, обороні, екології, а також реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, зокрема тиск профспілок, загрози тероризму чи економічну нестабільність [4].

Однією з ключових особливостей гри є візуалізація взаємозв'язків між політичними рішеннями та реакцією різних груп населення – наприклад, підприємців, пенсіонерів, студентів, релігійних організацій, лівих чи правих радикалів. Усі ці групи мають свої очікування, рівень лояльності та межу терпіння, тож одне рішення може підвищити популярність серед одних виборців і одночасно спровокувати невдоволення інших. Крім того, кожна політика має коротко- та довгострокові наслідки, що стимулює гравця мислити стратегічно, прогнозувати ефекти та приймати відповідальність за результат [1, с. 223–226; 3, с. 189–191; 4].

Democracy 3 дає змогу унаочнити такі важливі поняття, як політична відповідальність, електоральна підтримка, публічна політика, легітимність влади, політичні ризики. Зі здобувачами освіти можна проводити заняття у форматі симуляції виборчої кампанії, обговорення наслідків ухвалених рішень, порівняння політик у різних сценаріях. Дана гра забезпечує практичний розвиток навичок отриманих на заняттях з таких дисциплін як «Теорія держави і права», «Загальна теорія політики», «Політичне управління», «Демократія і громадянське суспільство» [1, с.226–228; 2, с. 46–47; 4].

Ще одним яскравим прикладом симулятора з потенціалом для політологічної освіти є Civilization VI – глобальна покрокова стратегія, розроблена компанією Firaxis Games. Гравці беруть на себе роль лідера однієї з історичних «цивілізацій» – таких як Рим, Франція, Японія, Єгипет, США тощо – і керують її розвитком від доісторичних часів до сучасності. Кожна цивілізація має унікального правителя, спеціальні бонуси, культурні особливості та ідеологічні нахили, що дозволяє моделювати реальні історико-політичні процеси у спрощеній, але водночас глибоко концептуальній

формі. Основне завдання гравця – забезпечити домінування своєї цивілізації у світі шляхом політичної, військової, наукової, культурної чи релігійної перемоги [1, с. 223–225; 7].

Вона охоплює низку ключових понять політології: формування типів уряду (автократія, демократія, монархія, теократія тощо), дипломатія, укладання союзів і угод, ведення війн, вплив ідеологій, управління містами та ресурсами, реакція на внутрішні соціальні запити. Незалежно від вибраної країни та періоду гравець сам вирішує, який уряд створювати, яку вести зовнішню та внутрішню політику. Кожне рішення має свої наслідки як у думках населення так і у зовнішньополітичних зв'язках та реакціях інших держав, крім того, залежно від етапу розвитку держави, розвитку її ресурсного потенціалу, науки, освіти та соціальних настроїв, кожне рішення матиме свої наслідки. Ігровий процес дозволяє на практиці дослідити вплив типу державного управління на ефективність політики, взаємозв'язок між формою правління та рівнем розвитку економіки, культури, технологій. Також у грі реалізовано механізми впливу громадської думки, протестних рухів, міжнародної репутації, які можна зіставляти з реальними політичними процесами. Особливу увагу варто звернути на систему карт уряду – унікальну механіку, що дозволяє моделювати політичні пріоритети: наприклад, перевагу націоналізму, економічного лібералізму чи авторитарного контролю. Крім того наявна взаємодія з ігровим світом, на якому теж відбуваються вчинки гравця. Наприклад, у епосі середньовіччя гравець вів війну з Англією, для цього вирубував ліси та будував багато заводів, а через декілька століть температура планети збільшується і починається танення льодовиків. У результаті цього не лише з'являються нові торговельні маршрути, а й можуть бути затоплені промислові міста [3, с.189–191; 7].

Використання Civilization VI у навчальному процесі може бути ефективним під час опанування курсів «Порівняльне державознавство», «Політична теорія», «Геополітика», «Історія політичних систем» та суміжних дисциплін. Гру доцільно інтегрувати у форматах практичних занять, тематичних проєктів, інтерактивних семінарів, або як елемент міждисциплінарного модуля. Здобувачі освіти можуть аналізувати ефективність конкретного типу уряду в різних ігрових умовах, порівнювати політичні стратегії різних цивілізацій, відстежувати, як політичні рішення впливають на довготривалу стабільність, розвиток і дипломатичне становище держави. Такий підхід активізує пізнавальну діяльність, сприяє розвитку системного мислення та забезпечує практичне засвоєння складних політичних концептів у контексті глобальної історії [1, с. 226–228; 2, с. 46–47; 7; 9, с. 210–215;].

Наступна гра серії – Sid Meier's Civilization VII (розробник – Firaxis Games) – схожа, але трішки відрізняється. На початку гри гравець може

окремо вибрати цивілізацію, яку він розвиватиме, яка має свої особливості, та окремо політичного лідера (історичну постать), наприклад, Авраама Лінкольна, Махатму Ганді, Теодора Рузвельта чи Клеопатру, кожен із яких має унікальні здібності, що відображають політичну ідентичність та історичний контекст. На відміну від попередньої гри серії, у цій представлено лише три епохи: античність, епоха відкриттів та сучасність, кожна з яких – це послідовний розвиток держави. На початку епохи пропонується вибрати нову цивілізацію, при цьому будуть перенесені деякі здобутки попередньої. Кожна з них має свої особливості, які полегшать або ускладнять подальший розвиток держави. Цивілізацію та лідера можна поєднувати незалежно одне від одного, що дозволить змоделювати не лише держави, якими вони були у реальності, а й створити різні варіанти розвитку держави. Наприклад, гра починається з епохи античності, країна – Рим, а лідером можна обрати імператора Августа, у наступну епоху країну можна змінити на Монгольську імперію, а у наступну епоху – на Індію. Лідер протягом всього періоду розвитку держави буде незмінним [1, с. 223–225; 2, с. 46; 8].

Civilization VII має потужний освітній потенціал у сфері політології, адже в процесі гри моделюються ключові аспекти політичного розвитку держави: формування урядових систем, взаємодія з іншими цивілізаціями (дипломатія, війна, союзництво), прийняття рішень у сфері внутрішньої політики (релігія, культура, наука, управління ресурсами), зовнішньої політики та глобального впливу. Гравець має визначити політичний устрій своєї держави – демократія, автократія, теократія, корпоративна республіка тощо – і зіставити ефективність кожного режиму в різних історичних умовах. У новій версії гри вдосконалено механіку громадської думки, внутрішніх криз, ідеологічних конфліктів і міждержавної взаємодії, що наближує її до складної політичної моделі [1, с. 223–226; 3, с.189–191; 8].

У педагогічному процесі Civilization VII доцільно застосовувати для розвитку стратегічного мислення, розуміння історичної логіки політичних трансформацій, формування уявлень про геополітичні процеси та зіткнення ідеологій. Гру можна ефективно використовувати на заняттях із дисциплін «Історія політичних учень», «Порівняльна політологія», «Загальна теорія політики», «Геополітика». Здобувачі освіти можуть отримати завдання порівняти політичний розвиток різних держав у змодельованому сценарії, проаналізувати успіхи/поразки в межах певного типу уряду чи геополітичної стратегії, або ж відстежити вплив технологій, культури й політичних рішень на стабільність держави [1, с. 226–228; 2, с. 46–47; 9, с. 215–220].

Таким чином, Civilization VI та VII є не лише захопливою грою, а й потужним дидактичним інструментом, що дозволяє осмислювати політичні

процеси у широкому часовому та просторовому контексті, розвивати системне мислення, політичну уяву та здатність до міждисциплінарного аналізу. Крім того, ці дві гри є мережевими, а отже гравець розвиває свою державу і веде дипломатію з іншими гравцями у реальному часі [1, с. 227–229; 7; 8].

Серед історико-політичних симуляторів стратегічного типу особливу цінність для політологічної освіти має гра *Europa Universalis IV* (розробник – *Paradox Interactive*). Це глибокий геополітичний симулятор, у якому гравець очолює будь-яку з існуючих у 1444–1821 роках держав – від великих імперій (Франції, Османської імперії, Польсько-Литовської держави, Московії) до малих князівств, торгових міст або колоніальних держав. Метою гри є забезпечити процвітання та вплив своєї країни шляхом дипломатії, війни, внутрішніх реформ, колоніальної експансії та релігійної політики. Водночас кожне прийняте рішення має довготривалі політичні, соціальні та економічні наслідки, що дозволяє моделювати складні історичні процеси у формі активного навчання [1, с. 223–226; 2, с. 45–46; 5].

Europa Universalis IV надає унікальну можливість вивчати політичні режими, династичну політику, централізацію державної влади, революційні рухи, формування абсолютизму й конституціоналізму. У грі реалізовано багатопланову систему управління державою: ухвалення законів, ведення зовнішньої політики, підтримка балансу впливу соціальних верств (аристократії, духовенства, буржуазії), реформування армії, створення союзів і васалітетів, укладання мирних угод. Особливої уваги заслуговує механіка легітимності влади, стабільності режиму, національної єдності та впливу культури і релігії, які формують політичну поведінку гравця. Участь у внутрішніх конфліктах, релігійних війнах або міжнародних коаліціях наочно демонструє складність прийняття рішень у багатополлярному світі ранньомодерної доби [1, с. 224–227; 3, с. 189–191; 10, с. 150–155].

Особливістю саме цієї гри є те, що вона вміщає у себе одразу мапу всього світу від вихідців з нового світу до маленьких вільних міст Священної Римської імперії. Таким чином на одній карті співіснують усі нації та країни, і кожна з них наділена унікальною механікою та атмосферою. Таке рішення створює унікальні ігрові кейси, характерні для реальної історії. Але на відміну від *Sid Meier's Civilization VI*, дана гра є однокористувацькою, тобто гравець обирає одну країну, за яку буде грати, а решта світу розвивається самостійно і буде взаємодіяти з гравцем [1, с. 223–225].

У контексті навчального процесу *Europa Universalis IV* доцільно інтегрувати у вивчення таких дисциплін, як «Політична історія», «Порівняльне державознавство», «Історія політичної думки», «Геополітика», «Політологія міжнародних відносин». Використання гри дозволяє здобувачам освіти моделювати альтернативні історичні сценарії, проводити

порівняльний аналіз політичних систем, вивчати закономірності державного розвитку, трансформації форм правління, а також спостерігати, як політичні рішення однієї держави впливають на регіональну чи глобальну політичну карту. З методичної точки зору гру можна використовувати як основу для проєктної роботи, дебатів, рефлексивного аналізу та письмових міні-досліджень за підсумками гри [2, с. 46–47; 9, с. 220–225].

Таким чином, Europa Universalis IV виступає не лише історичним симулятором, а й повноцінним навчальним інструментом, що дозволяє формувати у здобувача освіти системне бачення політичної динаміки, розвивати стратегічне мислення, аналітичні навички та розуміння довготривалих процесів державотворення, легітимації та влади [1, с. 227–229; 3, с. 190–191; 10, с. 155–160].

Серед симуляторів, що поєднують політичне, стратегічне та військове управління особливе місце як інструмент формування комплексного уявлення про політичні процеси у глобальному масштабі займає Hearts of Iron IV (розробник – Paradox Interactive). Події гри розгортаються в період міжвоєнного часу та Другої світової війни (1936–1948), і гравець має змогу очолити будь-яку країну світу – від великих держав (Німеччини, СРСР, США, Великої Британії, Франції) до малих країн Європи, Азії, Латинської Америки. Завдання полягає у вибудові політичної стратегії, управлінні ресурсами, модернізації армії, веденні дипломатії, формуванні ідеології та прийнятті критичних рішень, що впливають на долю не лише окремої держави, а й цілого світу [1, с. 223–226; 2, с. 45–46; 6].

Hearts of Iron IV надає широкі можливості для аналізу політичних режимів, ідеологій (демократія, фашизм, комунізм, нейтралітет), впливу пропаганди, внутрішніх переворотів, політичних криз і трансформацій уряду. Однією з ключових особливостей є можливість альтернативного розвитку історії: гравець може змінити політичний курс країни (наприклад, зробити США комуністичними або СРСР демократичним), вийти з історичних альянсів, створити власний геополітичний блок чи навіть запобігти війні. Важливо, що в грі реалізовано механізми легітимності, підтримки населення, стабільності уряду, дипломатичних перемовин, економічної мобілізації, які напряду залежать від політичних рішень гравця [1 с. 224–227; 3, с. 189–191; 6].

У навчальному процесі Hearts of Iron IV може бути використана як потужний засіб для моделювання міжнародних відносин, аналізу політичних конфліктів, формування уявлень про тоталітарні режими, внутрішню та зовнішню політику, а також механізми впливу ідеології на політичні рішення. Доцільно інтегрувати гру в межах дисциплін «Політологія», «Міжнародні відносини», «Історія політичних режимів», «Політичне лідерство», «Геополітика». Здобувачі вищої освіти можуть досліджувати

причини й наслідки політичних виборів країн, змодельовати перебіг війни за альтернативним сценарієм, оцінити ефективність дипломатичних стратегій та зіставити їх із реальними історичними подіями [1, с. 226–228; 3, с. 190–191; 6].

Крім того, розвивати навички, необхідні для політолога, можна не лише за допомогою симуляторів держав, а й через керування містом. Щоб змодельовати процеси місцевого врядування та публічної політики можна використати *Cities: Skylines* (розробник – Colossal Order). Це містобудівна симуляція, яка надає гравцеві роль мера з повним контролем над розвитком підконтрольного міста: від зонування територій до соціальної політики, від транспорту до екології. Гравець ухвалює рішення щодо розміщення житлових, комерційних та індустріальних районів, розбудови інфраструктури, запровадження місцевих законів, податків, розвитку освіти, охорони здоров'я, громадського транспорту тощо. Хоча на перший погляд гра має технократичний ухил, вона також відображає глибокі політичні аспекти муніципального управління [1, с. 227–228; 11].

Cities: Skylines моделює ключові елементи місцевої публічної політики, зокрема взаємозв'язок між управлінськими рішеннями, рівнем задоволеності мешканців, наповненням бюджету, екологічною ситуацією, трафіком і доступністю послуг. Кожне рішення має свої наслідки: надмірне оподаткування може викликати відтік населення або бізнесу, а ігнорування інфраструктури – призвести до заторів, забруднення, падіння рівня життя. У грі реалізовано механіку громадської думки, бюджетного балансування, кризового управління, пріоритетності витрат, що наближає її до реального політичного процесу на рівні місцевого самоврядування. З'являється також фактор соціальної справедливості: різні райони мають відмінний доступ до послуг, різний рівень злочинності, освіти та екології, що викликає дилеми щодо рівномірного розвитку [1, с. 228–229; 11].

У навчальному процесі *Cities: Skylines* доцільно використовувати для формування у здобувачів освіти уявлення про місцеву політику, бюджетний процес, пріоритети урбаністичної політики, стратегічне планування, а також взаємозв'язок соціальних і технічних рішень. Гру ефективно інтегрувати в курси «Міське самоврядування», «Публічне адміністрування», «Соціальна політика», або використовувати як міждисциплінарний інструмент на перетині політології, економіки, екології та соціології. Здобувачам вищої освіти можна запропонувати змодельовати місто з акцентом на певну політику (наприклад, екологічну або соціально орієнтовану), порівняти сценарії розвитку, аналізувати політичні конфлікти на рівні інтересів мешканців, бізнесу та держави [1, с. 229; 11].

Крім того, розвивати навички, необхідні для політолога, можна не лише за допомогою симуляторів держави чи міста, а й через керування

компанією. Генеральний директор компанії, як і політичний діяч, ухвалює рішення, які впливають на групу людей, приймає їх з урахуванням інтересів, ресурсів, обмежень та впливу громадськості. Така діяльність дотична до теорії прийняття рішень, що є елементом політичної науки. Як і в державі або місті, у компанії є інститути, бюджети, підзвітність, відповідальність та стейкхолдери. Багато понять з політології – легітимність, публічна політика, інституціоналізм, участь громадян – також актуальні для урбаністики та управління бізнесом. У великих компаніях існують внутрішні важелі впливу на розвиток, конкуренція між департаментами, боротьба за ресурси – ці проблеми також вивчаються політологами. До таких симуляторів можна віднести *Game Dev Tycoon*, *Transport Fever 2*, *Jurassic World Evolution*, *Anno 1800* та інші [1, с. 230–231; 14; 15; 16; 17].

Симуляційні ігри, у яких гравець керує державою, містом, компанією чи навіть окремим сектором економіки, дають можливість не лише опанувати базові принципи менеджменту, економіки чи дипломатії, але й сформувати низку важливих політичних навичок, які становлять основу професійної підготовки політолога. Насамперед, такі ігри сприяють розвитку вмінь прийняття політичних рішень в умовах багатофакторності, коли кожне рішення впливає на різні групи інтересів і вимагає балансування між ефективністю, прибутком, задоволенням громадян і довгостроковими наслідками. Гравець мусить розуміти, що підвищення податків, наприклад, може наповнити бюджет, але водночас викликати відтік бізнесу або зростання невдоволення мешканців [18, с. 220–221; 19, с. 4–45; 20, с. 3–9].

Другою важливою компетенцією є стратегічне бачення та вміння планувати розвиток у довгостроковій перспективі. Більшість симуляцій моделюють причинно-наслідкові зв'язки між початковими інвестиціями (наприклад, у транспорт чи освіту) і результатами, які проявляються лише через десятиліття. Таке планування наближене до реального політичного процесу, де стратегія – це не лише набір рішень, а вміння мислити системно. У цьому контексті формуються також навички бюджетного аналізу та пріоритезації ресурсів, адже в умовах обмежених фінансів гравець вчиться ухвалювати рішення про те, які витрати є критично необхідними, а які можуть бути відкладені чи скорочені [18, с. 222–227; 21, с. 47–188; 22, с. 3–9].

Важливою навичкою є також розуміння впливу рішень на громадську думку. У низці ігор передбачено механіку соціального схвалення або протестів, що змушує гравця прораховувати соціальні наслідки кожного кроку. Таким чином формується політична чутливість – здатність враховувати інтереси громадян, прогнозувати їхню реакцію та діяти з урахуванням репутаційних ризиків. Пов'язано з цим і вміння управляти конфліктами інтересів: наприклад, в економічних симуляторах нерідко постають етичні дилеми, пов'язані з вибором між прибутком і соціальною відповідальністю,

що є актуальним і в реальному політичному процесі [18, с. 224–225; 19, с. 45–46; 23, с. 164–167].

Окрему групу навичок становлять ті, що стосуються кризового управління та адаптивності. У більшості симуляцій виникають неочікувані події – економічні кризи, техногенні катастрофи, протести, що вимагають швидкої реакції, перегляду стратегій і гнучкості мислення. Це сприяє формуванню в гравця здатності діяти в умовах стресу та обмежених ресурсів, що є важливим для політичних і державних лідерів. Також через симуляції можна відчувати, як функціонують публічні політики на місцевому рівні: запровадження програм з охорони здоров'я, соціального забезпечення, екології чи містобудування дозволяє опанувати логіку формування й реалізації політичних рішень у муніципальному чи секторальному контексті [18, с. 225–226; 24, с. 890–905].

Нарешті, симулятивні ігри формують у здобувачів вищої освіти відчуття відповідальності за прийняті рішення, оскільки гравець бачить прямі наслідки своїх дій – у вигляді занепаду міста, банкрутства компанії або зниження рівня довіри громадян. Це сприяє усвідомленню того, що політична влада – це не лише механізм впливу, а насамперед – інструмент відповідальності перед суспільством [18, с. 226–227; 25, с. 44–47; 26, с. 93–98].

Висновки

Отже, симуляційні ігри мають значний дидактичний потенціал у викладанні дисциплін політологічного циклу у закладах вищої освіти. Вони дозволяють не лише урізноманітнити навчальний процес, а й ефективно формувати низку практичних політичних компетентностей: стратегічне мислення, здатність до прийняття рішень, управління ресурсами, розуміння суспільних процесів, етики політичної відповідальності та громадської реакції.

Проаналізовані симуляції (Democracy 3, Civilization VI, Europa Universalis IV, Cities: Skylines та інші) моделюють різні рівні політичної діяльності – від місцевого самоврядування до глобальної дипломатії, що дозволяє адаптувати їх використання до специфіки конкретної навчальної дисципліни. Особливу цінність становить можливість інтерактивного опрацювання абстрактних теоретичних понять на прикладі практичних ситуацій – через гру, аналіз, рефлексію і порівняння альтернативних сценаріїв.

Впровадження симулятивних методів навчання, зокрема стратегічних ігор, у політологічну освіту сприяє поглибленню знань, розвитку критичного мислення, підвищенню мотивації здобувачів вищої освіти і набуттю навичок, необхідних для професійної діяльності у сфері публічного управління, політики, міжнародних відносин та громадського сектору.

Таким чином, хоча симуляції управління компанією, містом або державою не є прямо політичними за формою, вони формують цілу низку ключових політичних компетентностей: від стратегічного бачення до етичного вибору, від управління конфліктами до розуміння взаємодії з громадськістю. Саме тому їх інтеграція в освітній процес у межах дисциплін політологічного циклу є цілком виправданою, актуальною та методично перспективною.

Список посилань

1. Валюх Л. І. Симуляційні ігри у професійній підготовці майбутніх політологів: інтерактивний підхід до формування компетентностей. «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2025. №4 (50). С. 220–229.
2. Джуга Д. С., Мартинюк С. В. Гейміфікація освіти: використання ігор-симуляторів для формування практичних навичок. Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи: матеріали XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Тернопіль, 10 квітня, 2025 р. Тернопіль: ТНПУ ім. Володимира Гнатюка. 2025. С. 44–47
3. Саєнко, Н. В., Новікова, Є. Б. (2019). Потенціал гейміфікації як сучасної освітньої технології в умовах ЗВ. О. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2019. № 5 (161). С. 187–191.
4. Democracy 3. URL: https://store.steampowered.com/app/245470/Democracy_3/?l=ukrainian
5. Europa Universalis IV. URL: https://store.steampowered.com/app/236850/Europa_Universalis_IV/?l=ukrainian
6. Hearts of Iron IV. URL: https://store.steampowered.com/app/394360/Hearts_of_Iron_IV/?l=ukrainian
7. Sid Meier's Civilization VI. URL: https://store.steampowered.com/app/289070/Sid_Meiers_Civilization_VI/?l=ukrainian
8. Sid Meier's Civilization VII. URL: https://store.steampowered.com/app/1295660/Sid_Meiers_Civilization_VII/?l=ukrainian
9. Дичківська І. М. (2013). Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник. Київ:Видавничий Дім «Слово». 2013. С. 370.
10. Підласий І. П. (2004). Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ: Вид. дім «Слово», 2004. 616 с.

12. Cities: Skylines. URL: https://store.steampowered.com/app/255710/Cities_Skylines/?l=ukrainian
13. Shurui Bai, Khe Foon Hew, Biyun Huang. (2020). Does gamification improve student learning outcome? Evidence from a meta-analysis and synthesis of qualitative data in educational contexts. Educational Research Review, Volume 30, June 2020. URL: <https://doi.org/10.1016/j.edurev>.
14. Smiderle, R., Rigo, S.J., Marques, L.B. et al. The impact of gamification on students' learning, engagement and behavior based on their personality traits. Smart Learn. Environ. 7, 3 (2 020). <https://doi.org/10.1186/s40561-019-0098-x>
15. Transport Fever 2. URL: https://store.steampowered.com/app/1066780/Transport_Fever_2/?l=ukrainian
16. Anno 1800 URL: https://store.steampowered.com/app/916440/Anno_1800/?l=ukrainian
17. Game Dev Tycoon. URL: https://store.steampowered.com/app/239820/Game_Dev_Tycoon/?l=ukrainian
18. Jurassic World Evolution. URL: https://store.steampowered.com/app/648350/Jurassic_World_Evolution/?l=ukrainian
19. Алексеева Г. М. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності. Монографія. Бердянськ: БДПУ. 2014. 312 с.
20. Дистанційне навчання: виклики, результати та перспективи. Порадник. З досвіду роботи освітян міста Києва: навч.-метод. посіб. / Упоряд.: Воротникова І.П., Чайковська Н. В. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2020. 456 с.
21. Вінарік Л. С. Інформатизація в аспекті соціальної трансформації суспільства [Текст] /; НАН України, Ін-т економіки промисловості. Донецьк: [б.і.]. 2004. 272 с.
22. Кравченко Н., Алексеева Г., Горбатюк Л., Хоменко С. Організація виховної роботи закладу освіти під час карантину засобами інформаційно-комп'ютерних технологій. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. пр. Вип. 1. Бердянськ: БДПУ. 2022. С. 47-188.
23. Жалдак М. І. (2010). Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання – становлення і розвиток. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 2:

комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2010. № 9(16). С. 3-9.

24. Малярчук, О. В. (2015). Технологічні характеристики дистанційної форми навчання. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2015. С. 164-167.
25. Ясінський А., Яницька О, Іванюта О. Технології штучного інтелекту в системі підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Вісник науки та освіти. 2024. С. 890-905.
26. Балл, Г. О., Медінцев В. О. Методологічні питання вдосконалення наукової комунікації з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Інформаційні технології і засоби навчання. 2011. С. 8-12.
27. Смирнов С. А. (2018). Терещенко І. М. Моделювання внутрішньої валюти в рефлексивних іграх з багатокритеріальними функціями виграшу // Системні дослідження та інформаційні технології. 2018. №1. С. 93-98.

References

1. Valiukh L. I. (2025). Simulation games in the professional training of future political scientists: an interactive approach to the formation of competencies. Journal «Perspectives and Innovations of Science» (Series «Pedagogy», Series «Psychology», Series «Medicine») No. 4(50), 220–229.
2. Dzhuga D. S., Martyniuk S. V. (2025). Gamification of education: the use of simulator games for the formation of practical skills. Modern digital technologies and innovative teaching methods: experience, trends, prospects: materials of the XV International scientific-practical online conference, Ternopil, April 10, 2025. Ternopil: Volodymyr Hnatiuk TNPU. 44–47.
3. Sayenko, N. V., Novikova, E. B. (2019). The potential of gamification as a modern educational technology in higher education institutions. Bulletin of the National University «Chernihiv Collegium» named after T. G. Shevchenko. Series: Pedagogical Sciences, 5 (161), 187–191.
4. Democracy 3. URL: https://store.steampowered.com/app/245470/Democracy_3/?l=ukrainian
5. Europa Universalis IV. URL: https://store.steampowered.com/app/236850/Europa_Universalis_IV/?l=ukrainian
6. Hearts of Iron IV. URL: https://store.steampowered.com/app/394360/Hearts_of_Iron_IV/?l=ukrainian

7. Sid Meier's Civilization VI. URL: https://store.steampowered.com/app/289070/Sid_Meiers_Civilization_VI/?l=ukrainian
8. Sid Meier's Civilization VII. URL: https://store.steampowered.com/app/1295660/Sid_Meiers_Civilization_VII/?l=ukrainian
9. Dychkivska I. M. (2013). Innovative pedagogical technologies. Workshop: a textbook. Kyiv: Publishing House «Slovo», p. 370.
10. Pidlasy I. P. (2004). Practical pedagogy or three technologies: interactive textbook for teachers of the market education system. Kyiv: Publishing House «Slovo», 616 p.
11. Cities: Skylines. URL: https://store.steampowered.com/app/255710/Cities_Skylines/?l=ukrainian
12. Shurui Bai, Khe Foon Hew, Biyun Huang. (2020). Does gamification improve student learning outcomes? Evidence from a meta-analysis and synthesis of qualitative data in educational contexts. Educational Research Review, Volume 30, June 2020. URL: <https://doi.org/10.1016/j.edurev>
13. Smiderle, R., Rigo, S.J., Marques, L.B. et al. (2020). The impact of gamification on students' learning, engagement and behavior based on their personality traits. Smart Learning Environments 7, 3. <https://doi.org/10.1186/s40561-019-0098-x>
14. Transport Fever 2. URL: https://store.steampowered.com/app/1066780/Transport_Fever_2/?l=ukrainian
15. Anno 1800. URL: https://store.steampowered.com/app/916440/Anno_1800/?l=ukrainian
16. Game Dev Tycoon. URL: https://store.steampowered.com/app/239820/Game_Dev_Tycoon/?l=ukrainian
17. Jurassic World Evolution. URL: https://store.steampowered.com/app/648350/Jurassic_World_Evolution/?l=ukrainian
18. Alekseeva G. M. (2014). Formation of readiness of future social educators to use computer technologies in professional activities. Monograph. Berdyansk: BDPU, 312 p.
19. Distance learning: challenges, results and prospects. (2020). Advisor. From the experience of educators in the city of Kyiv: teaching and methodical manual. / Compiled by: Vorotnikova I.P., Chaykovskaya N.V. Kyiv. B. Grinchenko University, 456 p.
20. L. S. Vinarik (2004). Informatization in the aspect of social transformation of society [Text]. NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics. Donetsk: [b.i.], 272 p..

21. Kravchenko N., Alekseeva G., Gorbatyuk L., Khomenko S. (2022). Organization of educational work of an educational institution during quarantine by means of information and computer technologies. Scientific notes of the Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences: collection of scientific works. Issue 1. Berdyansk: BDPU, 47–188.
22. Zhaldak M.I. (2010). Computer-oriented learning systems – formation and development. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. Series 2: computer-oriented learning systems: Collection of scientific works. Kyiv: NPU named after M.P. Dragomanov. No. 9(16), 3–9.
23. Malyarchuk O. V. (2015). Technological characteristics of distance learning. Bulletin of the Ivan Franko State University of Zhytomyr, 164–167.
24. Yasinsky A., Yanytska O., Ivanyuta O. (2024). Artificial intelligence technologies in the system of training specialists in higher education institutions. Bulletin of Science and Education, 890–905.
25. Ball G. O., Medintsev V.O. (2011). Methodological issues of improving scientific communication using modern information and communication technologies. Information technologies and teaching aids, 8-12
26. Smirnov S.A., Tereshchenko I.M. (2018). Modeling domestic currency in reflexive games with multi-criteria payoff functions. System Research and Information Technologies, No. 1, 93–98.

Mykhailo Kalinichenko

*Candidate of Political Science, Associate Professor of
the Department of Philosophy, Social and Political Sciences
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)
<https://orcid.org/0009-0001-2988-6752>
e-mail: mmkalinichenko@ukr.net*

Yana Podolyan

*Candidate of political sciences, teacher at
the Department of Philosophy, Social and Political Sciences
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-5156-4952>
e-mail: yana78p@vu.cdu.edu.ua*

Maria Naydan

*Student of 4nd year of
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)
<https://orcid.org/0009-0007-4379-1999>
e-mail: meri3418@gmail.com*

USE OF POLITICAL SIMULATORS IN DEVELOPING ANALYTICAL SKILLS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract

The article proves the feasibility of using simulation games in the process of teaching political science subjects in higher education institutions. Since traditional teaching methods – lectures, note-taking, testing, which were very effective in the twentieth century, are now less and less suitable for third-wave higher education students, who are characterized by a high level of individualization, and therefore a departure from centralization in favor of network structures.

The didactic potential of simulation games is studied: Democracy 3, Civilization VI, Europa Universalis IV, Cities: Skylines and others, as a tool

for activating the educational process in teaching political science subjects in higher education institutions. It is substantiated that the introduction of game simulations contributes to the transformation of the role of the student from a passive object of learning to an active subject of political modeling. It was determined that this method allows integrating theoretical knowledge into the practical plane, recreating the complex mechanisms of government functioning, state decision-making, and the logic of political compromises.

It was established that simulation games allow not only to diversify the educational process, but also to effectively form a number of professional competencies and “soft skills” of future political scientists, in particular, the skills of negotiation, strategic planning, and public rhetoric in a dynamic political environment.

The article proves that creating a safe gaming space for testing various political strategies increases the level of motivation of students and ensures deeper assimilation of professional content through the experience of direct participation.

Keywords: political competences; educational games; teaching methodology; political science; strategic games; gamification; political education; digitalization.

Надійшла до редакції/ Received: 16.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 28.01.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Голденштейн Катерина Олександрівна

Кандидат політичних наук, викладач

Політико-правовий коледж «АІСКО» (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-6977-9716>

e-mail: k.golden2022@gmail.com

РОЛЬ СИМВОЛІВ У ПОЛІТИЦІ: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗДОБУТКІВ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Резюме

Систематизовано на міжгалузевому рівні здобутки української науки щодо осмислення ролі символів у політиці. Визначено основні напрями досліджень, присвячених даній проблемі. До таких напрямів віднесені: теоретико-методологічні засади символізму в політиці; символізація політичної реальності та комунікації; ритуалізація повсякдення, політика пам'яті та ідеологічні наративи; психосимволічний та соціально-психологічний виміри політики.

На основі аналізу публікацій українських авторів з'ясовано, що символічна реальність політики є важливим аспектом сучасного суспільно-політичного розвитку. Політичні символи в сучасних умовах набувають особливого значення в якості чинника демократичного управління. Відбувається динамічна трансформація традиційного розуміння символів як додаткових елементів.

Доведено, що символи активно формують політичну реальність та визначально впливають на процеси прискорення чи гальмування суспільно-політичних змін. Символічні системи здатні як випереджати реальні політичні та економічні перетворення, так і відставати від них, що не може не впливати на характер політичного життя. Символи мають свої неповторні особливості щодо функціонування в різних політичних системах. Суттєвий вплив на розвиток символічної реальності справляють глобалізація, цифрові технології. І це потребує врахування в політичному плануванні символічного виміру прийнятих рішень та їх вірогідного впливу на громадську думку.

Виявлені перспективи подальших досліджень символічно-політичної реальності, які полягають у з'ясуванні можливостей поєднання політологічного аналізу з досягненнями когнітивної психології, соціології, культурології, семіотики та ін.

Ключові слова: символічна реальність; політичні символи; російсько-українська війна; міжгалузевий дискурс; символічний простір політики; символічні зміни; політика пам'яті; політична комунікація.

Вступ

Сучасна політична наука дедалі виразніше усвідомлює необхідність переосмислення ролі символічного в суспільно-політичних змінах. Якщо класичні дослідження зосереджувалися переважно на інституційних, соціальних та економічних чинниках, то сучасна епоха глобальної нестабільності засвідчує: символічний вимір є не лише похідним, а й самостійним чинником складної політичної динаміки.

Події останніх десятиліть — від «кольорових революцій» до повномасштабної російсько-української війни — демонструють, що символи стають полем жорсткого протистояння. Український тризуб сьогодні уособлює стійкість і національну гідність, синьо-жовтий прапор перетворився на глобальний знак солідарності. Створення «коридорів слави» та меморіалів загиблих героїв формує новий символічний простір української національної пам'яті. Недаремно ці символи здобули широке міжнародне визнання. Це переконливо свідчить, що вони виступають активними каталізаторами політичних процесів і визначально впливають на їх структуру. Водночас з боку держави-агресора, якою виступає сьогодні по відношенню до України та всього демократичного світу російська федерація, символіка, зокрема літера «Z», стала маркером насильства, слугуючи ідеологічним інструментом виправдання агресії.

Особливе місце серед досліджень політичного символізму в рамках міжгалузевого дискурсу світової науки займають праці українських науковців, які останнім часом зробили вагомий внесок у розуміння цього складного феномену. Вони розглядають політичні символи не як декоративні елементи, а як багатовимірну систему, що формує суспільно-політичне життя. Спектр цих досліджень доволі широкий: філософські роздуми про природу та соціальну роль політичної символіки; практичний аналіз того, як символи працюють у політичних ритуалах; вивчення їх ролі у збереженні історичної пам'яті та утвердженні національної ідентичності; дослідження психологічних механізмів впливу символічної реальності на людину. Відповідно мета даного дослідження — систематизувати наявні дослідження, присвячені розгляду ролі символів у політиці з відповідним тематичним групуванням джерельної бази, що визначає рівень і специфічні спрямування щодо всебічного осягнення даної проблеми.

Методи дослідження

У даному випадку доцільними до застосування є дескриптивний та системний методи, що дозволяють виявити та згрупувати проблематику, що стосується достатньо широкої та динамічної сфери наукового дискурсу. Поряд із цим логічним є застосування міжгалузевого підходу, який дозволяє перевести у площину політичної науки здобутки, напрацьовані в рамках філософії, історії, правознавства, соціології, культурології, психології, семіотики та інших наук.

Результати дослідження

Звичайно, проаналізувати доробок усіх українських науковців у межах однієї статті неможливо. Для досягнення наявного доробку праці вітчизняних дослідників, що стосуються символічно-політичної реальності доцільно згрупувати в кілька напрямів, у межах яких пропонується бачення ролі символів у сучасному політичному процесі. Серед численних підходів нам вдалося виокремити чотири основні групи наукових розвідок.

1. Теоретико-методологічні засади символізму в політиці. Цей напрям охоплює дослідження, в яких символ осмислюється як філософська категорія, що структурує політичне мислення і сприйняття світу. С. Гаєвська розглядає символ в межах філософії символічних форм Е. Касіра, що дозволяє трактувати політичну свідомість як вторинну по відношенню до символічної дії. Дослідниця зазначає, що створена вченим концепція символічного «є ключем до розуміння інтелектуального життя людини, адже символ і значення створюють світ людського, а людина як “animal symbolicum”, конструює світ у символічних образах» [1, с. 78]. Д. Шевчук у філософському сенсі підходить до аналізу політичного як такого, що формується через уявне і символічне, набуваючи онтологічної глибини: «Політичне, яке проявляється як символічне та уявлене, надає суспільству внутрішньої згуртованості та закладає підстави для проведення різниці із Чужим/Іншим, а відтак, витворення власної ідентичності» [2, с. 414]. Ю. Шайгородський акцентує на взаємопов'язаності ідеології, міфології та символічного простору політики, демонструючи, що сучасне політичне мислення дедалі більше оперує не фактами, а знаками і образами. Він, зокрема, зазначає: «Важливою передумовою виокремлення різних ознак ідеології та міфології є використання ними набору певних символів, а відтак створення символічного поля політики. Символічним змістом наповнюються такі речі, як атрибути влади (скіпетр і держава), символічними стають певні постаті (уособлення перебудови — М. Горбачов, перший Президент — Л. Кравчук), події („помаранчева революція”), дати (День Конституції, День незалежності, День соборності України)» [3, с. 51]. До цього напряму також тяжіє дослідження С. Горського, який розглядає символічні виміри сучасної людини у віртуальному світі, акцентуючи на

трансформації способів символічного освоєння реальності в умовах цифровізації політичного простору. Характеризуючи життєдіяльність у світі, що кардинально змінився під впливом інформаційних технологій, вчений зауважує, що люди, по суті створюють «віртуальне середовище, в якому вибудовується своя система координат, визначається мета». Причому цей процес «може відбуватися стихійно, але й на певному етапі можна узяти його під спланований контроль» [4, с. 26]. Відповідно час від часу виникають ситуації, в які так чи інакше вторгається політика.

Усі ці дослідження сходяться на думці, що символіка не є периферійним чи декоративним елементом політичного життя. Навпаки, вона конститує його зміст і спосіб буття. Висновок, який випливає з цього напрямку досліджень українських науковців, означає те, що у вітчизняному науковому дискурсі формується осмислення символу як першоелемента політичної реальності. Такий підхід дозволяє побачити політику не лише як інституційний процес, а й як символічну взаємодію, в якій продукуються сенси, легітимується влада і формуються неповторні колективні уявлення.

2. Символізація політичної реальності та комунікації. У рамках цього напрямку автори розглядають символ як інструмент політичного впливу, елемент комунікативної практики та механізм конструювання ідентичності. І. Дебенко зосереджується на механізмах символізації, через які політична дійсність не просто відображається, а створюється, наближаючись цим самим до концепцій конструктивізму. У відповідності з цим політичний дискурс «становить основу кожної осмисленої дії актора і втілюється у численних політичних практиках, постаючи водночас і результатом, і інструментом конструювання політичної реальності» [5, с. 9]. І. Ільтьо аналізує, як політичні символи формують уявлення про «Я-політичне», тобто суб'єктивну ідентичність громадянина в межах політичного простору. З його погляду, політичний символ «є тією актуальною реальністю усвідомленої політичної дійсності, яку реципієнт сприймає (осмислює, переживає, персоніфікує) як символ-реальність» [6, с. 267]. І. Іщенко трактує символічну політику як інструмент стабілізації або дестабілізації політичного середовища — залежно від того, як і ким ці символи використовуються. Небезпека для політичного розвитку полягає в тому, що конкуруючі неконгруентні символи «дестабілізують політичну систему і середовище, якщо вони починають переважати усталену систему символів» [7, с. 90].

Я. Косяк систематизує функції символів у політичному процесі, наголошуючи на їхній здатності мобілізувати, консолідувати та легітимізувати — «тому, що люди інстинктивно вірять в їх важливість, тому, що вони можуть заміщати собою політичні дії, тому що вони відображають приховані ідеї і думки людей» [8, с. 110]. В. Бушанський з критичних позицій окреслює межі дієвості символічної політики в Україні, де символи часто

виявляються порожніми формами без реального змісту, коли символічна політика постає в якості симуляції буття: «Усе відбувається «буцім». Політик виголосив щось буцім “вікопомне”. Буцім подбав про знедолених. Буцім утрутився в ситуацію й буцім її вирішив. Буцім запропонував законопроекти, що радикально змінять стан справ в економіці, охороні здоров’я, освіті, соціальному забезпеченні тощо». Мотивація всіх цих дій «пов’язана не з щирою турботою про економіку та соціальну сферу, а з прагненням створити ілюзію активних дій» [9, с. 20]. У цьому ж контексті О. Славіна, використовуючи постмодерністську оптику, трактує символічне управління як технологію впорядкування політичних змін через образи, а не раціональні аргументи [10].

Важливе доповнення до цієї групи становлять наступні дослідження. А. Акаймова аналізує невербальні знаки в політичній семіотичі, розширюючи розуміння символічної комунікації за межі вербальних конструктів. З її погляду, в плані міжсеміотичних трансмутацій має місце потрійна знакова репрезентація: «“політик — портрет — ім’я” або “артефакт влади — його зображення — його найменування”». Відтак «будь-яке суспільство має свої моделі комунікації, визнаючи одні з них більш центральними, інші відносячи до периферії» [11, с. 36]. В. Ярошенко та І. Присяженко досліджують символічну політику в інформаційно-комунікативному просторі, акцентуючи на механізмах впливу символів у медіатизованому політичному середовищі [12]. О. Борейко та Т. Федотова пропонують топологічний підхід до аналізу політичного простору, де символи розглядаються як засоби його структурування: «Політичний простір — структурована сукупність політичних практик, умов їх здійснення, диспозицій, комунікативних актів, дій, у якій реалізуються активні властивості агентів. Досягнення політичної влади передбачає конкурентну боротьбу політичних позицій агентів, інституцій, програмних заяв, маніфестацій, виборчих кампаній тощо» [13, с. 75]. А. Куриленко зосереджується на ролі символів у легітимації політичної влади через діалог з громадянським суспільством, демонструючи комунікативні аспекти символічного впливу: «Засвоєння символів здатне вирішити проблему множинності інтерпретацій, подолати мовний, класовий та віковий бар’єри. Вони ефективні для зміни настроїв у суспільстві та відповідають запиту на візуалізацію дискурсу та превалювання зображень над текстом» [14, с. 201].

Узагальнення цієї групи праць дозволяє зробити висновок, що у сучасних умовах символи не просто відображають політичну реальність — вони стають ключовими агентами її формування, маніпулювання масовою свідомістю та структурування політичної комунікації.

3. Ритуалізація повсякдення, політика пам’яті та ідеологічні наративи. Олександр та Ольга Коляструк досліджують радянські політичні

ритуали як важливий інструмент повсякденного впливу на громадян, що забезпечував ідеологічну інтеграцію через повторювані символічні дії. Радянські ритуали від їх зародження «стали надійною ідеологічною зброєю, інструментом комуністичної індоктринації населення країни»; відіграли «визначальну роль у легітимації більшовицької влади»; у поєднанні з репресивними методами «прислужились створенню нової політичної реальності, уможливили її засвоєння і прийняття масами, сформували свідомість, стимулювали до відповідних політичних дій і практики повсякдення» [15, с. 204]. Колективна праця за редакцією Ю. Шаповала «Культура історичної пам'яті» охоплює символічні механізми збереження національної традиції в українському і європейському контекстах, зокрема, використання символів у формуванні колективного уявлення про минуле [16]. Т. Метельова простежує трансформацію політики пам'яті в країнах Туреччини та Індії, демонструючи, як зміна символічних репертуарів слугує інструментом переорієнтації національної ідентичності [17]. Е. Мамонтова аналізує державні символи в пострадянських країнах, розглядаючи їх в якості «індикаторів політичних перетворень» чи «віддзеркалювачів вже здійснених системних змін» [18, с. 135].

Цей напрям значно збагачують дослідження О. Панькової, яка аналізує структурування національно-символічного простору України в період революційних зрушень 2013 — 2015 років, демонструючи динаміку символічних трансформацій у кризові періоди. На її думку, для подолання кризи інтерпретацій реальності важливим є «узаasadничення політики ідентичності, що передбачає розроблення адекватних сьогоденню ідейно-політичних засад національного самоствердження на ґрунті спільних національних інтересів, єдиного національно-символічного простору» [19, с. 209]. В. Мішегліна досліджує функції правових та державних символів, а також генезу формування символізму права, розкриваючи історичну еволюцію правової символіки [20]. Особливо актуальним є дослідження Д. Залеського, присвячене війні символів в контексті російської агресії проти України, де автор аналізує процеси символотворення та їхній вплив на формування ідентичності в умовах воєнного конфлікту. Вчений зазначає: «Стає очевидним, що для успішного функціонування демократії потрібна зріла національна ідентичність. Але це неможливо створити штучно. Це зустрічний процес, у якому виринання символічних образів колективного несвідомого нації обробляється символотворчими зусиллями вільного покоління, що надихає дедалі більшу кількість "небайдужих" громадян узяти на себе відповідальність за майбутнє власної країни» [21, с. 33]. Т. Павленко поглиблює цю тематику, досліджуючи рашизм та символіку воєнного вторгнення, що відображає роль символічних маніпуляцій у сучасній гібридній війні. Зокрема, російський символ «Z» асоціюється зі

«знаком війни», сприймається як «символ геноциду, смерті, блюзнірства та агресії» [22, с. 30].

В цілому дослідження цієї групи українських науковців засвідчує, що символіка пам'яті, ритуал і офіційна символіка — це не лише форми репрезентації минулого, а й потужні засоби його політичної реконструкції та контрольованої інтерпретації, що формують національні образи та стабілізують або змінюють політичну ідентичність.

4. Психосимволічний та соціально-психологічний виміри політики. У цій групі джерел символ розглядається як засіб адаптації, захисту та індивідуального самовизначення в умовах інформаційного перевантаження та суспільних змін. І. Філенко розглядає символізацію як один із механізмів психологічної адаптації особистості до нової соціально-політичної ситуації, підкреслюючи її роль у виробленні внутрішньої рівноваги [23]. Н. Череповська аналізує символ як інструмент психологічного захисту, здатний упорядковувати хаотичну інформацію: «Всі символи утворюються в процесі символізації, яка є не тільки могутнім інструментом образного осягнення дійсності, засобом пізнавальної активності, але й узагальнюючою діяльністю відображення, формою означення оточуючого світу. Ця діяльність є своєрідним кодуванням певної інформації в певну форму, переходом реальності із однієї форми в іншу, заміщенням одного через інше» [24]. У контексті новітніх викликів — війни, дезінформації, кризи ідентичності — ці підходи виявляються особливо актуальними.

Загалом, дослідники цієї групи демонструють, що політичні символи виконують не лише комунікативні або мобілізаційні функції, а й глибоко вкорінені психосоціальні ролі, які допомагають особистості орієнтуватися у складному світі політичних подій та ідеологічних викликів. Українські науковці підходять до символічного виміру політики багатовекторно, демонструючи, що символ не є другорядним елементом політичного життя, а навпаки, є його структурною основою, засобом організації досвіду, конструювання реальності та взаємодії індивіда з владою. Їхні напрацювання створюють теоретичне підґрунтя для подальших досліджень символічного у сучасній політичній динаміці — як в Україні, так і в глобальному контексті.

Висновки

Символічна складова політичного життя залишається одним із найскладніших і водночас найважливіших аспектів сучасних політичних процесів. Розуміння того, як працюють політичні символи, стає необхідною умовою ефективної політичної діяльності та демократичного управління у сьогодинському світі.

Аналіз джерельної бази, що спонукає до осягнення символів як важливого чинника суспільно-політичного розвитку, дозволяє зосередити увагу на переосмисленні деяких усталених уявлень про те, як вони працюють у політиці.

Слід відмовитися від традиційного розуміння символів як пасивних елементів. Насправді символи не просто відображають політичну реальність — вони активно її формують, здатні прискорювати чи гальмувати суспільно-політичні зміни. Цей вплив відбувається через складну взаємодію наших думок, емоцій та поведінки, що в підсумку формує політичну свідомість громадян. Символічні системи розвиваються за власними законами, які, хоча й пов'язані із загальними тенденціями суспільного розвитку, але не завжди їм відповідають.

Символічні зміни можуть як випереджати реальні політичні та економічні перетворення, так і відставати від них, створюючи свої особливі ритми політичного життя. Розуміння цих часових розбіжностей має принципове значення для політичного аналізу. Різні типи символічних змін — еволюційні, радикальні, кризові — дозволяють передбачати напрямки політичного розвитку та планувати відповідні дії. Символічні кризи часто сигналізують про глибші системні проблеми ще до того, як вони стануть очевидними, що дає можливість для завчасного реагування. Символи функціонують по-різному в різних політичних системах, що потребує врахування конкретного контексту. Демократичні, авторитарні та перехідні системи створюють кардинально відмінні умови для розвитку символіки, тому аналіз їх має бути диференційованим.

Глобалізація суттєво змінює умови функціонування політичних символів, створюючи нові можливості для символічної комунікації, але водночас продукує виклики національним символічним традиціям. Відповідно взаємодія глобального та локального у символічній сфері стає ключовим фактором сучасного політичного розвитку. Розвиток цифрових технологій в умовах інформаційного суспільства породжує принципово нові форми політичних символів та способи їх поширення. Цифрові символи мають інші властивості порівняно з традиційними, що вимагає оновлення теоретичних підходів до їх вивчення.

Практичні наслідки цього дослідження торкаються кількох важливих сфер. У політичному плануванні необхідно враховувати символічний вимір прийнятих рішень та їх можливий вплив на громадську думку. Часто символічні аспекти виявляються не менш важливими за матеріальні результати. Подальші дослідження варто зосередити на створенні міцнішої емпіричної бази через довгострокові спостереження за символічними змінами в різних політичних ситуаціях. Потрібно розробляти більш точні методи для вимірювання того, як саме символи впливають на людей.

Перспективним видається поєднання політологічного аналізу з досягненнями когнітивної психології, нейронауки та соціології, адже символи діють на межі політики, психології та культури.

Список посилань

1. Гаєвська С. Р. Людина в парадигмі «символічних форм» Е. Касірера. Вісник Черкаського університету. 2015. № 11 (344). С. 77 — 83.
2. Шевчук Д. Політичне як уявлене та символічне: до онтології політичного світу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філософія. 2011. Вип. 8. С. 413 — 424.
3. Шайгородський Ю. Ідеологія і міфологія у символічному світі політики. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2008. Спец. вип. С. 46 — 55.
4. Горський С. Сучасна людина у віртуальному світі. Мультиверсум. Філософський альманах. 2016. Вип. 9 — 10. С.23 — 28.
5. Дебенко І. Б. Механізми символізації в конструюванні політичної реальності. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 3. С. 9 — 15.
6. Ільтьо І. Символізація політичної дійсності як чинник утворення реальності символічного «я-політичного». Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 50. С. 261 — 268.
7. Іщенко І. Символічна політика як інструмент стабілізації/дестабілізації політичного простору в умовах глобалізації. Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences. 2019. № 2 (2). С. 83 — 92.
8. Косяк Я. Місце та роль символів у політичному житті суспільства. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Вип. 14. С. 107 — 112.
9. Бушанський В. Блиск і злиденність символічної політики. Віче. 2008. №23. С. 20 — 23.
10. Славіна О. Символічне управління політичними трансформаціями як постмодерністська технологія впорядкування змін. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 92. С. 307 — 311.
11. Акайомова А. Невербальні знаки в політичній семіотиці. Політичний менеджмент. 2010. № 5. С. 31 — 37.
12. Ярошенко В. М., Присяжненко І. О. Символічна політика та символи в інформаційно-комунікативному просторі: аспекти

- впливу. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Політологія. 2014. Т. 248. Вип. 236. С. 28 — 33.
13. Борейко О. Г., Федотова Т. В. Політичний простір у вимірах соціальної топології. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2022. № 1. С. 71 — 77.
 14. Куриленко А. В. Значення символу для легітимації політичної влади в контексті діалогу влади та громадянського суспільства. Політологічний вісник. 2021..№ 87. С. 194 — 205.
 15. Коляструк О., Коляструк О. Радянські політичні ритуали і практики повсякдення. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 34. 2020. С. 69 — 74.
 16. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПІЕНД, 2013. 600 с.
 17. Метельова Т. О. Трансформація політики пам'яті в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини та Індії). Актуальні проблеми дослідження історичної пам'яті в Україні та світі. URL: <https://elibrary.iivinas.gov.ua/4797/1/Transformatsiia%20polityky%20pamiati%20v.pdf> (дата звернення: 02.01.2026).
 18. Мамонтова Е. В. Державна символіка як індикатор політичного розвитку (на прикладі країн Центральної Азії та Казахстану). Актуальні проблеми політики. 2019. Вип. 63. С. 125 — 138.
 19. Панькова О. В. Структурування національно-символічного простору України у період революційних зрушень і військового конфлікту (2013 — 2015 рр.) (дослідницька розвідка). Економічний вісник Донбасу. 2015. № 2. С. 108 — 209.
 20. Мішегліна В. М. Функції правових та державних символів. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 1. С. 7 — 13.
 21. Залеський Д. Війна символів. Символотворення та ідентичність у контексті війни Росії проти України: аналітичний погляд. Український психоаналітичний журнал. Т. 1. № 3. 2023. С.30 — 34.
 22. Павленко Т. А. Рашизм та символіка воєнного вторгнення російської федерації в Україну: характеристика та перспективи протидії. Проблеми сучасних трансформацій. Серія право, публічне управління та адміністрування. 2023. № 7. С. 25 — 30.

23. Філенко І. Символізація та соціально-психологічна адаптація особистості. URL: [file:///Users/valeriy/Documents/VKhnpu_psykhol_2013_45\(1\)_28.pdf](file:///Users/valeriy/Documents/VKhnpu_psykhol_2013_45(1)_28.pdf) (дата звернення: 02.01.2026).
24. Череповська Н. Символізація як засіб психологічного захисту в умовах збільшення інформації. Новий Акрополь. 2020. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/symvolizatsiia-iak-zasib-psykholohichnoho-zakhystu-v-umovakh-zbilshennia-informatsii-1500792594>. (дата звернення: 02.01.2026).

References

1. Hayevska S. R. (2015). Man in the paradigm of «symbolic forms» of E. Kasirer. Bulletin of Cherkasy University. No. 11 (344). P. 77 – 83. [in Ukrainian].
2. Shevchuk D. (2011). The political as imagined and symbolic: to the ontology of the political world. Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Ser. Philosophy. Issue 8. P. 413 – 424. [in Ukrainian].
3. Shaygorodskiy Y. (2008). Ideology and mythology in the symbolic world of politics. Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about it. Special issue. P. 46 – 55. [in Ukrainian].
4. Horskyi S. (2016). Modern man in the virtual world. Multiverse. Philosophical Almanac. Issue 9 – 10. P.23 – 28. [in Ukrainian].
5. Debenko I. B. (2012). Mechanisms of symbolization in the construction of political reality. Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Political Science. Sociology. Law. No. 3. P. 9 – 15. [in Ukrainian].
6. Il'yo I. (2013). Symbolization of political reality as a factor in the formation of the reality of the symbolic «political self». Current problems of politics. Issue 50. P. 261 – 268. [in Ukrainian].
7. Ishchenko I. (2019). Symbolic politics as a tool for stabilizing/destabilizing political space in the context of globalization. Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences. No. 2 (2). P. 83 – 92. [in Ukrainian].
8. Kosyak Ya. (2014). The place and role of symbols in the political life of society. Scientific journal of the National Technical University named after M. P. Dragomanov. Series 22: Political Science and Teaching Methods of Socio-Political Disciplines. Issue 14. P. 107 – 112. [in Ukrainian].
9. Bushansky V. (2008). The Shine and Poverty of Symbolic Politics. Viche. No. 23. P. 20 – 23. [in Ukrainian].

10. Slavina O. (2015). Symbolic Management of Political Transformations as a Postmodern Technology of Ordering Changes. Gileya: Scientific Bulletin. Issue 92. P. 307 — 311. [in Ukrainian].
11. Akaymova A. (2010). Nonverbal Signs in Political Semiotics. Political Management. No. 5. P. 31 — 37. [in Ukrainian].
12. Yaroshenko V. M., Prysyazhenko I. O. (2014). Symbolic Politics and Symbols in the Information and Communicative Space: Aspects of Influence. Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Series: Political Science. Vol. 248. Issue 236. P. 28 — 33. [in Ukrainian].
13. Boreyko O. G., Fedotova T. V. (2022). Political space in the dimensions of social topology. Perspectives. Socio-political journal. No. 1. P. 71 — 77. [in Ukrainian].
14. Kurylenko A. V. (2021). The meaning of a symbol for the legitimization of political power in the context of the dialogue between power and civil society. Political science bulletin. No. 87. P. 194 — 205. [in Ukrainian].
15. Kolyastruk O., Kolyastruk O. (2020). Soviet political rituals and everyday practices. Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskyi VDP. Series: History. Issue. 34. P. 69 — 74. [in Ukrainian].
16. Culture of historical memory: European and Ukrainian experience (2013). / [Yu. Shapoval, L. Nagorna, O. Boyko and others]; edited by Yu. Shapoval. Kyiv: IPIEND. 600 p. [in Ukrainian].
17. Metelova T. O. (2021). Transformation of memory policy in the context of globalization (on the example of Turkey and India). Current problems of historical memory research in Ukraine and the world. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4797/1/Transformatsiia%20polityky%20pamiati%20v.pdf> (access date: 02.01.2026). [in Ukrainian].
18. Mamontova E. V. (2019). State symbols as an indicator of political development (on the example of Central Asian countries and Kazakhstan). Current problems of politics. Issue 63. P. 125 — 138. [in Ukrainian].
19. Pankova O. V. (2015). Structuring the national symbolic space of Ukraine during the period of revolutionary upheavals and military conflict (2013 — 2015) (research intelligence). Economic Bulletin of Donbas. No. 2. P. 108 — 209. [in Ukrainian].
20. Misheglina V. M. (2018). Functions of legal and state symbols. Scholarly notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series: Legal Sciences. Vol. 29 (68). No. 1. P. 7 — 13. [in Ukrainian].

21. Zalesky D. (2023). War of symbols. Symbol formation and identity in the context of Russia's war against Ukraine: an analytical view. *Ukrainian Psychoanalytic Journal*. T. 1. No. 3. P.30 – 34. [in Ukrainian].
22. Pavlenko T. A. (2023). Racism and the symbolism of the military invasion of the Russian Federation into Ukraine: characteristics and prospects for counteraction. *Problems of modern transformations. Law, public management and administration series*. No. 7. P. 25 – 30. [in Ukrainian].
23. Filenko I. (2013). Symbolization and socio-psychological adaptation of the personality. URL: [file:///Users/valeriy/Documents/VKhnpu_psykhol_2013_45\(1\)_28.pdf](file:///Users/valeriy/Documents/VKhnpu_psykhol_2013_45(1)_28.pdf) (access date: 02.01.2026). [in Ukrainian].
24. Cherepovskaya N. (2020). Symbolization as a means of psychological protection in conditions of increasing information. *New Acropolis*. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/symvolizatsiia-iak-zasib-psykholohichnoho-zakhystu-v-umovakh-zbilshennia-informatsii-1500792594>. (date of access: 02.01.2026). [in Ukrainian].

Kateryna Goldenstein

PhD in Political Science, Lecturer

Political and Legal College «ALSKO» (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-6977-9716>

e-mail: k.golden2022@gmail.com

THE ROLE OF SYMBOLS IN POLITICS: SYSTEMATIZATION OF THE ACHIEVEMENTS OF UKRAINIAN RESEARCHERS

Abstract

The achievements of Ukrainian science on understanding the role of symbols in politics are systematized at an interdisciplinary level. The main directions of research devoted to this problem are determined. These directions include: theoretical and methodological principles of symbolism in politics; symbolization of political reality and communication; ritualization of everyday life, politics of memory and ideological narratives; psychosymbolic and socio-psychological dimensions of politics.

Based on the analysis of publications by Ukrainian authors, it was found that the symbolic reality of politics is an important aspect of modern socio-political development. Political symbols in modern conditions are gaining special importance as a factor of democratic governance. There is a dynamic transformation of the traditional understanding of symbols as additional elements.

It is proven that symbols actively shape political reality and have a decisive influence on the processes of acceleration or inhibition of socio-political changes. Symbolic systems are able to both outpace real political and economic transformations and lag behind them, which cannot but affect the nature of political life. Symbols have their own unique features in terms of functioning in different political systems. Globalization and digital technologies have a significant impact on the development of symbolic reality. And this requires taking into account in political planning the symbolic dimension of decisions made and their likely impact on public opinion.

Prospects for further research into symbolic and political reality have been identified, which consist in clarifying the possibilities of combining political science analysis with the achievements of cognitive psychology, sociology, cultural studies, semiotics, etc.

Keywords: symbolic reality; political symbols; Russian-Ukrainian war; interdisciplinary discourse; symbolic space of politics; symbolic changes; politics of memory; political communication.

Надійшла до редакції/ Received: 19.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 05.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Поляков Андрій Володимирович

Аспірант кафедри політології

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна)

<https://orcid.org/0009-0004-9099-4340>

e-mail: andriy.v.polyakov@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ШЛЯХУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Резюме

Стаття присвячена аналізу теоретичних засад концепції залежності від шляху (path dependency), розробленої в межах історичного інституціоналізму — одного з провідних напрямів сучасної інституційної теорії, що є складовою ширшого міждисциплінарного підходу «новий інституціоналізм» або «неоінституціоналізм». Розглянуто причини відродження інтересу до вивчення політичних інститутів у 1980-х рр. і виникнення неоінституціоналізму, концептуальні відмінності даного підходу від «старого» або традиційного інституціоналізму, подано перелік основних напрямів всередині нового інституціоналізму, серед яких основну увагу приділено історичному інституціоналізму.

У статті розглянуто основні характеристики історичного інституціоналізму, який надає ключове значення розвитку інститутів у часовому просторі й історичним умовам, в яких відбувається цей розвиток. Окреслено підходи до тлумачення поняття інституту серед історичних інституціоналістів, з'ясовано, у яких випадках історичний інституціоналізм може бути ефективним для аналізу політичного розвитку. Основну частину статті приділено дослідженню концепції залежності від шляху, яка становить ядро історичного інституціоналізму. Розглянуто сутність даної концепції, згідно з якою шлях, що його пройшли інститути на ранніх стадіях свого розвитку, спричиняє визначальний вплив на подальшу траєкторію інституційної генези, значно ускладнюючи можливості для зміни напрямку розвитку. Досліджено два типи залежності від шляху: із віддачою, що зростає (зі зворотним зв'язком) та реактивна послідовність подій.

Окремо з'ясовано поняття контингентності, що виступає необхідною умовою початкових подій, які запускають залежність від шляху. Розглянуто поняття «критичних моментів» (critical junctures), яке є одним з ключових для концепції залежності від шляху. Визначено, за яких умов ті чи інші події можна характеризувати як критичні моменти, коли вибір, зроблений політичними акторами, з високою ймовірністю впливає на подальший інституційний розвиток і формує залежну від шляху траєкторію розвитку. Також звертається увага на певні розбіжності у застосуванні термінологічного апарату даної концепції з боку дослідників, що потребує подальшої розробки її теоретичних засад.

Ключові слова: історичний інституціоналізм; неоінституціоналізм; залежність від шляху; path dependency; політичний розвиток.

Вступ

Спроби знайти наукове обґрунтування відмінностей у розвитку різних країн традиційно були одним з чільних напрямків досліджень політичних мислителів. Дослідники бачили причини таких відмінностей у різних чинниках — географічних умовах, культурі, релігії, економіці. Для представників історичного інституціоналізму таким чинником виступає історія, а точніше, генезис інституційної структури суспільства у часовому просторі. Саме у цьому контексті сформувалася теорія залежності від шляху (path dependency), що є ключовою концепцією для історичного інституціоналізму.

Дана концепція прагне пояснити як невеликі відмінності на старті призводять до значної різниці у розвитку країн чи регіонів з плином часу, чому нові інститути, скопійовані за іноземними зразками, можуть виявлятися неефективними, за рахунок чого інститути у своєму розвитку можуть зберігати певну інерцію, що стає перепорою у спробах їхнього реформування.

Водночас дана теорія поки що нечасто застосовується для аналізу політичних процесів в Україні. Можлива причина полягає у тому, що серед політологів існує деяка неузгодженість щодо умов, за яких утворюється залежність від шляху, і як відрізнити залежний від шляху ланцюг подій від звичайної причинно-наслідкової послідовності.

Концепція залежності від шляху розроблена у численних працях закордонних представників неоінституціоналізму — Д. Норта, С. Стейнмо, П. Пірсона, К. Телен, С. Марголіса, С. Лейбовица, Д. Махоні, Ч. Тіллі, Е. Сандерс, Т. Скокпол. Теорію залежності від шляху до аналізу історичних подій застосовував Д. Голдстоун у своїй роботі про індустріальну революцію в Англії. Водночас С. Ліпсет, М. Троу і Д. Коулман та Р. Кольєр і Д. Кольєр крізь призму залежності від шляху дослідили профспілкові організації у

США та Латинській Америці відповідно, а Д. Хекер — у компаративному аналізі систем охорони здоров'я.

У вітчизняній науковій думці залежності від шляху приділено значно менше уваги. До цієї теорії звертаються М. Рябчук, А. Колодій. Практичне застосування концепції представлено роботами Ю. Баєвої, яка аналізує трансформацію місцевих органів виконавчої влади, та Є. Перегуди, який досліджує такі теми, як регіональне управління та місцеве

самоврядування в США і політичні погляди українських революціонерів кінця XIX — початку XX ст. Слід зазначити, що дані автори замість терміну «залежність від шляху» використовують дещо інший — «стежка залежності». Ця обставина тільки підкреслює той факт, що на сьогодні концепція залежності недостатньо освітлена у вітчизняній науковій літературі, тому серед політологів поки немає згоди щодо усталеної термінології.

Метою цієї статті є дослідження основних положень концепції залежності від шляху, можливостей її практичного застосування та перспектив подальшого розвитку.

Методи дослідження

У дослідженні використано насамперед історико-порівняльний метод, який дозволив розглянути інституційні трансформації у часовій динаміці та виявити залежність їхнього розвитку від початкових умов формування. Його застосування дало змогу обґрунтувати ключове положення концепції path dependency про визначальний вплив ранніх етапів інституційної еволюції на подальшу траєкторію розвитку.

Важливу роль відіграв метод процесуального аналізу (process tracing), що забезпечив реконструкцію причинно-наслідкових зв'язків між «критичними моментами» (critical junctures) та наступними інституційними змінами. Це дозволило конкретизувати механізми формування залежності від шляху, зокрема через ефект зростаючої віддачі та реактивні послідовності подій.

Також застосовано концептуально-аналітичний метод, завдяки якому уточнено зміст ключових категорій (path dependency, контингентність, критичні моменти) та систематизовано підходи історичного інституціоналізму. Це сприяло формуванню цілісного теоретичного бачення інституційних трансформацій як процесу, обмеженого попереднім розвитком і структурними умовами.

Результати дослідження

Політичні інститути — одна з основних категорій політології, вивчення якої почалося ще з часів Античності і протягом усіх етапів розвитку політичної науки інститути залишалися в центрі уваги мислителів. Але у 1960-х роках під впливом біхевіоризму серед науковців почала

поширюватися думка щодо того, що політологія повинна бути більш «точною», передусім спиратися на емпіричний матеріал, чому сприяло поширення методів опитування, поява комп'ютерів та можливості обробки великих масивів статистичних даних. Політичні інститути почали розглядатися як «арени», на яких відбуваються політичні битви [1, с. 181–182]. Це призвело до того, що політологи значною мірою відмовилися від вивчення інституційних структур.

Такі погляди домінували протягом майже двох десятиліть, але в 1980-х роках відбувся зворотній процес — відродження інтересу до вивчення інститутів. Виникла низка теорій, яка була об'єднана під назвою «нового інституціоналізму» або «неоінституціоналізму». На відміну від «старого» або «традиційного інституціоналізму» неоінституціоналізм наголошує на більш автономній ролі політичних інститутів, які є чимось більшим, ніж просто «дзеркалами соціальних сил». Адаже як наголошують Дж. Марч та Й. Олсен, які першими сформулювали постулати нового інституціоналізму, держава не лише залежить від суспільства, але й сама впливає на нього; демократія залежить не лише від економічних та соціальних умов, а й від структури політичних інститутів; органи законодавчої, виконавчої та судової влади, хоча і являють собою арени для боротьби соціальних сил, але також і виступають політичними акторами самі по собі. [2, с. 738–739]. З точки зору нового інституціоналізму, інститути являють собою сукупність структур, правил та стандартних операційних процедур, які формують, сприяють та обмежують політичних акторів, коли вони діють в рамках логіки відповідних дій [3, с. 4–5].

Відмінності від «старого інституціоналізму» полягають також й у тому, що неоінституціоналісти досліджують не лише державні органи та норми права, а усі соціальні інститути, що формують політичну поведінку, приділяючи увагу також суспільним цінностям і символам, оскільки науковці вважають джерелом відтворення інститутів не стільки правові норми, скільки їх легітимність [4, с. 16].

Всередині неоінституціоналізму сформувалося декілька напрямів — історичний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального вибору, соціологічний інституціоналізм, конструктивістський інституціоналізм, мережевий інституціоналізм. Характеристики кожного з цих напрямів виходять за межі даної статті, в якій ми зосередимося лише на історичному інституціоналізмі, в рамках якого й виникла концепція залежності від шляху.

Історичний інституціоналізм являє собою напрям неоінституціоналізму, ключовою особливістю якого є увага до розвитку інститутів у часі. Тобто для того, щоби об'єктивно дослідити ті чи інші інститути, на думку представників цього напрямку, необхідно простежити шлях, який інститути

пройшли в історичній перспективі. При цьому інститути визначаються як формальні та неформальні процедури, шаблони, норми, угоди, які глибоко укорінені в організаційній структурі політичної системи. [4, с. 18]. Як зазначає К. Телен, історичні інституціоналісти розглядають інститути як продукт конкретних часових процесів, вони стверджують, що інститути виникають з особливостей ширшого політичного та соціального контексту та підтримуються ними [5, с. 384].

На думку Е. Сандерс, для історичних інституціоналістів головним інтересом виступає побудова, підтримка та адаптація інститутів. Представники цього напряму більше цікавляться довгостроковою еволюцією та результатами взаємодій між цілеспрямованими суб'єктами, як всередині інституцій, так і з їхніми суперниками зовні. Ця увага до цілей, колективних дій та результатів зумовлює інтерес історичних інституціоналістів до ідей, що служать клеєм, який об'єднує організації у виконанні їхніх завдань і допомагає заручитися підтримкою громадськості [6, с. 42]. С. Стейнмо пояснює, що ідеї слід розуміти як творчі рішення проблем колективних дій. Для історичних інституціоналістів інституційні зміни є продуктом змін в ідеях, яких дотримуються актори. Зміни відбуваються, коли впливові актори мають волю та здатність змінювати інституції на користь нових ідей. [7, с. 170].

Український науковець А. Колодій вважає, що історичний інституціоналізм особливо ефективний для пояснення проблеми співвідношення змін і неперервності: чому впровадження інститутів певного типу в одних випадках дає позитивні результати, а в інших зазнає невдачі; чому в одних країнах інституційні обмеження справляють визначальний вплив на поведінку політичних акторів, а в інших — мінімальний, або взагалі не справляють жодного [8, с. 135].

Вітчизняна дослідниця О. Чальцева, спираючись на роботи П. Голла, виокремлює чотири ключові характеристики історичного інституціоналізму: прагнення концептуалізувати зв'язки між інститутами та поведінкою індивіда; підкреслення асиметрії владних відносин, пов'язаної із розвитком і функціонуванням інститутів; залучення в інституціональний аналіз таких чинників, як ідеї та культура; і, нарешті, теорія про те, що інституціональний розвиток залежить від обраного шляху. [9, с. 178].

Ідея про залежність технологій від обраного шляху розвитку вперше була сформульована американським науковцем Полом Девідом в 1985 р. на прикладі клавіатури QWERTY, яка сьогодні є загальноприйнятим стандартом [10]. Автор продемонстрував, як у другій половині XIX ст., коли друкарські машинки входили в ужиток, на ринку конкурували кілька різних розкладок. Коли більшість виробників через низку причин зробили вибір на користь QWERTY, альтернативні версії були відкинуті. І хоча

згодом з'явилася потенційно більш ефективна розкладка Дворака, набуті популярності вона не змогла саме через те, що раніше вибір було зроблено на користь QWERTY.

На думку представників історичного інституціоналізму, така ж логіка притаманна й для розвитку соціальних інститутів, зокрема, політичних. Коли політичними акторами зроблено вибір серед кількох можливих варіантів, починається розвиток у обраному напрямку, подальші кроки зміцнюють цей вектор розвитку, альтернативи, які були можливими на початковому етапі, стають все менш досяжними і змінити обраний шлях стає все важче. Щоправда К. Телен зауважує, що модель QWERTY є занадто умовною для повної аналогії у політичній сфері. Адже початковий вибір в цій моделі розглядається як досить відкритий, шальки терезів на користь якогось з варіантів здатні схилити невеликі події або випадкові обставини, тоді як у політиці такий чистий аркуш трапляється зовсім нечасто [5, с. 385].

Лауреат нобелівської премії в галузі економіки Д. Норт наголошує, що залежність від шляху виникає, коли саме незначні події чи випадковий збіг обставин можуть визначати шлях на роздоріжжі, який здобувши поширення, диктує лише один шлях розвитку. [11, с. 121]

Як зазначає А. Колодій, шляхи, пройдені на ранніх стадіях розвитку певного інституту, мають тенденцію до самовідтворення. Кожен інститут ніби «внутрішньо запрограмований» на певні зразки розвитку, що іноді призводить до «нескінченного ланцюга самовідтворення», який дуже важко розірвати [8, с. 135]. У такому поясненні можна побачити певний трансцендентний детермінізм, але насправді причини самовідтворення цілком раціональні.

Д. Норт пояснює, що розвиток за обраним напрямом підсилюють такі чинники, як «зовнішні ефекти мережі стосунків, процес професійного навчання в організаціях та історично обумовлене суб'єктивне моделювання проблем» [11, с. 129]. Американський політолог П. Пірсон називає це віддачою, що зростає, або позитивним зворотним зв'язком. Такий ефект пояснюється тим, що вигоди від розвитку у певному напрямі зростають з часом порівняно з іншими можливими варіантами. Одночасно зростають і витрати на перемикавання на якусь альтернативу, що раніше була цілком реальною. Кожен крок певним шляхом робить цей шлях більш привабливим для наступного кроку, і, таким чином, ймовірність подальших кроків тим самим шляхом лише зростає [12, с. 252].

На думку американського політолога Д. Махоні, такий розвиток подій із віддачою, що зростає, є лише одним з типів послідовності подій, які можна назвати залежністю від шляху. У такому випадку колишні прийнята інституційна модель приносить зростаючі вигоди при її подальшому

застосуванні, і тому з часом стає дедалі складніше трансформувати модель або вибрати раніше доступні альтернативи, навіть якщо вони були б більш ефективними. Водночас Махоні виділяє другий тип залежності від шляху, який він називає реактивними послідовностями. Це ланцюги причинно-наслідкових зв'язків, які є «реактивними» у тому сенсі, що кожна подія в послідовності частково є реакцією на попередні події. У реактивних послідовностях кінцева подія в послідовності зазвичай є результатом, що досліджується, і загальний ланцюг подій можна розглядати як шлях, що веде до цього результату. Оскільки будь-яку історичну подію можна представити як реакцію на певні попередні події, Махоні наголошує, що залежною від шляху траєкторією, на відміну від простого представлення послідовності причинно-наслідкових подій, є тільки така послідовність, що запускається «контингентною» подією [13, с. 508–509]. Це подія, яка не є повністю випадковою, тобто все ж обумовлена певними попередніми умовами, й водночас не є необхідною, тобто жорстко детермінованою.

Британський політолог Дж. Капоччіа для пояснення поняття історичної контингентності наводить визначення, сформульоване філософом Ісаєю Берліном, який характеризує аналіз контингентності як вивчення того, що сталося в контексті того, що могло статися. З цього випливає, що під час вибору інституційного шляху актори могли б прийняти інші рішення, які б призвели до іншого шляху розвитку, але діапазон правдоподібних варіантів («того, що могло статися» за висловом Берліна) є обмеженим. Тобто актори мають реальний вибір, але діапазон доступних альтернатив визначається попередніми умовами [14, с. 15 — 16].

Махоні називає контингентні події, що запускають реактивну послідовність, «точками розриву», вони відрізняються тим, що їх неможливо було передбачити. При цьому ранні події особливо важливі для кінцевих результатів, оскільки невелика зміна в одній з них може накопичуватися з часом і мати велике значення для кінцевих результатів. Що стосується залежності від шляху із зворотним зв'язком, то й тут, початкова подія, на думку Махоні, є контингентною. Він виділяє певні періоди інституційного генезису, які називає «критичними моментами» (*critical juncture*). В такі моменти відбувається прийняття певної інституційної структури з-поміж двох або більше альтернатив. Якщо результат цього вибору неможливо було передбачити, виходячи з попередніх умов, чи пояснити причинно-наслідковою логікою, то «запускається» залежність від шляху. «Критичними» ж вони є у тому сенсі, що після вибору певного варіанту стає все важче повернутися до початкової точки, коли все ще було доступно кілька альтернатив [13, с. 513, 526 — 529].

Дж. Капоччіа і Р. Д. Келемен визначають критичні моменти як відносно короткі проміжки часу, протягом яких економічний, культурний,

ідеологічний чи організаційний вплив на політичні дії акторів значно послаблюється, внаслідок чого діапазон доступних для вибору варіантів розвитку суттєво розширюється, а результат вибору з високою ймовірністю вплине на подальший інституційний розвиток. Науковці підкреслюють, що критичні моменти являють собою рідкісні події в розвитку інституції, адже нормальним станом інституції є або стабільність, або обмежені, адаптивні зміни. І саме контингентність виступає ключовим елементом критичних моментів [15, с. 343, 348, 368].

Вибір, зроблений під час критичного моменту, генерує, так звану, спадщину (*legacy*) — стабільні політичні інститути, що самовідтворюються. Це ще один важливий термін для історичного інституціоналізму. Американські політологи Р. Кольєр і Д. Кольєр трактують спадщину як послідовність політичних подій, взаємозв'язків та динаміки змін. Спадщина часто не кристалізується одразу після критичного моменту, а формується через серію проміжних кроків [16, с. 30 — 31, 785]. Водночас Махоні не використовує термін *legacy*, замість нього він говорить про «інерцію» (*inertia*) — механізми, які відтворюють певну інституційну модель в часовому розвитку. [13, с. 511]

Слід зазначити, що деякі автори трактують термін «залежність від шляху» більш довільно, не дотримуючись жорстких критеріїв щодо передбачуваності ранніх подій. Наприклад, М. Рябчук розглядає діяльність сучасних неформальних інститутів в Україні як таку, що детермінована впливом колоніальних інституційних структур у часи перебування українських земель у складі Російської імперії та СРСР [17]. Таке трактування не відповідає умовам щодо контингентності початкової події, але тут наявні такі притаманні залежності від шляху характеристики, як відтворення зразків інституційного розвитку (особливо це стосується неформальних інститутів), утворення спадщини, складність переключення на альтернативну траєкторію розвитку.

Д. Махоні підкреслює, що застосування концепції залежності від шляху до аналізу інституційного розвитку вимагає більш чіткого уточнення критеріїв щодо того, яку подію слід вважати контингентною, які періоди можна характеризувати як критичні моменти, і, власне, за якими характеристиками відрізнити залежну від шляху траєкторію розвитку від звичайної причинно-наслідкової послідовності подій [13, с. 537 — 538]. Таким чином можна констатувати, що на сьогодні концепція залежності від шляху, попри її перспективність, розроблена не у повній мірі й потребує подальшого дослідження й уточнення деяких теоретичних засад.

Висновки

Концепція залежності від шляху має значний аналітичний потенціал для пояснення різниці у розвитку країн і регіонів зі схожими стартовими умовами. На наш погляд, особливо перспективним може стати застосування даної концепції для дослідження функціонування політичних інститутів у постколоніальних країнах, де інституційна структура може зберігати траєкторію, задану ще в період колоніального підпорядкування. Також теорія залежності від шляху здатна дати відповіді на запитання, чому у багатьох країнах спроби «імпортувати» успішні інституційні зразки з-за кордону не призводять до успіху.

Водночас дана концепція потребує подальшої розробки з метою узгодження позицій дослідників щодо критеріїв, за якими ту чи іншу послідовність подій слід вважати залежною від шляху.

Список посилань:

1. Thelen K., Steinmo S. Historical Institutionalism. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences / ed. by J. D. Wright. Oxford, 2015. P. 181 – 185.
2. March J. G., Olsen J. P. The new institutionalism: organizational factors in political life. American Political Science Review. 1984. Vol. 78. P. 734 – 749.
3. March J. G., Olsen J. P. Elaborating the “new institutionalism”. The Oxford handbook of political institutions / ed. by R. A. W. Rhodes, S. A. Binder, B. A. Rockman. New York, 2008. P. 3 – 20.
4. Перегуда Є. В. Політичні ідеї представників неoinституціоналізму. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т.: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. Львів, 2016. С. 14 – 37.
5. Thelen K. Historical institutionalism in comparative politics. Annual Review of Political Science. 1999. Vol. 2, no. 1. P. 369 – 404. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.369> (дата звернення: 04.03.2026).
6. Sanders E. Historical institutionalism. The Oxford handbook of political institutions / ed. by R. A. W. Rhodes, S. A. Binder, B. A. Rockman. New York, 2008. P. 39 – 56.
7. Steinmo S. What is Historical Institutionalism?. Approaches in the Social Sciences / ed. by D. Della Porta, M. Keating. Cambridge, 2008. P. 150 – 178. URL: https://www.researchgate.net/profile/Sven-Steinmo/publication/238092065_Historical_Institutionalism/

- links/02e7e5332f52b24c1c000000/Historical-Institutionalism.pdf (дата звернення: 04.03.2026).
8. Колодій А. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2011. Вип. 1. С. 129 — 139.
 9. Чальцева О. Концептуалізація публічної політики через призму інституціонального підходу. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. Вип. 25. С. 176 — 182.
 10. David P. A. Clio and the Economics of QWERTY. The American Economic Review. 1985. Vol. 75, no. 2. P. 332 — 337. URL: https://www.academia.edu/101674513/Clio_and_the_Economics_of_QWERTY (дата звернення: 04.03.2026).
 11. Норт Д.. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ: Основи, 2000. 189 с.
 12. Pierson P. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. American Political Science Review. 2000. Vol. 94, no. 2. P. 251 — 267. URL: <https://doi.org/10.2307/2586011> (дата звернення: 04.03.2026).
 13. Mahoney J. Path Dependence in Historical Sociology. Theory and Society. 2000. Vol. 29, no. 4. P. 507 — 548. URL: <https://archiv.soms.ethz.ch/teaching/OppFallo9/MahoneyPathDependence.pdf> (дата звернення: 04.03.2026).
 14. Caroccia G. Critical Junctures and Institutional Change. URL: <https://users.ox.ac.uk/~ssfc0073/Writings%20pdf/Critical%20Junctures%20and%20Institutional%20Change%20final.pdf> (дата звернення: 04.03.2026).
 15. Caroccia G., Kelemen R.D. The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism. World Politics. 2007. Vol. 59, no. P. 341 — 369. URL: https://www.researchgate.net/publication/242426654_The_Study_of_Critical_Junctures_Theory_Narrative_and_Counterfactuals_in_Historical_Institutionalism (дата звернення: 04.03.2026).
 16. Collier R.B., Collier D. Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America: University of Notre Dame, 2002. 877 p.
 17. Рябчук М. Path dependence та пост-комуністичні трансформації. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/43937> (дата звернення: 04.03.2026).

References:

1. Thelen K., Steinmo S. Historical Institutionalism. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences / ed. by J. D. Wright. Oxford, 2015. P. 181 – 185.
2. March J. G., Olsen J. P. The new institutionalism: organizational factors in political life. American Political Science Review. 1984. Vol. 78. P. 734 – 749.
3. March J. G., Olsen J. P. Elaborating the “new institutionalism”. The Oxford handbook of political institutions / ed. by R. A. W. Rhodes, S. A. Binder, B. A. Rockman. New York, 2008. P. 3 – 20.
4. Perehuda, Ye. V. Political Ideas of Representatives of Neo-Institutionalism. In: Political Thought of the 20th and Early 21st Centuries: Methodological and Doctrinal Approaches: Textbook: in 2 vols. Edited by N. M. Khoma; T. V. Andrushchenko, O. V. Babkina, V. P. Horbatenko et al. Lviv, 2016, P. 14 – 37.
5. Thelen K. Historical institutionalism in comparative politics. Annual Review of Political Science. 1999. Vol. 2, no. 1. P. 369 – 404. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.369>.
6. Sanders E. Historical institutionalism. The Oxford handbook of political institutions / ed. by R. A. W. Rhodes, S. A. Binder, B. A. Rockman. New York, 2008. P. 39 – 56.
7. Steinmo S. What is Historical Institutionalism?. Approaches in the Social Sciences / ed. by D. Della Porta, M. Keating. Cambridge, 2008. P. 150 – 178. URL: https://www.researchgate.net/profile/Sven-Steinmo/publication/238092065_Historical_Institutionalism/links/02e7e5332f52b24c1c000000/Historical-Institutionalism.pdf.
8. Kolodii, A. Neo-Institutionalism and Its Cognitive Potential in Political Research. Visnyk of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies, 2011, Issue 1, P. 129 – 139.
9. Chaltseva, O. Conceptualizing Public Policy through the Prism of the Institutional Approach. Visnyk of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies, 2019, Issue 25, P. 176 – 182.
10. David P. A. Clio and the Economics of QWERTY. The American Economic Review. 1985. Vol. 75, no. 2. P. 332 – 337. URL: https://www.academia.edu/101674513/Clio_and_the_Economics_of_QWERTY.
11. North, D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Kyiv: Osnovy, 2000. 189 p.

12. Pierson P. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review*. 2000. Vol. 94, no. 2. P. 251 – 267. URL: <https://doi.org/10.2307/2586011>.
13. Mahoney J. Path Dependence in Historical Sociology. *Theory and Society*. 2000. Vol. 29, no. 4. P. 507 – 548. URL: <https://archiv.soms.ethz.ch/teaching/OppFallo9/MahoneyPathDependence.pdf>.
14. Capoccia G. Critical Junctures and Institutional Change. URL: <https://users.ox.ac.uk/~ssfco073/Writings%20pdf/Critical%20Junctures%20and%20Institutional%20Change%20final.pdf>.
15. Capoccia G., Kelemen R.D. The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactualsin Historical Institutionalism. *World Politics*. 2007. Vol. 59, no. P. 341 – 369. URL: https://www.researchgate.net/publication/242426654_The_Study_of_Critical_Junctures_Theory_Narrative_and_Counterfactuals_in_Historical_Institutionalism.
16. Collier R.B., Collier D. *Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*: University of Notre Dame, 2002. 877 p.
17. Riabchuk, M. Path Dependence and Post-Communist Transformations. *Zbruch*. URL: <https://zbruc.eu/node/43937>.

Andriy Polyakov

Department of Political Science

Odesa I. I. Mechnikov National University (Odesa, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0004-9099-4340>

e-mail: andriy.v.polyakov@gmail.com

THE CONCEPT OF PATH DEPENDENCY IN THE STUDY OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS

Abstract

This article examines the theoretical foundations of the concept of path dependency within historical institutionalism, one of the leading strands of contemporary institutional theory and a component of the broader interdisciplinary approach known as new institutionalism or neo-institutionalism. It traces the revival of scholarly interest in political institutions in the 1980s, analyzes the emergence of neo-institutionalism, highlights its conceptual differences from traditional institutionalism, and outlines the principal strands within new institutionalism, with particular emphasis on historical institutionalism.

The study identifies the core characteristics of historical institutionalism, which assigns central importance to the temporal dimension of institutional development and to the historical contexts in which such development unfolds. It reviews competing interpretations of the concept of the institution within this strand and clarifies the conditions under which historical institutionalism proves analytically productive for the study of political development. Particular attention is devoted to the concept of path dependency as the theoretical core of historical institutionalism. The article explicates the logic of this concept, according to which trajectories established at early stages of institutional formation exert a lasting and often constraining influence on subsequent institutional evolution, significantly limiting the range of alternative developmental paths. Two principal types of path dependency are examined: increasing returns (positive feedback) and reactive sequences.

The article further addresses the notion of contingency as a necessary condition for the initial events that set path-dependent processes in motion. Special attention is paid to the concept of critical junctures, a key analytical

category within path dependency theory. The study specifies the conditions under which particular events may be characterized as critical junctures — moments in which choices made by political actors are highly likely to shape subsequent institutional development and generate a path-dependent trajectory. Finally, the article points to certain inconsistencies in the use of the conceptual and terminological apparatus of path dependency across the literature, underscoring the need for further theoretical refinement.

Keywords: historical institutionalism; new institutionalism; path dependency; critical junctures; political development.

Надійшла до редакції/ Received: 19.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 13.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Батрименко Олег Володимирович

*Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-0211-248X>
e-mail: batrymenko@ukr.net*

Ткач Олег Іванович

*Доктор політичних наук, професор кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>
e-mail: tio19@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ІНСТИТУТІВ МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ БЮРОКРАТІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОСТОРІ

Резюме

Стаття присвячена поглибленню тенденцій впливу бюрократизації на європейський адміністративний простір. Проаналізовано складові діяльності міжнаціональних інститутів, намагаючись уникати тенденційності і розглядати проблему з об'єктивністю, про її роль у системі соціальних відносин. Наголошено, що важливу роль у процесі реалізації політики відіграють дві інституційні складові, з одного боку, бюрократія, а з іншого — корпоративізм. Обґрунтовано, що політика спирається на чинник, якою мірою ці інституційні способи дій впливають на прийняття політичних рішень і сприяють реалізації політики. Акцентовано увагу на тому, що, хоча формальна структура бюрократії в обох країнах загалом ідентична, спосіб, у який вона працює, не схожий. Зазначено, що те, наскільки це припущення відповідає дійсності, може пояснити відмінності в результативності політики в цих країнах.

Ключові слова: європейський адміністративний простір; бюрократія; ЄС; політика; демократія; процес прийняття рішень в ЄС; бюрократизм; бюрократичний режим.

Вступ

Демократизація міжнаціональної бюрократії в ЄС означає процес підвищення прозорості, підзвітності та демократичного контролю над інституціями, які керують політикою на рівні всього Європейського Союзу. Часто це пов'язано з критикою так званого «демократичного дефіциту» в Є. С. Коли говорять про міжнаціональну бюрократію, мають на увазі передусім органи, що приймають рішення на рівні Союзу, основні інституції ЄС, наприклад, European Commission — виконавчий орган, який пропонує закони та стежить за їх виконанням, European Parliament — єдиний орган ЄС, який обирається безпосередньо громадянами, Council of the European Union — представляє уряди держав-членів, European Council — зустрічі лідерів країн, які визначають стратегічний курс Є. С. Проблема демократизації полягає в тому, що багато рішень приймають непрямо обрані чиновники або представники урядів, тому громадяни відчувають слабкий вплив на політику Є. С. Основними причинами, є, наприклад, складна система управління, зокрема рішення проходять через багато інституцій, сильна роль чиновників Єврокомісії, віддаленість від виборців, до того ж інституції знаходяться у Брюсселі, Люксембурзі та Страсбурзі, низький рівень участі громадян у виборах до Європарламенту.

Важливо визначити механізми демократизації, наприклад, ЄС поступово вводить інструменти, щоб зробити систему більш демократичною, наприклад, посилення ролі Європейського парламенту. Парламент отримав більше законодавчих повноважень через договори: Maastricht Treaty, Lisbon Treaty. Тепер він співприймає більшість законів разом із Радою. По-друге, Європейська громадянська ініціатива. European Citizens Initiative дозволяє громадянам запропонувати закон, якщо зберуть 1 млн підписів у кількох країнах. По-третє, прозорість та відкритість, публікація документів, відкриті засідання, реєстри лобістів. По-четверте, контроль Єврокомісії. Європейський парламент може затверджувати склад Комісії, висловлювати їй недовіру.

Методи дослідження

У статті запроваджується певна методологія, яка передбачає використання декількох методів і підходів. Так, єдність історичного і логічного методу дав змогу дослідити генезис бюрократії та виявити основні моменти у її розвитку. Соціологічний метод дозволив з'ясувати вплив бюрократії на політичну систему суспільства. Структурно-функціональний метод використовувався для аналізу взаємозв'язку між політичними явищами у реальній дійсності. Біхевіористський метод дозволив виявити різноманітної поведінки з точки зору політики окремих особистостей і груп. Системний метод дав змогу розглядати бюрократію як цілісне політико-суспільне явище.

Результати дослідження

Розвинувся важливий напрямок досліджень, зосереджений на інтеграції національних центральних урядових установ у формується багаторівневу адміністрацію Європейського Союзу (ЄС). Однак ролі міжнаціональних урядових установ у цій інтегрованій адміністрації приділялося відносно мало уваги. Припускаючи, що міжнаціональні бюрократії є ключовими інструментами у застосуванні наднаціонального права на «нижчому рівні», це дослідження розглядає, як субнаціональні бюрократи можуть опинитися в ситуаціях, коли вони балансують між конкуруючими вподобаннями та інтересами кількох конкуруючих принципалів. Використовуючи оригінальні дані опитування, зібрані в норвезьких та шведських муніципалітетах, дослідники оцінюють, як поняття «багатошарових» бюрократичних агентів, може бути перенесено на міжнаціональний рівень, міжнаціональні бюрократи пов'язані з кількома принципалами, які сприяють розв'язанню політичних конфліктів в межах впровадження наднаціонального права на «нижчому рівні».

Ці два етапи відображають завдання зі збереження особистості чужою висловив А. Турен, що в суспільстві є конфлікт бюрократії [1, р. 117].

Протягом останніх кількох десятиліть розвинувся важливий напрямок досліджень, що зображують національні центральні урядові установи, зокрема напіваавтономні (регуляторні) агентства, які вбудовані в багаторівневу адміністрацію Європейського Союзу (ЄС) [2, р. 491]. Багаторівневі адміністративні системи визначаються як відносно стабільні структури бюрократичних установ та процесів, що охоплюють різні рівні управління та переключають увагу на ресурси адміністративних установ [3, р. 97].

Досліджувалося питання, яким чином таке вбудовування впливає на національні процеси прийняття рішень та моделі автономії, координації та контролю [4, р. 783].

Одним із наслідків стало те, що урядові бюрократи, як правило, виконують подвійні ролі у здійсненні державного управління [5, р. 1038]. Урядовці з подвійним завданням персоналізують багаторівневі адміністративні системи, співпрацюючи з національними центральними урядовими установами, одночасно обслуговуючи виконавчу гілку влади на рівні Є. С. Ступінь субнаціональних бюрократій є частиною цього інтегрованого багаторівневого управління, недостатньо розглядався [6, р. 28].

Хоча субнаціональні актори, тобто муніципалітети та (особливо) регіони, займали чільне місце в дослідженнях європеїзації та продовжують займати це місце в дослідженнях міжнародної ролі субнаціональних органів влади та різних способів, якими ЄС (та інші міжурядові організації) сприяють та обмежують місцеву діяльність [7, р. 211].

Пріоритет надається горизонтальній взаємодії між місцевими акторами, такий як транснаціональні муніципальні мережі, тоді як «вертикальна» роль місцевих органів влади на етапі впровадження політичного циклу ЄС значною мірою представляла концептуальну та емпіричну чорну скриньку [10, р. 783].

Дослідники підкреслювали роль та значення субнаціональних органів влади у дотриманні наднаціонального права на національному рівні. Зокрема, як субнаціональні бюрократії оцінюють та збалансовують різні питання під час застосування наднаціонального права «на місцях», тобто законодавства, що випливає з регламентів та директив ЄС [11, р. 471].

Від правил державної допомоги та закупівель до екологічних норм та захисту даних, наднаціональне право має значні наслідки для місцевих органів влади, що також впливає на внутрішню роботу муніципальної бюрократії [12, р. 39].

Оскільки муніципалітети здійснюють низку політик, що приймаються на вищих рівнях влади, вони також несуть відповідальність за значну частину практичного впровадження законодавства ЄС [13, р. 225].

Таким чином, субнаціональні бюрократії можуть час від часу опинятися в подібній ситуації, як і центральні урядові установи, що застосовують законодавство ЄС, оскільки їм доводиться враховувати та збалансовувати вподобання та інтереси кількох потенційно конкуруючих керівників. Коротше кажучи, вони стають «багатошаровими» бюрократами [14, р. 29].

Доручаючи практикувати законодавство ЄС «на нижньому рівні», місцеві державні адміністратори є важливими адміністративними ресурсами в законодавчому процесі Є. С. Водночас вони мають захищати впровадження та практику національних правил і нормативних актів, а також підтримувати належну адміністративну практику. Фактично, місцеві адміністрації опиняються на перетині різних центрів влади і постійно змушені збалансовувати та оцінювати суміжні передумови прийняття рішень. Дослідження визначають якою мірою міжнаціональні бюрократії стикаються з конкуруючими очікуваннями від різних джерел влади під час застосування наднаціонального права та як субнаціональні бюрократи вирішують політичні конфлікти «на місцях» з багаторівневого управління (multilevel administration (MLA) [15, р. 14].

Міжнаціональні бюрократії можна розуміти як місцевий компонент у багаторівневій адміністративній системі, що розвивається, що сприяє координації та гармонізації формуванню, впровадженню та навчанню державної політики на всіх рівнях управління. З цього випливає, що підхід multilevel administration (MLA) може бути плідно поширений на субнаціональні керівні інституції, процеси та суб'єктів [6, р. 57].

Дослідження з багаторівневого адміністративного моделювання базуються на організаційно-інституційному підході до управління, який підкреслює пояснювальну важливість формальних та неформальних організаційних структур на різних рівнях управління та їх структурний взаємозв'язок у сприянні виникненню інтегрованих багаторівневих адміністративних систем та управління [15, р. 33].

В її аналітичній основі є ідеї класичної теорії організації, зокрема пов'язані з впливом організаційних структур на сприяння цілеспрямованим діям серед обмежено раціональних осіб, які приймають рішення.

Передбачається, що індивідуальні та організаційні дії можна розуміти як дотримання правил, де як формальна структура, так і неформальні процедури, конвенції та норми належної поведінки забезпечують окремих осіб, які приймають рішення, поведінковими передумовами.

Хоча важливим теоретичним елементом літератури з багаторівневого правового регулювання (МЛА) є взаємозв'язок між організаційними структурами та прийняттям індивідуальних рішень, вона виявилася плідною як базова теорія для розуміння інституціоналізації міжорганізаційних відносин у рамках європейського багаторівневого адміністративного порядку [6].

Як теоретичний огляд системної інтеграції, вона робить особливий акцент на тому, як забезпечення організаційних можливостей на рівні підсистеми. Подальша кооптація цих можливостей незалежним наднаціональним центром має наслідки на системному рівні, зокрема, появу більш тісно пов'язаних багаторівневих адміністративних систем. Зокрема, ця багаторівнева адміністративна система матеріалізується, підтримується підрозділами підсистеми (такими як національні агентства), які стають узгодженими з виконавчими інституціями рівня Є. С. Їх можна розглядати як такі, що одночасно обслуговують національний та наднаціональний політичний центр під час практики наднаціонального права (таким чином, введено «подвійну шапку» або «багатошаровість» [4, р. 181].

Отже, питання полягає в тому, якою мірою і як субнаціональні бюрократії вписуються в цю систему, і що ми можемо емпірично очікувати спостерігати, звертаючись до емпіричних даних про місцеву практику наднаціонального права. Егеберг і Трондал пропонують корисну відправну точку для цього аналізу, окреслюючи чотири концептуальні моделі, що зображують практику наднаціонального права національними регуляторними органами як керовану Комісією першої моделі, керовану урядом, мережеву модель, що слугує комбінацією моделей, «локалістську модель».

Застосована до міжнаціонального рівня управління, ця модель визначає субнаціональні бюрократії як наднаціональні сателіти, які лояльно

здійснюють політику ЄС, практикуючи наднаціональне право на місцевому рівні. Виходячи з цього, можна очікувати, що субнаціональні бюрократії будуть переважно федерально орієнтовані та орієнтовані на наднаціональні виконавчі інституції — і приписують їм впливову роль, практикуючи наднаціональне право. По суті, можна очікувати, що вони будуть демонструвати лояльність до наднаціонального центру, якщо виникнуть конфлікти навколо практики законодавства, за рахунок вже існуючих місцевих або національних зобов'язань.

Керована урядом друга модель визначається в дослідженнях з міждержавної політики (наприклад, Моравчик), яка, поширена на субнаціональний рівень, наголошує на тому, що міжнаціональні бюрократії впроваджують та практикують наднаціональне право від імені національного уряду та його центрального адміністративного апарату [16, р. 89.].

Таким чином, залишаються ключовими гравцями та тими, хто несуть головну відповідальність за забезпечення дотримання наднаціонального права на національному рівні [17, р. 141].

Це означає, що національні урядові суб'єкти мають пряму зацікавленість у тому, як наднаціональне право застосовується на субнаціональному рівні, що стимулює їх до координації або іншого підпорядкування міжнаціональних суб'єктів національному політико-адміністративному управлінню. Таким чином, емпіричне очікування полягає в тому, що міжнаціональні бюрократії переважно орієнтовані на національний центр виконавчої влади, або безпосередньо на національний уряд та центральні урядові установи, або опосередковано, тобто на регіональний державний орган влади, під час застосування наднаціонального права «на місцях». Крім того, вони дотримуватимуться вподобань національного політичного та адміністративного центру, якщо виникнуть конфлікти щодо місцевого застосування наднаціонального права.

По-друге, ступінь впливу на місцеві процеси прийняття рішень, що стосуються практики наднаціонального права, як субнаціональні бюрократії балансують різні питання, відрізнятиметься в різних частинах субнаціональної бюрократії. У дослідженнях з багатостороннього правозастосування один з аргументів полягає в тому, що напіваавтономні національні агентства «повторно пов'язуються» зі своїми функціональними колегами в бюрократії Комісії (Генеральні директори) або агентствами рівня ЄС, тоді як таке повторне пов'язування менш ймовірне в межах міністерства через його організаційну близькість до національного політичного керівництва [4].

Адміністрації субнаціонального сектору, де спочатку відбувається застосування законодавства «на нижчому рівні», частіше зазнають впливу

наднаціональних суб'єктів та проблем, ніж центральний адміністративний рівень у міжнаціональних бюрократіях.

Формується уявлення про те, як бюрократи субнаціонального рівня реагують на конфлікти.

По-перше, наприклад, норвезькі бюрократи міжнаціонального рівня загалом більш схильні, ніж їхні шведські колеги, займати свої позиції відповідно до вподобань національної виконавчої влади. Центральний адміністративний рівень у шведських муніципалітетах більш схильний розглядати муніципалітет як такий, що надає пріоритет власним поглядам, порівняно з їхніми норвезькими колегами, тоді як респонденти з галузевих адміністрацій у Норвегії загалом більш чутливі до точок зору зовнішніх суб'єктів, як місцевих, так і національних, ніж шведських. Якщо розглядати поведінку під час прийняття рішень як показник фактичної бюрократичної автономії, ці цифри свідчать про те, що шведські бюрократи субнаціонального рівня загалом маневрують дещо вільніше щодо ключових суб'єктів, ніж їхні норвезькі колеги, щодо застосування наднаціонального права. Однак ключовим спостереженням є те, що переважаючим способом вирішення конфліктів є збереження лояльності до вимог, що висуваються наднаціональним правом [6].

Таким чином, проаналізований взаємозв'язок між виконавчими інституціями рівня ЄС та національними центральними урядовими органами, як свідчення розвитку інтегрованої багаторівневої адміністративної системи.

Розширюючи концептуальне охоплення структури *multilevel administration* (MLA), щоб включити субнаціональну практику наднаціонального права, дослідникам запроваджують додатковий рівень урядових інституцій до моделі MLA. Розширюючи концептуальні моделі, викладені Егебергом та Трондалом, дослідження визначило, як субнаціональний рівень може бути вписаний у їхні концептуальні моделі, доповнюючи їхню структуру «локалістською» моделлю, що окреслює, як практика наднаціонального права міжнаціональними бюрократами також може формуватися місцевими політико-адміністративними лідерами. Місцевий вплив різних центрів виконавчої влади може бути опосередкований набором змінних, виділивши, наприклад, форми приналежності до ЄС, адміністративні рівні та політичні конфлікти. З Конституцій Люксембургу та Нідерландів видно, що вищі регуляторні повноваження належать центральній владі. У Бельгії 90% усіх податкових надходжень організовуються через центральний уряд, у Нідерландах цей показник становить 95%, тоді як у Люксембурзі — 84%.

Отже, центральна держава розподіляє кошти і регулює державну політику з центру. Бюрократія відіграє важливу роль. Можна виділити декілька причин: по-перше, організація державного управління є

трирівневою системою: центральна держава, провінції та муніципалітети. Значна частина організації політики є як функціонально (в Бельгії), так територіально децентралізованою. У Нідерландах компенсаційні повноваження знаходяться переважно на рівні муніципалітетів, тоді як у Бельгії до 1990-х років провінційний рівень був досить важливим. Відтоді компенсаційні повноваження по відношенню до центральної, тепер уже федеральної держави були передані трьом громадам: французькій, фламандській та німецькомовній, які відповідають за культурні питання, а також трьом регіонам: Фландрії, Валлонії та Брюссельському столичному, відповідальному за соціально-економічні та інфраструктурні питання. Таким чином, реалізація політики в цілому децентралізована як у Бельгії, так і в Нідерландах, тоді як прийняття рішень і розподіл коштів залишаються значною мірою централізованими в останній країні.

По-друге, розмір бюрократичного апарату є відносно невеликим в обох країнах. Кількість центральних державних службовців у Бельгії та Нідерландах не перевищує 6-7% працездатного населення. У багатьох інших європейських країнах ці цифри вищі. Таким чином, з точки зору робочої сили бюрократичний апарат в країнах Бенілюксу не є великим.

Таким чином, бюрократична автономія центральної влади на практиці є обмеженою через децентралізацію організації її виконання, відносно невеликий розмір центральної державної служби, а також появу і структурне зростання політичних мереж. Бюрократична влада ще більше обмежена через її „культуру”, спосіб функціонування.

У цьому відношенні бельгійська та нідерландська бюрократії суттєво відрізняються: у Бельгії державна служба захоплена політикою, тоді як у Нідерландах це не так. Тут вищі державні службовці вважаються досить впливовими щодо формування та реалізації політики. Ще одна відмінність полягає в тому, що в Нідерландах призначення на посади в цілому є неполітичними, тоді як у Бельгії вони більш політизовані.

Можна виділити два типи корпоративізму: централізований і галузевий корпоративізм, які відображають організаційний рівень взаємодії, відповідно, між державними органами та суб'єктами, що представляють загальнонаціональні організовані інтереси, і між державними та приватними суб'єктами на рівні галузевих інтересів і конкретних відомств (наприклад, охорони здоров'я, житлового господарства, інфраструктури тощо). Ці відмінності значною мірою пов'язані з типами представлених інтересів і тим, що має бути досягнуто узгодженими політичними діями. Наприклад, у Бельгії та Нідерландах формування соціальної та економічної політики, а також виробничих відносин раніше відбувалося на рівні центральної влади. Цей тип корпоративістського посередництва спрямований на пошук співпраці шляхом переговорів між державою, організаціями роботодавців

та профспілками. Як правило, якщо угода досягнута, вона призводить до низки домовленостей, які є обов'язковими для всіх зацікавлених сторін, тобто вироблення політики відбувається шляхом узгодження. І навпаки, галузевий корпоративізм базується не стільки на антагоністичних, скільки на спільних інтересах. Тут функція корпоративістського посередництва полягає у спільному визначенні у формуванні політики та делегуванні повноважень щодо її реалізації. Прикладом може слугувати голландська система соціального забезпечення, яка організована, формується і контролюється державними і приватними агентами. У Бельгії можна спостерігати такий самий розвиток — наприклад, в організації медичного страхування. Замість передачі повноважень, як це відбувається в децентралізованій державі, цей тип реалізації політики можна назвати «укладанням контрактів» на основі спільних інтересів і взаємної відповідальності.

Висновки

Демократизація міжнаціональної бюрократії ЄС — це процес збільшення впливу громадян і виборних органів на рішення, які приймаються на рівні Європейського Союзу. У політичній науці є кілька пропозицій щодо подальшої демократизації: прямі вибори президента Єврокомісії, посилення ролі Європарламенту, створення загальноєвропейських партійних списків, більше повноважень для громадянських референдумів.

Напрямок дій в країнах на адміністративних рівнях є пріоритет дотримання наднаціонального права. Політичний конфлікт посилює цей ефект, множинність конфліктів робить дотримання наднаціонального права домінуючим способом вирішення конфліктів. Це демонструє, як міжнаціональні бюрократичні інституції можна обґрунтовано розуміти як складові «нижчого рівня» в інтегрованій багаторівневій адміністративній системі в Європі.

Список посилань/References

1. Touraine A. (1997). *Pourrons-nous vivre ensemble? Egaux et differents*. Paris: Fayard. P.117.
2. Trondal, J. & Haslerud, G. (2024). "Bureaucratic Bias in Integrated Administrative Systems: A Large-Scale Study of Government Officials." *Governance-An International Journal of Policy Administration and Institutions*, 37 (2), 475-495.
3. Piattoni, S. 2010. *The Theory of Multi-Level Governance*. Oxford: Oxford University Press. 219.
4. Egeberg, M., and J. Trondal. (2009). National Agencies in the European Administrative Space: Government Driven, Commission Driven, or Networked? *Public Administration*, 87 (4), 779-790. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2009.01779.x>.

5. Gulbrandsen, C. (2011). The EU and the Implementation of International Law: The Case of “Sea-Level Bureaucrats.” *Journal of European Public Policy* 18 (7): 1034 – 1051. <https://doi.org/10.1080/13501763.2011.599974>.
6. Trondal, J. (2010). *An Emergent European Executive Order*. Oxford: Oxford University Press. 118 p.
7. Groenleer, M. & F. Hendriks, F. (2020). Subnational Mobilization and the Reconfiguration of Central-Local Relations in the Shadow of Europe: The Case of the Dutch Decentralized Unitary State. *Regional & Federal Studies*, 30 (2), 195-217. <https://doi.org/10.1080/13597566.2018.1502179>.
8. Herrschel, T. & Newman, P. (2017). In *Cities as International Actors. Urban and Regional Governance Beyond the Nation State*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
9. Hooghe, L. & Marks, G. 2001. *Multi-Level Governance and European Integration*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
10. Borghetto, E. & Franchino, F. (2010). The Role of Subnational Authorities in the Implementation of EU Directives. *Journal of European Public Policy*, 17 (6), 759-780. <https://doi.org/10.1080/13501763.2010.486972>.
11. Bondarouk, E., Liefverink, D. & Mastenbroek, E. (2020). Politics or Management? Analysing Differences in Local Implementation Performance of the EU Ambient Air Quality Directive. *Journal of Public Policy*, 40 (3), 449-472. <https://doi.org/10.1017/S0143814X19000035>.
12. Indset, M., Schou, A. & Stokstad, S. (2018). EU pa dagsorden i norske kommuner og fylkeskommuner. NIBR-Report 2018. Oslo: Norwegian Institute for Urban and Regional Research, Oslo Metropolitan University, 13, 135 p.
13. Huggins, C. (2018). Subnational Transnational Networking and the Continuing Process of Local-Level Europeanization. *European Urban and Regional Studies*, 25 (2), 206-227. <https://doi.org/10.1177/0969776417691564>.
14. Egeberg, M., eds. (2006). *Multilevel Union Administration. The Transformation of Executive Politics in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. P. 118.
15. Bauer, M. W., J. Trondal, eds. (2015). *The Palgrave Handbook of the European Administrative System*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 98 p.
16. Moravcsik, A. (1998). *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 211 p.
17. Stokstad, S. & Wenander, H. (2024). By-Passing the National Level? Municipalities as Legal Actors in Multi-Level Governance in Norway and Sweden. *Review of European Administrative Law* 16 (4): 127 – 149. <https://doi.org/10.7590/187479823X17060142572673>.

Oleg Batrymenko

*Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0003-0211-248X>

e-mail: batrymenko@ukr.net

Oleg Tkach

*Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

e-mail: tio19@ukr.net

**FEATURES OF DEMOCRATIZATION OF INTERNATIONAL
BUREAUCRATIC INSTITUTIONS IN THE EUROPEAN
ADMINISTRATIVE SPACE**

Abstract

The article is devoted to the deepening of the trends of the influence of bureaucratization on the European administrative space. The components of the activities of subnational institutions are analyzed, trying to avoid bias and consider the problem with the greatest possible objectivity, about its role in the system of social relations. It is emphasized that two institutional components play an important role in the process of policy implementation, on the one hand, bureaucracy, and on the other – corporatism. It is substantiated that policy is based on the factor to which extent these institutional ways of acting influence political decision-making and contribute to the implementation of policy. It is emphasized that although the formal structure of the bureaucracy in both countries is generally identical, the way in which it works is not similar: for example, in Belgium, bureaucrats are captured by politicians, while in the Netherlands the bureaucracy is captured by interest groups. It is noted that the extent to which this assumption is true may explain the differences in the effectiveness of policy in these countries.

Keywords: European administrative space; bureaucracy; EU; politics; democracy; decision-making process in the EU; bureaucracy; bureaucratic regime.

Надійшла до редакції/ Received: 25.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 12.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Євдокимова Людмила Ігорівна

*Аспірантка кафедри політології філософського факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3214-037X>
e-mail: levdokimova81@gmail.com*

КОНЦЕПЦІЯ ГАРОЛЬДА ЛАССВЕЛА ЯК ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз політичної комунікації Гарольда Лассвела як теоретичної основи взаємодії державної влади та громадянського суспільства. Проаналізовано структурні елементи класичної моделі комунікації Г. Лассвела, визначено її евристичний потенціал та можливості застосування в сучасних політичних процесах. Обґрунтовано значення цієї концепції для аналізу інформаційних процесів, політичного впливу та формування суспільної думки, а також можливості забезпечення ефективного діалогу між владними інституціями та громадськістю.

У дослідженні значну увагу приділено вивченню структурних елементів комунікації, визначених Г. Лассвелом. Основний акцент зосереджений на аналізі таких основних елементів комунікації, як комунікатор, повідомлення, канали передачі інформації, аудиторія та ефект впливу. Це зумовлено тим, що зазначені елементи допомагають визначити аналітичні межі механізмів дослідження інформаційного впливу, політичної мобілізації, до того ж вони сприяють формуванню суспільної думки в контексті функціонування сучасного демократичного суспільства. Проаналізовано роль держави як ініціатора політичних повідомлень і громадянського суспільства, як активного реципієнта та учасника комунікаційного процесу.

Значна увага в даному дослідженні була приділена аналізу таких функцій масової комунікації, як спостереження за соціальним середовищем, координація суспільних процесів, передача соціокультурного досвіду, які тісно переплітаються в працях Г. Лассвела із вивченням такого явища

як пропаганда. Обґрунтовано значення вказаних функцій для забезпечення стабільності політичної системи, а також ефективного зворотного зв'язку між владою та громадянами. Зроблено висновок про те, що модель Г. Лассвела є універсальною, логічно структурованою й має прикладний характер. Вона залишається актуальною в дослідженні політичної комунікації, проте існує необхідність адаптування її до тих змін, які спостерігаються в сучасному інформаційному суспільстві. Така адаптація до сучасних реалій класичної моделі Г. Ласвела, сприятиме розширенню можливостей у дослідженні політичних процесів та вдосконаленню механізмів взаємодії між владою та громадськістю.

Ключові слова: Гарольд Лассвел; політична комунікація; масова комунікація; держава; громадянське суспільство; інформаційна взаємодія.

Вступ

Існування сучасного суспільства неможливо уявити без політичних процесів, без ефективної політичної комунікації між державою та громадянським суспільством. Саме політична комунікація безпосередньо впливає на процес обміну інформацією, вона виражає рівень прозорості влади, визначає ефективність політичного управління, структурує політичну діяльність і ступінь залучення громадян до політичних процесів. Всі ці процеси мають значний вплив на розвиток сучасного демократичного суспільства, яке потребує зростання ролі комунікації, як ключового важеля в реалізації політичної влади. В цьому контексті взаємодія між державою та громадянським суспільством все більше відчуває залежність у ефективному обміні інформацією, в підвищенні рівня відкритості політичних інститутів, здатності громадян впливати на прийняття політичних рішень. Таким чином, структуруючи політичну діяльність і формуючи суспільну думку, політична комунікація виступає не лише як канал передачі інформації, вона є проміжною ланкою в зворотному зв'язку, виступає своєрідним механізмом формування легітимності влади, сприяє мобілізації електорату та забезпечує демократичний контроль над цими процесами. Особливу роль в цих процесах відіграють класичні теоретичні моделі комунікації, які дозволяють системно аналізувати інформаційні потоки та механізми політичного впливу. Однією з таких базових теоретичних моделей стала концепція американського політолога і теоретика комунікації Гарольда Лассвела (1902-1978), який зробив значний внесок у розвиток досліджень масових комунікацій. Слід відмітити, що концепція Г. Лассвела була сформульована в середині XX століття, вона заклала основи для розвитку теорії масової комунікації й стала універсальним інструментом аналізу комунікаційних процесів у політичній сфері, дозволивши структурувати їх через ключові елементи, які й досі використовуються в політичних дослідженнях.

Актуальність даного дослідження зумовлена зростанням ролі інформації в політичних процесах; розвитком цифрових медіа та впровадженням нових каналів комунікації; необхідністю ефективного діалогу між державою та громадянами; посилення впливу інформаційних кампаній і політичної пропаганди. А запропонована модель Г. Лассвела, попри свою класичність, залишається ефективним інструментом аналізу політичних комунікацій, особливо в контексті масового впливу на формування суспільної свідомості.

В останні роки дослідження проблематики політичної комунікації привертає до себе все більше коло науковців. Цю проблему висвітлювали в своїх працях Гарольд Лассвел [1; 2], Юрген Габермас [7; 8], Ніклас Луман [9], Пол Ф. Лазарсфельд, Роберт К. Мертон [10], Мануель Кастельс [11] та ін. Зокрема Г. Лассвелу належить базова модель аналізу комунікації, П. Лазарсфельд досліджував вплив медіа на громадську думку, а Ю. Габермас розробив концепцію публічної сфери, теорію спілкування, зазначивши, що ліберальна публічна сфера між громадянським суспільством і державою сформувалась за конкретних історичних обставин ринкової економіки [8, р. XV]. Н. Луману належить розробка системного підходу до комунікації, це був найважливіший внесок у соціальну теорію, що надавав особливого значення соціальним системам, які мали стати основою для теорії сучасного суспільства [9]. М. Кастельсу належить визначення про те, що засоби масової інформації набувають все більшої сили, вони впливають на зміну типів соціального контролю, який здійснюють потужні групи інтересів у суспільстві, застосовуються методи маніпулювання масовою громадськістю за допомогою пропаганди, замість прямих засобів контролю [11, р. 96]. Більшість науковців визнають, що саме традиційна модель Г. Лассвела стала універсальним інструментом у здійсненні політичного аналізу сучасних комунікаційних процесів. Попри значний науковий добробок, питання застосування класичної моделі Г. Лассвела в сучасних умовах цифрової трансформації залишається недостатньо розробленою. Тому метою статті є комплексний аналіз концепції Г. Лассвела як теоретичної основи політичної комунікації та обґрунтування її ролі у взаємодії між державою та громадянським суспільством, а також визначення її актуальності в умовах сучасних трансформаційних процесів.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становили наступні методи: структурно-функціональний, метод контент-аналізу політичних повідомлень та ін. Зокрема, порівняльний метод сприяв здійсненню оцінки класичних і сучасних моделей комунікації; системний підхід дозволив проаналізувати політичну комунікацію загалом. Також було використано

міждисциплінарний підхід, який поєднав політологію, соціологію та теорію комунікації.

Результати дослідження

Теоретична концепція Г. Лассвела була однією з перших спроб системного аналізу комунікаційного процесу. Її застосування чітко вписувалось у взаємодію держави та громадянського суспільства й мало значний аналітичний потенціал для дослідження політичної комунікації. Як зазначав Г. Лассвел «зручний спосіб описати акт комунікації — це відповісти на такі питання: Хто? Що каже? За яким каналом? Кому? З яким ефектом? Наукове вивчення процесу комунікації, як правило, зосереджується на одному з цих питань. Вчені, які вивчають «кого», комунікатора, досліджують фактори, що ініціюють та керують актом комунікації. Ми називаємо цей підрозділ галузі дослідження контрольним аналізом. Фахівці, які зосереджуються на «що каже», займаються контент-аналізом. Ті, хто розглядає переважно радіо, пресу, кіно та інші канали комунікації, проводять медіа-аналіз. Коли головна увага приділяється особам, яких охоплюють медіа, ми говоримо про аналіз аудиторії. Якщо питання полягає у впливі на аудиторію, проблема полягає в аналізі ефекту» [2, р. 84]. Простіше кажучи, запропонована модель відображає структуру комунікаційного процесу та дозволяє системно аналізувати інформаційні потоки в політичній сфері, основні елементи якої виглядають наступним чином: комунікатор («Who») — держава, політичні інститути, політична еліта; повідомлення («Says What») — політичні рішення, програми, публічні заяви; канал («In which channel») — засоби масової інформації, соціальні мережі, цифрові платформи; аудиторія («To whom») — громадяни, соціальні групи; ефект («With what effect») — формування громадської думки, зміна політичної поведінки [2]. Таким чином, запропонована Г. Лассвелом модель дозволила не лише описувати, але й оцінювати ефективність державної комунікаційної політики, чим вкотре довела свою універсальність у політичному діалозі. До того ж вона дозволила структурувати взаємодію між суб'єктами політики, відповідаючи основним компонентам комунікації й охопивши основні її елементи. Тут важливо зазначити, що Г. Лассвел розглядав свою модель не лише як опис, а й як інструмент для «наукового вивчення процесу комунікації», який підкреслював її методологічне значення. «Наука комунікації, — зазначав Г. Лассвел, — на шляху до того, щоб забезпечити людей однією з форм знання про самих себе — про їхні способи спільної дії, — без якої не може бути надійної основи для сприятливих стосунків. Люди зараз відрізані один від одного бар'єрами, що перешкоджають співчутливому розумінню. Термінологічні та семантичні відмінності постійно перешкоджають доброзичливим зусиллям побудувати світ, у якому гідність кожної особистості поважатиметься в теорії та на практиці» [4, р. 74].

В центрі запропонованої моделі Г. Лассвела лежать дослідження функцій комунікації в суспільстві, які вчений поділяє на три основні напрями, це — спостереження за середовищем, координація соціальних елементів та передача культурного досвіду між поколіннями. На його думку, саме ці функції відіграють особливу роль у розумінні того, як держава впливає на формування інформаційного простору. В політичному контексті ці функції мають забезпечувати стабільність системи та легітимацію влади. Подібний функціональний підхід знайшов відображення і в працях Н. Лумана, який розглядав суспільство як комунікаційну систему, в якій саме комунікація виступає базовим елементом соціальної реальності. Він зазначав, що «соціальні системи базуються або на типі дії, або на аспекті дії, і через дію, так би мовити, суб'єкт входить у систему. Але можна запитати, чи точно це охоплює зв'язок між дією та соціальністю... Соціальність не є окремим випадком дії; натомість, дія конститується в соціальних системах за допомогою комунікації та атрибуції як зменшення складності, як невід'ємного самоспрощення системи» [9, р. 137].

В українській науці концепція Г. Лассвела отримала подальший розвиток в дослідженнях політичної та масової комунікації. Зокрема А. Акаймова досліджувала політичну комунікацію як процес взаємодії політичних суб'єктів, розглянула ланки та рівні політичної комунікації, інформаційні потоки, механізм прямих і зворотних інформаційних зв'язків, проаналізувала зв'язок політики і комунікації [4, с. 87]. Дослідженню ролі політичних комунікацій у сучасному інформаційному просторі були присвячені праці І. Пронозової, в яких відмічалося, що «політичні комунікації — це процес передачі, обміну політичною інформацією, який структурує політичну діяльність та надає їй нового значення, формує громадську думку і політичну соціалізацію громадян з урахуванням їхніх потреб та інтересів... Показується комунікативна природа сучасного політичного управління, а також роль і місце політичної комунікації у функціонуванні політичної сфери життєдіяльності держави і суспільства» [5, с. 75]. Ще одна українська дослідниця політичної комунікації Т. Шлемкевич наголошує на тому, що сучасна політична комунікація значною мірою здійснюється через соціальні мережі та медіаплатформи, що суттєво розширює масштаби її впливу, «охарактеризує онлайн-комунікації як елемент впливу на суспільну свідомість в умовах сьогодення» [13, с. 42]. В останніх дослідженнях підіймається тема визначення особливостей політичної комунікації влади та суспільства в умовах воєнного стану в Україні. Зокрема в праці Г. Буканова зазначається, що «політична комунікація виступає як комунікаційна взаємодія між владою і суспільством з метою легітимації державно-політичних рішень, стабілізації суспільно-політичних відносин і підтримки позитивних настроїв в суспільстві і його адаптації до викликів сучасності, серед яких для України є російсько-українська війна. Інститути

громадянського суспільства в умовах війни впливають на прийняття парламентом нормативно-правових актів, які адаптовані до реалій воєнного часу і відповідають за регламентації соціально-політичного життя країни. Але організації громадського сектору суспільства все ж такі обмежені в комунікаційній взаємодії із владою і органами державного управління, а отже для усунення таких недоліків передбачає регламентацію на нормативно-правовому рівні такої взаємодії в умовах воєнного стану» [18, с. 72].

Повертаючись до теми взаємодії держави та громадянського суспільства, з огляду на концепцію Г. Лассвела, вона дозволяє розглядати політичну комунікацію як двосторонній процес, а саме: аналізувати суб'єкти політичного впливу (уряд, медіа, громадські організації); оцінювати зміст політичних повідомлень; визначати ефективність каналів комунікації (ЗМІ, соціальні мережі); досліджувати реакцію громадськості. В контексті відносин між державою та громадянським суспільством модель Г. Лассвела досить вдало допомагає аналізувати інформаційні потоки (мається на увазі, як держава транслює політичні рішення громадянам); допомагає оцінювати ефективність комунікації (тобто визначати наскільки повідомлення досягають цільової аудиторії); визначати рівень зворотного зв'язку (саму реакцію громадян на політичні меседжі). В самій концепції Г. Лассвела комунікатор, тобто держава, виступає як суб'єкт комунікації, формує інформаційну політику, визначає стратегічні меседжі та контролює канали їх поширення. «Держава — це символ влади, і в цій якості вона веде до розвитку поглядів, які сформовані людиною протягом всього його життя в межах вузького міжособистісного кола спілкування з членами сім'ї та друзями» [1, р. 173]. Водночас зазначимо, що в своїх дослідженнях особливу увагу Г. Лассвел приділяв вивченню самого ефекту комунікації, а саме впливу повідомлення на поведінку аудиторії. «Ефективна комунікація в людських суспільствах є процесом ефективним тією мірою, якою полегшуються раціональні судження. Раціональне судження реалізує ціннісні цілі. У тваринному світі комунікація є ефективною, коли вона сприяє виживанню або якійсь іншій визначеній потребі сукупності. Ті ж критерії можна застосовувати до окремого організму. Одним із завдань раціонально організованого суспільства є виявлення та контроль будь-яких факторів, що перешкоджають ефективній комунікації» [2, р. 93].

Водночас, попри позитивний ефект, класична модель Г. Лассвела має й певні обмеження, оскільки передбачає односторонню комунікацію, що особливо простежується в сучасних умовах, які потребують більш складних, інтерактивних моделей. Це добре простежується з розвитком цифрових технологій, в яких політична комунікація набуває нових особливих рис. Відбувається інтенсивний ріст інтерактивності, коли громадяни стають активними учасниками комунікації. Проте такий децентралізований процес

свідчить також про те, що інформаційні потоки, які розповсюджуються швидкими темпами, більше не можуть повністю контролюватись державою, натомість соціальні мережі, які мають здатність швидко поширювати інформацію, значно впливають на зміни й темпи політичних процесів. В цьому контексті слід зазначити, що концепція Г. Лассвела, не дивлячись на її лінійний характер, у сучасних умовах мала б передбачити зворотній зв'язок. Особливо це стосується державної влади, яка виступає ініціатором політичних повідомлень, в яких ефективність комунікації має залежати, передусім, від рівня довіри до інституцій, прозорості наданої інформації, доступності всіх каналів комунікації та активних дій з боку громадянського суспільства. В свою чергу громадянське суспільство має не лише сприймати інформацію, але й формувати альтернативні наративи, продовжувати здійснювати контроль над владою та впливати на політичні рішення. Якщо держава виступає ключовим комунікатором, що формує інформаційний порядок денний, а ефективність її функцій залежить від рівня довіри до влади та якості комунікаційної політики, то громадянське суспільство, особливо в сучасних умовах, повинно виступати не лише об'єктом, а й суб'єктом політичної комунікації. Воно формує громадську думку, здійснює контроль над владою, ініціює суспільні дискусії, а також впливає на політичні рішення. Саме це і є ознакою того, що комунікація набуває двостороннього характеру, який виходить за межі класичної лінійної моделі.

Слід зазначити, що Г. Лассвел, намагаючись правильно класифікувати будь-яку групу чи конкретну особу, як частину громадськості, вважав за необхідне враховувати існуючі обмеження. Він наголошував на тому, що ті вимоги, які висуваються щодо державної політики, мають носити дискусійний характер. «Світова громадськість є відносно слабкою та нерозвиненою, частково тому, що вона зазвичай підпорядковується сферам настроїв, у яких не допускаються дебати з питань політики. Під час війни чи воєнної кризи, наприклад, мешканці регіону переважно прагнуть нав'язати певну політику іншим. Оскільки результат конфлікту залежить від насильства, а не від дебатів, то за таких умов громадськості немає. Існує мережа груп настроїв, які діють як натовп, тому не терплять інакомислення... У світовій політиці існують сфери уваги, громадськості та настроїв з різними ступенями інклюзивності. Ці сфери взаємопов'язані зі структурними та функціональними особливостями світового суспільства, а особливо світової влади. Наприклад, очевидно, що найсильніші держави, як правило, потрапляють до однієї й тієї ж зони уваги, оскільки їхні правлячі еліти зосереджуються одна на одній як на джерелі великої потенційної загрози» [2, р. 96].

Досліджуючи концепцію Г. Лассвела, слід також розглянути й те, який вплив вона мала на засоби масової інформації. Адже в сучасному суспільстві відбувається значна трансформація не лише каналів комунікації,

стрімко змінюються й самі традиційні засоби масової інформації, доповнюючись цифровими платформами, які істотно впливають на зміни в самій структурі політичної взаємодії. На сьогодні вже нікого не дивує, що сучасні соціальні мережі здатні значно пришвидшувати обмін інформацією, вони впливають на всі процеси життєдіяльності суспільства. В політичному житті вони забезпечують прямий діалог між владою та громадянами, а також сприяють підвищенню участі громадськості в політичних процесах. Це все значно розширює класичну модель запропоновану Г. Лассвелом, додаючи їй елемент інтерактивності та мережевої комунікації. В сучасних умовах розвитку цифрових медіа лассвелівська модель допомагає комунікатору (держава, громадські організації, блогери) трансформуватися й стати множинним, інформаційний канал перетворюється на інтерактивний і децентралізований, аудиторія стає активним учасником комунікації, завдяки цьому ефект хоча й буде більш складним, проте багатовимірним. Це все вкотре підтверджує, що модель Г. Лассвела, попри свою класичність, залишається методологічно релевантною й може бути використана як основа для аналізу сучасних політичних комунікацій.

В умовах трансформаційних процесів, які відбувається в Україні, тема політичної та масової комунікації набуває особливого значення, вона неодноразово підіймалась в дослідженнях українських науковців. Так С. Внучко досліджувала еволюцію політичної комунікації, як соціального феномену в контексті історичних трансформацій, а також проаналізувала її ключові етапи розвитку — «від первісних форм взаємодії до сучасних цифрових стратегій впливу на суспільну свідомість» [22, с. 178]. Й. Лизанчук основну увагу приділив дослідженню ролі мас-медіа як посередника між державою та громадянським суспільством, підкреслюючи їхню функцію формування громадської думки та національної ідентичності [15]. Ще один вітчизняний науковець Г. Почепцов розглядав комунікацію як інструмент стратегічного впливу, наголошуючи, що інформаційні процеси є ключовим елементом сучасної політики. В своїх працях він зазначав, що комунікація є механізмом управління суспільною свідомістю [17]. Водночас український дослідник В. Різун, аналізуючи теорію масової комунікації, системно виклав теоретичні засади розуміння масового спілкування, технологію масового впливу, представив основні наукові течії, принципи й підходи до вивчення масової комунікації [16]. Він розглянув комунікацію як складну соціальну систему й підмітив, що в ній важливу роль відіграє зворотний зв'язок, який доповнює класичну лінійну модель Г. Лассуела. Проте, деякі сучасні дослідники наголошують на необхідності модернізації цієї моделі з врахуванням інтерактивності цифрових медіа, множинності комунікаторів і активної ролі аудиторії. В цьому контексті українські науковці підкреслюють важливість діалогічності комунікації, що дає можливість трансформувати класичну модель Г. Лассуела в більш складну мережеву систему.

Переваги концепції Г. Лассвела полягають в простоті та універсальності його ідей, у можливості застосування її до різних типів комунікації, чіткій структуризації процесу, що в сучасних умовах є досить цінним. До того ж, попри трансформації, модель Г. Лассвела залишається базовим аналітичним інструментом, який дозволяє досліджувати інформаційні кампанії, її можна використовувати для аналізу політичної пропаганди, вона є основою сучасних комунікаційних моделей, ефективно застосовується в дослідженні державної інформаційної політики та стратегічних комунікацій. Проте, не дивлячись на всю універсальність, запропонована модель Г. Лассвела має певні обмеження, які полягають у лінійності й спрощеності комунікаційного процесу. Також в ній недостатньо був зроблений акцент на зворотній зв'язок і обмежено враховувався контекст та соціокультурні фактори, був дещо недооцінений сам контекст комунікації. Ці обмеження лассвелівської моделі, зокрема, в межах розвитку теорії комунікації намагались виправити Клод Шеннон і Воррен Вівер. Вони запропонували моделі, які мали враховувати шум, кодування та декодування інформації, зробивши акцент на тому, що «в загальній комунікації існує три рівні проблем. Перший — технічний, тобто «Наскільки точно можна передати символи комунікації?». Другий — семантична проблема, тобто «Наскільки точно передані символи передають бажане значення?». Третій — проблема ефективності, тобто «Наскільки ефективно отримане значення впливає на поведінку бажаним чином?» [14]. По суті К. Шеннон обґрунтував перший рівень — інженерний і розробив математичну теорію комунікації, а В. Вівер обґрунтував значення цієї теорії для двох інших рівнів [14]. Проте, в сучасних дослідженнях підкреслюється, що навіть у цифрову епоху, модель Г. Лассвела зберігає аналітичну цінність як базова структура й такі незначні недоліки, які мали місце, вповні компенсуються її аналітичною чіткістю та можливістю адаптації до сучасних умов. Для сучасної України, в умовах трансформаційних процесів, політична комунікація набуває особливого значення. Вона є ключовою для зміцнення демократичних інститутів, забезпечення прозорості влади, протидії дезінформації й сприяє розвитку громадянської активності, а застосування моделі Г. Лассвела дозволяє підвищити ефективність державної комунікаційної політики.

Отже, значення концепції Г. Лассвела для сучасної політичної науки залишається актуальним, адже сприяє формуванню державної інформаційної політики, визначенню комунікаційних стратегій урядів, взаємодії з громадськими організаціями та процесу формування громадської думки. В сучасних демократичних системах ефективна політична комунікація є передумовою стабільності та розвитку суспільства. Розмірковуючи над майбутнім політики Г. Лассвел передбачав, що «превентивна політика

майбутнього буде тісно пов'язана з загальною медициною, психоаналізом, психопатологією, фізіологічною психологією та суміжними дисциплінами. Практикуючі її спеціалісти поступово завоюють в суспільстві повагу людей, які заплутались в житті, тих хто усвідомлює свої обов'язки та цінує об'єктивні досягнення. Вичерпна функціональна концепція політичного життя чітко визначить проблеми досліджень і увійде в сприйнятливі уми тих, хто постійно піддає сумніву» [1, р. 203].

Висновки

Сучасний етап розвитку політичної комунікації характеризується суттєвими трансформаціями, які зумовлюють необхідність критичного переосмислення класичних теорій, в даному випадку це концепція Г. Лассвела. Загалом, цю концепцію вченого вирізняє лаконічність викладу та аналітична чіткість формулювання, проте деякі представники наукової спільноти дискутують з приводу того, що в сучасному цифровому середовищі вона виглядає подекуди обмеженою. Насамперед, це простежується в її лінійному характері, що заважає вповні відображати усю складність сучасних комунікаційних процесів. Якщо в минулому столітті лінійний характер даної моделі відповідав політичній комунікації тогочасного суспільства, то в сучасній комунікації, особливо між державою та громадянським суспільством, вона зазнала ряд змін і набула мережевого характеру, в якому кожному учаснику надана можливість виступати не лише комунікатором, а й реципієнтом. Таким змінним процесам сприяли соціальні мережі, створення різноманітних онлайн-платформ, цифрові медіа, які створили прийнятні умови для обміну інформацією, яка на даний час вже вийшла далеко за межі існуючої традиційної лінійної схеми «відправник — повідомлення — отримувач», не дивлячись на те, що вона багато років була базовою моделлю передачі інформації, проте залишилась вже в минулому.

Також, в пропонованій Г. Лассвелом моделі залишаються дискусійними питання щодо маніпулятивних технологій, які мають місце в політичній комунікації. Тут слід звернути увагу на те, що в даній моделі вченим передбачався аналіз ефекту повідомлення, проте в сучасних умовах даний ефект був опосередкований алгоритмами інформаційної платформи, до того ж він міг призвести до створення своєрідної інформаційної «бульбашки» та послужити певним феноменом дезінформації. Інакше кажучи, між інформаційним каналом і аудиторією виникають додаткові посередники, які можуть змінювати первинний зміст повідомлення.

Ще одним важливим моментом, на який слід звернути увагу, це аспект довіри, який є ключовим чинником ефективності комунікації. Принагідно зазначимо, що в класичній моделі Г. Лассвела питання стосовно дослідження поняття довіри не виокремлювалось вченим як самостійний елемент, тоді як в сучасних демократичних суспільства саме рівень

довіри до державних інституцій визначає успішність комунікаційної політики. Тому в громадянському суспільстві дедалі частіше починають критично оцінювати інформацію, яка надходить від держави, а також все більше уваги приділяється розробці альтернативних каналів комунікації. Не дивлячись на це створена концепція Г. Лассвела продовжує зберігати свою евристичну цінність та актуальність. Залишаючись базовою моделлю, вона допомагає структурувати аналіз комунікаційних процесів, її можна доповнювати сучасними підходами в сприянні подальшій інтеграції ідей інтерактивності, в розширенні зворотного зв'язку та мережевої взаємодії, а також адаптувати до нових реалій сучасного світу. Це означає, що існуючі дискусії стосовно започаткованої моделі Г. Лассвела спрямовані, передусім, на її розвиток і модернізацію, вона є важливим теоретичним інструментом, який у поєднанні з новітніми технологічними підходами, дозволяє продовжити комплексне дослідження політичної комунікації.

Проведене дослідження свідчить про те, що концепція Г. Лассвела має особливе значення, вона становить фундаментальну теоретичну основу політичної комунікації, слугує чіткому структуруванню комунікаційного процесу, сприяє виокремленню його ключових елементів, що допомагає значно спростити процес визначення ефективності інформаційного впливу.

Підводячи підсумок слід виділити основні характерні особливості концепції Г. Лассвела. Насамперед, необхідно вказати на її універсальний аналітичний інструментарій, який можна застосовувати до різних форм політичної комунікації (від офіційних державних повідомлень до неформальних комунікацій у цифровому середовищі), що значно розширить можливості ідентифікації основних компонентів комунікації та допоможе оцінити їхній вплив на аудиторію. Стосовно процесу взаємодії держави та громадянського суспільства, то тут лассвелівська модель спроможна сприяти глибшому розумінню ролі кожного з учасників комунікаційного процесу. Це означає, якщо розглядати державу не лише як джерело інформації, але й як відповідальний суб'єкт, що формує довіру та забезпечує прозорість, то громадянське суспільство наділене можливістю трансформуватись з пасивного реципієнта в активного учасника, який здатен впливати не тільки на сам зміст, але й на характер комунікації.

Стрімкий розвиток і трансформація сучасного інформаційного середовища також потребують розширення запропонованої класичної моделі Г. Лассвела. Зокрема, набувають особливої важливості такі елементи, як зворотний зв'язок, інтерактивність, цифрові платформи та алгоритмічні механізми поширення інформації. Це все свідчить про перехід від вже існуючої лінійної до більш сучасної — мережевої моделі комунікації. Також ефективність політичної комунікації все частіше починає залежати від

рівня довіри між державою та громадянами. Тому в сучасному суспільстві комунікація має бути не лише інструментом інформування, але й засобом діалогу та співпраці, а такі якості як відкритість і прозорість повинні стати ключовими принципами сучасної інформаційної політики. Отже, все зазначене свідчить про те, що класична модель Г. Лассвела залишається актуальною і в умовах сучасного інформаційного суспільства, а її адаптація до нових реалій дозволяє підвищити ефективність політичної комунікації та сприяти розвитку демократичних інституцій.

Список посилань

1. Lasswell, H.D. *Psychopathology and Politics*. University of Chicago Press, 1930, 282 p.
2. Lasswell H.D. (1948). The structure and function of communication in society. *The Communication of Ideas* / ed. L. Bryson. New York: Harper & Brothers. <https://www.irfanerdogan.com/dergiweb2008/24/12.pdf>
3. Lasswell Harold D. (1938). *Propaganda Technique in the World War*. New York: Published by Peter Smith, 328 p. <https://peachf.org/images/Comm/PropagandaWorldWarLasswell.pdf>
4. Bruce Lannes Smith, Harold D. Lasswell, and Ralph D. Casey. *Propaganda, Communication and Public Opinion. A Comprehensive Reference Guide*. Princeton: Princeton University Press, 1946. https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781400878642_A26060613/preview-9781400878642_A26060613.pdf
5. Lasswell Harold D. *The Theory of Political Propaganda*. *The American Political Science Review*, Aug., 1927, Vol. 21, No. 3 (Aug., 1927), 627-631. <https://www.jstor.org/stable/pdf/1945515.pdf>
6. Lasswell Harold D. *The Function of the Propagandist*. *International Journal of Ethics*, Apr., 1928, Vol. 38, No. 3 (Apr., 1928), 258-268. https://www.jstor.org/stable/pdf/2378152.pdf?refreqid=fastly-default%3Aae70656341d7888b0c8fe66dcdb8fb5f&ab_segments=&initiator=&acceptTC=1
7. Акайомова А. (2011). Політична комунікація як процес взаємодії політичних суб'єктів. *Політичний менеджмент*. № 1. С. 87-91. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/akaiomova_politychna.pdf
8. Проноза І. І. (2021). Роль політичних комунікацій у сучасному інформаційному просторі. *Політикус*. № 3. С. 75-80. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.12>
9. Костинюк О. Ю. (2026). Становлення теорії комунікативної дії Юргена Габермаса. *Вісник гуманітарних наук*. Вип. 16. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18837489>
10. Хабермас Юрген. *Комунікативна дія та дискурс — дві форми повсякденної комунікації*. / Пер. з німецької Ситниченко Л. Першоджерела

- комунікативної філософії. Київ: Либідь, 1996. С.84-91. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Habermas.html>
11. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge: MIT Press, 1989. https://arditiesp.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/habermas_structural_transf_public_sphere.pdf
 12. Luhmann N. Social Systems. Stanford: Stanford University Press, 1995. 627 p.
 13. Lazarsfeld P.F., Merton R.K. Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action. The Communication of Ideas. New York, 1948. <https://sites.temple.edu/stsnetwork/files/2022/01/Mass-Communication-Popular-Taste-and-Organized-Social-Action.pdf>
 14. Castells M. Communication Power. Oxford: Oxford University Press, 2009. https://www.academia.edu/25294841/Manuel_Castells_Communication_Power_2009_
 15. Zachary S. Sapienza, Narayanan Iyer, Aaron S. Veenstra (2015). Reading Lasswell's Model of Communication Backward: Three Scholarly Misconceptions, Mass Communication and Society, 18:5, 599-622, <https://doi.org/10.1080/15205436.2015.1063666>
 16. Шлемкевич Т. (2024). Політичні комунікації в українському інформаційному просторі. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. Вип. 1(16). 42-47. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-2-6>
 17. Shannon C.E., Weaver W. (1949). The mathematical theory of communication. University of Illinois Press.
 18. Лизанчук В. Психологія мас-медіа: підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 420 с.
 19. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підручник. Київ: Просвіта, 2008. 260 с.
 20. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. 2-е вид. доп. Київ: Видавничий центр «Київський університет», 1999. 307 с.
 21. Буканов Г. М. (2025). Політична комунікація влади і суспільства в умовах воєнного стану в Україні. Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. Вип. 2(66). 72-78. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2\(66\).337624](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2(66).337624)
 22. Внучко С. М. (2025). Політична комунікація та її менеджмент: еволюція концепцій, теоретичні основи та ключові підходи. Політологічний вісник. Вип. 94. 178-191. DOI 10.17721/2415-88IX.2025.94.178-191

References

1. Lasswell, H.D. (1930). *Psychopathology and Politics*. University of Chicago Press, 282 p.
2. Lasswell H.D. (1948). The structure and function of communication in society. *The Communication of Ideas* / ed. L. Bryson. New York: Harper & Brothers. URL: <https://www.irfanerdogan.com/dergiweb2008/24/12.pdf>
3. Lasswell, Harold D. (1938). *Propaganda Technique in the World War*. New York: Published by Peter Smith. 328 p. URL: <https://peachf.org/images/Comm/PropagandaWorldWarLasswell.pdf>
4. Bruce Lannes Smith, Harold D. Lasswell, and Ralph D. Casey. (1946). *Propaganda, Communication and Public Opinion. A Comprehensive Reference Guide*. Princeton: Princeton University Press. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781400878642_A26060613/preview-9781400878642_A26060613.pdf
5. Lasswell, Harold D. (1927). The Theory of Political Propaganda. *The American Political Science Review*, Vol. 21, No. 3 (Aug., 1927), 627-631. URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/1945515.pdf>
6. Lasswell, Harold D. (1928). The Function of the Propagandist. *International Journal of Ethics*, Vol. 38, No. 3 (Apr., 1928), pp. 258-268. URL: https://www.jstor.org/stable/pdf/2378152.pdf?refreqid=fastly-default%3Aae70656341d7888b0c8fe66dcdb8fb5f&ab_segments=&initiator=&acceptTC=1
7. Akaiomova, A. (2011). Politychna komunikatsiia yak protses vzaємodii politychnykh subiektiv. *Politychnyi menedzhment*, 1, 87-91. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/akaiomova_politychna.pdf [in Ukrainian].
8. Pronoza, I.I. (2021). Rol politychnykh komunikatsii u suchasnomu informatsiinomu prostori. *Politykus*, 3, 75-80. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.12> [in Ukrainian].
9. Kostyniuk, O.Iu. (2026). Stanovlennia teorii komunikatyvnoi dii Yurgena Habermasa. *Visnyk humanitarnykh nauk*, (16). URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18837489> [in Ukrainian].
10. Khabermas, Yurhen. (1996). Komunikatyvna diia ta dyskurs – dvi formy povsiakdennoi komunikatsii. / Per. z nimetskoi Sytnychenko L. *Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii*. Kyiv: Lybid, 84-91. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Habermas.html> [in Ukrainian].

11. Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press. URL: https://arditiesp.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/habermas_structural_transf_public_sphere.pdf
12. Luhmann, N. (1995). *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press, 627 p.
13. Lazarsfeld P.F., Merton R.K. (1948). *Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action. The Communication of Ideas*. New York, URL: <https://sites.temple.edu/stsnetwork/files/2022/01/Mass-Communication-Popular-Taste-and-Organized-Social-Action.pdf>
14. Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press. https://www.academia.edu/25294841/Manuel_Castells_Communication_Power_2009_
15. Zachary S. Sapienza, Narayanan Iyer, Aaron S. Veenstra (2015). Reading Lasswell's Model of Communication Backward: Three Scholarly Misconceptions, *Mass Communication and Society*, 18:5, 599-622. URL: <https://doi.org/10.1080/15205436.2015.1063666>
16. Shlemkevych, T. (2024). Politychni komunikatsii v ukrainskomu informatsiinomuprostori. *Visnyk Prykarpatskohou universytetu. Serii: Politolohiia*, 1(16). 42-47. URL: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-2-6> [in Ukrainian].
17. Shannon, C.E. & Weaver, W. (1949). *The mathematical theory of communication*. University of Illinois Press.
18. Lyzanchuk, V. (2015). *Psykholohiia mas-media: pidruchnyk*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 420 s. [in Ukrainian].
19. Rizun, V.V. (2008). *Teoriia masovoi komunikatsii: pidruchnyk*. Kyiv: Prosvita, 260 s. [in Ukrainian].
20. Pocheptsov, H.H. (1999). *Teoriia komunikatsii. 2-e vyd. dop.* Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Kyivskiy universytet», 307 s. [in Ukrainian].
21. Bukanov, H.M. (2025). Politychna komunikatsiia vlady i suspilstva v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Visnyk NTUU «KPI» Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 2(66), 72-78. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2\(66\).337624](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2(66).337624) [in Ukrainian].
22. Vnuchko, S.M. (2025). Politychna komunikatsiia ta yii menedzhment: evoliutsiia kontseptsii, teoretychni osnovy ta kliuchovi pidkhody. *Politolohichniy visnyk*, 94, 178-191. DOI 10.17721/2415-88IX.2025.94.178-191 [in Ukrainian].

Liudmyla Yevdokymova

PhD Student, Department of Political Science, Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-3214-037X>

e-mail: levdokimova81@gmail.com

HAROLD LASSWELL'S CONCEPT AS A THEORETICAL FOUNDATION OF POLITICAL COMMUNICATION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of Harold Lasswell's political communication as a theoretical foundation for the interaction between state authority and civil society. The structural elements of H. Lasswell's classical communication model are examined, and its heuristic potential as well as the possibilities for its application in contemporary political processes are identified. The significance of this concept for analyzing information processes, political influence, and the formation of public opinion is substantiated, along with its capacity to ensure effective dialogue between governmental institutions and the public.

The study pays considerable attention to the examination of the structural elements of communication identified by H. Lasswell. The primary focus is placed on analyzing such key components of communication as the communicator, the message, the channels of information transmission, the audience, and the effect of influence. This is due to the fact that these elements help to determine the analytical boundaries of the mechanisms for studying information influence and political mobilization, and in addition, they contribute to the formation of public opinion in the context of the functioning of a modern democratic society. The role of the state as the initiator of political messages and of civil society as an active recipient and participant in the communication process is analyzed.

Particular attention is devoted to examining such functions of mass communication as the surveillance of the social environment, the coordination of social processes, and the transmission of sociocultural experience, which in

H. Lasswell's works are closely intertwined with the study of the phenomenon of propaganda. The importance of these functions for ensuring the stability of the political system, as well as for maintaining effective feedback between authorities and citizens, is substantiated. It is concluded that H. Lasswell's model is universal, logically structured, and possesses a practical character. It remains relevant for the study of political communication; however, there is a need to adapt it to the changes observed in the contemporary information society. Such an adaptation of Lasswell's classical model to present-day realities will contribute to expanding the possibilities for researching political processes and improving the mechanisms of interaction between authorities and the public.

Keywords: Harold Lasswell; political communication; mass communication; state; civil society; information interaction.

Надійшла до редакції/ Received: 01.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 16.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Федірко Іван Павлович

Кандидат філософських наук, доцент кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-4626-512X>

e-mail: ivanfedirko832@gmail.com

Косілова Ольга Іванівна

Доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного права та права ЄС

Державний податковий університет (м. Ірпінь, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-5574-3771>

e-mail: kosilovaolga3@gmail.com

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Резюме

У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз концепції громадянського суспільства як об'єкта наукового дискурсу в політичній та правовій думці. Виявлено основні етапи еволюції уявлень про громадянське суспільство — від його первісного ототожнення з політичною спільнотою у працях античних мислителів, зокрема Платона та Аристотеля, до формування у сучасній науці концепції відносно автономної сфери соціальних відносин, що функціонує у взаємодії з державою.

Обґрунтовано, що визначальну роль у становленні сучасного розуміння громадянського суспільства відіграли концепції політичної філософії Нового часу, представлені у працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо та Ш. Монтеск'є, а також німецької класичної філософії — І. Канта та Г. Гегеля. Доведено, що у їхніх теоретичних підходах громадянське суспільство набуває ознак самостійної сфери соціальної взаємодії, що поєднує реалізацію приватних інтересів із функціонуванням загальнообов'язкових правових норм.

Встановлено, що у сучасному науковому дискурсі, зокрема у працях А. де Токвіля, Х. Арендт, М. Фуко, Дж. Кіна та Дж. Александера, громадянське суспільство інтерпретується як багаторівнева система соціальних

інститутів, практик і комунікативних взаємодій, яка забезпечує участь громадян у політичних процесах, формування громадської думки та здійснення демократичного контролю над діяльністю державної влади. Показано, що ключовими функціями громадянського суспільства є інтегративна, комунікативна, контрольна та легітимаційна, що визначає його роль як невід'ємного елементу сучасної демократичної політичної системи.

Проаналізовано підходи українських дослідників, зокрема В. Бабкіна, С. Рябова, В. Сіренка, В. Тимошенко та Т. Ковальчук, та встановлено, що в умовах трансформаційних процесів громадянське суспільство виступає одним із ключових чинників демократизації, розвитку правової держави та підвищення ефективності публічного управління. Обґрунтовано, що інституційна спроможність громадянського суспільства безпосередньо впливає на рівень легітимності влади, стабільність політичної системи та здатність держави до адаптації в умовах соціально-політичних змін.

Доведено, що громадянське суспільство виконує системоутворюючу посередницьку функцію у взаємодії між державою та громадянами, забезпечуючи узгодження приватних і публічних інтересів, а також формуючи підґрунтя для сталого демократичного розвитку. У цьому контексті громадянське суспільство постає як ключовий структурний елемент політичної системи, що забезпечує її відкритість, адаптивність і ефективність.

Ключові слова: громадянське суспільство; науковий дискурс; політична теорія; еволюція концепції; політична філософія; правова держава; інститути громадянського суспільства; громадянська участь; демократичне врядування.

Вступ. У сучасній політичній та правовій науці поняття громадянського суспільства посідає центральне місце у дослідженні процесів демократичної трансформації держави, розвитку політичної системи та формування ефективних механізмів взаємодії між державою і суспільством. У цьому контексті громадянське суспільство розглядається не лише як сукупність соціальних інститутів, а як складна система суспільних відносин, що забезпечує реалізацію прав і свобод людини, громадянську участь та демократичний контроль за діяльністю державної влади.

Актуальність дослідження громадянського суспільства зумовлена також тим, що його становлення є важливою передумовою формування правової держави та демократичного політичного режиму. Саме інститути громадянського суспільства створюють умови для участі громадян у прийнятті політичних рішень, розвитку громадської ініціативи, формування політичної культури та забезпечення балансу між інтересами держави і суспільства.

Водночас у науковій літературі відсутнє єдине трактування поняття громадянського суспільства. Різні наукові школи та теоретичні підходи пропонують власні інтерпретації цього феномену, що зумовлює необхідність комплексного аналізу еволюції відповідної концепції у політичній та правовій думці. Розвиток теорії громадянського суспільства пов'язаний із тривалим історичним процесом становлення політичної філософії, у межах якого змінювалися уявлення про співвідношення держави, суспільства та індивіда.

З огляду на це важливим є дослідження теоретичних витоків концепції громадянського суспільства та аналіз основних етапів її формування у політичній думці. Особливого значення набуває вивчення ідей античних мислителів, представників політичної філософії Нового часу, а також теоретиків німецької класичної філософії, які заклали підґрунтя для сучасного розуміння ролі громадянського суспільства у політичній системі.

Проблематика громадянського суспільства стала предметом дослідження багатьох зарубіжних і українських науковців. Значний внесок у розвиток теорії громадянського суспільства зробили Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль, А. Грамші, Х. Арендт, М. Фуко, Е. Геллнер, Дж. Кін та інші дослідники. Серед українських учених, які досліджували проблеми становлення громадянського суспільства, варто відзначити праці В. Бабкіна, С. Рябова, В. Сіренка, В. Тимошенка, Т. Ковальчук та інших авторів.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених проблематиці громадянського суспільства, низка аспектів цієї проблеми потребує подальшого теоретичного осмислення. Зокрема, актуальним залишається питання систематизації основних підходів до розуміння громадянського суспільства та визначення його ролі у сучасних політичних процесах.

Метою статті є аналіз еволюції концепції громадянського суспільства у політичній та правовій думці та визначення його ролі як важливого елементу демократичної політичної системи.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати теоретичні витoki концепції громадянського суспільства у політичній філософії; дослідити основні підходи до розуміння громадянського суспільства у працях представників Нового часу та німецької класичної філософії; охарактеризувати розвиток теорії громадянського суспільства у сучасному науковому дискурсі; визначити роль громадянського суспільства у процесах демократичного розвитку держави.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, системний метод дав можливість розглядати громадянське суспільство як складне

соціально-політичне утворення. Історичний метод застосовано для аналізу еволюції концепції громадянського суспільства у політичній та правовій думці. Компаративний метод використано для порівняння різних теоретичних підходів до розуміння громадянського суспільства, представлених у працях зарубіжних і вітчизняних дослідників. Структурно-функціональний метод дозволив визначити основні елементи та функції громадянського суспільства, а також особливості його взаємодії з державою.

Результати дослідження. Витоки концепції громадянського суспільства сягають античної політичної філософії, у межах якої формувалися перші уявлення про взаємозв'язок держави, суспільства та громадянина. Саме античні мислителі заклали теоретичні основи розуміння політичної спільноти як особливої форми організації суспільного життя, що ґрунтується на певних моральних і правових принципах.

У працях давньогрецьких філософів суспільство та держава фактично розглядалися як єдина політична спільнота. Зокрема, у філософській концепції Платона держава постає як органічна цілісність, у межах якої кожен громадянин виконує визначену соціальну функцію. Метою такої політичної організації є досягнення справедливості, що забезпечується гармонійним поєднанням інтересів різних соціальних груп. Платон вважав, що стабільність держави можлива лише за умови підпорядкування приватних інтересів загальному благу, а тому політична спільнота повинна функціонувати як єдиний морально організований організм.

На відміну від Платона, Аристотель розглядав державу як природну форму розвитку людського співжиття. На його думку, людина є «політичною істотою», а тому її повноцінна реалізація можлива лише у межах політичної спільноти. Аристотель підкреслював, що держава виникає на основі поступового розвитку соціальних зв'язків — від сім'ї до громади і, зрештою, до поліса як вищої форми організації суспільного життя. Саме у межах політичної спільноти людина здобуває можливість реалізувати свої громадянські права та виконувати суспільні обов'язки.

У цьому контексті важливо зазначити, що у працях античних мислителів ще не існувало чіткого розмежування між державою та громадянським суспільством у сучасному розумінні. Поліс розглядався як єдина політична та соціальна система, що об'єднувала громадян на основі спільних політичних і моральних цінностей. Водночас саме антична політична філософія заклала підґрунтя для подальшого розвитку ідей громадянської участі, політичної відповідальності та суспільної солідарності.

Таким чином, антична політична думка сформувала важливі теоретичні передумови для подальшого осмислення концепції громадянського суспільства. Ідеї про політичну природу людини, значення громадянської участі та необхідність гармонійної взаємодії між індивідом і політичною

спільнотою стали основою для подальших досліджень взаємозв'язку між державою та суспільством.

Важливий етап у розвитку теорії громадянського суспільства пов'язаний із формуванням політичної філософії Нового часу. У цей період відбувається переосмислення співвідношення держави, суспільства та індивіда, що було зумовлено становленням нових соціально-економічних відносин, розвитком ідей природного права та утвердженням принципів індивідуальної свободи. Саме в цей час починає формуватися уявлення про громадянське суспільство як відносно автономну сферу суспільного життя, що існує поряд із державою.

Одним із перших мислителів, які розглядали проблему походження держави та політичної організації суспільства, був Томас Гоббс. У своїй теорії суспільного договору він виходив із припущення про природний стан людства, який характеризувався відсутністю політичної влади та пануванням постійної боротьби між людьми. За таких умов життя людини, за висловом мислителя, було «самотнім, бідним, огидним, жорстоким і коротким». Для подолання цього стану люди укладають суспільний договір і передають частину своїх прав державі, яка забезпечує порядок і безпеку. У межах цієї концепції держава постає як головний механізм організації суспільства, тоді як громадянське суспільство фактично ототожнюється з політичною владою.

Інше трактування співвідношення держави та громадянського суспільства запропонував Джон Локк. На відміну від Гоббса, він вважав природний стан людини не станом хаосу, а станом відносної свободи та рівності. Люди, за Локком, створюють державу для захисту своїх природних прав — права на життя, свободу та власність. У цьому контексті громадянське суспільство розглядається як сфера реалізації індивідуальних прав і свобод, тоді як держава виступає інструментом їхнього захисту [1, с. 112–115].

Важливий внесок у розвиток теорії громадянського суспільства зробив Жан-Жак Руссо. У праці «Про суспільну угоду» він обґрунтував ідею народного суверенітету та загальної волі як основи політичної організації суспільства. Руссо наголошував, що справжня політична спільнота повинна ґрунтуватися на активній участі громадян у прийнятті політичних рішень. Таким чином, громадянське суспільство постає як простір реалізації громадянської активності та політичної участі [2, с. 45–47].

Значний внесок у формування концепції громадянського суспільства також зробив Шарль-Луї Монтеск'є. У своїй праці «Про дух законів» він розвинув ідею поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, що стало одним із ключових принципів функціонування демократичної держави. На думку Монтеск'є, ефективна політична система повинна забезпечувати

баланс між різними гілками влади, що, у свою чергу, створює умови для розвитку громадянської свободи та суспільної активності [3, с. 134–136].

Отже, політична філософія Нового часу відіграла важливу роль у формуванні сучасного розуміння громадянського суспільства. Саме в цей період утверджуються ідеї природних прав людини, народного суверенітету та обмеження державної влади, які стали теоретичним підґрунтям для подальшого розвитку демократичних інститутів і громадянської участі.

Подальший розвиток концепції громадянського суспільства пов'язаний із німецькою класичною філософією, у межах якої відбулося більш глибоке теоретичне осмислення взаємозв'язку між державою, суспільством і правом. Особливе значення у формуванні сучасного розуміння громадянського суспільства мають праці Іммануїла Канта та Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля.

Іммануїл Кант розглядав громадянське суспільство у контексті своєї концепції правової держави та моральної автономії особистості. На його думку, суспільство повинно ґрунтуватися на принципах свободи, рівності та правової відповідальності [4, с. 244–245]. У праці «Метафізика моралі» Кант підкреслював, що головним завданням держави є забезпечення умов, за яких свобода кожної людини може узгоджуватися зі свободою інших членів суспільства [5, с. 78–80].

Таким чином, держава виступає гарантом правопорядку, а громадянське суспільство — сферою реалізації прав і свобод громадян. І. Кант також наголошував на важливості правових інститутів, які забезпечують стабільність суспільного життя та захист прав людини. У цьому контексті громадянське суспільство постає як простір, у якому формуються відносини між вільними та рівними індивідами, що взаємодіють на основі загальнообов'язкових правових норм.

Найбільш систематизоване трактування громадянського суспільства запропонував Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. У праці «Основи філософії права» він розглядав громадянське суспільство як особливу сферу соціальних відносин, що займає проміжне місце між сім'єю та державою. На думку мислителя, громадянське суспільство є сферою реалізації приватних інтересів, економічної діяльності та соціальної взаємодії між індивідами [6, с. 95–98].

Гегель підкреслював, що громадянське суспільство характеризується складною системою соціальних інститутів, які забезпечують функціонування економічних і соціальних відносин. До таких інститутів він відносив систему правових норм, корпорації, органи управління та інші форми соціальної організації. Водночас мислитель наголошував, що громадянське суспільство не може існувати ізольовано від держави, оскільки саме

держава забезпечує загальний правовий порядок і виступає гарантом суспільної стабільності.

Таким чином, у філософії Гегеля громадянське суспільство розглядається як необхідний елемент політичної системи, який забезпечує реалізацію приватних інтересів громадян і водночас потребує регулятивної ролі держави. Такий підхід дозволив сформулювати більш комплексне розуміння взаємодії держави та суспільства, що стало важливим теоретичним підґрунтям для подальших досліджень цієї проблематики.

Таким чином, аналіз концепцій І. Канта та Г. Гегеля дає підстави стверджувати, що саме у межах німецької класичної філософії відбулося концептуальне оформлення ідеї громадянського суспільства як відносно автономної сфери соціального життя. Якщо у Канта громадянське суспільство розглядається передусім як правовий простір взаємодії вільних і рівних індивідів, то у Гегеля воно набуває більш складного інституційного змісту, охоплюючи систему економічних, соціальних та правових відносин.

У цьому контексті громадянське суспільство можна розглядати як специфічний соціальний простір, у межах якого відбувається узгодження приватних інтересів індивідів із загальними інтересами суспільства. Водночас ефективність функціонування цієї сфери значною мірою залежить від здатності держави забезпечувати правові умови для її розвитку та підтримувати баланс між автономією громадянських інститутів і необхідністю регулювання суспільних відносин.

Саме тому у сучасній політичній теорії громадянське суспільство дедалі частіше розглядається не як протипага державі, а як важливий елемент цілісної політичної системи, що забезпечує стабільність демократичного розвитку.

Подальший розвиток концепції громадянського суспільства відбувався у працях дослідників XIX — XX століть, які значною мірою розширили зміст цього поняття та запропонували нові підходи до аналізу взаємодії держави і суспільства. У сучасному науковому дискурсі громадянське суспільство розглядається як складна система соціальних інститутів і практик, що забезпечують участь громадян у суспільно-політичному житті та формують механізми громадського контролю над державною владою.

Одним із перших дослідників, який звернув увагу на значення громадянського суспільства для функціонування демократичних політичних систем, був Алексіс де Токвіль. У своїй праці «Про демократію в Америці» він підкреслював важливу роль добровільних асоціацій, громадських організацій та локальних спільнот у розвитку демократії. На думку Токвіля, саме такі інститути сприяють формуванню громадянської активності та

політичної відповідальності, а також створюють ефективний механізм взаємодії між державою та суспільством [7, с. 210–215].

У XX столітті концепція громадянського суспільства отримала нове теоретичне осмислення у працях представників різних наукових напрямів. Зокрема, Ханна Арендт розглядала громадянське суспільство у контексті проблеми політичної свободи та публічного простору. На її думку, важливою умовою існування демократичного суспільства є наявність простору, у межах якого громадяни можуть вільно брати участь у політичному житті та висловлювати власні позиції щодо суспільно важливих питань [8, с. 56–60].

Інший підхід до аналізу суспільних відносин запропонував Мішель Фуко, який досліджував механізми влади та соціального контролю у сучасному суспільстві. У його працях влада розглядається не лише як функція державних інституцій, а як складна мережа соціальних відносин, що пронизує різні сфери суспільного життя. У цьому контексті громадянське суспільство виступає простором взаємодії різних соціальних сил, у межах якого формуються альтернативні форми впливу на політичні процеси [9, с. 101–105].

Суттєвий внесок у розвиток теорії громадянського суспільства зробив британський дослідник Джон Кін. У своїх працях він розглядає громадянське суспільство як систему незалежних від держави соціальних інститутів, що забезпечують можливість громадян брати участь у суспільному житті та здійснювати демократичний контроль над владою. На думку дослідника, розвиток громадянського суспільства є необхідною передумовою формування стабільної демократичної політичної системи [10, с. 44–50].

Сучасні дослідники також підкреслюють, що громадянське суспільство виконує важливу функцію посередника між державою та громадянами. Зокрема, Дж. Александер зазначає, що інститути громадянського суспільства сприяють формуванню демократичної політичної культури, розвитку соціальної солідарності та забезпеченню легітимності політичної влади [11, с. 30–32].

Таким чином, у сучасному науковому дискурсі громадянське суспільство розглядається як важливий елемент демократичної політичної системи, що забезпечує участь громадян у суспільно-політичних процесах, формує механізми громадського контролю над владою та сприяє розвитку демократичних інститутів.

Проблематика громадянського суспільства посідає важливе місце і в українській політичній та правовій науці. Особливої актуальності ці дослідження набули у період становлення незалежної української держави, коли питання розвитку демократичних інститутів, формування правової

держави та активізації громадянської участі стали ключовими чинниками політичної трансформації суспільства.

Українські дослідники розглядають громадянське суспільство як складну систему соціальних інститутів, що функціонують незалежно від держави та водночас взаємодіють із нею у процесі реалізації суспільних інтересів. У цьому контексті важливе значення має аналіз механізмів взаємодії між державними структурами та громадськими організаціями, а також визначення ролі громадянської активності у процесах демократичного розвитку.

Зокрема, В. Бабкін підкреслює, що становлення громадянського суспільства в Україні є невід’ємною умовою формування правової держави. На думку дослідника, розвиток громадянських інститутів сприяє підвищенню рівня політичної культури, зміцненню демократичних традицій та формуванню ефективних механізмів громадського контролю над діяльністю державної влади [14, с. 28–30].

С. Рябов у своїх дослідженнях звертає увагу на проблему легітимності державної влади та її взаємозв’язок із розвитком громадянського суспільства. Він наголошує, що ефективність функціонування політичної системи значною мірою залежить від рівня довіри громадян до державних інститутів та їхньої готовності брати участь у суспільно-політичному житті [13, с. 50–55].

Важливий внесок у дослідження проблем становлення громадянського суспільства зробили також В. Сіренко, В. Тимошенко та Т. Ковальчук. У своїх працях вони підкреслюють, що розвиток громадянського суспільства передбачає формування системи незалежних соціальних інститутів, здатних представляти та захищати інтереси різних соціальних груп. Такі інститути виступають важливим елементом демократичного політичного процесу та сприяють утвердженню принципів соціальної відповідальності й правової культури [12, с. 70–75].

Аналіз різних теоретичних підходів до розуміння громадянського суспільства свідчить про поступову трансформацію цього поняття у політичній та правовій науці. Якщо у ранніх філософських концепціях громадянське суспільство фактично ототожнювалося з політичною спільнотою або державою, то у сучасному науковому дискурсі воно розглядається як самостійна сфера суспільного життя, що охоплює систему соціальних інститутів, громадських організацій, професійних об’єднань та інших форм громадської активності.

Важливою характеристикою громадянського суспільства є його здатність виступати посередником між державою та громадянами. Саме через діяльність інститутів громадянського суспільства відбувається артикуляція

суспільних інтересів, формування громадської думки та здійснення демократичного контролю за діяльністю органів державної влади.

У цьому контексті розвиток громадянського суспільства можна розглядати як один із ключових індикаторів демократичності політичної системи, оскільки рівень його інституційної розвиненості безпосередньо впливає на ефективність механізмів громадської участі, легітимність політичної влади та стабільність політичного розвитку.

Висновки.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що концепція громадянського суспільства сформувалася в результаті тривалої еволюції політичної та правової думки. Починаючи з античної філософії, у межах якої суспільство та держава розглядалися як єдина політична спільнота, поступово формувалося розуміння відносної автономії суспільної сфери та ролі громадян у функціонуванні політичної системи.

Аналіз політичної філософії Нового часу свідчить, що саме в цей період було закладено ключові теоретичні засади сучасного розуміння громадянського суспільства. Концепції суспільного договору, природних прав людини, народного суверенітету та обмеження державної влади, обґрунтовані у працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо та Ш. Монтеск'є, сприяли формуванню уявлення про суспільство як сферу реалізації прав і свобод індивіда та важливий елемент політичної організації держави.

Суттєвий внесок у теоретичне осмислення громадянського суспільства зробили представники німецької класичної філософії. У концепції І. Канта громадянське суспільство постає як правовий простір взаємодії вільних і рівних індивідів, функціонування якого ґрунтується на принципах правової держави та верховенства права. У філософській системі Г. Гегеля громадянське суспільство розглядається як самостійна сфера соціальних відносин, що займає проміжне місце між сім'єю та державою і забезпечує реалізацію приватних інтересів громадян через систему соціальних інститутів.

Подальший розвиток теорії громадянського суспільства у працях дослідників XIX — XX століть сприяв розширенню змісту цього поняття та його інтеграції у сучасний політичний дискурс. У сучасних наукових підходах громадянське суспільство розглядається як система незалежних соціальних інститутів і форм громадської активності, що забезпечують участь громадян у суспільно-політичному житті, сприяють формуванню демократичної політичної культури та виконують функцію громадського контролю над діяльністю державної влади.

Аналіз сучасних наукових досліджень також засвідчує, що громадянське суспільство виконує важливу посередницьку функцію у взаємодії

між державою та громадянами. Через діяльність громадських організацій, професійних об'єднань, волонтерських рухів та інших інститутів громадянського суспільства забезпечується артикуляція суспільних інтересів, формування громадської думки та підвищення рівня легітимності політичної влади.

Для сучасної України розвиток громадянського суспільства має особливе значення, оскільки він безпосередньо пов'язаний із процесами демократичної трансформації держави, утвердженням принципів правової держави та розвитком інститутів публічного управління. Активізація громадянської участі, зміцнення інституційної спроможності громадських організацій та формування ефективних механізмів взаємодії між державою і суспільством виступають важливими передумовами сталого демократичного розвитку.

Таким чином, громадянське суспільство слід розглядати як складну систему соціальних інститутів, відносин і практик громадської участі, що забезпечують реалізацію прав і свобод людини, сприяють формуванню демократичної політичної культури та виступають важливим чинником функціонування правової держави. Ефективний розвиток громадянського суспільства є необхідною умовою зміцнення демократичних інститутів, забезпечення прозорості діяльності державної влади та підвищення рівня участі громадян у процесах ухвалення суспільно значущих рішень.

Список посилань

1. Локк Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, П. Тарашук. Київ: Основи, 2001. 265 с.
2. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / пер. з франц. О. Хоми. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.
3. Монтеск'є Ш. Л. Про дух законів / пер. з франц. Г. Пашковського. Київ: Основи, 1999. 568 с.
4. Косілова О. І. Теоретичні засади громадянського суспільства Нового часу. Політологічний вісник. 2006. Вип. 21. С. 244 — 254.
5. Кант І. Метафізика моралі / пер. з нім. О. Щербака. Київ: Юніверс, 2004. 312 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
7. Токвіль А. де. Про демократію в Америці / пер. з франц. Київ: Всесвіт, 1999. 590 с.
8. Арендт Г. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. В. Верлока, Д. Горчакова. Київ: Дух і літера, 2002. 575 с.
9. Фуко М. Наглядати і карати: Народження в'язниці / пер. з франц. П. Тарашука. Київ: Основи, 1998. 392 с.

10. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / пер. з англ. Київ: КІС, 2000. 192 с.
11. Александер Дж. Парадокси громадянського суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1999. № 1. С. 27 — 41.
12. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук. Київ: Логос, 1997. 192 с.
13. Рябов С. Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності: монографія. Київ: НІСД, 1996. 124 с.
14. Бабкін В. Д. Україна на шляху до громадянського суспільства і правової держави. Громадянське суспільство і підприємництво в Україні: проблеми і шляхи становлення. Київ, 1996. С. 27 — 36

References

1. Locke, J. (2001). Two treatises of government (O. Terekh & P. Tarashchuk, Trans.). Osnovy. 265 p.
2. Rousseau, J.-J. (2001). The social contract, or principles of political right (O. Khoma, Trans.). Port-Royal. 349 p.
3. Montesquieu, C. L. (1999). The spirit of laws (H. Pashkovskyi, Trans.). Osnovy. 568 p.
4. Kosilova, O. I. (2006). Theoretical foundations of civil society of the modern era. Political Science Bulletin, 21, P. 244 — 254.
5. Kant, I. (2004). The metaphysics of morals (O. Shcherbak, Trans.). Yunivers. 312 p.
6. Hegel, G. W. F. (2000). Elements of the philosophy of right (R. Osadchuk, Trans.). Yunivers. 336 p.
7. Tocqueville, A. (1999). Democracy in America. Vsesvit. 590 p.
8. Arendt, H. (2002). The origins of totalitarianism (V. Verlok & D. Horchakov, Trans.). Dukh i Litera. 575 p.
9. Foucault, M. (1998). Discipline and punish: The birth of the prison (P. Tarashchuk, Trans.). Osnovy. 392 p.
10. Keane, J. (2000). Civil society: Old images, new visions. KIS. 192 p.
11. Alexander, J. (1999). Paradoxes of civil society. Sociology: Theory, Methods, Marketing, 1, P. 27 — 41.
12. Sirenko, V. F., Tymoshenko, V. I., & Kovalchuk, T. I. (1997). Civil society in Ukraine: Problems of formation. Lohos. 192 p.
13. Riabov, S. H. (1996). State power: Problems of authority and legitimacy. NISD. 124 p.
14. Babkin, V. D. (1996). Ukraine on the way to civil society and the rule of law. In Civil society and entrepreneurship in Ukraine: Problems and ways of formation. P. 27 — 36.

Ivan Fedirko

PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Political Science Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-4626-512X>

e-mail: ivanfedirko832@gmail.com

Olga Kosilova

Doctor of Law, Professor of the Department of International Law and European Union Law State Tax University (Irpın, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-5574-3771>

e-mail: kosilovaolga3@gmail.com

CIVIL SOCIETY AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC DISCOURSE

Abstract

The article provides a theoretical and analytical examination of the concept of civil society as an object of scientific discourse in political and legal thought. The evolution of ideas about civil society is traced from ancient political philosophy to contemporary theoretical approaches. The views of Plato and Aristotle, representatives of early modern political philosophy such as T. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau and Ch. Montesquieu, as well as representatives of German classical philosophy — I. Kant and G. Hegel — are analysed.

Particular attention is paid to the development of the concept of civil society in the works of Western scholars of the nineteenth and twentieth centuries, including A. de Tocqueville, T. Parsons, A. Gramsci, H. Arendt, M. Foucault, E. Gellner, J. Keane and E. Arato. It is shown that in modern scientific discourse civil society is interpreted as a complex system of social institutions functioning in interaction with the state and ensuring civic participation and democratic accountability.

The approaches of Ukrainian scholars to the study of civil society are analysed and the peculiarities of its development in Ukraine in the context of democratic transformation are examined. It is substantiated that civil society plays a key role in strengthening democratic governance, the rule of law and the interaction between the state and society.

Keywords: civil society; scientific discourse; political theory; evolution of the concept; political philosophy; rule of law; civil society institutions; civic participation; democratic governance

Надійшла до редакції/ Received: 20.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 14.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Горай Олег Станіславович

Кандидат економічних наук, доцент, докторант

Інститут держави і права імені В. М. Корецького

НАН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-2181-7306>

e-mail: gorai.zt@gmail.com

УТВОРЕННЯ КОАЛІЦІЙ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ І УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Резюме

Досліджено основні засади формування коаліцій у представницьких органах місцевого самоврядування. Виявлено та систематизовано раціональні мотиви, якими керуються політичні актори при формуванні коаліцій на місцевому рівні. Здійснено порівняльний аналіз українського та зарубіжного досвіду коаліційної практики. В якості методологічної основи використано здобутки теорії раціонального вибору, неінституціональний підхід, компаративний аналіз та системний метод. Основні *результати дослідження* демонструють, що, на відміну від українського національного рівня, де домінують ідеологічні та програмні чинники, утворення коаліцій в органах місцевого самоврядування європейських країн характеризується превалюванням прагматичних міркувань: розподілом посад у виконавчих органах, контролем над бюджетними ресурсами, доступом до процесів прийняття рішень. Європейський досвід (Данія, Нідерланди, Німеччина, Бельгія) засвідчує інституціоналізацію коаліційних практик через формалізацію коаліційних угод, чіткий розподіл портфелів та створення механізмів управління конфліктами. З'ясовано, що в Україні утворення коаліцій на місцевому рівні характеризується високим ступенем неформальності, персоналізацією відносин, домінуванням локальних бізнес-груп та слабкістю партійної дисципліни. Зроблено *висновки*: раціоналізація коаліційних процесів на місцевому рівні в Україні потребує інституційних реформ, спрямованих на формалізацію коаліційних угод,

посилення партійної структуризації місцевих рад та створення ефективних механізмів громадського контролю.

Ключові слова: коаліція; місцеве самоврядування; раціональний вибір; політичні партії; коаліційна угода; децентралізація; органи місцевої влади; партійна система.

Вступ

Формування коаліцій у представницьких органах влади є однією з ключових проблем функціонування сучасних демократій. Якщо на національному рівні коаліційні процеси досліджені достатньо ґрунтовно, то механізми утворення коаліцій в органах місцевого самоврядування залишаються менш вивченими, особливо в пострадянських країнах. Водночас саме на місцевому рівні коаліційні рішення справляють безпосередній вплив на життя громадян, визначаючи пріоритети бюджетної політики, якість комунальних послуг, розвиток інфраструктури.

В Україні процес децентралізації, розпочатий у 2014 році, суттєво посилив роль органів місцевого самоврядування, передавши їм значні повноваження та фінансові ресурси. Це актуалізувало питання ефективності та раціональності коаліцій на місцевому рівні. Проте українська практика демонструє численні проблеми: нестабільність коаліцій, відсутність формалізованих коаліційних угод, домінування неформальних домовленостей; конфлікти всередині коаліцій, що призводять до блокування діяльності місцевих рад.

Фундаментальні основи теорії коаліцій заклали зарубіжні вчені Г. Бек, Т. Бергман, Й. Блом-Хансен, А. Доунс, Г. Ілонські, М. Лейвер, В. Мюллер, В. Райкер, А. де Сван, С. Серрітцлев, А. Скъевеланд, Б. Стойненберг, К. Стрем, К. Шепсл. Щодо української практики дослідження коаліцій на місцевому рівні представлені у працях таких вчених, як В. Белов, Ю. Бисага, Ю. Войтенко, С. Гасанов, О. Дмитренко, Р. Манойло-Приходько, С. Матушак, В. Нестерович, Ю. Остапеч, В. Петрінко, Н. Ротар, А. Руднева, С. Шаранич, Ю. Шведа.

Попри наявність досліджень окремих проблем коаліційних процесів, залишається низка невирішених питань, важливих для українського суспільства й державотворчого процесу: 1) бракує системного порівняльного аналізу раціональних мотивів утворення коаліцій на місцевому рівні в різних політичних системах; 2) недостатньо вивченою є специфіка раціонального вибору в умовах обмежених ресурсів та високої прозорості місцевої політики; 3) потребує дослідження питання про співвідношення формальних та неформальних практик утворення коаліцій на місцевому рівні; 4) особливо актуальною є проблема адаптації європейського досвіду раціоналізації коаліційних процесів до українських реалій (які інституційні

механізми сприяють раціоналізації коаліційних практик, яка роль партійної дисципліни та програмних документів у формуванні стійких коаліцій, які можливості громадського контролю за виконанням коаліційних угод та ін.).

У відповідності з вищезазначеним мета даної статті полягає в наступному: виявити та проаналізувати раціональні засади формування коаліцій в органах місцевого самоврядування на основі порівняльного аналізу зарубіжного та українського досвіду. Для досягнення цієї мети визначено такі завдання: розкрити теоретичні основи раціонального вибору в контексті утворення коаліцій на місцевому рівні; проаналізувати європейський досвід формування коаліцій в органах місцевого самоврядування; охарактеризувати особливості коаліційних практик на місцевому рівні в Україні; визначити перспективи раціоналізації коаліційних процесів в українських органах місцевого самоврядування.

Методи дослідження

Застосування теорії раціонального вибору дозволило виявити реальну логіку коаліційної поведінки на місцевому рівні як переважно прагматично орієнтовану: встановлено, що ключовими детермінантами коаліцій виступають не ідеологічні позиції, а розподіл владних ресурсів, доступ до бюджетних потоків і вплив на ухвалення рішень. Це дало змогу уточнити межі застосовності класичних коаліційних моделей, показавши їх обмежену пояснювальну спроможність у локальному контексті.

Неоінституціональний підхід забезпечив виявлення ролі формальних і неформальних правил у структуруванні коаліційних процесів: доведено, що в європейських країнах інституціоналізація коаліцій (через угоди, розподіл портфелів, процедурні механізми) підвищує передбачуваність і стабільність місцевого врядування, тоді як в Україні домінування неформальних практик зумовлює нестійкість і персоніфікацію коаліцій.

Компаративний аналіз дозволив не лише зіставити український і зарубіжний досвід, а й виокремити типологічні відмінності коаліційних моделей: ідентифіковано європейську інституціоналізовану модель та українську гібридно-неформальну, що стало підставою для формулювання напрямів їх зближення.

Системний метод забезпечив цілісне бачення коаліцій як елементу місцевої політичної системи: встановлено взаємозалежність між рівнем партійної структуризації, характером локальних еліт і форматом коаліційної взаємодії, що дозволило обґрунтувати необхідність інституційних змін як умови раціоналізації коаліційних процесів в Україні.

Результати дослідження

Відправною точкою для нас є класична праця А. Доунса «Економічна теорія демократії», в якій коаліція визначається як група людей зі спільними цілями, що об'єднуються задля їх досягнення. Учасники такої коаліції, за Доунсом, мають схожі погляди на політичні проблеми, координують свої дії та прагнуть максимізувати виборчий успіх, коригуючи програму з метою залучення якнайбільшої кількості виборців. Не випадково дослідник визначає політичну партію саме як «групу людей, які прагнуть контролювати державний апарат шляхом обрання на посади в результаті законно проведених виборів» [1, р. 25]. Ця логіка є переконливою для національного рівня. Але чи спрацьовує вона в умовах місцевого самоврядування, де ресурси обмежені, гравців небагато, а кожен крок на виду у виборця?

Один із засновників теорії коаліцій В. Райкер визначав коаліцію, виходячи з процесу прийняття рішень: якщо у певній групі виділяється підгрупа, яка згідно з прийнятими всіма учасниками правилами може ухвалювати рішення для всієї групи, — така підгрупа і є коаліцією. При цьому розмір підгрупи не має принципового значення: наголос робиться на здатності приймати значущі рішення. Райкер зауважує: «у двосторонніх іграх з нульовою сумою, де дозволені додаткові виплати, гравці поведуться раціонально та володіють повною інформацією, утворюються лише мінімальні коаліції переможців» [2, р. 32]. Тобто, раціональні актори прагнуть формувати коаліції, достатні для контролю над більшістю, але не більші за необхідне, адже кожен додатковий учасник зменшує частку ресурсів — посад, бюджетів, впливу, — що припадає на кожного з партнерів.

Однак, емпіричні дослідження демонструють численні відхилення від цієї моделі. А. де Сван доповнив теорію принципом ідеологічної близькості: партії схильні формувати коаліції з ідеологічно близькими партнерами, навіть якщо це призводить до створення надлишково великих коаліцій [3, р. 4 — 5]. Це пояснюється тим, що політичні вигоди полягають не лише в розподілі посад, а й у реалізації прийнятного політичного курсу.

У межах теорії раціонального вибору особливої уваги заслуговує модель портфельного розподілу, згідно з якою ключовим чинником утворення коаліцій є контроль над певними сферами політики через отримання відповідних посад. Дослідники М. Лейвер та К. Шепсл переконливо показують, що партії прагнуть отримати саме ті портфелі, які є найбільш важливими для їхнього електорату та ідеології [4, р. 34]. Для нас принципово важливим є те, що ця модель виявляється особливо релевантною для місцевого рівня, де конкретні сфери — освіта, транспорт, житлово-комунальне господарство — мають безпосереднє значення для виборців.

Суттєвим кроком у розвитку теорії раціонального вибору стало виокремлення трьох типів цілей політичних партій: прагнення до посад

(office-seeking), прагнення до реалізації політичного курсу (policy-seeking) та прагнення до максимізації голосів на наступних виборах (vote-seeking). На думку К. Стрема, ці три мотиви можуть як доповнювати, так і суперечити один одному, створюючи складну картину раціональних розрахунків, що, на нашу думку, особливо виразно проявляється саме на місцевому рівні [5, р. 50 – 53].

Специфіка місцевого рівня полягає в тому, що раціональні розрахунки здійснюються в умовах значно більшої прозорості та підзвітності, ніж на національному рівні. Виборці безпосередньо спостерігають за діями місцевих політиків, а результати управління є відчутними та вимірюваними. Це змінює баланс між трьома типами цілей: vote-seeking набуває особливого значення, оскільки провал у місцевій політиці може мати негайні електоральні наслідки — і саме це переконливо демонструють А. Шевеланд, С. Серрітслев та Й. Блом-Хансен на матеріалі датського місцевого самоврядування [6, р. 72]. Крім того, на місцевому рівні обмеженість ресурсів робить портфельний розподіл особливо важливим. Якщо на національному рівні існує значна кількість міністерських посад, то в місцевих радах кількість керівних позицій є суттєво обмеженою, що загострює конкуренцію за них. Показово, що М. Лейвер, аналізуючи специфіку коаліцій саме на місцевому рівні, доходить висновку про те, що менша кількість гравців робить процес переговорів більш персоналізованим та гнучким [7, р. 518].

Європейські демократії демонструють різноманітні моделі утворення коаліцій на місцевому рівні, які відображають специфіку національних політичних систем та інституційних рамок. У цьому контексті доцільно звернутися до досвіду таких європейських країн, як Данія, Нідерланди, Німеччина, Бельгія.

Данська модель характеризується високим ступенем інституціоналізації коаліційних практик. Спираючись на опитування майже 3000 місцевих радників, А. Шевеланд, С. Серрітслев та Й. Блом-Хансен встановили, що формування коаліцій у данських муніципалітетах підпорядковується чітким раціональним логікам, хоча й не завжди відповідає класичним теоріям [6, с. 738 – 742]. Це робить коаліційні процеси на місцевому рівні структурованими та передбачуваними, водночас засвідчуючи, що практика незмінно виявляється складнішою за теоретичні моделі. Сучасна данська практика передбачає формалізацію коаліційних угод, які визначають розподіл посад, пріоритети бюджетної політики та механізми вирішення конфліктів. Попри електоральну популярність окремих партій — зокрема соціал-демократів і лібералів — політична система побудована так, щоб унеможливити партійну монополію: консенсус досягається через коаліції дрібніших гравців. Симптоматично, що бар'єри для участі є мінімальними:

для висування кандидатом або реєстрації партії на місцевих виборах достатньо зібрати лише 25 підписів [8].

Нідерландська модель відображає загальнонаціональну традицію консенсусної демократії. На відміну від мінімально-переможних коаліцій, у нідерландських муніципалітетах часто формуються широкі коаліції, що включають більше партій, ніж необхідно для простої більшості. Широкі коаліції в нідерландських муніципалітетах зазвичай включають 4 — 6 партій замість 2 — 3, необхідних для простої більшості. Логіка така: партії уникають конфронтації, залучаючи опозицію для легітимності рішень. Пропорційне представництво: фрагментований парламент (10+ партій) змушує формувати коаліції з 65 — 75% мандатів замість 51%. Ця практика пояснює високу стабільність нідерландських урядів (середній термін — 4+ роки), попри фрагментацію партійної системи, Р. Андвег та Г. Ірвін детально аналізують це у своєму дослідженні [9, р. 150 — 180]. Раціональність таких утворень пояснюється кількома взаємопов'язаними чинниками: широкі коаліції забезпечують стабільність і передбачуваність у прийнятті рішень, що особливо важливо для довгострокових проєктів місцевого розвитку; залучення різних політичних сил легітимізує рішення в очах громадськості. Нарешті, нідерландська політична культура, як зауважують С. Отжес та Т. Лоуверсе, традиційно цінує консенсус і компроміс вище за швидкість ухвалення рішень [10]. Дослідження нідерландських муніципалітетів, здійснене Б. Стойненбергом, засвідчило, що широкі коаліції формуються передусім у великих містах, де складність управління вимагає залучення різноманітної експертизи та широкої підтримки, тоді як у менших громадах частіше зустрічаються мінімальні коаліції [11].

Німецька модель коаліцій характеризується сильною партійною структуризацією, яка ефективно транслюється з федерального рівня на земельний та муніципальний. У дослідженні С. Кропп та Р. Штурм підкреслюється домінування місцевих осередків національних партій (CDU/CSU, SPD, FDP, Grüne) у більшості муніципальних рад, що забезпечує вертикальну координацію. Вертикальна партійна дисципліна: місцеві осередки виконують директиви земельних та федеральних партійних еліт. Policy-seeking + office-seeking: коаліції формуються не лише за офісами, а й за узгодженням коаліційних угод (Koalitionsverträge) з детальними політиками. Муніципальний рівень: у 85% рад домінують 2 — 3 національні партії, що полегшує стабільні мінімальні коаліції [12, р. 250 — 300]. Раціональність утворення коаліцій в німецьких муніципалітетах визначається кількома чинниками. Партійна дисципліна означає, що місцеві осередки орієнтуються на коаліційні практики, прийняті на вищих рівнях. Так, якщо на земельному рівні ХДС співпрацює із «Зеленими», це створює прецедент для подібних коаліцій на місцевому рівні. Водночас локальні особливості

можуть призводити до «нетипових» коаліцій, які були б неможливі на федеральному рівні, як зауважує Т. Заальфельд [13, р. 94]. Отже, німецький досвід демонструє важливість формалізації коаліційних угод. Коаліційні договори на муніципальному рівні часто є детальними документами, які визначають розподіл посад у виконавчих органах, пріоритети бюджетної політики, конкретні проекти, які планується реалізувати, та процедури вирішення конфліктів.

Бельгійська модель коаліційних практик є однією з найскладніших у Європі через багаторівневу федеративну структуру та глибокі етнолінгвістичні поділи між фламандською, франкомовною та німецькомовною спільнотами. На місцевому рівні утворення коаліцій вимагає балансування не лише партійних інтересів, а й мовної ідентичності, що ускладнює застосування класичних теорій раціонального вибору. К. Дешувер аналізує еволюцію консоціаціоналізму від Конституції (1831) до сучасних реформ, показуючи, як етнічні компроміси стали інституціоналізованою нормою, що модифікує раціональні моделі Райкера та де Свана [14, р. 289]. У фламандських муніципалітетах півночі домінують нідерландськомовні партії, тоді як у валлонських півдня — франкомовні, а в двомовних зонах як Брюссель коаліції мусять включати представників обох спільнот для легітимності. Конституційні норми вимагають пропорційного представництва у радах, створюючи подвійну федерацію з регіонами (Фландрія, Валлонія, Брюссель) та мовними громадами, що породжує перехресні компетенції. Раціональність коаліційних рішень тут визначається не чистим *office-seeking*, а комбінацією *policy-seeking* з етнічним балансом, де партії часто жертвують посадами заради мовних квот [14, р. 294].

Українська практика утворення коаліцій на місцевому рівні суттєво відрізняється від європейських моделей і характеризується низкою специфічних рис, які ускладнюють раціоналізацію коаліційних процесів.

Насамперед, це слабкість партійної структуризації та дисципліни. Після місцевих виборів 2020 року в багатьох радах обласних центрів жодна партія не здобула більшості, що й створило передумови для утворення коаліцій. Проте, їх формування часто відбувається не за партійним, а за персональним принципом [15, с. 28]. Депутати легко змінюють фракційну належність, переходять з однієї фракції в іншу, створюють нові об'єднання. Це підриває передбачуваність коаліційних домовленостей та робить коаліції вкрай нестабільними.

Дослідження показують, що протягом каденції склад фракцій у місцевих радах може змінюватися на 30 — 50%. Це пов'язано насамперед з такими чинниками, як «бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) створити власні партійні структури для того щоб мати можливість приймати участь у політичному житті суспільства», а також «прагнення

регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами, а відтак і відмова балотуватися на місцевих виборах у списках парламентських партій» [16, с. 127 — 128].

Далі потрібно відзначити домінування неформальних практик. Якщо в європейських країнах коаліційні угоди є формалізованими документами, які публічно оприлюднюються та виконання яких контролюється, то в Україні коаліційні домовленості часто залишаються неформальними. Навіть у тих випадках, коли укладаються письмові угоди, вони рідко оприлюднюються і ще рідше виконуються. Це є свідченням того, що «інститут парламентської коаліції існує більше у політичному полі України, ніж у правовому» [17, с. 17]. Те ж саме можна сказати й про коаліції місцевого рівня. Домінують усні домовленості між лідерами фракцій, які стосуються розподілу посад, бюджетних ресурсів, контролю над комунальними підприємствами. Такі домовленості є гнучкими, але непередбачуваними та схильними до порушень. Відсутність формалізації ускладнює громадський контроль та знижує підзвітність коаліційних партнерів.

Важливим чинником утворення коаліцій в українських місцевих радах є інтереси локальних бізнес-груп. Дослідження С. Матушак демонструє, що в багатьох містах реальна влада належить не партійним структурам, а фінансово-промисловим групам, які контролюють ключові сектори місцевої економіки. Раціональність коаліційних рішень у такому контексті визначається не програмними міркуваннями чи ідеологічною близькістю, а економічними інтересами. Коаліції формуються навколо контролю над прибутковими комунальними підприємствами, земельними ресурсами, бюджетними закупівлями. Це призводить до того, що коаліційні альянси можуть включати партії з протилежними ідеологіями, але спільними економічними інтересами [18, р. 74 — 82].

Українська система місцевого самоврядування справді передбачає пряме обрання міських голів, що створює унікальну конфігурацію влади з подвійним мандатом легітимності. Мер отримує власний мандат безпосередньо від громади (Закон України «Про місцеві вибори» №2487-VI, ст. 5), незалежний від ради, що може як полегшувати коаліційні процеси (природний арбітр), так і блокувати їх через конфлікти повноважень.

Показовим прикладом є ситуація у Львові, де чинна міська рада на чолі з фракцією «Європейська Солідарність» намагалася провести кадрові призначення до інавгурації нового мера, що призвело до конституційної суперечки щодо розподілу повноважень [19]. Попри те, що місцеві ради визначають якість базових публічних послуг — освіти, охорони здоров'я, комунальної інфраструктури — вони залишаються поза реальним громадським контролем. Інститут відкликання депутатів фактично перетворився на інструмент партійного тиску на тих, хто відхиляється від партійної лінії.

Відсутність консолідованої коаліційної позиції є системною проблемою українського представницького врядування загалом — вона блокує прийняття рішень як на національному, так і на місцевому рівні про що переконливо свідчать Я. Жаліло, О. Шевченко та В. Романова [20, с. 31]. В об'єднаних територіальних громадах коаліції часто формуються не за партійною, а за територіальною або професійною логікою — представники різних населених пунктів чи соціальних груп домовляються про співпрацю.

Раціоналізація коаліційних процесів на місцевому рівні в Україні потребує комплексних інституційних змін, які б створили стимули для формалізації коаліційних домовленостей, посилили партійну дисципліну та забезпечили громадський контроль.

Законодавство мало б передбачати обов'язковість укладення письмових коаліційних угод, їх публічне оприлюднення, визначення мінімального змісту таких угод (розподіл посад, програмні пріоритети, механізми вирішення конфліктів). Це на думку українських дослідників Ю. Бисаги, Д. Белова та С. Шаранич підвищило б прозорість коаліційних процесів та створило б основу для громадського контролю [21, с. 147].

Позитивним кроком стало б запровадження інституту коаліційної ради, яка б регулярно засідала для обговорення поточних питань та вирішення конфліктів між партнерами. Такий механізм функціонує в багатьох європейських країнах і зарекомендував себе як ефективний інструмент підтримання стабільності коаліцій.

Зміцнення ролі партій на місцевому рівні є необхідною передумовою раціоналізації коаліційних процесів. Це могло б включати: заборону безпартійних кандидатів на місцевих виборах (як у багатьох європейських країнах), встановлення виборчого порогу для партій, обмеження можливостей зміни фракційної належності депутатами, фінансову підтримку місцевих партійних осередків. При всіх існуючих претензіях (нерідко виправданих) до політичних партій, на основі яких формуються коаліції, саме вони «залишаються найефективнішим інструментом реалізації групових інтересів у сфері політики» [22, с. 10]. Важливо, щоб партії розробляли чіткі програми для місцевих виборів, які б визначали їхні пріоритети в управлінні громадою. Це дозволило б виборцям робити усвідомлений вибір, а партіям — формувати коаліції на основі програмної близькості, а не лише особистих домовленостей.

Створення механізмів громадського контролю за виконанням коаліційних угод могло б значно підвищити відповідальність партнерів перед виборцями. В. Нестерович пропонує комплексний підхід, що включає обов'язкове публічне звітування коаліцій про реалізацію пунктів угоди, регулярні громадські слухання з ключових напрямків політики, можливість імпічменту чи відкликання депутатів за систематичне порушення

коаліційних зобов'язань, а також повну прозорість розподілу посад, бюджетних ресурсів та контрактів [23, с. 516].

Такі інструменти стимулювали б перехід від формальних коаліційних декларацій до конкретних результатів, перетворюючи громадськість на активного арбітра коаліційної діяльності. Публічне звітування мало б включати чіткі КРІ (ключові показники ефективності) для кожного пункту угоди з квартальними звітами, доступними онлайн. Громадські слухання забезпечували б зворотний зв'язок від ключових груп інтересів, а механізм відкликання додавав би персональної відповідальності окремим депутатам.

Нові можливості для громадського контролю відкривають цифрові технології. Платформи електронних петицій, онлайн-трансляції засідань рад, електронні системи бюджетного моніторингу — всі ці інструменти можуть підвищити прозорість місцевої влади та зробити коаліційні домовленості більш підзвітними. «Роль цифрових технологій у майбутньому лише зростатиме. Саме тому вже сьогодні слід впроваджувати відповідні законодавчі зміни, аби захистити демократичні процеси і не дати їх спотворити» [24, с. 26]. Важливим є створення програм навчання для місцевих політиків, які б знайомили їх з європейським досвідом коаліційної роботи. Обмін досвідом між українськими та європейськими муніципалітетами, стажування депутатів місцевих рад у європейських країнах, залучення експертів-практиків для консультування — всі ці заходи можуть сприяти поширенню кращих практик. Асоціація міст України, Асоціація об'єднаних територіальних громад могли б стати платформами для обміну досвідом коаліційної роботи, розробки типових коаліційних угод, проведення тренінгів для місцевих депутатів.

Висновки

Дослідження раціональних засад утворення коаліцій в органах місцевого самоврядування дозволяє зробити наступні *висновки*. Теорія раціонального вибору забезпечує потужний аналітичний інструментарій для розуміння коаліційних процесів на місцевому рівні. Політичні актори керуються раціональними розрахунками вигод і втрат, прагнучи максимізувати контроль над ресурсами, реалізувати політичний курс та забезпечити електоральну підтримку. Водночас специфіка місцевого рівня — обмеженість ресурсів, прозорість процесів, безпосередній зв'язок з виборцями — спонукає до модифікації класичних теоретичних моделей. Європейський досвід демонструє різноманіття моделей раціонального утворення коаліцій та у контексті потреб модернізації української системи місцевого самоврядування засвідчує, що спільним для всіх цих моделей є високий рівень інституціоналізації коаліційних практик.

Перспективи раціоналізації коаліційних процесів в Україні пов'язані з комплексом інституційних реформ: формалізацією коаліційних угод, посиленням партійної структуризації, розвитком механізмів громадського контролю, навчанням місцевих політиків. Адаптація європейського досвіду має враховувати українську специфіку, зокрема роль мера та традиції персоналізованої політики. Відповідно подальші дослідження могли б зосередитися на порівняльному аналізі коаліційних практик у різних типах територіальних громад (великі міста, малі міста, сільські ОТГ), вивченні ролі цифрових технологій у раціоналізації коаліційних процесів, аналізі впливу воєнного стану на коаліційну динаміку на місцевому рівні.

Список посилань

1. Downs A. An Economic Theory of Democracy. New York: Harper & Row, 1957. 310 p.
2. Riker W. H. The Theory of Political Coalitions. New Haven: Yale University Press, 1962. 300 p.
3. De Swaan A. Coalition Theories and Cabinet Formations. Amsterdam: Elsevier, 1973. 347 p.
4. Laver M., Shepsle K. A. Making and Breaking Governments: Cabinets and Legislatures in Parliamentary Democracies. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 298 p.
5. Strøm K. Minority Government and Majority Rule. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 284 p.
6. Skjæveland A., Serritzlew S., Blom-Hansen J. Theories of coalition formation: An empirical test using data from Danish local government. European Journal of Political Research. 2007. Vol. 46, Issue 5. P. 721 – 745.
7. Laver M. Theories of Coalition Formation and Local Government Coalitions. British Journal of Political Science. 1989. Vol. 19. No. 4. P. 513 – 530.
8. Юлія Ткач про особливості виборчих процесів у Данії. Об'єднання відповідальних громадян. URL: <https://vidpovidalni.org/2017/11/28/yuliya-tkach-pro-osoblyvosti-vyborchyh-protsesiv-u-daniyi/> (дата звернення: 25.03.2026).
9. Andeweg R. B., Irwin G. A. Governance and Politics of the Netherlands. 4th ed. London: Palgrave Macmillan, 2014. 328 p.
10. Otjes S., Louwerse T. A Special Majority Cabinet? Supported Minority Governance and Parliamentary Behaviour in the Netherlands. World Political Science Review. 2018. Vol. 14, No. 1. P. 1 – 21.

11. Steunenbergh B. Coalition theories: Empirical evidence for Dutch municipalities. *European Journal of Political Research*. 1992. Vol. 22. P. 245 — 278.
12. Kropp S., Sturm R. Koalitionen und Koalitionsvereinbarungen: Theorie, Analyse und Dokumentation. Wiesbaden: VS Verlag, 1998. 456 p.
13. Saalfeld T. Germany: Stable Parties, Chancellor Democracy, and the Art of Informal Settlement. *Journal of Legislative Studies*. 2000. Vol. 6. No. 2. P. 84 — 104.
14. Deschouwer K. The Rise and Fall of Belgian Consociation: The Grondwet and the Staatshervormingen Compared. *Acta Politica*. 2006. Vol. 41, No. 3. P. 277 — 293.
15. Остапець Ю., Петрінко В. Політичні партії в умовах війни: український досвід 2022 — 2024 років. *Політичне життя*. 2024. № 2. С. 25 — 32.
16. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України: монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.
17. Войтенко Ю. М. Інститут парламентської коаліції в Україні: політико-правовий аналіз. *Політикус: науковий журнал*. 2021. No. 6. С. 13 — 18.
18. Matuszak S. The Oligarchic Democracy: The Influence of Business Groups on Ukrainian Politics. Warsaw: OSW, 2012. 113 p.
19. Садовий звинуватив «ЄС» в намаганні узурпувати владу у Львові. *Українська правда*. 2020. 23-го листопада.
20. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.]; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2019. 192 с.
21. Бисага Ю. М., Белов Д. М., Шаранич С. С. Парламентська більшість (коаліція) та парламентська опозиція: теоретико-правове дослідження: монографія. Ужгород — Херсон: УжНУ; Гельветика, 2013. 187 с.
22. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: навчальний посібник. Львів: Тріада плюс, 2004. 528 с.
23. Нестерович В. Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики: Монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 736 с.

24. Людвиг А., Дворовий М. Цифрові технології та виборчий процес: стандарти ЄС на захисті демократичного вибору. Аналітичний звіт. Київ: ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2022. 30 с.

References

1. Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row. 310 p.
2. Riker, W. H. (1962). *The Theory of Political Coalitions*. New Haven: Yale University Press. 300 p.
3. De Swaan, A. (1973). *Coalition Theories and Cabinet Formations*. Amsterdam: Elsevier. 347 p.
4. Laver, M. & Shepsle, K. A. (1996). *Making and Breaking Governments: Cabinets and Legislatures in Parliamentary Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press. 298 p.
5. Strøm, K. (1990). *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press. 284 p.
6. Skjæveland, A., Serritzlew S. & Blom-Hansen, J. (2007). Theories of coalition formation: An empirical test using data from Danish local government. *European Journal of Political Research*, Vol. 46, Issue 5, 721 – 745.
7. Laver, M. (1989). Theories of Coalition Formation and Local Government Coalitions. *British Journal of Political Science*, Vol. 19, No. 4, 513 – 530.
8. Tkach, Yu. (2017). Yuliya Tkach pro osoblyvosti vyborchych protsesiv u Danii. Obiednannia vidpovidalnykh hromadian. URL: <https://vidpovidalni.org/2017/11/28/yuliya-tkach-pro-osoblyvosti-vyborchych-protsesiv-u-daniyi/> (data zvernennia: 25.03.2026). [in Ukrainian].
9. Andeweg, R. B. & Irwin, G. A. (2014). *Governance and Politics of the Netherlands*. 4th ed. London: Palgrave Macmillan. 328 p.
10. Otjes, S. & Louwerse, T. (2018). A Special Majority Cabinet? Supported Minority Governance and Parliamentary Behavior in the Netherlands. *World Political Science Review*, Vol. 14, No. 1, 1 – 21.
11. Steunenbergh, B. (1992). Coalition theories: Empirical evidence for Dutch municipalities. *European Journal of Political Research*, Vol. 22, 245 – 278.
12. Kropp, S. & Sturm, R. (1998). *Koalitionen und Koalitionsvereinbarungen: Theorie, Analyse und Dokumentation*. Wiesbaden: VS Verlag. 456 p.

13. Saalfeld, T. (2000). Germany: Stable Parties, Chancellor Democracy, and the Art of Informal Settlement. *Journal of Legislative Studies*, Vol. 6, No. 84 — 104.
14. Deschouwer, K. (2006). The Rise and Fall of Belgian Consociation: The Grondwet and the Staatshervormingen Compared. *Acta Politica.*, Vol. 41, No. 3, 277 — 293.
15. Ostapets, Yu. & Petrinko, V. (2024). Political parties in war conditions: Ukrainian experience 2022 — 2024. *Political life*, No. 2, 25 — 32. [in Ukrainian].
16. Manaylo-Prykhodko, R. & Ostapets, Yu. (2020). Regional dimension of the development and functioning of the party system of Ukraine: monograph. Uzhhorod: Publishing house «Rik-U». 338 p. [in Ukrainian].
17. Voytenko, Yu. M. (2021). Institute of parliamentary coalition in Ukraine: political and legal analysis. *Politicus: scientific journal*, No. 6, 13 — 18. [in Ukrainian].
18. Matuszak, S. (2012). *The Oligarchic Democracy: The Influence of Business Groups on Ukrainian Politics*. Warsaw: OSW. 71 p.
19. Sadovyh zvyuvatyv «YeS» v namahanni uzurpuvaty vladu u Lvovi. *Ukrainska pravda*. 2020. 23 lystopada. [in Ukrainian].
20. Decentralization of power: agenda for the medium term: analytical supplement (2019). / [Zhalilo Ya. A., Shevchenko O. V., Romanova V. V. et al.]; scientific editor Ya. A. Zhalila. Kyiv: NISD. 192 p. [in Ukrainian].
21. Bysaga, Yu.M., Belov, D.M. & Sharanych, S.S. (2013). *Parliamentary majority (coalition) and parliamentary opposition: theoretical and legal research: monograph*. Uzhhorod — Kherson: UzhNU; Helvetika. 187 p. [in Ukrainian].
22. Shveda, Yu.R. (2004). *Theory of political parties and party systems: textbook*. Lviv: Triada plus. 528 p. [in Ukrainian].
23. Nesterovich, V.F. (2014). *The influence of the public on the adoption of regulatory legal acts: problems of constitutional theory and practice: Monograph*. Luhansk: RVV LDUVS named after E.O. Didorenko. 736 p. [in Ukrainian].
24. Lyudva, A. & Dvorovy, M. (2022). *Digital technologies and the electoral process: EU standards in the protection of democratic choice. Analytical report*. Kyiv: NGO «Digital Security Laboratory». 30 p. [in Ukrainian].

Oleh Horai

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Doctoral Student

Institute of State and Law named after V. M. Koretsky

National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-2181-7306>

e-mail: gorai.zt@gmail.com

**FORMATION OF COALITIONS IN LOCAL SELF-
GOVERNMENT BODIES: FOREIGN AND UKRAINIAN
EXPERIENCE**

Abstract

The main principles of coalition formation in representative bodies of local self-government are studied. The rational motives that guide political actors in forming coalitions at the local level are identified and systematized. A comparative analysis of Ukrainian and foreign experience of coalition practice is carried out. The achievements of the theory of rational choice, the neo-institutional approach, comparative analysis and the system method are used as the methodological basis. The main results of the study demonstrate that, unlike the national level, where ideological and programmatic factors dominate, the formation of coalitions in local self-government bodies of European countries is characterized by the prevalence of pragmatic considerations: the distribution of positions in executive bodies, control over budgetary resources, access to decision-making processes. European experience (Denmark, the Netherlands, Germany, Belgium) demonstrates the institutionalization of coalition practices through the formalization of coalition agreements, a clear distribution of portfolios, and the creation of conflict management mechanisms. It was found that in Ukraine, the formation of coalitions at the local level is characterized by a high degree of informality, personalization of relations, the dominance of local business groups, and weakness of party discipline. The conclusions are drawn: the rationalization of coalition processes at the local level in Ukraine requires institutional reforms aimed at the formalization of coalition agreements, strengthening the party structuring of local councils, and the creation of effective mechanisms of public control.

Keywords: coalition; local self-government; rational choice; political parties; coalition agreement; decentralization; local government bodies; party system.

Надійшла до редакції/ Received: 19.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 06.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Каращук Микола Григорович

Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-5987-9086>

e-mail: niko_karaschuk@ukr.net

Слюсар Анастасія Олегівна

Магістрантка 2-го курсу, спеціальність «Політологія»

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0003-6509-6672>

e-mail: sliusar.ana@gmail.com

ПІДЙОМ ПРАВОГО ПОПУЛІЗМУ ТА АНТИГЕНДЕРНИХ РУХІВ ЯК НОВИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА ГЕНДЕРНУ ПОЛІТИКУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА В УКРАЇНІ

Резюме

У статті розглянуто підйом правого популізму та антигендерних рухів у країнах Європейського Союзу та в Україні, які виступають новим чинником, що суттєво впливає на формування та реалізацію гендерної політики. Визначено причини зростання впливу право популістичних партій та лідерів, а також антигендерних ініціатив у європейському та українському політичному просторі. Проаналізовано ключові ідеї, що поширюють право популістичні партії та антигендерні рухи, до яких належать апеляція до традиційних цінностей та визначених жіночих та чоловічих соціальних ролей, акцент на збереженні національної ідентичності та демографічного відтворення як чинника збереження нації.

Окремий аналітичний акцент зроблено на проблемі впливу правого популізму та антигендерних рухів на сферу репродуктивних прав жінок, зокрема обмежень і практичних бар'єрів у реалізації права на аборт у країнах ЄС.

З'ясовані політичні виклики, які продукують право популістичні та антигендерні актори для сучасних досягнень у галузі гендерної політики,

та здійснена спроба пошуку ефективних механізмів захисту демократичних цінностей та гендерного паритету у країнах ЄС та в Україні.

Ключові слова: правий популізм; фемінізм; права жінок; гендерна рівність; антигендерні рухи; гендерна політика.

Вступ

Попри значні досягнення Європейського Союзу та України у встановленні гендерного паритету виникають нові фактори впливу на гендерну політику в цих державах. Упродовж останнього десятиліття у країнах Європейського Союзу та в Україні спостерігається зростання популярності право популістичних партій й антигендерних рухів, які активно впливають на суспільний дискурс і державну політику. Їх риторика побудована навколо традиційних цінностей та демографічної безпеки для мобілізації виборців. У цьому дискурсі феміністичні ідеали гендерної рівності нерідко виступають об'єктом критики, що в умовах зростання їх популярності створює ризик втрати здобутків у цій сфері.

Гендерна рівність є важливим елементом формування прогресивного демократичного суспільства. Гендерна дискримінація, яка може стати результатом діяльності цих політичних сил, унеможливить забезпечення рівності політичних і громадянських прав та свобод.

Діяльність право популістичних партій та антигендерного руху спрямована на перегляд та обмеження здобутків феміністичного руху, зокрема у сфері репродуктивних прав, гендерної рівності та політичної участі жінок. Ці політичні сили здобувають представництво в парламентах, очолюють уряди, збільшують свій вплив, що вказує на нагальну потребу в поглибленому дослідженні ризиків для прав жінок їх впливу на гендерну політику у країнах ЄС та в Україні. Аналіз цього процесу дозволить не лише краще зрозуміти сучасні тенденції у сфері гендерної політики, а також виробити обґрунтовані інструменти та рекомендації для протидії їх діяльності.

Метою статті є дослідження підйому правого популізму та антигендерних рухів як нового фактору впливу на гендерну політику країн ЄС та в Україні.

Основою даного дослідження є праці зарубіжних та вітчизняних вчених, предметом вивчення яких були питання популізму та основних тенденцій його розвитку, антигендерних рухів. Серед них слід виокремити роботи таких дослідників, як: К. Роггебенд, К. Мудде, А. Хейньо, Р. Капаул, А. Пето, М. Шевцова. Основою статті також є дослідження репродуктивних прав жінок в Європі, яке було проведено «Європейською Перспективою» та М. Стерба, К. Тонеро, Г. Вантієз, Р. Гойбі та інші.

Методи дослідження

В дослідженні використовується комплекс загальнонаукових методів. У дослідженні застосовано порівняльний метод, що дав змогу зіставити право популістичні партії у різних країнах ЄС та в Україні, та виявити їх регіональні особливості. Системний підхід дав можливість розглянути правий популізм та антигендерний рух як елементи ширшої політичної системи, що взаємодіють із державними інституціями, медіа та громадянським суспільством. Це дозволило оцінити їхній вплив не лише на політику рівності, а й на демократичні процеси загалом. Статистичний метод застосовано для кількісного аналізу емпіричних даних, зокрема показників підтримки правопопулістських партій, рівня народжуваності.

Результати дослідження

Популізм можна визначити як «політику або риторику, яка апелює до простих народних мас та експлуатує людські надії, довірливість, страхи, незадоволеність життям, забобони, ресентименти та обіцяє «прості» та швидкі методи подолання проблем» [1, р. 569]. Він не прив'язаний до конкретного політичного режиму чи певної ідеології та може доповнюватись іншими ідеологіями. Він «обіцяють дати голос народу, який відчуває, що його ігнорують, а то й зневажають, далекі та найчастіше корумповані еліти» [2, р. 5].

Серед основних ідей популізму можна виділити народоцентризм, антиелітизм, необмежений народний суверенітет. Основною ідеологією радикальних правих популістів є нативізм і авторитаризм. Нативізм — це ідеологія, яка стверджує, що держави мають бути населені виключно членами корінної групи та що некорінні елементи (особи чи ідеї) є загрозою для однорідної національної держави [3, р. 780–781]. Їх дискурс часто ґрунтується на апеляції до традиційних цінностей, збереженні національної ідентичності та необхідності гарантувати безпеку громадянам.

Впродовж XX–XXI століть принцип гендерної рівності поступово інтегрувався в державну політику країна ЄС. У результаті тривалої боротьби за свої права жінки поступово отримували доступ до політичної участі та рівних соціальних можливостей: від реалізації виборчого права і здобуття вищої освіти до закріплення принципу рівної оплати праці, впровадження гендерних квот та створенні державних інституцій, що зосереджені на досягненні гендерної рівності.

В Україні ці ідеї стали невіддільною частиною державної політики після проголошення курсу на євроінтеграцію, оскільки гендерна рівність є одним з ключових елементів європейської демократії.

Водночас у політичному просторі відбувався розвиток політичних сил, що виступають з критикою та запереченням ідей фемінізму. Йдеться

про правопопулістські партії та антигендерні рухи, які в останні роки набули відчутної популярності та політичного впливу.

Можна визначити кілька причин розвитку популізму в країнах Є. С. По-перше, національні питання. Незадоволення людей мігрантами та міграційною політикою, створення наднаціональних структур та втрата частини суверенітету країнами-членами Є. С. По-друге, відокремлення еліт від широких мас. По-третє, незадоволення економічної політики. По-четверте, люди отримали необмежену свободу слова через розвиток технологій, інтернету та соціальних мереж [4].

Згідно з даними Індексу авторитарного популізму Timbro (2024) середня підтримка популістських партій, в країнах Європи дорівнює 26,9% [5, р. 9]. Цей показник є історично максимальним, але суттєво не зростає вже п'ять років. Однак, через занепокоєння суспільства питанням мігрантів та іншими питаннями правого спектру зростає саме їх підтримка, а підтримка радикально лівих спадає протягом декількох років. Такі країни члени ЄС, як Угорщина, Італія, Франція, Греція, Польща мають найвищі показники підтримки популістських партій та розташовані у порядку зниження підтримки. Мальта, Португалія, Люксембург та Хорватія показують найнижчі показники і лише у Мальті він нижче 10%. Підтримка національних консервативних партій теж продовжує зростати починаючи з 1990 року. Її середній показник для Європи становить 13,9% [5, р. 9]. У деяких країнах відзначається зростання чи спад підтримки, проте ці тенденції не можна вважати сталими. На березень 2024, популістські чи авторитарні партії знаходяться в семи урядах ЄС з 27: Угорщині, Італії, Іспанії, Словаччині, Словенії, Фінляндії, Румунії [5, р. 39-40].

Як приклад, Скандинавські держави традиційно характеризуються високим рівнем соціальної захищеності, толерантністю та розвинутою гендерною політикою. Однак економічна криза 2008 року стала першим поштовхом до зростання впливу правопопулістських партій у регіоні. Додатковим каталізатором цього процесу стала пандемія COVID-19, яка призвела до економічних труднощів та зниження довіри до державних інституцій. У Швеції це проявилось на виборах 2022 року, коли права партія «Шведські демократи» стала другою за величиною політичною силою [5, р. 293].

У Німеччині після парламентських виборів 2025 року права популістична політична партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD) отримала друге місце в Бундестазі. Її члени наголошують на необхідності подолати демографічну кризу та важливості підтримки традиційної сім'ї. Вона критично ставиться до гендерного мейнстріму, до пропаганди ЛГБТ у навчальних закладах та до змін гендерних ролей, які вважає загрозою для традиційних цінностей.

Представники правого популізму дотримуються консервативної ідеології з соціальних питань. Наприклад, збереження “традиційних” жіночих та чоловічих ролей, критикую надання ЛГБТ-спільноті прав, виступають проти гендерних квот та сексуальної освіти в школах, розглядають феміністичні ідеї як те, що нав’язане меншістю більшості. Однак, можна простежити регіональні відмінності. Представники популізму в Північній Європі є більш ліберальними у своїх поглядах на гендерну рівність, аборти та одностатеві стосунки. Натомість у країнах Південної та Східної Європи домінують більш консервативні підходи до окресленої проблематики [5, р. 46-47].

Правий популізм, апелюючи до традиційних цінностей, демографічної кризи та прагнення збільшити народжуваність титульної нації, активно критикує фемінізм як рух, що підриває сімейні інститути, сімейні цінності та культурні традиції. Феміністичні ідеї, навпаки, акцентують на захисті права жінки на власний вибір, зокрема на рішення не ставати матір’ю, що є невід’ємною складовою принципу гендерної рівності. Конфлікт цих позицій демонструє, як суперечності у сфері соціальних норм та репродуктивних прав можуть ставати джерелом політичного протистояння, що впливає на демократичний розвиток суспільства та формування інклюзивної політики. Таким чином, протидія правопопулістському дискурсу є важливою умовою не лише для забезпечення гендерної рівності, а й для зміцнення демократичних інститутів та громадянських свобод.

Антигендерні рухи теж відтворюють риторику про шкідливість фемінізму, протиставляючи ідеї гендерної рівності традиційним уявленням про сім’ю та соціальні ролі. Їхня аргументація ґрунтується на твердженні про надмірні привілеї жінок у сучасному суспільстві. Такі наративи знаходять підтримку серед певних груп населення, сприяючи поляризації громадської думки та ставлять під сумнів цінність досягнень фемінізму та ідеї гендерної рівності як важливої складової демократії.

З 2010-х років антигендерні рухи почали активно кидати виклик сталим політичним нормам в Європі. Його учасники були стурбовані змінами в європейській системі цінностей та трансформацією політичних інститутів, а не лише гендерною політикою. Метою цього руху стала відмова від ліберальної демократії. По своїй суті рух є не лише антифеміністичним, а й націоналістичним та неоконсервативним [6].

Історична спадщина колоніалізму та фашизму залишили свій відбиток в сучасній європейській демократії, та стала фундаментом антигендерних рухів. Ця спадщина заперечує права жінок, ЛГБТ, мігрантів, релігійні та етнічні меншини, що відповідає ідеям антигендерних рухів [7, р. 1]. Антиліберальні уряди використовують цей дискурс для залякування населення та зображують їх як загрозу.

Треба зазначити, що антифеміністичний та антигендерний рух є двома різними рухами, хоча вони дуже схожі за своєю ідеологією та іноді їх використовують як синоніми. Антифеміністичний рух виник як опозиція фемінізму ще наприкінці XIX століття як відповідь на першу хвилю фемінізму. Його прихильники виступають проти політичних, економічних та соціальних прав жінок, проголошують необхідність збереження традиційних гендерних ролей. Антигендерний рух, в свою чергу, бере свій початок в 1990-х роках як правий соціальний рух. Він виступає проти гендерної ідеології та гендерної теорії, що мають широке тлумачення та зосереджений на скасовуванні політики та норм, що пропагують гендерну рівність. Антигендерний рух охоплює ширший список питань: антифемінізм та права ЛГБТ, сексуальної освіти, запереченні гендерної рівності та репродуктивні права. Він зосереджений на гендерній ідеології як на загрозі традиційним цінностям [8]. Однак спільною рисою як право популістичних, так і антигендерних рухів є їхнє відкрите протистояння ідеї гендерної рівності, розширенню прав жінок і представників ЛГБТ-спільноти. Їх діяльність призводить до підриву досягнень у сфері прав людини, звуження можливостей для реалізації принципу рівності.

В Європі вони отримують підтримку від представників правого популізму, консерваторів, та релігійних груп. У своєму звіті 2025 року Європейський парламентський форум із питань сексуальних та репродуктивних прав (EPF) попереджає про зростання фінансування правих та антигендерних рухів в Європі, за період з 2019 до 2023 роки ця сума склала 1,18 мільярда доларів, що були використані для поширення ідеології в маси та боротьбу з абортами та ЛГБТ, лобіювання політичних інтересів, просування у соціальних мережах, проведення навчальних програм для молодих учасників руху та фінансування політичних об'єднань. У період з 2009-2018 роки ця сума склала 81,3 мільйона. З цих коштів 73% поступають від донорів у ЄС, найбільші спонсори знаходяться в Угорщині, Франції та Польщі. У свою чергу сума приблизно в 171 мільйон доларів надійшла з державного фінансування ЄС [9].

В Україні вже у 2020 роках ЗМІ помітили, що вже декілька років праворадикали та націоналісти намагаються перешкоджати феміністичним ініціативам і публічним заходам. Такі дії сприяють формуванню атмосфери нетерпимості. Часто це були фізичні напади на активістів з права жінок чи ЛГБТ, як це сталося у Києві в 2020 році після Жіночого маршу [10]. Хоча, останній гучний напад на активістку з прав жінок, що висвітлювали ЗМІ стався у Львові в 2022 році [11]. Однак, це не свідчить, що групи, які виступають проти фемінізму та прав ЛГБТ зникли в Україні.

У березня 2025 року Центром прав людини ZMINA опублікувало соціологічне дослідження де говорилося про ризики, з якими зустрічаються

жінки-активістки в Україні. Згідно з опитуванням, 37,7% респонденток зазначили, що особисто стикаються з переслідуваннями. У більшості випадків це онлайн-залякування (80,3%), дискредитація (75,4%) та гендерна дискримінація (72,9%). Приблизно половина респондентів зазначила, що через мобілізацію у жінок-активісток наразі є більше можливостей, щоб проявити себе, передусім у забезпечення прав жінок та волонтерстві. Однак, ще виникають перешкоди через гендерні стереотипи та брак дієвих механізмів захисту від держави [12].

В українському політичному просторі праві та націоналістичні рухи апелюють до християнської моралі та традиційних уявлень про сім'ю, виступають проти фемінізму, ідей гендерної рівності та прав ЛГБ. Т. Особливо виразно ця позиція проявилась під час кампанії проти ратифікації Стамбульської конвенції про запобігання насильству щодо жінок. Праворадикальні групи існують в Україні з відновлення державної незалежності, але попри зростання популярності груп та зростання націоналістичних настроїв серед українців, лишились політично маргінальними після подій Євромайдану. У політиці вони представлені партіями: «Свобода», «Правий сектор» і «Національний корпус». Також існують різні рухи, ініціативи та угруповання, такі як «Традиція і порядок» чи «Карпатська Січ» [13].

У країнах Європи праві політичні сили, консервативні та націоналістичні рухи протягом тривалого часу розглядають питання боротьби з абортами як один з інструментів мобілізації. Використовуючи риторику про захист життя вони обмежують права жінок. Обмеження доступу до абортів підриває автономію жінок і свідчить про ослаблення демократичних цінностей у частині забезпечення рівності та свободи вибору. Важливо зазначити, що право на аборт не закріплене в Хартії основних прав ЄС, отже питання регулювання репродуктивних прав лишаються у компетенції національних урядів. Це призводить до суттєвої нерівності у забезпеченні репродуктивних прав у країнах Є. С. Для вирішення цього питання європейська громадянська ініціатива «My Voice, My Choice» зібрала більше мільйона підписів європейців у підтримку загальноєвропейських гарантій жінкам доступу до абортів. Ця ініціатива була передана до Європейської комісії у вересні 2025 року [14].

Однак, однією з причин підтримки антиабортної риторики є рівень народжуваності в ЄС, що на 2023 рік складав 1,38 дітей на одну жінку [15]. Це значно нижче за коефіцієнт відтворення, що дорівнює 2,1. Зростання занепокоєння щодо демографічного старіння та майбутньої стабільності системи соціального забезпечення створює сприятливий ґрунт для ультраправих рухів, які експлуатують ці страхи з метою зміцнення своєї політичної позиції.

У 2011 році Конституція Угорщини отримала статтю, що про право плода на життя. Це відбулось через рік після другого приходу до влади В. Орбана. Уряд Віктора Орбана в Угорщині у 2022 році прийняв закон, що змушує жінок, які хочуть зробити аборт слухати серцебиття плода. У переважно католицькій Мальті де дев'ять з десяти громадян виступають проти абортів до 2023 року існувала повна заборона абортів, зараз його можна робити лише при зґвалтуванні чи аномаліях розвитку плоду. Мальта та Польща є прикладами держав-членів ЄС, де законодавчі обмеження фактично унеможливають проведення абортів. Це виявляє глибоку суперечність між задекларованими принципами гендерної рівності та практичним забезпеченням репродуктивних прав.

У 2024 році у Франції закріпила право на аборт у своїй Конституції. У Словенії стаття 55 Конституції надає свободу вибору мати чи не мати дітей. Її досвід показує, що доступність абортів і комплексна освіта забезпечує низький рівень підліткових абортів [14].

Аборт одна з найважливіших політичних тем для Польщі. Масові протести проти заборони абортів починаючи з 2016 року доводять це. Польща у 2020 році майже повністю заборонила аборти, дозволивши їх лише при появі плоду через зґвалтування, інцест, або при загрозі життю чи здоров'ю жінки. Можна говорити, що майже повна заборона абортів у 2020 році стало однією з головних причин зниження рейтингу правлячої правої партії «Право і справедливість» та приходу до влади у 2023 році опозиції, яка обіцяла вирішити питання із заборонаю абортів.

Однак навіть в країнах де аборт є легальним існують системні перешкоди. Як, приклад у Франції за даними Radio France reports на вересень 2024 року, 82% жінок, що змогли зробити аборт говорять про довге очікування при процедурі та різну доступність у міських та сільських районах. Або відбувається така ситуація як у Португалії та Італії де складно знайти лікаря, що згоден провести процедуру. Багато лікарів відмовляються робити аборт з міркувань власної совісті.

Ультраправий уряд Італії на чолі з Джорджією Мелоні, що був сформований 2022 року часто критикують за обмеження репродуктивних прав жінок та просування пролайф-ініціатив. У квітні 2024 року Сенат Італії дозволив антиабортним організаціям знаходитись у клініках планування сім'ї. У 2022 році член регіональної ради П'ємонт Марроне та член партії «Брати Італії, виділив 460 тисяч євро організаціям, що поширюють ідею цінності материнства та виступають проти абортів. У 2023 та 2024 сума виплат збільшилась у двічі.

В деяких країнах Європи статті про аборт внесені до кримінального кодексу. У Німеччині аборт є легальним за певними умовами, але його юридичний статус кримінального злочину з цими самими винятками

створює страх перед можливими юридичними наслідками та посилює суспільну стигматизацію. Активісти у Німеччині наполягають на виключенні абортів з кримінального кодексу.

Водночас у деяких державах-членах ЄС законодавство щодо абортів зазнало лібералізації. В Ірландії у 2018 році з'явилась можливість зробити аборт до 12 тижнів вагітності або пізніше за певних обставин. Фінляндія у 2023 році дала жінкам можливість робити аборт до 12 тижнів без обґрунтування причини. До того року для процедури було потрібно схвалення від двох лікарів [14].

Крім об'єднання людей навколо питання абортів в Європі можна побачити й іншу тенденцію, що прослідковується в останні 10 – 15 років. Праворадикальні партії, які виступають проти мігрантів набирають все більшої популярності в країнах, які вже більш як десятиліття тому зробили права жінок і гендерну рівність невідомою частиною державної політики. Це такі країни як Швеція, Німеччина, Данія та інші. Примітно, що праві політичні сили поєднують ворожість до фемінізму з риторикою про захист прав жінок, використовуючи її для легітимації расистських та анти-імміграційних позицій. Сара Фаріс у 2017 році опублікувала книгу «В ім'я прав жінок: піднесення фемонаціоналізму», де описала як праві партії та націоналісти використовують феміністичний дискурс, щоб стигматизувати мусульман та чоловіків мігрантів і відволікає суспільства від реальних соціально-економічних проблем [16, р. 8-9].

Прикладом того, як консервативна риторика змінюється на псевдодемократичну та інклюзивну до прав жінок та ЛГБТ є «Національне об'єднання» лідером якого є Марін Ле Пен. Відтоді як вона очолила партію, політична сила припинила активно наполягати на повній забороні абортів, однак скептично ставиться до гендерних квот і державних програм із забезпечення гендерної рівності та використовує риторики захисту прав жінок у власних інтересах.

Спираючись на наведені дані, можна стверджувати, що правий популізм та антигендерні рухи формують низку викликів для сучасної гендерної політики. До них належать обмеження прав жінок, зокрема репродуктивних, протидія впровадженню гендерних квот, генерного мейнстрімінгу та стратегій щодо забезпечення рівної оплати праці, а також скорочення фінансування програм із просування гендерної рівності. Вони розповсюджують в суспільстві консервативні цінності та підтримують гендерні стереотипи. Дискредитація фемінізму як ідеології, що нібито загрожує традиційним цінностям та національній ідентичності, безпосередньо впливає на реалізацію принципів гендерної рівності. Зростає агресія стосовно жінок, активісток та представників ЛГБТ-спільноти. Такі тенденції знижують можливості для рівноправної участі жінок та представників ЛГБТ

у політичному, економічному та соціальному житті, створюючи додаткові бар'єри для досягнення рівності в освіті, праці та доступі до публічної влади.

Антигендерні рухи та праві політичні сили дотримуються стратегії, що базується на мобілізації суспільства проти феміністичних ідей та ЛГБТ-спільноти. У цих умовах виникає необхідність формування комплексних стратегій протидії, що виходять за межі традиційних просвітницьких кампаній.

По-перше, важливим є підтримка місцевих рухів та ініціатив, менш залежних від державного впливу.

По-друге, необхідно зважено підходити до участі в публічних дебатах. Полеміка у форматі «за» чи «проти» нерідко стає інструментом поширення ідей опонента. Ефективнішим є залучення до дискусій у сферах, де результати гендерних досліджень можуть стати інструментом для розв'язання проблем.

По-третє, комунікаційні стратегії мають бути зорієнтовані на широку аудиторію. Використання доступної мови, уникнення надмірно спеціалізованої термінології та пропозиція зрозумілих альтернативних забезпечує ширшу суспільну підтримку. «Для реалізації своєї популістської діяльності політиками активно використовуються засоби масової інформації, які перетворюються з джерел неупередженої об'єктивної інформації у пропагандистсько агітаційний інструмент, за допомогою якого можна «правильно» подати інформацію» [17, р. 320].

По-четверте, особливу роль відіграють цифрові ресурси, соціальні мережі та робота з інфлюєнсерами. Соціальні мережі у сучасному суспільстві важливий інструмент впливу. Їхнє поєднання з діяльністю правозахисних і юридичних є найбільш ефективним. Водночас важливо дотримуватися правил особистої безпеки, у тому числі публічно фіксувати випадки тиску чи погроз.

По-п'яте, слід концентрувати ресурси на тих напрямках, де можливий реальний успіх, уникаючи залучення до провокацій. Ігнорування теж є формою опору, позбавляючи їх уваги [6].

Окремо варто виділити рекомендації для політичних акторів. Протидія правопопулістичним та антигендерним силам потребує побудови коаліцій із партіями та рухами, що поділяють цінності демократичного розвитку та гендерної рівності. Необхідним є використання підтримки міжнародних організацій, які спеціалізуються на захисті прав жінок та прав людини загалом, подальший розвиток законодавчих механізмів захисту прав жінок та ЛГБТ, формування в суспільстві культури рівності й толерантності через гендерну освіту, підтримку ЗМІ та наукових досліджень.

Висновки

В останнє десятиліття ми можемо спостерігати зростання суспільної підтримки партій, які дотримуються правого популізму та антигендерних рухів у світі. Аналіз досліджень та соціологічних опитувань підтвердив це. Популізм апелює до простих народних мас та експлуатує людські надії. Його представники будують свою риторику на зверненні до традиційних цінностей, необхідності збереження національної ідентичності та забезпечити безпеку громадянам. Антигендерний рух теж виступає проти гендерної ідеології та гендерної теорії, що мають широке тлумачення та зосереджений на скасовуванні політики та норм, що пропагують гендерну рівність. Отже, вони базуються на спільних ідеях. Ці політичні актори критикують досягнення у сфері гендерної рівності, апелюючи до традиційних цінностей, захисту сім'ї та християнських цінностей, традиційних соціальних ролей, демографічне відтворення як чинника збереження нації.

Правий популізм та антигендерні рухи стали новим чинником, що суттєво впливає на формування та реалізацію гендерної політики в країнах Європейського Союзу та в Україні. Представники антигендерного руху лобіюють свої інтереси в урядах отримуючи державну підтримку, що робить їх вплив масштабним та системним. Вони впливають на формування сучасної гендерної політики та демократичний розвиток. Серед їх цілей можна виділити спроби звуження репродуктивних прав жінок, протидію впровадженню гендерних стратегій і квот, обмеження фінансування програм з гендерної рівності, а також поширення гендерних стереотипів і зростання агресії щодо жінок-активісток та ЛГБТ-спільноти, що посилює соціальну поляризацію і підриває довіру до демократичних інституцій. Їх діяльність становить загрозу для демократичного розвитку оскільки підриває принципи рівності, плюралізму та поваги до прав людини. Антигендерна риторика веде до нормалізації дискримінаційних практик та зниження політичної участі жінок.

Проведений аналіз показує, що право на аборт є важливим елементом риторики правих популістів та антигендерних рухів у країнах ЄС та Україні. Це питання є стратегічним інструментом політичної мобілізації та формування консервативного порядку денного. Антиабортна риторика є частиною боротьби проти ліберальної демократії та феміністичного руху. Вона створює образ ворога в образі ліберальних еліт та гендерної ідеології, що загрожує майбутньому нації.

Виявлено, що завданням представників феміністичного руху та захисників прав жінок та ЛГБТ є не лише захист досягнень у сфері гендерної рівності, а й розроблення стратегій протидії антигендерним та право популістичним акторам, створення правових механізмів та формування необхідного суспільного дискурсу. Ефективна відповідь передбачає комплексне

використання інструментів: від освітніх програм та локальних ініціатив та соціальних мереж, від спрощення комунікаційних підходів до створення коаліцій та залучення міжнародної підтримки. Комплексність та багаторівневість цих заходів визначається як ключова умова забезпечення гендерної рівності й демократичного розвитку в умовах зростання впливу право популістичних і антигендерних сил.

Список посилань

1. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015. 816 с.
2. Eatwell, R. & Goodwin, M. (2018). National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy. Pelican Books, 384 p.
3. Capaul, R. & Ewert, Ch. (2021). Moderation of Radical Right-wing Populist Parties in Western European Governments — A Comparative Analysis. Swiss Political Science Review. Vol. 27, Issue 4. 778-798. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spsr.12491>.
4. Холявка А. (2021). Популістська хвиля проти глобалізму. URL: <https://ussd.org.ua/2021/05/28/populistska-hvylyaproty-globalizmu/>
5. Heinö, A. J. (2024). Authoritarian Populism Index. Timbro. 155 p. <https://www.epicenternetnetwork.eu/wp-content/uploads/2024/04/Populism-Index-2024-Compressed.pdf>
6. Пето А. (2024). Стратегії сучасних змінотворців з протидії антигендерним рухам. Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/politika/strategii-suchasnih-zminotvortsiv-z-protydii-antygendernym-ruham.html>
7. Roggeband, C. & Rawłuszko, M. (2025). Anti-gender politics and European democracies' legacies of exclusion and violence. Women's Studies International Forum. Vol. 112. 1-8 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/J.WSIF.2025.103151>
8. Walton, K. (2024). Opposition to gender equality around the world is connected, well funded and spreading. CNN. <https://edition.cnn.com/interactive/asequals/anti-gender-equality-threat-explained-as-equals-intl-cmd>
9. Federica, Di Sario. (2025). Inside Europe's billion-dollar anti-gender movement. The Parliament Magazine.
10. У Києві після Маршу жінок праворадикали побили групу учасників. ZMINA. (2020). URL: <https://zmina.info/>

- news/u-kyuevi-pislya-marshu-zhinok-zatrymaly-chotyroh-pravoradykaliv-yaki-napaly-na-jogo-uchasnykiv
11. Вернигор П. (2023). Українка Олена Шевченко включена в топ-лист Time: у 2022 році на активістку напали в центрі Львова. Заборона. URL: <https://zaborona.com/u-czentri-lvovanevidomi-napaly-na-pravozahysnyczyu-olenu-shevchenko-shho-vidomo/#:~:text=Близько%2011:30%2014%20квітня,оновлена%20в%20березні%202023%20року>.
 12. Як війна вплинула на жінок-активісток в Україні: презентація результатів дослідження. ZMINA. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-viyna-vplinula-na-zhinok-aktivistok-v-ukraini-prezentatsiya-rezultativ-doslidzhennya>
 13. Шевцова М. На захисті прав жінок? Фемінізм, правий популізм і націоналізм у сучасній політичній риторичі. Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/womens-rights-in-political-rhetorics.html?fbclid=IwARoOeaPgikMGg8DX-MRXS-GVCI-WNeyEWAUGtVO22ZoyBCUfKUnuDxQgrIc> (дата звернення: 12.09.2025).
 14. Стерба М., Тонеро К., Вантієз Г. (2025). «Я зробила п'ять абортів — вдома, таблетками з інтернету». Що відбувається із правом на аборти в Європі. Суспільне Новини. Європейська Перспектива. URL: <https://suspilne.media/930447-a-zrobila-pat-abortiv-vdoma-tabletkami-z-internetu-so-vidbuvaetsa-iz-pravom-na-aborti-v-evropi>
 15. У Євросоюзі — найбільша демографічна криза за понад 60 років. Monitor-press.info. URL: <https://www.monitor-press.info/uk/news/23077-u-jevrosoyuzi-naibilsa-demograficna-kriza-za-ponad-60-rokiv>.
 16. Farris, S. (2017). In the Name of Women's Rights. The Rise of Femonationalism. Duke University Press, 272 p.
 17. Дем'яненко М.М., Каращук М. Г. Особливості використання популізму у вітчизняних засобах масової інформації. Гілея: науковий вісник. 2015. № 103. С. 319 — 322.

References

1. Political Science Encyclopedic Dictionary (2015). / L.M. Herasina, V.L. Pohribna & I.O. Polishchuk. M. P. Trebin (Ed.). Kharkiv: Pravo. 816 p. [in Ukrainian]
2. Eatwell, R. Goodwin, M. (2018). National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy. Pelican Books, 384 p.

3. Capaul, R. Ewert, Ch. (2021). Moderation of Radical Right-wing Populist Parties in Western European Governments — A Comparative Analysis. *Swiss Political Science Review*, Vol. 27, Issue 4, 778-798. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spsr.12491>.
4. Kholiavka, A. (2021). Populist wave against globalism. [in Ukrainian] URL: <https://ussd.org.ua/2021/05/28/populistska-hvylyapropy-globalizmu/>
5. Heinö, A. J. (2024). Authoritarian Populism Index. Timbro. 155 p. <https://www.epicenternetwork.eu/wp-content/uploads/2024/04/Populism-Index-2024-Compressed.pdf>
6. Peto A. (2024). Strategies of modern change-makers to counteract anti-gender movements [in Ukrainian]. *Gender in detail*. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/politika/strategii-suchasni-h-zminotvortsiv-z-protydii-antygendernym-ruham.html>
7. Roggeband, C. Rawłuszko, M. (2025). Anti-gender politics and European democracies' legacies of exclusion and violence. *Women's Studies International Forum*, Vol. 112, 1-8. DOI: <https://doi.org/10.1016/J.WSIF.2025.103151>
8. Walton K. (2024). Opposition to gender equality around the world is connected, well funded and spreading. CNN. <https://edition.cnn.com/interactive/asequals/anti-gender-equality-threat-explained-as-equals-intl-cmd>
9. Federica, Di Sario. (2025). Inside Europe's billion-dollar anti-gender movement. *The Parliament Magazine*.
10. After the Women's March in Kyiv, far-right activists attacked a group of participants [in Ukrainian]. (2020). ZMINA. URL: <https://zmina.info/news/u-kyievi-pislya-marshu-zhinok-zatrymaly-chotyroh-pravoradykaliv-yaki-napaly-na-jogo-uchasnykiv>
11. Vernyhor, P. (2023). Ukrainian activist Olena Shevchenko included in Time top list: in 2022, she was attacked in the center of Lviv [in Ukrainian]. *Zaborona*.
12. URL: <https://zaborona.com/u-czentri-lvova-nevidomi-napaly-na-pravozahysnyczyu-olenu-shevchenko-shho-vidomo/#:~:text=Близько%2011:30%2014%20квітня,оновлена%20в%20березні%202023%20року.>
13. How the war affected women activists in Ukraine: Presentation of research results [in Ukrainian]. ZMINA. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-viyna-vplinula-na-zhinok-aktivistok-v-ukraini-prezentatsiya-rezultativ-doslidzhennya>

14. Shevtsova, M. Protecting women's rights? Feminism, right-wing populism and nationalism in contemporary political rhetoric [in Ukrainian]. Hender v detaliakh. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/womens-rights-in-political-rhetorics.html?fbclid=IwARoOeaPgikMGg8DX-MRXS-GVCI-WNeyEWAUGtVO22ZoyBCUfKUnuDxQgrIc>
15. Sterba, M., Tonero, K., & Vantiiez, H. (2023). «I had five abortions at home, using pills from the Internet». What is happening with abortion rights in Europe [in Ukrainian]. Suspilne Novyny.Yevropeiska Perspektyva. URL: <https://suspilne.media/930447-a-zrobila-pat-abortiv-vdoma-tabletkami-z-internetu-so-vidbuvaetsa-iz-pravom-na-aborti-v-evropi>
16. The European Union faces the largest demographic crisis in over 60 years [in Ukrainian]. Monitor-press.info.URL: <https://www.monitor-press.info/uk/news/23077-u-jevrosoyuzi-naibilsa-demograficna-kriza-za-ponad-60-rokiv>.
17. Farris, S. (2017). In the Name of Women's Rights. The Rise of Femotionalism. Duke University Press, 272 p.
18. Demianenko M.M, Karashchuk M.H. (2015). Features of populism in local media [in Ukrainian]. Hileia: naukovi visnyk, 103, 319 — 322 p.

Mykola Karaschuk

*Candidate (PhD) in Political Science, Associate Professor of Politology Department
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-5987-9086>
e-mail: niko_karaschuk@ukr.net*

Anastasiia Sliusar

*Master's student (2nd year), majoring in Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0009-0003-6509-6672>
e-mail: sliusar.ana@gmail.com*

THE RISE OF RIGHT-WING POPULISM AND ANTI-GENDER MOVEMENTS AS A NEW FACTOR OF INFLUENCE ON GENDER POLICY A COUNTRY IN THE EUROPEAN UNION AND IN UKRAINE

Abstract

The article examines the rise of right-wing populism and anti-gender movements in the countries of the European Union and in Ukraine, which act as a new factor that significantly affects the formation and implementation of gender policy. The reasons for the growth of the influence of right-wing populist parties and leaders, as well as anti-gender initiatives in the European and Ukrainian political space, are identified. The key ideas that spread right-wing populist parties and anti-gender movements are analyzed, which include an appeal to traditional values and defined female and male social roles, an emphasis on preserving national identity and demographic reproduction as a factor in preserving the nation.

A separate analytical emphasis is placed on the problem of the influence of right-wing populism and anti-gender movements on the sphere of women's reproductive rights, in particular, restrictions and practical barriers to the implementation of the right to abortion in EU countries.

The political challenges that right-wing populist and anti-gender actors pose for modern achievements in the field of gender policy are clarified, and an attempt is made to find effective mechanisms for protecting democratic values and gender parity in EU countries and in Ukraine.

Keywords: right-wing populism; feminism; women's rights; gender equality; Anti-gender movement; gender policy.

Надійшла до редакції/ Received: 11.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 02.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Горбатенко Володимир Павлович

Доктор політичних наук, професор, провідний науковий

співробітник відділу конституційного та муніципального права

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-2400-954X>

e-mail: stateandlaw@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА І ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДІЯЛЬНІСТЬ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Резюме

Розглянуто співвідношення національної безпеки і захисту прав людини у діяльності Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану. З'ясовано реальні можливості й першочергові заходи державних органів у системі комплексного захисту населення країни. Виявлено особливості гарантування прав громадян, які виконують свій конституційний обов'язок по захисту своєї держави. Охарактеризовано надзвичайні реалії, пов'язані з російською агресією та окупацією значної частини українських територій. Визначено механізми забезпечення свободи слова і правдивої інформації, належного захисту інформаційних ресурсів. Окреслено цілісне стратегічне бачення післявоєнної моделі правового порядку, пов'язаного із захистом прав і свобод людини і громадянина. Зроблено висновок щодо оптимізації співвідношення національної безпеки і захисту прав і свобод громадян, адаптації державних органів до воєнного стану. Відповідно визначено перспективні напрями діяльності виконавчої влади, до яких віднесені: деталізація процедур обмеження прав громадян у період воєнного стану з визначенням чітких критеріїв та обґрунтування щодо застосування таких обмежень з метою уникнення можливого зловживання з боку влади; мінімізація порушень права на приватне життя; забезпечення справедливої компенсації пошкодженого чи втраченого в умовах війни майна; чітке нормативне визначення категорій осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії; прозорість у використанні отриманих даних, уникнення

незаконного розголошення конфіденційної інформації; подолання формалізму в процесі розгляду скарг з приводу порушення прав і свобод громадян; розширення спектру безкоштовного надання юридичної підтримки та інформаційних послуг; увага до правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, агресивною поведінкою, зумовлених зростанням рівня стресу, тривоги, економічної нестабільності. Стратегія майбутньої повоєнної відбудови повинна передбачати створення суттєво оновленої, стійкої, прозорої правової системи, орієнтованої на реальний правовий захист людини.

Ключові слова: національна безпека; права і свободи людини; російсько-українська війна; Кабінет Міністрів України; виконавча влада; захист населення країни; гарантування прав громадян; агресія; окупація; захист інформаційних ресурсів; післявоєнна модель правового порядку.

Вступ

З початком широкомасштабної російсько-української війни у 2022 році й запровадженням воєнного стану перед Україною постала дуалістична проблема: необхідність захисту держави й суспільства до належних рівнів забезпечення національної безпеки та захисту прав і свобод громадян в умовах вимушених, законодавчо встановлених обмежень. За воєнного стану національна безпека зазнає змін, зумовлених: «по-перше, об'єктивними процесами, що становлять безпосередню загрозу їй (наявність збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності); по-друге, зміною співвідношення між обсягом повноважень органів публічної влади та сферою реалізації конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб — із прямою залежністю між розширенням одних і звуженням інших (що ширшою є сфера додаткових повноважень органів публічної влади, то більших обмежень зазнають права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб)» [1, с. 16]. Відповідно виявляється суперечність: з одного боку, слід захищати права людини на основі дотримання демократичних цінностей, а з іншого — необхідно забезпечити обороноздатність держави, збереження її територіальної цілісності, що, як засвідчує світовий досвід, є неможливим без певних обмежень.

Захист прав людини навіть у мирні часи є надзвичайно складним процесом, який потребує спільних, узгоджених зусиль державних органів та громадянського суспільства. В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, постали нові проблеми, які потребують невідкладного тактичного і стратегічного врегулювання з огляду на подальші перспективи демократичного розвитку держави й суспільства. Насамперед виник значний додатковий обсяг роботи для виконавчої влади, яку скеровує Кабінет Міністрів України (КМУ). Його

діяльність ускладнюють процедури мобілізації, евакуації, використання ресурсів для оборони, необхідність діяти в координації з Генеральним штабом Збройних Сил України.

На думку фахівців, встановлені державою обмеження прав і свобод громадян на період воєнного стану є достатньо вичерпними, їх розширення є недоцільним, оскільки й за наявних умов окремі спроби зловживання органами державної влади своїми повноваженнями викликають негативну реакцію [2, с. 107]. Водночас загрозлива ситуація, що опанувала країну від 2022 року, стимулювала динамічний розвиток нових механізмів правового захисту людини і громадянина, конструктивних правозахисних ініціатив. Понад те, означена діяльність стає одним із головних показників, що засвідчує спроможність державних органів задіяти власні можливості та консолідувати суспільство на захист демократичних цінностей в умовах війни. У відповідності з цим доцільно окреслити основні проблеми, що постали в системі захисту прав і свобод людини і громадянина та спробувати визначити напрями і засоби їхнього вирішення Кабінетом Міністрів України.

Визначене в назві пропонованої нами статті складне співвідношення двох важливих для держави й суспільства проблем є об'єктом підвищеної уваги значної кількості українських науковців — юристів, політологів, соціологів, істориків, фахівців з державного управління, психологів та ін. Особливо слід звернути увагу на використані для написання даної статті здобутки таких вчених, як Р. Алієв, В. Боровікова, С. Дерев'янка, О. Джус, Ю. Загуменна, Р. Клюба, І. Копотун, І. Коропатнік, О. Кулініч, Т. Макарова, М. Микитюк, А. Муртіщева, М. Насонов, О. Павлюк, О. Пархоменко-Куцевіл, В. Петков, С. Петков, Т. Пошиванюк, Є. Сердюк, Р. Скриньковський, В. Сокурєнко, А. Толкачова, Б. Шамрай, А. Юрков. Сутнісне значення для запропонованого нами підходу має дослідження Д. Часника, який, зважаючи на необхідність розв'язання суперечки стосовно того, що важливіше для держави — безпека особи чи національна безпека, слушно зауважує, що «оскільки вся система національних інтересів визначається сукупністю основних інтересів людини, суспільства, держави, то на сучасному етапі передусім мають забезпечуватися права та свободи людини, її безпека». Якщо вони будуть гарантовані, захищені державою, тоді «автоматично будуть забезпечені конституційний лад, суверенітет та територіальна цілісність держави» [3, с. 64]. Отже, попри всю складність ситуації, в якій опинилася Україна, з огляду на перспективи демократичного розвитку та європейську інтеграцію пріоритет слід надавати людині, як найвищій, самодостатній соціальній цінності.

Зважаючи на значну кількість праць, присвячених тим чи іншим аспектам даної проблеми, метою нашого дослідження є виявлення та визначення змісту ключових напрямів у діяльності Кабінету Міністрів України,

пов'язаних з оптимізацією співвідношення національної безпеки і захисту прав людини. До основних завдань статті віднесені: з'ясування реальних можливостей і першочергових заходів державних органів у системі комплексного захисту населення країни; виявлення особливостей гарантування прав громадян, які виконують свій конституційний обов'язок по захисту власної держави; характеристика надзвичайних реалій, пов'язаних з російською агресією та окупацією значної частини українських територій; визначення механізмів забезпечення свободи слова і правдивої інформації, належного захисту інформаційних ресурсів; окреслення цілісного стратегічного бачення післявоєнної моделі правового порядку, пов'язаного із захистом прав і свобод людини і громадянина.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано: системний метод з метою з'ясування характеру трансформації ключових для демократичного державотворення проблем в умовах глобальних викликів, пов'язаних з російсько-українською війною; структурно-функціональний метод задля виявлення ключових засобів убезпечення країни від різного роду загроз в умовах воєнного стану; дескриптивний метод, що дозволив описати суспільно-політичну ситуацію, в якій опинилася Україна після 24 лютого 2022 року.

Результати дослідження

Навіть найефективніші державні структури у світі не змогли б упоратися з безмежною кількістю проблем, що постали в умовах широко-масштабної російсько-української війни. А отже, національна система захисту прав людини перевантажена об'єктивно. Конституція України, національне законодавство передбачають обмеження прав громадян. Однак, вони мають бути обґрунтованими, обмеженими у часі та застосовуватися згідно принципу верховенства права та інших демократичних принципів. Відповідно діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на збалансування національної безпеки із системою захисту прав і свобод з урахуванням вимушених обмежень. Безумовно, охопити всі проблеми, пов'язані з воєнним станом, неможливо в рамках однієї статті. Однак, спробуємо, не вдаючись до аналізу нормативно-правової бази, виявити і охарактеризувати політико-правові напрями діяльності КМУ, пов'язані із досягненням вищезазначеного балансу між викликами для національної безпеки і захистом прав людини.

1. Задіяння реальних можливостей і першочергових заходів державних органів у системі комплексного захисту населення країни. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Однак, в умовах воєнного стану діяльність державних органів зазнає серйозних системних змін. КМУ організовує роботу виконавчої влади в ситуації, що потребує динамічної, невідкладної розробки та реалізації чітко

спланованих заходів, координації діяльності міністерств, військових адміністрацій і служб, тобто — переводить державу на режим воєнного управління. Але при цьому КМУ має забезпечувати дотримання прав людини.

Забезпечення базових прав (на життя, безпеку, освіту, свободу пересування, медичну та юридичну допомогу) включає посилену охорону критичної інфраструктури, регулювання нормального функціонування об'єктів, що стосуються енергетики, теплопостачання, освіти, медицини тощо. Однак, в умовах не завжди послідовного втілення децентралізації виявились серйозні ускладнення щодо доступу населення до медицини і освіти. Існують також проблеми щодо забезпечення громадянам юридичної допомоги та правового представництва на територіях ведення бойових дій та безпосередній лінії зіткнення. Особливо це стосується заходів щодо захисту прав дітей, жінок, людей з інвалідністю та інших уразливих категорій населення.

Соціальний і трудовий захист стосується створення умов для збереження місця роботи, гарантування мінімальної зарплати, соціальних виплат, дотримання норм робочого часу і відпочинку. Усе це передбачено чинним законодавством і в основному виконується. Разом із тим мають місце затримки виплат, неповна заробітна плата, нерівномірний доступ до соціальної допомоги, складнощі з працевлаштуванням; обмеження ролі профспілок, що порушує баланс між економічною стабільністю та правами працівників. Зазначене означає невинуватене обмеження права на достатній рівень життя.

У зв'язку з необхідністю регулювання пересування КМУ встановлює обмеження в'їзду/виїзду, контроль за пересуванням громадян, зміни в режимі руху транспорту та ін. Такі заходи, звичайно, обмежують свободу пересування, але вони спрямовані на безпеку населення та обороноздатність держави.

Основні проблеми щодо реалізації прав і свобод громадян в умовах воєнного стану пов'язані не лише з об'єктивною необхідністю потреб національної безпеки. На порушення впливають: недостатня правова визначеність обмежень (як наслідок, «обмеження свободи слова у межах боротьби з дезінформацією нерідко застосовуються вибірково та без належної правової аргументації»); проблеми судового контролю («на практиці суди часто ухвалюють рішення на користь державних органів, не проводячи глибокого аналізу пропорційності запроваджених обмежень»); відсутність ефективних механізмів компенсації (відповідно громадяни «часто стикаються з труднощами у відновленні своїх прав та отриманні компенсації»; це стосується, зокрема, «порушень у сфері трудових прав, незаконних обмежень підприємницької діяльності та порушень права власності»)[4, с. 230].

Здійснюючи організацію цивільного захисту, КМУ координує евакуацію населення, здійснює комплекс необхідних робіт з ліквідації наслідків бойових дій, надає допомогу постраждалим від агресії. Недостатньо забезпеченим залишається питання щодо створення умов для евакуації цивільного населення з територій, наближених до зони ведення бойових дій, а також із тимчасово окупованої території України. Почасти відсутня належна координація між державними органами на місцях і волонтерськими структурами, які допомагають евакуювати цивільне населення. Усе ще не відпрацьовані належним чином механізми інформування цивільних громадян про підтримку та допомогу, на яку вони можуть розраховувати, а також обов'язкової евакуації дітей, чий батьки відмовляються евакуюватися з особливо небезпечних районів ведення бойових дій. В умовах довготривалої війни необхідною складовою цивільного захисту населення має слугувати його консолідація, оскільки «національна безпека — це відповідальність не лише держави, а й усього суспільства». У відповідності з цим «необхідно розвивати програми з підвищення медіа грамотності, підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях та формування загальнонаціональної стійкості до гібридних загроз» [5, с. 334].

2. Гарантування прав громадян, які виконують конституційний обов'язок щодо захисту власної держави. Громадяни, які стають на захист своєї країни, добровільно чи згідно з конституційним обов'язком, потребують особливої уваги і опіки з боку державних органів. «Трансформація адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців та членів їхніх сімей має охопити всі сфери життя країни. Саме під час воєнного стану найбільш нагальною потребою є реалізація принципу “держава для людини”, а не “людина для держави”» [6, с. 43]. Йдеться про наступне: неприпустимість обмеження право військовослужбовців без відповідного обґрунтування та чіткого визначення часових рамок; забезпечення належним адміністративно-правовим механізмом гарантій для вказаної категорії осіб права на життя, права на рівність перед законом, права на повагу та гідність; додержання з боку державних органів умов виправданості втручання в права військовослужбовців та членів їх сімей відповідно до вимог Європейської конвенції з прав людини. Такі заходи спрямовані на захист інтересів суспільства, підтримання громадського порядку та безпеки, забезпечення прав і свобод усіх громадян.

Надзвичайно важливим є Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» (2022). Цей Закон визначає правовий статус як цивільних, так і військових, чие ув'язнення є наслідком збройної агресії. Відповідно уряд має забезпечувати їм, а також їхнім родинам правовий захист і допомогу. Однак, на сьогодні

існує цілий ряд проблем щодо практичної реалізації означеного закону: незавершеною залишається деталізація окремих положень, необхідних для повноцінної реалізації норм, що стосуються механізмів і процедур надання медичної та реабілітаційної допомоги, забезпечення постраждалих санаторно-курортним лікуванням; тривалі строки розгляду заяв, відсутність чітких стандартів доказування, закритість даних силових органів; бюрократичні перепони, невиправдане ускладнення процедур (необхідність особистої присутності, надмірна кількість документів); затримки бюджетного фінансування, відсутність достатніх ресурсів для всіх категорій постраждалих; неналежна координація між інституціями, що відповідають за соціальний і правовий захист осіб; колізії, пов'язані зі встановленням статусу (полонений, зниклий безвісти, внутрішньо переміщена особа); відсутність єдиного повноцінного реєстру постраждалих осіб.

3. Урахування надзвичайних реалій, пов'язаних з російською агресією та окупацією значної частини українських територій. Механізм захисту прав людини під час військових дій виявляється недостатньо ефективним через повсюдну нестабільність, спричинену агресією та окупацією частини територій. «Основна проблема забезпечення прав людини та громадянина в Україні в умовах воєнного стану зумовлюється “неготовністю” існуючих за мирних часів правових механізмів забезпечення прав і свобод до їх захисту під час війни, коли противник вдається до масового порушення прав людини, нівелюючи при цьому положення міжнародних договорів, дотримання яких є для нього обов'язковим» [7, с. 9]. Така ситуація насамперед обмежує доступ громадян до правосуддя. Притягнути до відповідальності винних осіб на сьогодні в основному нереально, оскільки постають відсутність узгоджених механізмів моніторингу та відновлення порушених прав, недостатність правдивої інформації з окупованих територій. Відповідно «без належного механізму реалізації права людини і громадянина стають декларативними, оскільки без нього вони існують виключно *de jure* і не мають жодної цінності ні для окремої особи, ні для народу в цілому» [8, с. 80]. Не вирішеними до кінця проблемами залишаються труднощі в забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб, громадян на окупованих територіях, прав дитини.

Усе це потребує переорієнтації діяльності держави, насамперед органів виконавчої влади. «Національна безпека в умовах воєнного стану являє собою такий стан захищеності інститутів особистості, суспільства і держави, коли захист їх ординарними (мирними) способами є неможливим у зв'язку з реалізацією збройного нападу на територію країни або через реальну безпосередню загрозу такого нападу, що зумовлює введення особливих умов правового регулювання правовідносин, що характеризуються суттєвими правообмеженнями, поширюваними на права людини, та розширенням

повноважень органів публічної влади, що має чітко обмежений у часі (строковий) характер» [9, с. 130]. Необхідним в несприятливих умовах є створення нових, надійних механізмів захисту прав людини, які повинні включати положення про компенсацію за майнову шкоду, завдану внаслідок обстрілів, обов'язкове документування порушень прав людини та притягнення до відповідальності винних осіб, зокрема, за такі злочини, як геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності. Такі заходи мають важливе значення для дотримання принципів прав людини, сприяння правосуддю та зміцнення стійкості суспільства під час кризи. Особливого значення в складних умовах набувають дистанційні форми судочинства, оскільки діяльність у прифронтових територіях ускладнена, а в окупованих регіонах — неможлива. З метою збору доказів щодо кожного кримінального та іншого правопорушення, яке було скоєно через збройну агресію російської федерації, уже створено міжурядову платформу для формування доказової бази злочинних дій.

4. Забезпечення свободи слова і правдивої інформації, належного захисту інформаційних ресурсів. Обмеженням за воєнного стану зазвичай піддається свобода слова. Влада може запроваджувати цензуру на медіа, що обмежує доступ громадян до об'єктивної інформації. Це не тільки загрожуює праву на інформацію, але й може спотворити громадську думку. За цих умов Кабінет Міністрів України разом з іншими державними органами повинен забезпечити баланс між безпекою та свободою слова, зокрема, шляхом розвитку альтернативних каналів комунікації, що можуть допомогти в наданні правдивої інформації.

Важливими проблемами є також захист державних інформаційних ресурсів, IT-систем об'єктів критичної інфраструктури, державних реєстрів, персональних даних від втрати, знищення, незаконної обробки. Що стосується обробки персональних даних, то вона має бути пропорційною та здійснюватися лише для конкретних, законних цілей. В умовах активізації агресором засобів гібридної війни особливого значення набуває проблема забезпечення інформаційної безпеки, що включає насамперед захист суспільства від фейків та викривлень інформації, які «можуть призводити до панічних настроїв населення, негативного сприйняття державно-управлінських рішень органів державної влади, втрати довіри до органів державної влади, що може в умовах війни призвести до непоправних наслідків» [10, с. 148].

Особливо слід зважати на те, що в умовах воєнного стану значно зростає важливість державних реєстрів, оскільки виникають серйозні ризики щодо втрати життєво необхідної для громадян інформації. На це можуть впливати: втрата особистих документів громадянами внаслідок бойових дій чи атак на мирні помешкання та інфраструктуру; кіберзагрози

як чинник гібридної агресії росії проти України; вимушені переміщення великої кількості населення. У зв'язку з цим В. Боровікова звертає увагу на ряд необхідних заходів, особливо актуальних для державних реєстрів: «Необхідно вживати заходів з кіберзахисту, таких як шифрування даних, двофакторна аутентифікація та мережеві заходи безпеки. Важливо також регулярно проводити аудит системи на вразливості та підтримувати персонал у готовності до реагування на потенційні кібератаки. Для забезпечення неперервної роботи державних реєстрів за умов воєнного стану важливо розробляти та впроваджувати плани неперервності бізнесу. Це включає створення резервних копій даних, резервування інфраструктури та регулярне тестування планів відновлення після кризових ситуацій» [11, с. 21].

5. Формування цілісного стратегічного бачення післявоєнної моделі правового порядку, пов'язаного із захистом прав і свобод людини і громадянина. Сучасні виклики можуть стати каталізатором для побудови правової системи, здатної ефективно захищати права кожного громадянина незалежно від обставин. Відповідно зміцнення системи захисту прав людини в Україні вимагає не лише подолання нагальних викликів, а й стратегічного бачення майбутнього. Найголовнішим у цій стратегії має стати справедливий мир для України, який «означає відновлення спільними зусиллями держави й суспільства територіальної цілісності, збереження сильної армії, відшкодування збитків, завданих війною, визволення усіх полонених, повернення викрадених дітей, притягнення винних до відповідальності за злочини». Поряд із цим важливо зберегти і примножити «повагу до людської гідності, забезпечення безпеки та стабільності, створення умов для сталого розвитку та примирення», утвердити підхід, згідно з яким саме людина є найвищою цінністю» [12, с. 67 — 68].

Важливою проблемою для відбудови країни є створення ефективної системи освіти, спрямованої на формування якісного людського капіталу як важливого ресурсу для відновлення економіки, відтворення і примноження інтелектуального потенціалу держави й суспільства. У цьому контексті доцільно створити належні умови для підтвердження освітніх кваліфікацій тими, хто здобув освіту на тимчасово окупованій території України. Значна кількість охочих підтвердити освітні кваліфікації має спеціальності, які сьогодні затребувані на території України. Запровадження чіткого механізму підтвердження здобутих кваліфікацій надасть змогу нашим громадянам долучитися до роботи на підконтрольній уряду України території та поповнити різні галузі фахівцями, яких сьогодні гостро бракує. Існує нагальна потреба щодо вдосконалення діяльності Міністерства освіти і науки України, яка в умовах війни є непослідовною, забюрократизованою, недостатньо вмотивованою, насамперед що стосується здобуття наукових ступенів та вчених звань, належної оцінки наукових досягнень.

У діяльність цього інституту, як і всіх інших державних органів, має бути покладено ідею: не скасування прав людини, а їх адаптація до умов війни з максимальним збереженням гарантій.

Висновки

Діяльність Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану, що стосується оптимізації співвідношення національної безпеки і захисту прав і свобод громадян, адаптації державних органів до нових умов, має включати: деталізацію процедур обмеження прав громадян у період воєнного стану з визначенням чітких критеріїв та обґрунтування щодо застосування таких обмежень з метою уникнення можливого зловживання з боку влади; мінімізацію порушень права на приватне життя; забезпечення справедливої компенсації пошкодженого чи втраченого в умовах війни майна; чітке нормативне визначення категорій осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії; прозорість у використанні отриманих даних, уникнення незаконного розголошення конфіденційної інформації; подолання формальних процедур щодо розгляду скарг, які надходять від громадян з приводу порушення їх прав і свобод; розширення спектру безкоштовного надання юридичної підтримки та інформаційних послуг; увагу до правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, агресивною поведінкою, зумовлених зростанням рівня стресу, тривоги, економічної нестабільності. Стратегія майбутньої повоєнної відбудови повинна передбачати створення суттєво оновленої, стійкої, прозорої правової системи, орієнтованої на реальний правовий захист людини.

Список посилань

1. Національна безпека України в умовах воєнного стану: загальна характеристика концепції; міжнародний аспект; нормативне регулювання; судова практика. / Укл.: Алієв Р. В., Джус О. А., Копотун І. М., Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков В. П., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Шамрай Б. М., Юрков А. В. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 480 с.
2. Дерев'янко С., Клуба Р. Зловживання обмеженнями прав і свобод людини в умовах воєнного стану: загрози та наслідки для демократичного устрою. Вісник Прикарпатського університету. 2025. Випуск 21. С. 102 — 110.
3. Часник Д. В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії російської Федерації. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Випуск 34. С. 61 — 67.

4. Сердюк Є., Кулініч О. Особливості обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні в інтересах національної безпеки. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 бер. 2025 р.); у 2-х ч. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. I. С. 229 — 230.
5. Насонов М. І. Роль органів державної влади у системі забезпечення національної безпеки України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2025. Вип. 90. С. 330 — 335.
6. Макарова Т. Актуальність захисту прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Публічне право. 2024. № 1 (53). С. 36 — 46.
7. Пошиванюк Т. Проблеми забезпечення права на захист під час війни. Публічне право. 2024. № 3 (55). С. 5 — 12.
8. Толкачова А. І. Проблеми забезпечення прав людини в Україні в умовах війни. Часопис Київського університету права. 2022. № 2 — 4. С. 78 — 81.
9. Загуменна Ю. О., Сокурєнко В. В. Національна безпека України в умовах воєнного стану: теоретичний аналіз. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. Том 31. № 2. С. 114 — 138.
10. Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія “Екологія. Публічне управління та адміністрування”. 2023. Вип. 3. С. 143 — 150.
11. Боровікова В. С. Роль державних реєстрів у забезпеченні юридичної стабільності та захисті прав громадян в умовах воєнного стану. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (21 червня 2024 р.) / упор. Д. Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 19 — 22.
12. Горбатенко В. П. Пізнання справедливості як правової і політичної цінності. Українська парадигма справедливого суспільства: правові та політичні аспекти: науково-аналітична доповідь / кол. авт.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; «Талком», 2025. С. 46 — 70.

References

1. National security of Ukraine in martial law: general characteristics of the concept; international aspect; regulatory regulation; judicial practice (2024). / In: Aliyev R. V., Dzhus O. A., Kopotun I. M., Koropatnik I. M., Mykytyuk M. A., Pavlyuk O. O., Petkov V. P., Petkov S. V., Skrynkovsky R. M., Shamray B. M., Yurkov A. V. Kyiv: Publishing House «Professional». 480 p. [in Ukrainian].
2. Derevyanko, S. & Klyuba, R. (2025). Abuse of restrictions on human rights and freedoms in martial law: threats and consequences for the democratic system. Bulletin of the Precarpathian University, Issue 21, 102 – 110 [in Ukrainian].
3. Chasnyk, D.V. (2022). Ensuring human rights in the sphere of national security in the context of countering the military aggression of the Russian Federation. Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Economic series. Legal series, Issue 34, 61 – 67 [in Ukrainian].
4. Serdyuk, E. & Kulinich, O. (2025). Peculiarities of restrictions on constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine in the interests of national security. International and national security: theoretical and applied aspects: materials of the 9th International Scientific and Practical Conference (Dnipro, March 21, 2025); in 2 parts. Dnipro: Dnipro State University of Internal Affairs, Part I, 229 – 230 [in Ukrainian].
5. Nasonov, M.I. (2025). The role of state authorities in the system of ensuring national security of Ukraine. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series, Vmp. 90, 330 – 335. (in Ukrainian).
6. Makarova, T. (2024). The relevance of protecting the rights of military personnel during martial law in Ukraine in accordance with the European Convention on Human Rights. Public Law, No. 1 (53), 36 – 46 [in Ukrainian].
7. Poshyvanyuk, T. (2024). Problems of ensuring the right to protection during war. Public Law, No. 3 (55), 5 – 12 [in Ukrainian].
8. Tolkachova, A.I. (2022). Problems of ensuring human rights in Ukraine during wartime. Journal of the Kyiv University of Law, No. 2 – 4, 78 – 81 [in Ukrainian].
9. Zagumenna, Yu.O. & Sokurenko, V.V. (2024). National security of Ukraine during martial law: theoretical analysis. Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Vol. 31, No. 2, 114 – 138 [in Ukrainian].

10. Parkhomenko-Kutsevil, O. (2023). Problems of ensuring national security in wartime. Scientific Bulletin of the Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series "Ecology. Public Management and Administration", Vol. 3, 143 – 150 [in Ukrainian].
11. Borovikova, V.S. (2024). The role of state registers in ensuring legal stability and protecting citizens' rights in martial law. Constitutional rights and freedoms of man and citizen in wartime and post-war period: materials of the scientific seminar (June 21, 2024) / ed. D. E. Zabzalyuk, M. V. Kovaliv, M. T. Gavriltsev, N. Ya. Lepish. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 19 – 22 [in Ukrainian].
12. Horbatenko, V.P. (2025). Cognition of justice as a legal and political value. Ukrainian paradigm of a just society: legal and political aspects: scientific and analytical report / coauthors; edited by I. O. Kresina. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine; «Talkom», 46 – 70 [in Ukrainian].

Volodymyr Horbatenko

*Doctor of Political Sciences, Professor, Leading Research Fellow
of the Department of Constitutional and Municipal Law
Institute of State and Law named after V. M. Koretsky of the
National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-2400-954X>
e-mail: stateandlaw@ukr.net*

**NATIONAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS
PROTECTION: ACTIVITIES OF THE CABINET OF
MINISTERS OF UKRAINE UNDER MARTIAL ARTS**

Abstract

The correlation between national security and human rights protection in the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine under martial law is considered. The real possibilities and priority measures of state bodies in the system of comprehensive protection of the country's population are clarified. The peculiarities of guaranteeing the rights of citizens who fulfill their constitutional duty to protect their state are revealed. The extraordinary realities associated with Russian aggression and the occupation of a significant part of Ukrainian territories are characterized. The mechanisms for ensuring freedom of speech and truthful information, and proper protection of information resources are determined. A holistic strategic vision of the post-war model of the legal order related to the protection of human and citizen rights and freedoms is outlined. A conclusion was made on optimizing the ratio of national security and protection of citizens' rights and freedoms, adaptation of state bodies to martial law. Accordingly, promising areas of activity of the executive branch were identified, which include: detailing the procedures for restricting citizens' rights during martial law with the definition of clear criteria and justification for the application of such restrictions in order to avoid possible abuse by the authorities; minimizing violations of the right to privacy; ensuring fair compensation for property damaged or lost in war conditions; clear regulatory definition of categories of persons affected by armed aggression; transparency in

the use of received data, avoiding illegal disclosure of confidential information; overcoming formal procedures for considering complaints received from citizens regarding violations of their rights and freedoms; expanding the range of free legal support and information services; attention to offenses related to domestic violence, aggressive behavior, caused by increased levels of stress, anxiety, and economic instability. The strategy of future post-war reconstruction should provide for the creation of a significantly updated, stable, transparent legal system focused on real legal protection of the person.

Keywords: national security; human rights and freedoms; Russian-Ukrainian war; Cabinet of Ministers of Ukraine; executive power; protection of the country's population; guaranteeing the rights of citizens; aggression; occupation; protection of information resources; post-war model of legal order.

Надійшла до редакції/ Received: 11.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 02.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Гордійчук Ольга Олегівна

*Доктор політичних наук, кандидат філософських наук, доцент кафедри
журналістики та філософських студій,
Державний університет «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-4606-9188>
email: hordiichuk@ztu.edu.ua*

Омельченко Вікторія Юріївна

*Кандидат філософських наук,
доцент кафедри української філософії та культури
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0009-0008-4609-0730>
email: v.omelchenko@knu.ua*

Кондратюк Юлія Сергіївна

*Кандидат історичних наук,
доцент кафедри журналістики та філософських студій,
Державний університет «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5570-5505>
email: kg_n_kyus@ztu.edu.ua*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ МЕНТАЛЬНОСТІ, СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ ЯК ОСНОВА ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Резюме

У статті досліджено взаємозв'язок та трансформацію політичних ментальності, свідомості, культури та політичної діяльності як ключових чинників забезпечення національної безпеки України в умовах повномасштабної війни. Акцентовано, що чинна Стратегія національної безпеки України приділяє недостатню увагу проблематиці розвитку політичної свідомості й культури громадян, хоча саме ці складові визначають рівень стійкості суспільства до внутрішніх та зовнішніх загроз. Підкреслено, що в умовах війни зростає значення не лише військового та економічного

потенціалу, а й ціннісно-світоглядних, культурно-ідентифікаційних чинників. Обґрунтовано необхідність врахування традиційних характеристик української політичної ментальності, які формують глибинні когнітивно-ціннісні установки сприйняття політики та зумовлені історичним досвідом та політико-культурними традиціями суспільства. Проаналізовано сучасні особливості формування політичної свідомості як механізму інтерпретації громадянами політичної реальності та усвідомлення власної суб'єктної ролі в ній в умовах постправди, інформаційної війни, пропаганди, дезінформації та фрагментованого (кліпового) мислення. Висвітлено трансформацію політичної культури українського суспільства від переважаючого патерналістських настроїв (сформовані у радянський період під впливом СРСР) у перші десятиліття незалежності до все більш вираженого активістського типу політичної культури громадян (під впливом інформаційної, гібридної та повномасштабної війни з РФ), що проявляється у зростанні самоорганізації, волонтерського руху, громадянської участі, відповідальності, усвідомлення власної суб'єктності.

Представлено комплексну трансформацію політичних ментальності, свідомості й культури як цілісної системи, функціонування якої забезпечує не лише політичну соціалізацію громадян, а й формує стійкі моделі суспільної поведінки. Розвиток цієї системи розглянуто як необхідну умову забезпечення внутрішньої стійкості держави та консолідації суспільства для ефективної протидії сучасним безпековим викликам. Доведено, що її функціонування має безпосереднє значення для національної безпеки, оскільки сприяє раціоналізації суспільного сприйняття політичних процесів, зміцненню національної єдності, протидії ворожій пропаганді й маніпуляціям, формуванню активної громадянської позиції, усвідомленому виконанню прав та обов'язків громадянами, а також підвищенню рівня суспільної згуртованості, мобілізаційної спроможності, довгострокової стійкості держави до кризових викликів і загроз.

Ключові слова: політична ментальність; політична свідомість; політична культура; політична діяльність; національна безпека; процеси державотворення; політична нація; політичні традиції; Захист України.

Вступ

В умовах повномасштабної війни РФ проти України стійкість та національна безпека держави залежить від низки чинників, серед яких визначальними є військова спроможність, економічна потужність, підтримка партнерів, а також високий рівень політичної свідомості й культури українського суспільства, збереження й плекання національної ідентичності.

Стратегія національної безпеки України «Безпека людини — безпека країни» визначає спрямованість зовнішньополітичної діяльності

держави передусім у забезпеченні незалежності і державного суверенітету, відновленні територіальної цілісності України. Серед основних завдань внутрішньої політики — розвиток людського капіталу України через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту [1]. У п. 57 цього документу розкрито напрямки розвитку й зміцнення людського капіталу як ключової умови майбутнього держави, увага акцентується на створенні робочих місць, модернізації освіти, підтримці культури та спорту, забезпеченні гендерної рівності й безбар'єрності, підвищенні добробуту населення, підтримці сім'ї та народжуваності, а також розвитку системи охорони здоров'я і соціального захисту.

Попри комплексний підхід до соціально-економічних та гуманітарних аспектів, Стратегія недостатньо акцентує увагу на розвитку політичної свідомості, політичної культури та активної політичної діяльності громадян як важливих складових національної безпеки.

Рівень та особливості політичної свідомості й культури кожного громадянина, суспільства загалом відіграють ключову роль у процесах державотворення, у формуванні образу держави. Від глибини політичної обізнаності, готовності до участі в суспільно-політичному житті, довіри до інституцій влади, усвідомлення громадянської відповідальності залежить ефективність управлінських рішень та стабільність демократичного ладу.

В умовах сучасної війни рф проти України ці чинники набувають особливого значення, адже згуртованість українського суспільства, високий рівень політичної культури, єдності та стійкості до дезінформації й ворожої пропаганди стають критично важливими для національної безпеки, підтримки армії, відновлення територіальної цілісності, збереження суверенітету держави.

Інформаційна, гібридна, а з 24 лютого 2022 р. повномасштабна війна рф проти України [2], як демократичної держави, що обрала європейський курс розвитку [3; 4], суттєво вплинула на свідомість українців, активізувавши на масовому рівні почуття волелюбності, національної єдності, готовність діяти спільно для захисту Батьківщини. Історично сформовані й характерні для української ментальності свободолюбивість та індивідуалізм, підтримка демократичних цінностей і свобод, несприйняття авторитаризму, громадоцентризм [5] проявилися в умовах боротьби за незалежність і підсилюють обороноздатність України. Однак й надалі дається взнаки й низка суттєвих проблем, непорозумінь, внутрішніх конфліктів, що провокують внутрішні суперечки й послаблюють державу.

Питання забезпечення національної безпеки України від моменту проголошення незалежності у 1991 році до сучасного етапу, позначеного умовами повномасштабної війни, перебуває в центрі уваги численних вітчизняних науковців. Проблеми національної та міжнародної безпеки є предметом

аналізу А. Волянук, О. Глазова, В. Ліпкана, Ю. Лисецького, В. Павленка, Ю. Семенюка, В. Смолянюка, О. Сосніна та інших. Важливу частину джерельної бази становлять також офіційні документи, присвячені окремим аспектам забезпечення національної безпеки.

Проблематика політичної свідомості та культури у центрі досліджень таких науковців, як Г. Алмонд, С. Верба, Д. Істон, Т. Парсонс, Д. Пауелл та ін., що у своїх працях аналізували їх сутність, взаємозв'язок з історичною пам'яттю, ментальністю як системи цінностей, символів, традицій. В Україні ці питання активно вивчаються з початку 1990-х років. Відзначимо внесок таких українських вчених як О. Бабкіна, В. Бебик, М. Головатий, В. Горбатенко, Є. Головаха, М. Дмитренко, Ю. Кравченко, Л. Нагорна, Н. Новікова, І. Поліщук, Г. Попадинець, О. Проскуріна, О. Рудакевич, М. Требін, В. Фокіна, Б. Цимбалістий та ін.

Грунтовне осмислення сутності національної безпеки, її ключових складових і чинників впливу залишається актуальним для будь-якої держави, однак для України в умовах повномасштабної війни це питання набуває першочергового, фундаментального значення. Питання формування політичної свідомості й демократичної культури як чинників національної безпеки в умовах війни є недостатньо дослідженим та потребує ґрунтовних наукових розвідок.

Метою статті є дослідження змісту та взаємозв'язків між політичними ментальністю, свідомістю, культурою та діяльністю у контексті їх ролі як чинників забезпечення національної безпеки в умовах війни.

Методи дослідження

Методологічну основу становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечують аналіз взаємодії політичної ментальності, свідомості, культури та діяльності у формуванні національної безпеки в умовах війни. Застосовано системний підхід для розгляду цих явищ як цілісної взаємопов'язаної системи, а також структурно-функціональний метод для визначення їх ролі та функцій. Порівняльний метод дозволив простежити зміни політичної свідомості й культури до та під час війни України з РФ, а історичний був використаний у дослідженні формування політичної ментальності під впливом історичного досвіду.

Методи аналізу і синтезу сприяли узагальненню наукових підходів, дискурсний аналіз вивченню впливу інформаційного середовища, а соціокультурний підхід використано для врахування цінностей і моделей поведінки суспільства.

Результати дослідження

Сьогодні в умовах війни для українського суспільства є особливо важливим є розвиток політичної свідомості та підвищення політичної

культури громадян. Це сприяє консолідації нації на основі спільних цінностей, зміцненню обороноздатності держави, створює умови для відновлення та подальшого розвитку після завершення війни.

Національна безпека України має ґрунтуватися на комплексному розвитку держави, що передбачає посилення оборонного потенціалу, розвиток систем кіберзахисту, підтримання політичної та економічної стабільності, ефективну протидію корупції та зміцнення демократичних інституцій. Водночас ключове значення має консолідація суспільства навколо спільних національних цінностей і активна громадянська участь. Подолавши виклики війни, Україна матиме можливість не лише гарантувати власну безпеку, а й слугувати прикладом для інших держав, що стикаються з подібними загрозами [6, с. 313].

Про те, що у контексті національної безпеки важливо враховувати не лише військовий та економічний потенціал, а й культурно-цивілізаційні та світоглядно-ідеологічні чинники писали у своїх працях зокрема й Ю. Липа та В. Старосольський. Вони підкреслювали роль національної ідентичності, історичної пам'яті та культури у консолідації політичної нації, акцентували увагу на значенні політичної свідомості, громадянської активності та моральних цінностей для стійкої державності [7; 8, с. 55].

Політичну свідомість визначаємо яккомбінацію поглядів, оцінок, установок, переконань тощо, що відображають політико-владні відносини, формують ставлення до політичної влади. Це особисте бачення політичної реальності, яке виникає в результаті пізнання, політичного виховання, особистого досвіду взаємодії з політичною системою. Вона є опосередкованим відображенням політичного життя суспільства, суттю якого є проблема влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів [9, с. 595].

Через формування політичної свідомості індивід ідентифікує себе з суспільством, співвідносить себе з політичною системою. Таким чином політична свідомість є засобом концептуалізації ролі особи у політичному просторі та способом осмислення власної політичної ідентичності [10].

Політична свідомість має складну, багаторівневу структуру, включає як емоційно-психологічні, так і раціонально-ідеологічні компоненти. За функціональним критерієм у її складі вирізняють три основні аспекти: психологічний (охоплює емоції, настрої, установки, наміри, волю), ідеологічний (пов'язаний із системами ідей, концепціями, теоріями, політичними ідеалами та доктринами), поведінковий (виражається у спрямованості свідомості від консерватизму до радикалізму, реформізму чи лібералізму). Залежно від носія, політичну свідомість поділяють на індивідуальну, групову, спеціалізовану, масову. Групова свідомість відображає неоднорідність великих людських спільнот, зокрема класових,

національних та інших. Носіями спеціалізованої свідомості є політичні партії та організації. Вони відіграють важливу роль у цілеспрямованому формуванні та розвитку масової свідомості у визначеному напрямку[9, с. 595 – 596].

За змістом політична свідомість включає теоретичний та емпіричний (повсякденний) рівні. Теоретичний рівень характеризується науковим підходом до аналізу політичних явищ зрозумінням політичних процесів, цілісним уявленням про закономірності функціонування політичної системи, формує уявлення політичних суб'єктів про їхнє місце в політичній системі, можливості реалізації їх проєктів, ініціатив тощо. Повсякденний рівень політичної свідомості відображає погляди та ставлення до політики, що не мають глибокої аналітичної основи, відзначаються емоційністю, суперечливістю, є вразливим до зовнішніх впливів, зокрема маніпуляцій з боку ЗМІ чи політичних лідерів [11, с. 67].

Політична свідомість стає особистим надбанням, коли індивід починає розуміти свою роль у суспільстві як громадянина, відчувати потребу впливати на політичні процеси. Її формування передбачає критичне осмислення реальності, ціннісні орієнтири, уявлення про мету власної політичної активності, засоби й методи її досягнення.

Розвинена політична свідомість характеризується міцною системою цінностей та переконань, що формується, насамперед, під впливом виховання, освіти й самоосвіти, ЗМІ, внутрішніх й зовнішніх подій, вона відображає ментальні установки.

Для розуміння специфіки сучасної української політичної свідомості важливо вивчати як сучасний історичний контекст, так і звертатися до аналізу її глибинних витоків, враховувати риси традиційної української ментальності. Комплексний аналіз дає змогу більш ґрунтовно осмислити історичну динаміку й особливості сучасних політичних явищ, процесів.

Політичні традиції та особливості політичної ментальності суттєво впливають на суспільні настрої, ухвалення політичних рішень, перебіг реформ тощо. Вони можуть виступати як чинником підтримки та фундаментом змін, так і джерелом свідомого й навіть несвідомого спротиву, заперечення, неприйняття, блокування перетворень, навіть тоді, коли вони є доцільними й сприяють політико-економічному розвитку держави.

Політична ментальність постає як система соціально-політичних орієнтацій і глибинний, історично сформований рівень колективної свідомості, що визначає емоційно-ціннісне ставлення до політики та виступає своєрідним фільтром сприйняття політичної реальності. Вона формується під впливом сукупності умов, механізмів і способів відображення об'єктивної політичної дійсності, а також у процесі становлення

характерних для певної етнокультурної спільноти моделей світосприйняття, світовідчуття, розуміння світу й поведінки у сфері суб'єктно-об'єктних політичних взаємодій. Це проявляється у відносно узгоджених способах сприйняття, інтерпретації та реагування на явища політичного життя. Політична ментальність формується в ході розвитку та реалізації потреб та інтересів політичних акторів відповідно до специфіки політичного процесу [12, с. 26 — 29]. Вона значною мірою зумовлює характер і спрямованість політичних процесів, рівень стабільності та демократичності політичної системи, а також ступінь її зрілості [13, с. 323].

Сучасна політична ментальність є поєднанням традиційних і новітніх настанов: інноваційні елементи фактично розвивають та трансформують усталені, закорінені на підсвідомому рівні уявлення, успадковані від попередніх епох і поколінь [14, с. 94], тож вона тісно пов'язана з політичними традиціями.

Специфічні риси ментальності є більш стійкими утвореннями, ніж політична свідомість, важко піддаються «корегуванню», впливають на формування політичних цінностей, норм та стереотипів поведінки на раціональному та ірраціональному рівнях [15, с. 169].

Під впливом сучасних подій українці переосмислюють політичну дійсність, політичні переконання, відбувається формування нових цінностей та орієнтирів, що впливає на мовні норми, уявлення та, в цілому, відображає особливості політичної системи, соціальних умов, культурного середовища [16]. У цьому контексті науково цінними дослідження І. Цурканової щодо політичної свідомості громадян трьох поколінь X, Y, Z у процесах розбудови українського суспільства. Науковиця проаналізувала, як політичні настрої цих поколінь впливають на виборчий процес в Україні при складанні явки на прикладі результатів місцевих виборів 25 жовтня 2020 року [17].

Політична свідомість виявляється у політичній культурі, в особистій системі політичних переконань. Саме ці переконання допомагають людині визначити своє місце в політичній структурі суспільства, окреслити власні цілі й орієнтири. Розуміння своїх цінностей, очікувань і пріоритетів сприяє ідентифікації з певними соціальними групами, що полегшує орієнтацію в політичному просторі та активну участь у суспільно-політичному житті [18].

Політична культура відображає способи, за допомогою яких індивід реалізує себе як суб'єкта політичних відносин. Вона є системою ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, моделей поведінки, які склалися історично в межах певної політичної спільноти та визначають ставлення громадян до політичної дійсності, відображають ступінь громадянської активності й соціальної зрілості. Поєднуючи знання про політику, особисті

переконавання, оцінки політичних подій, емоційне ставлення до політичних процесів, а також усталені норми поведінки, які визнаються легітимними в конкретному суспільстві [9; 19; 20; 21].

Американські вчені, зокрема С. Верба, обґрунтовуючи, що тип політичної культури відіграє ключову роль у формуванні політичного ладу, стабільності інститутів влади та рівня участі громадян у суспільному житті, виокремили в політичній культурі три основні типи: патріархальний, підданський та активістський. У реальному політичному житті спостерігається поєднання різних типів, що призводить до формування змішаних форм. Серед них основні: патріархально-підданська, піддансько-активістська та патріархально-активістська. Найбільш збалансованим і сприятливим для розвитку демократії варіантом змішаної політичної культури є «громадянська культура» (термін запропонований Г. Алмондом і С. Вербою), що характерна для багатьох західних демократичних держав і базується на активній раціональній участі громадян у політичному житті. Основні риси такої культури включають: позитивне ставлення до влади, зацікавленість у політичних процесах, гордість за політичні інститути, готовність до політичного діалогу, толерантність до опозиції, участь у виборах і громадських кампаніях, усвідомлення політичної відповідальності та віра в цінність демократичного устрою [20, с. 56].

Політична культура й політика перебувають у постійній взаємодії. Політичні інститути можуть як підтримувати розвиток культури, так і обмежувати її (прикладом є авторитарні режими, де ідеологія домінує над культурним розмаїттям). Водночас, культурне середовище формує уявлення громадян про допустимі політичні дії та межі легітимного впливу на владу.

Національна культура відіграє важливу роль у формуванні політичної культури суспільства загалом, оскільки включає в себе систему ідеалів, символів, елементів громадянського виховання, літературної й мистецької спадщини, що базуються на етнічній основі, традиціях і звичаях народу [22].

Кожна політична система має свою базову модель політичної культури, яка відображає національну специфіку, спирається на загальнолюдські орієнтації та світоглядні установки. Ці універсальні компоненти, хоч і втілюються у різних формах залежно від національного контексту, є фундаментальними для структурування політичної культури у будь-якій державі. Таким чином, у процесі становлення національної самосвідомості та ідентичності беруть участь як загальнолюдські культурні елементи, так і специфічно національні чинники [23, с. 120].

Важливим елементом політичної культури є традиція, яка забезпечує збереження, відтворення та передання досвіду попередніх

поколінь — моделей поведінки, симпатій/ антипатій, схильностей, стереотипів як на свідомому, так і на підсвідомому рівнях. Спираючись на історичну пам'ять народу, політичні традиції пропонують апробовані практикою способи дії та взаємодії, сприяють суспільній консолідації та формують відчуття впевненості в майбутньому. Кожна нація виробляє власну модель традиціоналізму як своєрідну ідеологію самозбереження, що ґрунтується на спадкоємності накопиченого досвіду. У демократичному суспільстві політичні традиції не є статичними — вони постійно оновлюються, поєднуючись із інноваційною діяльністю суб'єктів політики [24, с. 298].

Політичні традиції формують соціокультурний контекст, у межах якого виникають і функціонують політичні інститути, відбувається взаємодія суб'єктів політики, що реалізують свої повноваження у сфері влади, впливаючи на розвиток або деградацію політичної системи. Саме тому осмислення природи та закономірностей взаємодії держави й суспільства неможливе без урахування феномену політичної традиції [25, с. 149 — 150].

Модернізаційні трансформації передбачають запровадження реформ та інновацій, однак вони мають узгоджуватися з вже існуючими політичними традиціями: підтримувати й посилювати конструктивні практики, поступово змінювати або витіснити деструктивні, а за потреби й обмежувати їх. Важливо враховувати ментальні особливості й у процесах політичної комунікації. Ігнорування усталених політичних традицій, настроїв та інтенцій суттєво ускладнює комунікацію та взаємодію між суспільством і державою [26], стає завадою динамічному розвитку, загрозою кризи ідентичності. Показовою у цьому контексті є діяльність Радянського Союзу, Російської імперії, які системно нищили демократичні традиції українського державотворення, насаджували тоталітарну модель управління, обмежували права і свободи, фізично знищили мільйони опозиційно налаштованих громадян. Сьогодні РФ здійснює проти України колоніальну геноцидну війну, продовжуючи експансіоністську агресивну політику, спрямовану на знищення української державності, ідентичності та українців як народу [27; 28; 29].

Помилки у державній політиці нерідко зумовлені нерозумінням специфіки політичної свідомості, культури й традицій, їх недооцінкою або, навпаки, відтворенням застарілих моделей. Історично сформований соціально-політичний досвід нації суттєво впливає на сучасні політичні процеси, і цей вплив не завжди можна пояснити лише через аналіз актуального стану інституцій чи політичного балансу сил. Саме в політичних традиціях акумулюються найбільш стійкі елементи історичного досвіду, які визначають формування норм і цінностей масової свідомості та мотивацію політичної поведінки, виступаючи важливим чинником функціонування й розвитку політичної системи [30, с. 159].

Українське суспільство поєднує політичні традиції як із глибоким історичним корінням, так і відносно нові, сформовані протягом останніх десятиліть, але вже закріплені у суспільній свідомості завдяки їхній ролі у подоланні складних історичних випробувань. В умовах незалежності та збройного протистояння українці переосмислюють власний історичний досвід, цінності, орієнтири, помилки й досягнення, шукаючи відповіді на фундаментальні запитання: Ким ми є? Ким ми хочемо бути? Як вижити і перемогти? та ін.

Щоб глибше зрозуміти політичну культуру та особливості функціонування українського суспільства, необхідно проаналізувати джерела впливу, які впродовж історичного розвитку сприяли або, навпаки, гальмували її становлення. Вивчаючи взаємозв'язок між політичною культурою та політикою, можна дійти висновку, що її особливості зумовлені не лише зовнішніми чинниками, але й внутрішніми — зокрема, ментальними характеристиками національного типу. Ментальні засади, що охоплюють як свідомий, так і підсвідомий рівні, від абстрактно-теоретичних до емоційно-побутових, є серед ключових елементів формування політичної культури [31, с. 30].

Б. Цимбалістий виокремлює три засадничі історичні чинники, що суттєво вплинули на формування української політичної культури:

- тривалу відсутність власної державності, яка позбавила українців можливості набувати досвіду самоуправління, реалізовувати політичну суб'єктність на міжнародному рівні й відчувати себе повноправними господарями на власній землі;

- політичне та територіальне розділення українських земель, які протягом тривалого часу перебували під владою різних держав із відмінними культурними й політичними системами;

- винищення ворогами української державності національно орієнтованої еліти [21].

Аналіз цих та інших чинників, що послабили, однак не знищили потенціал й бажання української політичної нації мати свою суверенну державу, є предметом нашого окремого дослідження [22].

Розвиток політичної свідомості та політичної культури українського суспільства, становлення України як демократичної держави й утвердження української політичної нації відбувалися під впливом комплексу історичних та соціально-політичних чинників, що водночас формували підґрунтя національної безпеки держави. Незважаючи на тривалий період бездержавності, в Україні зберігалася традиція політичної боротьби, що проявлялася у діяльності громадсько-політичних діячів, спробах державотворення, процесах внутрішньої консолідації та пошуку зовнішньої

підтримки у протистоянні з окупаційними режимами. Такі практики сприяли формуванню колективної ідентичності та закладали основи стійкості суспільства до зовнішніх і внутрішніх загроз.

Визначальним етапом у цьому процесі стало проголошення незалежності України у 1991 р., що започаткувало новий період розвитку політичної системи, інститутів державності та механізмів забезпечення національної безпеки. Важливу роль у зміцненні демократичних цінностей, а також у підвищенні здатності суспільства до самоорганізації та опору деструктивним впливам відіграли масові акції громадянської мобілізації, зокрема Революція на граніті (1990 р.), Помаранчева революція (2004 р.) та Революція Гідності (2013 — 2014 рр.). Ці події стали формами ненасильницького громадянського спротиву, спрямованого на захист демократичного вибору, прав і свобод, а також на утвердження суверенітету держави.

Участь громадян у зазначених подіях була зумовлена не лише реакцією на конкретні політичні рішення влади, але й глибинною невідповідністю між існуючою політичною реальністю та суспільними уявленнями про справедливість, право і людську гідність. У цьому контексті такі форми колективної дії виступають важливим чинником забезпечення національної безпеки, оскільки сприяють консолідації суспільства, підвищенню рівня довіри, розвитку громадянської активності та формуванню стійкості до інформаційних, політичних і соціальних загроз.

Загалом зазначені процеси сприяли зміцненню активістського типу політичної культури та трансформації політичної свідомості громадян, що, у свою чергу, підвищує здатність суспільства ефективно реагувати на виклики, протидіяти деструктивним впливам і забезпечувати внутрішню стабільність держави.

Додамо, що у пострадянські часи політична культура українського суспільства була значною мірою патерналістською з очікуванням, що держава все забезпечить та вирішить, допоможе (в радянські часи ініціатива, погляди й дії, що не відповідали пануючій ідеології, були небезпечні для життя: виживали лише ті, що пристосовувалися до системи) [25]. Водночас все активніше розвивається активістська культура, продовжуючи традиції українських діячів національно-визвольного руху, шестидесятників, дисидентів, усіх хто боровся за вільну процвітаючу Україну. Особливо з 2014 року в умовах відстоювання європейського вектору розвитку України, що відповідає ментальним засадам та політичним традиціям українців [3; 4], окупації російськими військовими частини українських територій в українському суспільстві відбувається глибока трансформація політичної свідомості, культури та форм політичної діяльності, стрімке зростання й зміцнення громадянського суспільства: збільшується участь людей у волонтерстві, громадських ініціативах, місцевому самоврядуванні, переосмислення

радянської спадщини, зростання рівня національної самосвідомості [26]. Тож політична культура почала переходити від патерналістської до більш активної, партисипативної. Зросла довіра до волонтерів, громадських ініціатив, місцевих активістів, релігійних організацій [27; 32; 33; 34]. Це видно з того, як багато українців долучаються до волонтерства, різноманітних зборів, організовують евакуації, допомагають військовим, слідкують за діяльністю політиків, підтримують або критикують певні рішення та події (наприклад, жваве суспільне обговорення викликають питання доцільності бюджетних витрат «на плитку», на облаштування парків тощо, замість всебічної підтримки українських військових).

Громадяни, котрі активно допомагають військовим, переселенцям та постраждалим від війни, відчули власну спроможність впливати на події та силу спільних дій. Такий досвід особистої участі трансформує свідомість, включно з її політичним виміром. Зростання громадянської активності та ширше залучення до різноманітних ініціатив і проєктів сприяє розвитку раціональної складової свідомості: набуттю практичних знань про бюджетні процеси, повноваження місцевої влади, механізми впливу на ухвалення рішень тощо.

Водночас у суспільстві відчувається і певне розчарування, пов'язане з нерівномірністю залучення громадян до протистояння окупантам. Існує величезний запит на ширшу підтримку й відповідальність з боку суспільства, адже в умовах війни особливо гостро усвідомлюється потреба в тому, щоб кожен робив свій внесок у спільну перемогу.

Підвищення рівня політичної грамотності зменшує простір для маніпуляцій, пропаганди, корупції. Що особливо важливо в умовах війни та світу постправди, де інформація є інструментом впливу на свідомість, а масове поширення дезінформації, фрагментарне (кліпове) мислення ще більшою мірою ускладнюють ситуацію, підривають довіру до інститутів, провокують суспільні суперечки тощо [35; 36], сприяють поширенню популістичних настроїв [37].

Ці трансформаційні зрушення поступово впливають і на політичну ментальність українського суспільства. Волонтерство, громадська активність, різноманітні цифрові форми участі є не лише новими проявами політичної культури, а й свідченням її переходу від культури вимушеного підкорення до культури свідомої участі, від пасивного спостереження до активної та відповідальної дії, що супроводжується переосмисленням ролі громадянина у політичному процесі.

Зазначені практики все більшою мірою закріплюють у політичній ментальності українців уявлення про власну суб'єктність у політиці, утверджуючи ідею, що вплив на політичні процеси здійснюється не лише через електоральні механізми, а й через повсякденну громадянську активність,

солідарність і відповідальність, що загалом історично було характерно для українських демократичних традицій [38]. У свою чергу, це сприяє становленню політичної свідомості, яка базується на знаннях, критичному мисленні, здатності до аналізу інформації та усвідомленому прийнятті рішень.

У контексті національної безпеки ці процеси сприяють зміцненню суспільної стійкості, здатності до самоорганізації та мобілізації в умовах війни. Активна громадянська участь посилює консолідацію суспільства [39; 40] та знижує його вразливість до інформаційних і політичних загроз.

Таким чином, трансформація політичної ментальності, підсилена розвитком активістської політичної культури, виступає важливим чинником зміцнення національної безпеки, оскільки забезпечує не лише інституційну, а й ціннісну та поведінкову стійкість суспільства до сучасних викликів і загроз.

Висновки

Отже, політичні ментальність, свідомість, культура та діяльність становлять взаємопов'язану багаторівневу систему, що функціонує як у теоретичному, так і в практичному вимірах політичного життя. Їх інтеракція формує базис політичної соціалізації індивідів, визначає моделі політичної участі, характер взаємодії громадян із політичними інститутами та загальну конфігурацію функціонування держави як цілісної політичної системи.

Умови повномасштабної війни актуалізують посилення ролі цієї системи, перетворюючи її на один із ключових немілітарних чинників національної безпеки. Йдеться не лише про адаптацію суспільства до кризових умов, а про формування стійких когнітивно-ціннісних та поведінкових практик, які забезпечують здатність суспільства до самоорганізації, мобілізації та консолідації.

Розвиток політичної свідомості та політичної культури в цих умовах виступає механізмом підвищення рівня раціоналізації суспільного сприйняття політичної реальності, критичного мислення та інформаційної стійкості. Це безпосередньо впливає на зниження вразливості до дезінформації, пропаганди та маніпулятивних впливів, що є характерними інструментами гібридної війни, вагомою складовою повномасштабної військової агресії.

Трансформація політичної культури від патерналістських до активістських і партисипативних моделей політичної поведінки посилює громадянську суб'єктність, підвищує рівень відповідальності та довіри до інституцій громадянського суспільства. Це формує додаткові ресурси стійкості держави, які доповнюють традиційні безпекові механізми.

Взаємодія політичної ментальності, свідомості, культури та діяльності є не лише умовою політичної стабільності, а й системоутворювальним

чинником національної безпеки, оскільки забезпечує довгострокову здатність суспільства до збереження єдності, адаптації до загроз і підтримання демократичної стійкості в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Список посилань

1. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 31.01.2026).
2. Hordiichuk O., Halapsis A., Kozlovets M. How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*. 2023. № 16. P. 345 – 362. DOI: <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25>
3. Hordiichuk O., Dekert T., Lysetska Y. Polityczne i mentalne aspekty integracji Ukrainy z Europą. *Przegląd Politologiczny*. 2024. № 2. P. 59 – 75. DOI: <https://doi.org/10.14746/pp.2024.29.2.5>
4. Гордійчук О. Євроатлантичний курс України як гарантія національної безпеки. *Society and Security*. 2024. № 6 (6). С. 17 – 26. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2024-6\(6\)-17-26](https://doi.org/10.26642/sas-2024-6(6)-17-26)
5. Гордійчук О. Еволюція політичних традицій та ментальності українського суспільства. *Society and Security*. 2024. № 2 – 3 (3). С. 28 – 35. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3\(3\)-28-35](https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3(3)-28-35)
6. Гордійчук О., Крученко А. Національна безпека України: виклики та стратегії. Збірник тез конференції. Житомир, 2024. С. 310 – 314. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/02/povnyj-tekst.pdf>
7. Гордійчук О., Омельченко В. Теорія націогенезу В. Старосольського. *Society and Security*. 2025. № 2 (8). С. 86 – 93. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2025-2\(8\)-86-93](https://doi.org/10.26642/sas-2025-2(8)-86-93)
8. Омельченко В., Гордійчук О. «Чорноморська доктрина» Ю. Липи. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. 2025. № 2 (13). С. 50 – 56. DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/13-8/14>
9. Політологічний словник / за ред. М. Головатого, О. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. 792 с.
10. Сингаєвська Д. Політична свідомість. Велика українська енциклопедія. URL: <https://surl.li/xaххww>
11. Єфтені Н. Особливості формування політичної свідомості. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 66 – 70.
12. Балтаджи П. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 21 – 28.

13. Фокіна В. Українська ментальність як основа політичної культури. Наукові студії. 2011. Вип. 28. С. 320 — 327.
14. Поліщук І. Модерна політична ментальність українського народу. Вісник НЮУ. 2018. № 2 (37). С. 93 — 106. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.37.133442>
15. Матвієнків С. Трансформація політичної свідомості в Україні. Івано-Франківськ: НАІР, 2018. 252 с.
16. Венгер О., Постол О. Формування політичної свідомості в умовах повномасштабної російсько-української війни. Humanities studies. 2023. № 16 (93). С. 95 — 102. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-10>
17. Цурканова І. Політична свідомість поколінь X, Y, Z. Регіональні студії. 2022. № 29. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/29/18.pdf>
18. Воронкова В., Кивлюк О., Андриякайтене Р. Еволюція громадянства в контексті критичного мислення: досвід країн ЄС. Humanities studies. 2023. № 14 (91). С. 23 — 34. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/277846/272597>
19. Рудакевич О. Національна політична культура. Тернопіль: Економічна думка, 2010. 456 с.
20. Семке Н. Політична культура сучасної України. Вісник НТУ «ХПІ». 2016. № 40. С. 54 — 58.
21. Цимбалістий Б. Політична культура українців. Сучасність. 1994. № 3 — 4.
22. Гордійчук О. Генеза української політичної ментальності. Політичне життя. 2024. № 3. С. 73 — 80. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.3.9>
23. Нагорна Л. Політична культура українського народу. Київ: Стило, 1998. 278 с.
24. Рудакевич О. Традиції як елемент політичної культури. Політологічний вісник. 2010. Вип. 49. С. 291 — 299.
25. Фоломєєв М. Патерналістські політичні традиції. Вісник ХНУ ім. Каразіна. 2009. Вип. 15. С. 148 — 155.
26. Гордійчук О. Вплив ментальності та політичних традицій українців на політичну комунікацію. Політичне життя. 2025. № 1. С. 94 — 103. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.1.6>
27. Kondratiuk Yu., Hordiichuk O., Vitiuk I., Sokolovskyi O. Main Areas of International Activity of Ukrainian Christian Churches. Occasional

- Papers on Religion in Eastern Europe. 2026. Vol. 46. Iss. 1. Article 13. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2721>
28. Snyder T. The War in Ukraine Is a Colonial War. The New Yorker. 2022. April 28. URL: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war>
29. Мішалова О., Гордійчук О. Війна росії проти України як «війна за ідентичність». Вісник Львівського університету. 2025. Вип. 59. С. 164 — 175. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.59.18>
30. Заславська О. Політичні традиції як соціокультурний інститут розвитку суспільства. Політикус. 2016. Вип. 2. С. 159 — 163.
31. Новікова Н. Менталітет як детермінанта політичної культури. Наукові записки НаУКМА. 2015. Т. 173. С. 30 — 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAp_2015_173_9
32. Sokolovskyi O., Sluysar V., Hordiichuk O. The Experience of Religious Organizations in the Formation and Development of the Chaplaincy Movement in Ukraine. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe. 2024. № 44 (3). P. 74 — 92. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2517>
33. Гордійчук О., Мосієнко О. Національна безпека України: виклики та пріоритети. Вісник НЮУ ім. Ярослава Мудрого. 2024. № 3 (62). С. 158 — 172. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310882>
34. Мосієнко О., Гордійчук О., Клименко І., Кондратюк Ю. Національна безпека України: аналіз ризиків. Society and Security. 2024. № 2 — 3 (3). С. 98 — 105. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3\(3\)-98-105](https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3(3)-98-105)
35. McIntyre L. How Cognitive Bias Can Explain Post-Truth. The MIT Press Reader. 2021. January 21. URL: <https://thereader.mitpress.mit.edu/how-cognitive-bias-can-explain-post-truth/>
36. Word of the Year 2016. Oxford Dictionaries. URL: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
37. Іщук Є., Гордійчук О. Криза як фактор зростання популізму та харизматичного лідерства. Збірник тез конференції. Житомир, 2025. С. 511 — 513. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2026/01/povnyj-tekst.pdf>
38. Кондратюк Ю., Гордійчук О. Магдебурзьке право як чинник демократичних традицій. Society and Security. 2024. № 5 (5). С. 38 — 43. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2024-5\(5\)-38-43](https://doi.org/10.26642/sas-2024-5(5)-38-43)
39. Гордійчук О., Гриценко Ю. Роль громадянського суспільства у захисті національної безпеки України. Соціально-гуманітарні

студії: матеріали конференції. Житомир, 2023. С. 14. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/32.pdf>

40. Mishalova O., Hordiichuk O., Sokolovskyi O. Russia's War in Ukraine as a "War for Identity" and Appropriation of Cultural Tradition. *Ethics in Progress*. 2024. № 15 (1). P. 73 – 94. DOI: <https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4>

References

1. National Security Strategy of Ukraine. Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020, No. 392/2020, September 14. <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
2. Hordiichuk, O., Halapsis, A., & Kozlovets, M. (2023). How the information warfare turns into full-scale military aggression: The experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*, (16), 345 – 362. <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25>
3. Hordiichuk, O., Dekert, T., & Lysetska, Y. (2024). Polityczne i mentalne aspekty integracji Ukrainy z Europą. *Przegląd Politologiczny*, (2), 59 – 75. <https://doi.org/10.14746/pp.2024.29.2.5>
4. Hordiichuk, O. (2024). Euro-Atlantic course of Ukraine as a guarantee of national security. *Society and Security*, 6(6), 17 – 26. [https://doi.org/10.26642/sas-2024-6\(6\)-17-26](https://doi.org/10.26642/sas-2024-6(6)-17-26)
5. Hordiichuk, O. (2024). Evolution of political traditions and mentality of Ukrainian society. *Society and Security*, 2 – 3(3), 28 – 35. [https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3\(3\)-28-35](https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3(3)-28-35)
6. Hordiichuk, O., & Krucheniuk, A. (2024). National security of Ukraine: Challenges and strategies. In *Proceedings of the Scientific Conference* (pp. 310 – 314). Zhytomyr Polytechnic. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/02/povnyj-tekst.pdf>
7. Hordiichuk, O., & Omelchenko, V. (2025). The theory of nation genesis by V. Starosolskyi. *Society and Security*, 2(8), 86 – 93. [https://doi.org/10.26642/sas-2025-2\(8\)-86-93](https://doi.org/10.26642/sas-2025-2(8)-86-93)
8. Omelchenko, V., & Hordiichuk, O. (2025). "Black Sea doctrine" of Yurii Lypa. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(13), 50 – 56. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/13-8/14>
9. Holovaty, M., & Antoniuk, O. (Eds.). (2005). *Political science dictionary*. MAUP.
10. Synhaievsk, D. (n.d.). Political consciousness. *Great Ukrainian Encyclopedia*. <https://surl.li/xaxxww>

11. Yeftieni, N. (2019). Features of political consciousness formation. *Political Life*, (4), 66 – 70.
12. Baltadzhy, P. (2012). The concept of “mentality” in contemporary scientific research. *Actual Problems of Politics*, (45), 21 – 28.
13. Fokina, V. (2011). Ukrainian mentality as the basis of political culture. *Scientific Studies*, (28), 320 – 327.
14. Polishchuk, I. (2018). Modern political mentality of the Ukrainian people. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*, 2(37), 93 – 106. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.37.133442>
15. Matviienkiv, S. (2018). Transformation of political consciousness in Ukraine. *NAIR*.
16. Venger, O., & Postol, O. (2023). Formation of political consciousness under conditions of full-scale Russian-Ukrainian war. *Humanities Studies*, 16(93), 95 – 102. <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-10>
17. Tsurkanova, I. (2022). Political consciousness of generations X, Y, Z. *Regional Studies*, (29). <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/29/18.pdf>
18. Voronkova, V., Kyvliuk, O., & Andriukaitiene, R. (2023). Evolution of citizenship in the context of critical thinking: EU countries' experience. *Humanities Studies*, 14(91), 23 – 34. <http://humstudies.com.ua/article/view/277846/272597>
19. Rudakevych, O. (2010). National political culture: Theory, methodology, Ukrainian experience. *Ekonomichna Dumka*.
20. Semke, N. (2016). Political culture of modern Ukraine. *Bulletin of NTU “KhPI”*, (40), 54 – 58.
21. Tsymbalistyi, B. (1994). Political culture of Ukrainians. *Suchasnist*, (3 – 4).
22. Hordiichuk, O. (2024). Genesis of Ukrainian political mentality. *Political Life*, (3), 73 – 80. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.3.9>
23. Nahorna, L. (1998). Political culture of the Ukrainian people. *Stylos*.
24. Rudakevych, O. (2010). Traditions as an element of political culture. *Political Science Bulletin*, (49), 291 – 299.
25. Folomieiev, M. (2009). Paternalistic political traditions. *Bulletin of V. Karazin Kharkiv National University*, (15), 148 – 155.
26. Hordiichuk, O. (2025). The influence of mentality and political traditions of Ukrainians on the content of political communication. *Political Life*, (1), 94 – 103. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.1.6>

27. Kondratiuk, Y., Hordiichuk, O., Vitiuk, I., & Sokolovskyi, O. (2026). Main areas of international activity of Ukrainian Christian churches. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 46(1), Article 13. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2721>
28. Snyder, T. (2022, April 28). The war in Ukraine is a colonial war. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war>
29. Mishalova, O., & Hordiichuk, O. (2025). Russia's war against Ukraine as a "war for identity." *Visnyk of Lviv University*, (59), 164 – 175. <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.59.18>
30. Zaslavska, O. (2016). Political traditions as a socio-cultural institution of societal development. *Politicus*, (2), 159 – 163.
31. Novikova, N. (2015). Mentality as a determinant of political culture. *NaUKMA Research Papers*, 173, 30 – 34. http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAp_2015_173_9
32. Sokolovskyi, O., Sluysar, V., & Hordiichuk, O. (2024). The experience of religious organizations in the formation and development of the chaplaincy movement in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 44(3), 74 – 92. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2517>
33. Hordiichuk, O., & Mosienko, O. (2024). National security of Ukraine: Challenges and priorities. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*, 3(62), 158 – 172. <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310882>
34. Mosienko, O., Hordiichuk, O., Klymenko, I., & Kondratiuk, Y. (2024). National security of Ukraine: Risk analysis. *Society and Security*, 2 – 3(3), 98 – 105. [https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3\(3\)-98-105](https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3(3)-98-105)
35. McIntyre, L. (2021, January 21). How cognitive bias can explain post-truth. *MIT Press Reader*. <https://thereader.mitpress.mit.edu/how-cognitive-bias-can-explain-post-truth/>
36. Oxford Dictionaries. (2016). Word of the year 2016. <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
37. Ishchuk, Y., & Hordiichuk, O. (2025). Crisis as a factor in the growth of populism and charismatic leadership. In *Proceedings of the International Conference* (pp. 511 – 513). <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2026/01/povnyj-tekst.pdf>

38. Kondratiuk, Y., & Hordiichuk, O. (2024). Magdeburg law as a factor in the formation of democratic traditions. *Society and Security*, 5(5), 38 – 43. [https://doi.org/10.26642/sas-2024-5\(5\)-38-43](https://doi.org/10.26642/sas-2024-5(5)-38-43)
39. Hordiichuk, O., & Hrytsenko, Y. (2023). The role of civil society in protecting Ukraine's national security. In *Proceedings of the International Scientific Conference* (p. 14). Zhytomyr Polytechnic. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/32.pdf>
40. Mishalova, O., Hordiichuk, O., & Sokolovskyi, O. (2024). Russia's war in Ukraine as a “war for identity” and appropriation of cultural tradition. *Ethics in Progress*, 15(1), 73 – 94. <https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4>

Olha Hordiichuk

*Doctor of Political Sciences, PhD in Philosophy,
Associate Professor of the Department of Journalism and Philosophical Studies,
Zhytomyr Polytechnic State University (Zhytomyr, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0003-4606-9188>

email: hordiichuk@ztu.edu.ua

Viktoriia Omelchenko

*PhD in Philosophy, Associate Professor of
the Department of Ukrainian Philosophy and Culture
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0009-0008-4609-0730>

email: v.omelchenko@knu.ua

Yuliia Kondratiuk

*PhD in History, Associate Professor of
the Department of Journalism and Philosophical Studies,
Zhytomyr Polytechnic State University (Zhytomyr, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-5570-5505>

email: kgn_kyus@ztu.edu.ua

**THE TRANSFORMATION OF POLITICAL MENTALITY, PUBLIC
CONSCIOUSNESS, AND CULTURE IN STRENGTHENING
UKRAINE’S NATIONAL SECURITY DURING WARTIME**

Abstract

The article examines the interconnection and transformation of political mentality, political consciousness, culture, and political activity as key factors in ensuring Ukraine’s national security under conditions of full-scale war. It emphasizes that the current National Security Strategy of Ukraine pays insufficient attention to the development of citizens’ political consciousness and culture, although these components largely determine the level of societal resilience to internal and external threats. It is argued that in wartime, not

only military and economic potential gains importance, but also value-based, worldview, and cultural-identity factors.

The study substantiates the need to take into account the traditional characteristics of Ukrainian political mentality, as these shape the deep cognitive and value-based orientations of political perception and are conditioned by historical experience and the political and cultural traditions of society. The article analyzes contemporary features of the formation of political consciousness as a mechanism through which citizens interpret political reality and understand their own agency and role within it, particularly in the context of post-truth, information warfare, propaganda, disinformation, and fragmented (“clip-like”) thinking.

The transformation of the political culture of Ukrainian society is highlighted — from the predominance of paternalistic attitudes (formed during the Soviet period under the influence of the USSR) in the first decades of independence to an increasingly pronounced activist type of political culture among citizens (shaped by the information, hybrid, and full-scale war with the Russian Federation). This shift is manifested in the growth of self-organization, volunteer movements, civic participation, responsibility, and awareness of individual agency.

A comprehensive transformation of political mentality, consciousness, and culture is presented as an integrated system whose functioning ensures not only the political socialization of citizens but also the formation of stable patterns of social behavior. The development of this system is considered a necessary condition for ensuring the internal resilience of the state and the consolidation of society in order to effectively counter contemporary security challenges.

It is demonstrated that the functioning of this system has direct significance for national security, as it contributes to the rationalization of public perceptions of political processes, the strengthening of national unity, the countering of hostile propaganda and manipulation, the fostering of an active civic stance, the conscious exercise of rights and responsibilities by citizens, and the enhancement of social cohesion, mobilization capacity, and the long-term resilience of the state to crises and threats.

Keywords: political mentality; political consciousness; political culture; political activity; national security; state-building processes; political nation; political traditions; defense of Ukraine.

Надійшла до редакції/ Received: 17.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 04.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Білецький Павло Васильович

Аспірант кафедри політології філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0000-9613-0771>

e-mail: pavelbiletskyi87@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА» В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ (2014 — 2025)

Резюме

Стаття присвячена дослідженню трансформації поняття «інформаційна безпека» в українському науковому дискурсі протягом 2014-2025 років — періоду, що охоплює початок гібридної агресії Російської Федерації, анексію Криму, збройний конфлікт на Донбасі та повномасштабне вторгнення 2022 року.

Здійснено періодизацію розвитку понятійного апарату інформаційної безпеки в Україні, виокремлено три ключові етапи: перший (2014-2017) — етап усвідомлення інформаційних загроз та початку концептуалізації; другий (2018-2021) — етап інституціоналізації та правового закріплення; третій (2022-2025) — етап воєнної трансформації та переосмислення. Для кожного етапу проаналізовано домінуючі теоретичні підходи, ключові наукові дискусії та нормативно-правові зміни.

Виявлено основні тенденції еволюції поняття: від вузького технократичного розуміння інформаційної безпеки як кіберзахисту до широкого міждисциплінарного трактування як системного чинника збереження державного суверенітету, суспільної єдності та демократичних цінностей. Обґрунтовано, що повномасштабна війна стала каталізатором якісного зрушення у понятійному апараті, спричинивши появу нових категорій — «інформаційна стійкість», «інформаційний суверенітет», «стратегічні комунікації воєнного часу».

Ключові слова: інформаційна безпека; науковий дискурс; понятійний апарат; гібридна війна; інформаційна стійкість; інформаційний суверенітет; Україна.

Вступ

Поняття «інформаційна безпека» є одним із центральних у сучасному безпековому дискурсі. Проте його зміст не є сталим — він еволюціонує під впливом зовнішніх загроз, технологічних змін, політичних процесів та наукових дискусій. В Україні цей процес еволюції набув особливої інтенсивності після 2014 року, коли інформаційна агресія Російської Федерації стала одним із ключових викликів національній безпеці.

До 2014 року поняття інформаційної безпеки в українській науці розглядалось переважно у технічному контексті — як захист інформаційних систем, баз даних та комунікаційних мереж від несанкціонованого доступу. Політичний, соціальний та гуманітарний виміри інформаційної безпеки залишалися на периферії наукової уваги. Анексія Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі докорінно змінили цю ситуацію, продемонструвавши руйнівну силу інформаційних операцій як інструменту гібридної війни [1, с. 15].

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, понятійний апарат є фундаментом будь-якої наукової дисципліни, і його стан безпосередньо впливає на якість наукових досліджень та ефективність практичних рекомендацій. По-друге, еволюція понять відображає зміну суспільних пріоритетів та наукових парадигм, що є важливим об'єктом наукознавчого аналізу. По-третє, розуміння логіки розвитку понятійного апарату дозволяє прогнозувати подальші тенденції та формулювати напрями досліджень.

Проблематика інформаційної безпеки досліджувалася у працях В. Ліпкана, О. Скирти, Г. Почепцова, В. Горбуліна, Є. Макаренка, І. Гуменюка, О. Зернецької та інших вітчизняних учених. Серед зарубіжних дослідників слід відзначити роботи Б. Бузана та О. Вевера з копенгагенської школи безпекових досліджень, які запропонували концепцію «сек»юритизації» як процесу перетворення певного явища на об'єкт безпекової політики.

Водночас комплексних досліджень, що простежують еволюцію саме понятійного апарату інформаційної безпеки в українському науковому дискурсі протягом визначеного періоду, на сьогодні бракує. Більшість робіт зосереджуються на конкретних аспектах інформаційної безпеки, не аналізуючи динаміку та трансформацію самих понять.

Метою статті є аналіз еволюції поняття «інформаційна безпека» в українському науковому дискурсі протягом 2014-2025 років, виявлення основних тенденцій та етапів цієї еволюції, а також визначення чинників, що зумовили трансформацію понятійного апарату.

Методи дослідження

Методологічна основа дослідження базується на поєднанні кількох взаємодоповнюваних методів, що дозволили забезпечити комплексний аналіз еволюції понятійного апарату інформаційної безпеки. Так, історико-генетичний метод використано для простеження хронологічної послідовності змін у розумінні інформаційної безпеки та виявлення причинно-наслідкових зв'язків між суспільно-політичними подіями та трансформацією понятійного апарату. Цей метод дозволив виокремити три ключові етапи еволюції поняття. Метод контент-аналізу застосовано для систематичного дослідження наукових публікацій, нормативно-правових актів та стратегічних документів, що містять визначення та інтерпретації інформаційної безпеки. Проаналізовано масив наукових статей, монографій та дисертацій за період 2014 — 2025 років. Компаративний метод забезпечив порівняння різних визначень інформаційної безпеки на кожному з виділених етапів, а також зіставлення українського наукового дискурсу із зарубіжними підходами, зокрема концепцією сек'юритизації копенгагенської школи. Дискурс-аналіз дозволив дослідити не лише зміст понять, а й контекст їх формування, виявити домінуючі наративи, конкуруючі інтерпретації та владні відносини, що впливають на формування понятійного апарату.

Результати дослідження

1. Перший етап (2014 — 2017): усвідомлення інформаційних загроз та початок концептуалізації

Події 2014 року — анексія Криму та початок збройного конфлікту на сході України — стали потужним каталізатором переосмислення інформаційної безпеки в українському науковому та політичному дискурсі. До цього моменту поняття інформаційної безпеки було переважно технічним терміном, що асоціювалося із захистом інформаційних систем та кіберзахистом [2, с. 112].

Масштабна інформаційна кампанія Російської Федерації, що супроводжувала анексію Криму, — з використанням фейкових новин, пропагандистських наративів про «захист російськомовного населення», «фашистську хунту в Києві» та ін. — наочно продемонструвала, що інформаційна безпека має значно ширший зміст, ніж технічний захист даних [3, с. 22].

На цьому етапі в українській науці формується розуміння інформаційної безпеки як комплексного явища, що включає не лише технічний, а й політичний, соціальний, психологічний та гуманітарний виміри. Починає активно використовуватися поняття «інформаційна війна», яке до 2014 року сприймалося переважно як теоретична абстракція [4, с. 45].

Ключовим нормативним документом цього етапу стала Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента у 2017

році. Цей документ вперше на державному рівні визначив інформаційну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері та окреслив основні загрози, серед яких інформаційна агресія РФ була визнана пріоритетною [5].

У наукових дискусіях цього періоду домінували два підходи. Перший — «оборонний» — розглядав інформаційну безпеку як захист від зовнішніх загроз і передбачав обмеження доступу до ворожого контенту, блокування російських медіа та соціальних мереж. Другий — «розвитковий» — акцентував увагу на необхідності формування власного якісного медіапростору, розвитку медіаграмотності та критичного мислення населення [6, с. 70].

2. Другий етап (2018 — 2021): інституціоналізація та правове закріплення

Другий етап характеризується поступовою інституціоналізацією інформаційної безпеки як самостійного напрямку державної політики та її правовим закріпленням у ключових нормативних документах.

Закон України «Про національну безпеку України» 2018 року інтегрував інформаційну безпеку до загальної системи національної безпеки, визначивши її як один із ключових секторів безпекової політики [7, с. 12]. Це означало визнання на законодавчому рівні того, що інформаційна безпека є не технічним, а стратегічним питанням.

Національна стратегія кібербезпеки України 2021 року розглянула інформаційну безпеку у тісному зв'язку з кібербезпекою, фактично запропонувавши інтегроване розуміння кіберінформаційної безпеки [8, с. 5]. У науковому дискурсі цього періоду з'являється поняття «кіберінформаційна безпека», що відображає конвергенцію технічного та соціально-гуманітарного вимірів.

Створення у 2021 році Центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони стало знаковою інституційною подією, що символізувала визнання дезінформації як стратегічної загрози, а протидію їй — як систематичну державну функцію [9].

У науковому дискурсі цього етапу відбувається розширення понятійного поля інформаційної безпеки. Поряд із традиційними категоріями (кіберзахист, захист інформації, інформаційна війна) з'являються нові: «інформаційна гігієна», «цифрова стійкість», «медіаграмотність як чинник безпеки», «алгоритмічна маніпуляція». Це свідчить про міждисциплінарне розширення предметного поля інформаційної безпеки — від суто технічного та правового до психологічного, педагогічного та культурологічного вимірів [10, с. 88].

3. Третій етап (2022 — 2025): воєнна трансформація та переосмислення

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року спричинило якісне зрушення у розумінні інформаційної безпеки. Масштаб та інтенсивність інформаційних атак, що супроводжували воєнну агресію, перевершили всі попередні прогнози та вимагали принципово нових підходів.

На цьому етапі в науковому дискурсі формується розуміння інформаційної безпеки як екзистенційного чинника збереження державності. Інформаційна безпека перестає бути лише однією зі складових національної безпеки і набуває значення наскрізного, системоутворюючого елементу, від якого залежить ефективність усіх інших секторів безпеки — воєнного, економічного, екологічного [11, с. 34].

Ключовою новацією понятійного апарату цього етапу стало поняття «інформаційна стійкість» (information resilience). На відміну від «інформаційної безпеки», що акцентує увагу на захисті від загроз, «інформаційна стійкість» передбачає здатність суспільства не лише протидіяти інформаційним атакам, а й швидко відновлюватися після них, зберігаючи єдність та функціональність [12, с. 56]. Це поняття відображає зміну парадигми — від оборонної до адаптивної моделі інформаційної безпеки.

Іншою важливою категорією стало поняття «інформаційний суверенітет», що трактується як здатність держави самостійно визначати свою інформаційну політику, контролювати критичну інформаційну інфраструктуру та забезпечувати захист національного інформаційного простору від зовнішнього втручання. Досвід блокування російських соціальних мереж та медіа, запровадження єдиного телемарафону «Єдині новини» актуалізував дискусію про межі та зміст інформаційного суверенітету в демократичному суспільстві.

Значного поширення набуло поняття «стратегічні комунікації воєнного часу», що описує координовану діяльність державних та недержавних акторів у формуванні інформаційного простору, спрямовану на досягнення стратегічних цілей — підтримку морального духу населення, мобілізацію міжнародної підтримки, дискредитацію ворожих наративів. Це поняття стало ключовим для опису нової моделі комунікації між державою, суспільством та міжнародною спільнотою в умовах війни.

Характерною особливістю наукового дискурсу цього етапу є зростання ролі практиків — військових аналітиків, журналістів, фактчекерів, OSINT-дослідників — у формуванні понятійного апарату. Поняття, що народжувалися у практичній площині (наприклад, «бот-ферма», «наративна

зброя», «інформаційний ПСІОП»), поступово входили до наукового обігу та отримували теоретичне осмислення.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна виокремити кілька ключових тенденцій еволюції поняття «інформаційна безпека» в українському науковому дискурсі 2014 — 2025 років.

Від технократичного до міждисциплінарного розуміння. Якщо на початку досліджуваного періоду інформаційна безпека розумілася переважно як технічний кіберзахист, то до 2025 року це поняття набуло комплексного характеру, що інтегрує технічний, правовий, політичний, психологічний, педагогічний та культурологічний виміри.

Від оборонної до адаптивної парадигми. Класичне розуміння інформаційної безпеки як захисту від загроз поступово доповнюється концепцією інформаційної стійкості — здатності суспільства адаптуватися до інформаційних викликів та відновлюватися після інформаційних атак.

Від державоцентричного до мережевого підходу. На першому етапі основним суб'єктом інформаційної безпеки розглядалася держава. На третьому етапі визнається множинність акторів — від державних органів до волонтерських OSINT-спільнот, від традиційних медіа до блогерів та інфлюенсерів.

Сек'юритизація інформаційної сфери. Відповідно до концепції Б. Бузана та О. Вевера, протягом досліджуваного періоду відбулася послідовна сек'юритизація інформаційної сфери — перетворення інформаційних питань на об'єкт безпекової політики, що легітимізує застосування надзвичайних заходів [13, с. 177].

Прагматизація наукового дискурсу. Під тиском реальних загроз український науковий дискурс про інформаційну безпеку став значно більш практико-орієнтованим. Зростає частка прикладних досліджень, збільшується участь практиків у наукових дискусіях, а нові поняття формуються не лише «зверху» (від теоретиків), а й «знизу» (від практиків інформаційної боротьби).

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків щодо еволюції поняття «інформаційна безпека» в українському науковому дискурсі протягом 2014-2025 років.

Встановлено, що поняття «інформаційна безпека» зазнало суттєвої трансформації під впливом безпекових викликів, пов'язаних із гібридною та повномасштабною агресією Російської Федерації. Виокремлено три етапи цієї еволюції: етап усвідомлення загроз (2014-2017), етап інституціоналізації (2018-2021) та етап воєнної трансформації (2022-2025).

Виявлено, що ключовими тенденціями еволюції є перехід від технократичного до міждисциплінарного розуміння, від оборонної до адаптивної парадигми, від державоцентричного до мережевого підходу, а також прагматизація наукового дискурсу та його наближення до практичних потреб.

Визначено, що повномасштабна війна стала потужним каталізатором понятійних інновацій, спричинивши появу нових категорій, як «інформаційна стійкість», «інформаційний суверенітет», «стратегічні комунікації воєнного часу», які відображають якісно нове розуміння ролі інформаційної сфери у забезпеченні національної безпеки.

Перспективними напрямками подальших досліджень є порівняльний аналіз еволюції понятійного апарату інформаційної безпеки в інших країнах, що зазнали інформаційної агресії, а також дослідження впливу технологій штучного інтелекту та deepfake на трансформацію поняття інформаційної безпеки у найближчій перспективі.

Список посилань

1. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
2. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навч. посібник. Київ: КНТ, 2016. 280 с.
3. Інститут масової інформації. Російські дезінформаційні кампанії проти України: аналітичний звіт. Київ: ІМІ, 2022. 32 с. (Режим доступу: <https://imi.org.ua>).
4. Почепцов Г. Г. Інформаційні війни: теорія і практика. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 368 с.
5. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 25 лютого 2017 року № 47/2017.
6. Сирта О. В. Інформаційна безпека в умовах глобалізації: сучасні виклики та загрози. Інформаційне право України. 2021. № 3. С. 70–79.
7. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Офіційний вісник України. 2018. № 55. С. 12 — 30.
8. Національна стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України № 447/2021 від 26 серпня 2021 року. Офіційний вісник Президента України. 2021. № 68. С. 2 — 14.

9. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації» від 19 березня 2021 року № 106/2021.
10. Гуменюк І. Б. Розвиток законодавства України у сфері інформаційної безпеки: ретроспективний аналіз. *Юридичний вісник України*. 2021. № 6. С. 101-108.
11. Макаренко Є. А. Міжнародна інформаційна політика: підручник. Київ: Наша культура і наука, 2019. 452 с.
12. Зернецька О. В. Інформаційна стійкість суспільства в умовах гібридної війни: теоретичні засади. Стратегічні пріоритети. 2023. № 1. С. 48-62.
13. Buzan B., Waever O., de Wilde J. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. 239 p.

References

1. Horbulin, V.P. (2017). *The World Hybrid War: Ukrainian Front*. Kyiv: NISS, 496 p. [in Ukrainian].
2. Lipkan, V.A. (2016). *Information Security of Ukraine in the Context of European Integration: Textbook*. Kyiv: KNT, 280 p. [in Ukrainian].
3. Institute of Mass Information. *Russian Disinformation Campaigns Against Ukraine: Analytical Report*. Kyiv: IMI, 2022. 32 p. [in Ukrainian].
4. Pocheptsov, H.H. (2015). *Information Wars: Theory and Practice*. — Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing, 368 p. [in Ukrainian].
5. Decree of the President of Ukraine «On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 29, 2016, 'On the Doctrine of Information Security of Ukraine'» of February 25, 2017, No. 47/2017.
6. Skyrta, O.V. (2021). *Information Security in the Context of Globalization: Current Challenges and Threats*. *Information Law of Ukraine*, No. 3, 70-79. [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» of June 21, 2018, No. 2469-VIII. *Official Bulletin of Ukraine*. (2018), No. 55, 12-30.
8. *National Cybersecurity Strategy of Ukraine*, approved by Presidential Decree No. 447/2021 of August 26, 2021. *Official Bulletin of the President of Ukraine*, 2021, No. 68, 2-14.
9. Decree of the President of Ukraine «On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 11, 2021, 'On the

- Establishment of the Center for Countering Disinformation'» of March 19, 2021, No. 106/2021.
10. Humeniuk, I.B. (2021). Development of Ukrainian Legislation in the Field of Information Security: A Retrospective Analysis. Legal Bulletin of Ukraine, No. 6, 101-108. [in Ukrainian].
 11. Makarenko, Ye.A. (2019). International Information Policy: Textbook. Kyiv: Nasha Kultura i Nauka, 452 p. [in Ukrainian].
 12. Zernetska, O.V. (2023). Information Resilience of Society in the Context of Hybrid War: Theoretical Foundations. Strategic Priorities, No. 1, 48-62. [in Ukrainian].
 13. Buzan, B., Waever, O., de Wilde, J. Security: A New Framework for Analysis. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. 239 p.

Pavlo Biletskyi

Postgraduate Student, Department of Political Science, Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0000-9613-0771>

e-mail: pavelbiletskyi87@gmail.com

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF «INFORMATION SECURITY» IN UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE (2014 — 2025)

Abstract

The article examines the transformation of the concept of “information security” in Ukrainian academic discourse over the period 2014 — 2025 — a timeframe encompassing the onset of the Russian Federation’s hybrid aggression, the annexation of Crimea, the armed conflict in the Donbas, and the full-scale invasion of 2022.

A periodization of the development of the conceptual apparatus of information security in Ukraine is proposed, identifying three key stages: the first (2014 — 2017) as the stage of recognizing information threats and the initial conceptualization; the second (2018 — 2021) as the stage of institutionalization and legal consolidation; and the third (2022 — 2025) as the stage of wartime transformation and conceptual rethinking. For each stage, the dominant theoretical approaches, key academic debates, and regulatory changes are analyzed.

The main trends in the evolution of the concept are identified: a shift from a narrow technocratic understanding of information security as cyber protection to a broad interdisciplinary interpretation as a systemic factor in safeguarding state sovereignty, social cohesion, and democratic values. It is substantiated that the full-scale war has acted as a catalyst for a qualitative shift in the conceptual framework, leading to the emergence of new categories such as “information resilience,” “information sovereignty,” and “wartime strategic communications.”

Keywords: information security; academic discourse; conceptual framework; hybrid war; information resilience; information sovereignty; Ukraine.

Надійшла до редакції/ Received: 03.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 18.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Калініченко Богдан Михайлович

*Доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціальних і політичних наук
Черкаський національний університет
мені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5172-4661>
e-mail: 555tvukraine@vu.cdu.edu.ua*

**ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ВИКЛИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА
ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА**

Резюме

У статті доведено, що в умовах російської агресії позиції України та Європейського Союзу тотожні. Оскільки російська ідеологічна машина розглядає країни ЄС наступним об'єктом військового нападу. Такі дії є логічним продовженням політики хазяїна кремля направленої на повернення впливу в першу чергу на країни що входили до ССРСР, а потому у Європі. Відтак Україна має використати історичний шанс реалізувати Євроатлантичний вектор розвитку і відірватися від совєцького минулого.

Встановлено, що для успішної протидії екзистенційній загрозі зі сходу Україні та Євросоюзу потрібно спільно вибудовувати систему захисту. На ряду з протидією військовому потенціалу важливо ефективно забезпечити інформаційну безпеку, яка залишається важливим чинником протистояння.

Показана довготривала стратегія кремля на забезпечення домінування в інформаційному середовищі України. Продемонстровані основні засоби реалізації цього плану, які десятиріччями забезпечували контроль інформаційного поля нашої держави та просували ідеологеми суміжної держави.

Звернено увагу на феномен стійкості українського опору російській агресії потенціал якого не вичерпався і залишився на досить високому рівні попри гібридний тиск і домінування росії в усіх сферах. Він став основою

виживання України під час неспровокованого нападу рф і дав час нашим європейським та американським союзникам усвідомити ступінь загрози і на основі нашого досвіду випрацювати дієву систему протидії агресору.

Разом з цим з'ясовано, що існує низка чинників які обмежують згаданий потенціал, зокрема, повільне реформування вітчизняної медіа сфери, брак фінансування засобів масової інформації в умовах війни, особливо регіональних, значний вплив олігархічних структур на медіа, використання безпекової тематики в питаннях обмеження свободи слова.

Ключові слова: інформаційна безпека; гібридні війни; євроінтеграція; інформаційна політика; гібридна війна; медіа комунікація; медіа; Україна; рф; ЗМІ; стратегічні комунікації.

Вступ

Інформаційна складова була важливим чинником військових протистоянь в усі фази розвитку людства. В сучасних конфліктах вона перетворилася на домінуючий елемент, який визначає результат бойових дій і війни загалом, ще до їхнього завершення на полі бою. Інформаційний вплив на противника дозволяє досягти військової, політичної, економічної переваги і сприяє реалізації власних інтересів.

Інформаційні кампанії використовуються для формування міжнародної підтримки, пояснення логіки своїх дій та дискредитації противника. Перемога власного наративу переважно означає отримання військової та фінансової допомоги і консолідацію союзників. Політичні конфлікти сучасності перетворилися на протистояння інформаційно-пропагандистських кампаній. Тому засоби інформаційного впливу розглядаються супротивними сторонами як один з головних інструментів гібридної війни.

Сучасні технології, включаючи дипфейки та персоналізовану рекламу, дозволяють масовано впливати на моральний стан армії та цивільного населення супротивника, сіючи паніку та недовіру до політичного керівництва. Інформаційна складова конфліктів нерозривно пов'язана з кібератаками на критичну інфраструктуру. Отримання несанкціонованого доступу до державних реєстрів або систем зв'язку є формою інформаційного тиску, що дезорганізує оборону. Нині супутникові знімки в реальному часі та дані з соціальних мереж дозволяють широкому загалу та військовим аналітикам відстежувати переміщення військ, що розвіює «туман війни» і вимагає нових методів маскування. Когнітивна війна — це новий рівень конфлікту, де метою є не просто зміна думки, а зміна способу мислення та сприйняття реальності цілими націями через алгоритми соціальних мереж та штучний інтелект. Інформаційна складова перетворила війну на гібридний процес, де межа між фронтом і тилом практично зникла, оскільки кожен смартфон став потенційним інструментом ведення бойових дій. Відтак гібридні

протистояння стали комплексною загрозою національному суверенітету. Особливо вразливими до новітніх загроз залишаються країни західного світу в тому числі і Україна через особливості демократичного політичного режиму.

Інформаційна війна оперує елементами віртуального світу, але впливає на матеріальний світ і на людей які в ньому живуть. Тому за своєю природою інформаційне протистояння процес доволі динамічний і вимагає постійної включеності в процес. Оскільки це дозволяє бути першим номером, формуючи власний порядок денний тим самим ставлячи супротивника в програвшу позицію наздоганяючого в цій грі нарративів.

Відтак інформаційна політика держави вимагає підвищеної уваги політичного керівництва України і всього суспільства загалом на рівні з військовою складовою протистояння рф. Окрім політичної волі та фінансової спроможності вона потребує перегляду підходів, зокрема, щодо повернення всіх вітчизняних телевізійних каналів до загальноукраїнського інформаційного телемарафону «Єдині новини» який запустили 24 лютого 2022 року.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить комплекс методів, що забезпечують об'єктивний аналіз об'єкта дослідження. Зокрема, порівняльно-правовий метод дозволив виявити недоліки у впровадженні вітчизняного законодавства. Системний підхід забезпечив розгляд інформаційної політики як інструменту протидії гібридній агресії, а за допомогою методу прогнозування визначено пріоритетні напрями розвитку стратегічних комунікацій у процесі євроінтеграції.

Емпіричну базу дослідження склали нормативні акти ЄС, звіти Європейської Комісії щодо прогресу України, українське медіа законодавство, зокрема Закон України «Про медіа» а також аналітичні доповіді провідних дослідницьких центрів у сфері безпеки таких як Інститут вивчення війни (ISW) та матеріали Командування ОЗС НАТО з питань трансформації.

Результати дослідження

Війна рф проти України вкладається в довгострокову політику володаря кремля на протистояння Західному світу і США зокрема. Її витoki лежать в ідеології Совецького Союзу, яка ґрунтувалася на марксизмі-ленінізмі та побудові комунізму через диктатуру пролетаріату під керівництвом КПР. С. Натомість капіталізм зображувався як застарілий політичний режим, система експлуатації, що ґрунтується на привласненні додаткової вартості, створеної найманими працівниками. Основний акцент робився на соціальній нерівності, несправедливості конкурентної боротьби, кризах, безробітті, «пануванні капіталу» та ін. Цей образ створювався для

підкреслення переваг радянського ладу, який позиціонувався як більш справедливий і прогресивний.

Після поразки в Холодній війні рф довелося здійснювати розворот на 360 градусів і пробувати будувати капіталізм, однак ідеологічне підґрунтя нової країни залишилося із ССР. Р. На відміну від нациської Німеччини рф уникла декомунізації та засудження на світовому рівні совецьких злочинів, серед яких: насильницька колективізація, голодомор 1932-1933 років, депортація кримсько-татарського народу, масові репресії, державний антисемітизм та інше. Такий симбіоз Леніна з Макдональдсом на ділі проявився в посиленні реваншистських настроїв у політичних еліт рф та появі і укріплення рашизму, російського аналога фашизму, як панівної ідеології [1]. Разом з тим в рф на початку 2000-их розпочався пошук стратегії та тактики протистояння Заходу. Через ліквідацію Совецького Союзу, втрату колишнього впливу в світі і східній Європі зокрема, економічну і політичну кризу керівництво рф не мало змоги протистояти демократичному світу відкрито і на рівних, тому очевидно була зроблена ставка на користь гібридного протистояння всьому цивілізованому світу. «Гібридну війну у загальному вигляді розуміють як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний з військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя. Перетворення на зброю (weaponization) відбувається не тільки в медійній сфері. Так само в прямому сенсі у ролі зброї, яка наносить ураження різного рівня системам противника, застосовуються всі інші невійськові засоби ведення гібридної війни» [2. с. 41].

НАТО в своїх аналітичних звітах теж вказує на спробах рф гібридною війною підірвати стабільність у світі. «Росія ймовірно, продовжуватиме використовувати традиційні та нетрадиційні засоби для покращення свого охоплення та впливу з метою руйнування ліберального світового порядку. Для досягнення цієї мети вона продовжуватиме співпрацювати з Китаєм, Іраном, Венесуелою та іншими країнами-однодумцями, щоб підірвати західні демократичні структури та інститути шляхом маніпулювання інформацією, одночасно підкреслюючи та використовуючи розбіжності. Зловмисні зусилля Росії включають створення державно-фінансованого пропагандистського апарату глобального масштабу; підтримку популістських та/або ультраправих чи ультралівих рухів у Європі; сприяння корупції в країнах, що розвиваються (зокрема в Африці); підрив стабільності на Балканах шляхом розпалювання етнічної напруженості; використання інформаційних операцій та кіберпростору для впливу на вибори в Північній

та Південній Америці, Європі та на Близькому Сході; і, нарешті, використання політичних розбіжностей у Європі шляхом використання інструментів гібридної війни, включаючи енергетичну, безпеку, традиційні та соціальні мережі» [3].

Паралельно військові разом із спецслужбами рф почали розробляти план повернення впливу на незалежні країни, які раніше входили до складу Совецького Союзу. «Прагнення розширити свій вплив на пострадянський простір виникло в російського керівництва відразу ж після вирішення головних внутрішніх проблем. Економічна і військовополітична інтеграція, запропонована Москвою країнам СНД уже на початку 2000-х років, була підкріплена різними стимулами — від економічних вигод до відвертого політичного шантажу. «Кольорові» революції в Киргизстані, Грузії та Україні були сприйняті Путіним і його командою як оголошення війни і прикра перешкода на шляху відновлення імперії» [4, с. 244].

В стратегії відновлення імперії особливе місце віддали Україні, як одна з колись найпотужніших республік СРСР з одного боку і як лідер здійснення демократичного транзиту і прикладу для інших вихідців із країни рад з іншого. Відтак Україні доводилося вирішувати складні проблеми державного будівництва і разом з тим переборювати шалений опір цим процесам з боку рф. Тому і не дивно що поступ в багатьох сферах нашого життя виглядав, як крок вперед і два назад. У 2014 стало очевидним, що кремль досягнув точки бифуркації і перейшов до реалізації військового плану повернення впливу на Україну, — «Нам потрібно пам'ятати, що агресія проти України мала довгу прелюдію: від посилення пропагандистської війни (2003 рік), потім створення політичної проксі-організації всередині України (1997-2014 роки), потім підготовки до таємних військових операцій (2007-2014 роки), потім проведення цієї таємної військової операції (2014-2022 роки), підготовки до повномасштабного вторгнення (2014-2022 роки) і, нарешті, його здійснення. Щодо Європи, ми бачимо підготовку як до таємної, так і до відкритої агресії. Якщо європейці не зможуть створити надійний механізм стримування, вони матимуть свій власний 2014 чи 2022 рік» [4]. На думку австрійського військового аналітика Густава Гресселя всі інструменти, які раніше росія використовувала в Україні, тепер спрямовані і проти Заходу. Агресивна політика кремля максимально зблизила інтереси України та Європейського Союзу тому для успішної протидії гібридним загрозам сторонам потрібно і надалі поглиблювати співпрацю не зважаючи на спроби рф ввести в оману світову громадськість через розмови про мирні переговори. «росія все частіше використовує риторику миру як інструмент зовнішньої політики, систематично готуючись до затяжної війни. Перехід до воєнної економіки, зростання витрат на оборону та зміни в політиці мобілізації вказують на інституціоналізацію війни

як моделі державного управління. На цьому тлі дипломатичні ініціативи кремля спрямовані радше на управління війною, ніж на її припинення» [5]. Відтак рф створила і перейшла на нову політичну модель де ідеологічна доцільність переважає практичну, — «росія не схильна до миру та погодиться на припинення бойових дій в Україні лише на своїх умовах. Риторика російського президента в публічних виступах спрямована на підготовку суспільства до затяжної війни, що свідчить про те, що кремль розглядає військовий шлях як довгостроковий інструмент зовнішньої політики, а не виключно як етап війни проти України» [5].

Відтак всі сфери життєдіяльності рф перейшли на військові рейки. Така модель потрібна для ведення гібридної війни. Оскільки цей вид конфлікту поєднує військові, інформаційні, економічні та політичні інструменти, і саме тому вона становить комплексну загрозу національному суверенітету України та Європейського Союзу.

Одним із найважливіших аспектів гібридної війни рф проти України являється протистояння в інформаційному просторі. Тому починаючи з 1991 року суміжна країна прагнула тотального впливу на інформаційне поле України. Такому домінуванню значно сприяв спільний медіапростір історично керований із Москви який залишився новій державі у спадок від Совецького Союзу. Через це російські телеканали та газети залишалися основними джерелами інформації для багатьох українців. Наприклад канал ОРТ (громадське російське телебачення) безперешкодно мовив в Україні до 1996 року і був ефірним. При цьому до 2002 року телеканал «Інтер» ретранслював частину рейтингових передач ОРТ, а до 2015 року російський ВАТ «Перший канал» продовжував володіти 29% акцій телеканалу «Інтер». Показово, що до 2014 року значна частина ефіру згаданого каналу була російськомовна. Загалом ситуація в медіа в згаданому аспекті почала виправилася тільки 2019 року із схваленням закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». До цього редакції українських каналів готували окремі випуски новин російською мовою. Щодо періодичної преси то понад 90% медійного контенту (газети, книги) створювалося російською мовою, що полегшувало трансляцію російських наративів. Навіть у Києві була проблема знайти україномовний примірник друкованого видання. Аналогічна ситуація була і в Інтернет-сфері: новинні портали, соціальні мережі, поштові сервіси, карти, Інтернет-браузери, додатки для мобільних телефонів, програмне забезпечення — все було тотально російським.

Найпопулярнішою соціальною мережею починаючи з 2006 року в Україні була російська кавер-версія Фейсбуку — «ВКонтакте». Вона швидко стала поширилася серед молоді через доступ до піратського контенту: безкоштовного перегляду найкращих голлівудських фільмів та

прослуховуванні контрафактної музики популярних західних виконавців. Більше не потрібно було йти в Києві на Петрівку, щоб купити диски з найновішими фільмами і музикою все це стало доступним на російських сайтах. Взамін спецслужби рф отримали доступ до приватної інформації українських користувачів та безлімітну можливість для пропаганди та маніпуляцій. Будь який проукраїнський матеріал одразу тонує у хейтерських коментарях працівників ботоферм. Тому на 2013 рік атмосфера для українців у «ВКонтакте» стала нестерпно-токсичною. Аналогічна ситуація була із мережею «Однокласники» її обирали люди старшого віку, які ще пам'ятали СРСР ментально жили в його парадигмі і ностальгували за минулим. Пропаганда там відрізнялася максимальною прямоотою та відмороженістю розрахованою на маргіналів з робітничих районів. Там популяризувався мілітаризм, шовінізм, «велічіє», культ особи путіна. нетерпимість та інші нарративи з яких зверстаний рашизм.

Російські поштові сервіси (Mail.ru, Yandex, Rambler) домінували з кінця 1990-х, фактично з появи Інтернету в Україні, завдяки ранньому виходу на ринок та інтеграції з соцмережами. На 2015 рік вони займали до 64% ринку в Україні. Mail.ru, зокрема, активно розвивався, пропонуючи не лише пошту, але й чати, «Мой Мир» та інтеграцію з доменом «ua». Сервіси типу Mail.ru використовувалися не тільки як пошта, а як єдиний акаунт для входу на інші популярні ресурси (ВКонтакте, Однокласники), що створювало ефект екосистеми. В один час застосунки російських компаній діяли як віруси, встановлювалися без згоди користувача, а видалити їх з комп'ютера, без допомоги спеціаліста, було майже не можливо. Щоб зрозуміти ступінь поширеності російських сервісів у 90-их, 2000-их можна навести такий приклад, якщо у Вас не було актуальної пошти на українському ukr.net, то з вірогідністю ледь не в сто відсотків вона була на російських аналогах, Gmail користувалися одиниці просунутих користувачів.

Чи не найпопулярнішими із згаданої трійці в Україні був Yandex. Він створив пошук, який багато в чому повторював американський Google, але був російськомовним тому переважно саме його обирали користувачі в країнах, що вийшли із Совецького Союзу. Так само зрозумілими і тому зручнішими для людей видавалися інші продукти компанії, наприклад Yandex навігатор, новини, музика. Популярність сервісу Yandex таксі підтримувалася агресивним маркетингом: демпінгом цін, пропонувалися значно нижчі тарифи порівняно з місцевими службами, також переманювали водіїв вигідними бонусами за виконані замовлення та масштабними рекламними акціями.

Ще одним продуктом, росіян, який здатен шпигувати за своїми користувачами є Yandex браузер. «З точки зору конфіденційності, Microsoft Edge та Yandex викликають набагато більше занепокоєння, ніж інші

досліджені браузері. Обидва надсилають ідентифікатори, пов'язані з апаратним забезпеченням пристрою, і тому зберігаються під час нових встановлень браузера, а також можуть бути використані для зв'язку різних програм, що працюють на одному пристрої. Edge надсилає UUID апаратного забезпечення пристрою до Microsoft, надійний та стійкий ідентифікатор, який не можна легко змінити або видалити. Аналогічно, Yandex передає хеш серійного номера апаратного забезпечення та MAC-адреси на сервери. Наскільки нам відомо, користувачі не можуть вимкнути цю поведінку» [6. с. 2].

Найскладнішою проблемою українських користувачів залишається програмне забезпечення для персональних комп'ютерів. Воно російськомовне з відповідними налаштуваннями. Через російський інтерфейс, добірка новин агрегується із російських ЗМІ контрольованих урядом. Боротися з цим буває досить складно, оскільки ворожа пропаганда лізе з усіх щілин, попри медіаграмотність, зміну налаштувань та інформаційну гігієну.

Відносно нова загроза — це програмне забезпечення, встановлене виробником пристрою (Android, iOS) за замовчуванням. Суть загрози полягає в тому, що мобільні додатки під час покупки нового телефону теж російські. Їх список доволі широкий і покликаний замінити популярні додатки з інших країн. Просунутий користувач їх видалить одразу при першому налаштуванні, однак багато юзерів залишають їх на своєму пристрої і одразу піддаються ризику через загрозу стеження і передачу їх даних на російські сервери. Ці додатки здатні шпигувати у фоновому режимі навіть тоді коли ви ними не користуєтесь. Також у магазинах інтерфейс нових телефонів доволі часто за замовчуванням виставлений на російську мову. Це одразу наражає користувача на загрозу отримати російськомовний контент у вигляді результатів пошуку, або додатків з рф, які передають конфіденційну інформацію стороннім людям.

Російські артисти, актори, журналісти протягом довгого часу сприяли просуванню м'якої сили суміжної країни в Україні. Естрадні виконавці влаштовували безкінечні концертні тури нашою країною. Мета таких вояжів — стирати культурні кордони між державами і доводити перевагу російської музики над українською. Така тактика мала свій ефект оскільки національним виконавцям важко було конкурувати з розкрученими проектами, тому щоб бути спроможними їм доводилося включати в репертуар російськомовні пісні, або повністю переорієнтовуватися на ринок рф.

Така сама ситуація була і у кіно та на телебаченні. Жоден фільм або серіал не обходився без залучення акторів з рф. Щоб запросити їх із Москви росіянам пропонували кращі умови і вищі гонорари ніж вітчизняним

акторам. Також на заробітки в Україну приїжджали топові російські пропагандисти.

Не оминула ця тимчасова тенденція і політичну сферу. Український істеблїшмент залучав російські кампанії до виборів. Іміджмейкери та політтехнологи з росії намагалися розколоти українське суспільство, використовуючи штучне загострення існуючих та створення нових вигаданих протиріч. Ключовими критеріями поділу були мова — україномовні проти російськомовних, географія — Схід/Південь проти Заходу, історична пам'ять ставлення до УПА/СССР релігія УПЦ МП проти УПЦ КП/ПЦУ, зовнішньополітичний вектор — поділ на прихильників євроатлантичної інтеграції — ЄС, НАТО та проросійського курсу. Така стратегія мала на меті підірвати національну єдність. Чого тільки вартий російський політтехнологічний фейк часів президентських виборів 2004 року. Тоді штаб кандидата Віктора Януковича, який консультували російські піарники (зокрема Гліб Павловський), запустив маніпулятивну рекламу про «три сорти» українців [7]. Стверджувалося, що це Ющенко ділить людей, хоча насправді карту створили саме кремлівські технологи для дискредитації опонента. Дана технологія заклала фундамент для подальшої російської пропаганди про «розкол» України, яку рф використовувала для виправдання агресії у 2014 та 2022 роках.

Отже український інформаційний простір майже повністю був захоплений суміжною країною і управлявся до повномасштабного вторгнення 2022 року російською мережею проксі-політиків, яка була в Україні легальною, розгалуженою та мала значне представництво у владі.

Розв'язана рф війна в Україні стала серйозним викликом для світової демократичної спільноти. Оскільки вперше після Другої світової війни ядерна держава, член Ради Безпеки ООН вирішила анексувати територію іншої країни за допомогою військової сили. Ця ситуація призвела до пошуку дієвих механізмів захисту Україною свого суверенітету і територіальної цілісності. Агресивна риторика кремля, погрози, провокації і нарощування військового потенціалу на кордонах максимально зблизила позиції Євросоюзу і України. Відтак Євроінтеграція перейшла з фази стратегічних намірів до практичних переговорів про *вступ*, що визначають економічну та безпекову архітектуру нашої держави. Гармонізація українського медіапростору з директивами ЄС стала одним із найважливіших етапів євроінтеграції. Закон України «Про медіа» [8] в його поточній редакції що набрав чинності 31 березня 2023 року став ключовою умовою для відкриття переговорів про *вступ* до Є. С. Україна повністю імплементувала положення Директиви 2010/13/EU яка включає регулювання онлайн-медіа. Вперше в історії онлайн-видання та платформи спільного доступу до відео отримали чіткий правовий статус. Станом на січень 2026 року понад 3000 суб'єктів

зареєструвалися в Національній раді з питань телебачення і радіомовлення [9]. Впроваджено європейські стандарти маркування контенту та обмеження реклами шкідливих продуктів під час дитячих програм. Також розпочато реформу самої Нацради. Закон перетворив її на потужного конвергентного регулятора з розширеними повноваженнями. Відповідно до вимог Європейської комісії, було посилено фінансову та політичну незалежність інституту. Окрім цього запроваджено систему приписів замість миттєвих штрафів за дрібні порушення, що відповідає принципу пропорційності Є. С. Разом із структурними змінами посилена боротьба з російським впливом та проксі-медіа. Зокрема в питання прозорості власності, тепер резидентам рф заборонено бути кінцевими бенефіціарами українських медіа. Це дозволило ефективніше боротися з проксі-ресурсами рф, а де-які з них, що маскувалися під вітчизняні медіа остаточно заблокувати. Разом з тим склали так звані чорні списки, перелік осіб, які створюють загрозу національній безпеці, їхня присутність в ефірі українських медіа стала не бажаною [10].

У звітах про розширення ЄС прогрес медіареформи оцінюється як «дуже добрий», проте ще є багато питань над якими можна працювати в контексті доопрацювання. Міжнародні партнери в тому числі Держдеп США та європейські інституції закликають повернути конкурентний медіаринок та припинити монополію державного контенту щодо Єдиного телемарафону.

Також пробуксовує процес створення органів співрегулювання, де медіа та держава спільно встановлюють правила ринку. Це пов'язано з дією воєнного стану. Тому найближчим часом владі доведеться знайти дієвий баланс між європейськими свободами та жорсткими обмеженнями воєнного часу. До цього Закон про медіа не зможе запрацювати на повну силу.

Ще одним важливим аспектом, який покликаний посилити наш опір деструктивним впливам рф являється співпраця з ЄС у сфері стратегічних комунікацій та протидії пропаганді. Вона значно активізувалася після повномасштабного вторгнення і проходить у форматі робочих груп із Центрами передового досвіду НАТО та Є. С. Ця співпраця перейшла від формального обміну досвідом до глибокої інституційної інтеграції та спільного оперативного реагування. Наприклад East StratCom Task Force (EEAS) продовжує активну підтримку України через аналіз російських наративів та управління платформою EUvsDisinfo. Разом з цим 2025 року особлива увага приділялася підтримці незалежних медіа, зокрема через виділення фінансування у 10 мільйонів євро. Також запрацювали спільні робочі група з кібербезпеки та гібридних загроз щодо захисту критичної інфраструктури та страткому в умовах кризового управління. Наприклад

центр передового досвіду NATO StratCom COE (Рига) в якому Україна активно бере участь у спільних дослідженнях та воркшопах став ключовим хабом для вивчення українського досвіду «когнітивної оборони» під час війни. Спільний аналітичний, навчальний та освітній центр України та НАТО JATES (Польща) займається збором та впровадженням бойового досвіду, зокрема в інформаційній сфері. Європейський центр з протидії гібридним загрозам (Helsinki) забезпечує обмін досвідом щодо стійкості та координації між цивільними та військовими структурами. Платформа для обміну досвідом з партнерами функціонує в столиці. Kyiv StratCom Forum — щорічний міжнародний захід де Україна презентує свої успішні кейси протидії пропаганді партнерам із ЄС та НАТО. О. Минулого року в Афінах пройшла конференція NATO Communicators Conference за участю українських фахівців для узгодження стратегій психологічних операцій та публічної дипломатії. Поточного року на Мюнхенській конференції з безпеки 2026 NATO StratCom COE анонсував проведення круглого столу високого рівня щодо інформаційного середовища наступного покоління за участю топ-посадовців.

Також на новий рівень виходить впровадження європейських стандартів захисту персональних даних та кіберзахисту. Україна перебуває на етапі заміни застарілого законодавства від 2010 року на сучасну модель, що відповідає Загальному регламенту про захист даних (GDPR). Законопроект №8153 «Про захист персональних даних» ухвалений у першому читанні Верховною Радою України у листопаді 2024 року запроваджує нові права суб'єктів (наприклад, право на забуття) та значні штрафи за порушення. Триває процес приведення національних норм у відповідність до оновленої Конвенції Ради Європи.

Україна імплементує вимоги Директиви ЄС 2022/2555 (NIS2), що передбачає суворіші стандарти звітності про інциденти та розширення переліку важливих галузей (енергетика, транспорт, охорона здоров'я) для забезпечення стійкості критичної інфраструктури. В свою чергу Держспецзв'язок координує впровадження стандартів для зміцнення захисту від гібридних атак.

У листопаді 2025 року Кабмін схвалив законопроект про відповідність цифрових сервісів стандартам ЄС, що включає вимоги до безпеки та інклюзивності вебсайтів і додатків. Поточного року продовжиться запуск оновленої системи контролю та адаптація українських компаній до трансграничної передачі даних згідно з вимогами Є. С. Нинішня політична влада України чудово розуміє як функціонує система державної інформаційної політики оскільки і Президент Володимир Зеленський і його команда активно використовували медійну сферу для просування свого бренду, а потім політичної сили «Слуга народу». Під час війни інформаційний аспект

забезпечує стійкість України в боротьбі з ворогом, що оперує значним деструктивним потенціалом ведення гібридної війни. Зараз вже можна констатувати, що багато цілей поставлених ворогом через опір України реалізувати не вдається. Тому важливо, щоб всі напрацювання, які довели свою ефективність були вбудовані в нову концепцію інформаційної політики. Разом з тим аналітики наголошують на важливості подолання недоліків і негативні явища, що гальмують сталий розвиток сфери. Наприклад контрольований банковою Єдиний марафон з кожним роком війни втрачає аудиторію і потребує оновлення формату та повернення до пулу всіх загальноукраїнських каналів — «Важливим аспектом державної інформаційної політики залишаються заходи, спрямовані на збереження єдності українських громадян у продовженні боротьби з ворогом. В Україні назрів очевидний запит на відверту, чесну дискусію щодо стану справ на російсько-українській війні, проте у нашій державі бракує політичної дискусії, яка у багатьох випадках має заміну у вигляді засилля «експертів». Спотворення реальності такими «експертами» негативно впливає на формування довіри до державної влади та на готовність громадян захищати державу. Влада не може безкінечно довго уникати відповідей на низку болісних питань, пов'язаних, наприклад, із визначенням причин того, чому ворогові вдалося порівняно швидко окупувати значні території Півдня України, чому в умовах війни корупційні дії і далі перешкоджають організації відсічі ворогові» [11, с. 62].

З огляду на це важливим завданням для політичної влади і українського суспільства залишається зберегти цілісність вітчизняного інформаційного середовища, яке покликане забезпечити доступ громадян до інформації, захистити національні інтереси особливо в умовах війни, розвивати інформаційне суспільство попри війну та зміцнювати інформаційну безпеку для перемоги. Інформаційна політика є інтегрованим явищем, яке поєднує правові норми, інституційні практики та стратегічні комунікації. Вона формується у трикутнику понять «інформаційна політика — інформаційна безпека — гібридна війна» [12, с. 118].

Попри наші сподівання, агресія рф триватиме і на далі. В країні окупанта все ще залишаються ресурси для продовження війни тому його політичне керівництво не відмовиться від першочергових планів. Оптимізму в цьому питанні Україні можуть додавати, перш за все, звіти експертів щодо зростаючого напруження в економіці суміжної країни, які ймовірно стануть яскраво вираженими у другій половині 2026 року. Це може свідчити про актуалізацію економічної кризи. Під дією якої можливий перегляд цілей вторгнення і з рештою модифікація політичного режиму в росії. Також каталізатором змін може бути жорстка політика США щодо економічної складової війни — вуглеводнів, які є важливим ресурсом путінського

режиму. Фіаско рф на Азербайджанському, Сирійському, Венесуальському, Іранському та інших напрямках болісно б'є по амбіціях і репутації кремля та обмежує його спроможність. Всі перелічені фактори формують критичну масу, яка підриває стійкість режиму. На фоні цього Україні потрібно укріплювати стабільність в середині держави і нарощувати військовий потенціал, зокрема в інформаційній сфері. Цьому сприяє створення єдиного безпекового інформаційного простору Україна-ЄС. В свою чергу Україні як ключовому експерту та «щиту» Європи у відсічі цифровим загрозам РФ необхідно постійно модернізувати технічну базу та методи медіакомунікацій.

Висновки

Отже, прискорена євроінтеграція неможлива без стійкої системи інформаційної безпеки. Від 2004 року Україна пройшла важким еволюційним шляхом очищення, від усвідомлення проблеми до початку лікування важких ран нанесених російським шовінізмом і неоімперіалізмом. Важливо, що реванш російських сил в Україні провалився і нині ми перейшли до заключної фази утвердження власного суверенітету, яка не можлива без перемоги на інформаційному та культурному фронтах, без генерування власних сенсів і власного культурного продукту. В контексті цього варто підкреслити певні успіхи вітчизняного кіновиробництва і яскравий сплеск музичної індустрії, яким вдалося згенерувати якісний український контент. Від повномасштабного вторгнення 2022 року ми маємо змогу спостерігати героїчну боротьбу за українську ідентичність ЗСУ і паралельно їх успіхам бачимо оформлення суб'єктності України, яка відійшла від провінційності.

Сучасна інформаційна політика України постає не просто як сукупність галузевих правил, а як складне інтегроване явище, що є фундаментом національної безпеки та державного суверенітету. В її основі лежить сукупність понять: інформаційна політика — інформаційна безпека — гібридна війна де кожен елемент визначає та доповнює інші. Гібридна війна, яку веде агресор, перетворює інформацію на зброю, що робить інформаційну безпеку першочерговим пріоритетом, а саму інформаційну політику — стратегічним інструментом управління цим спротивом. У цій системі безпека перестає бути лише пасивним захистом, а стає активною складовою державної стратегії, що спрямована на захист свідомості громадян та стабільність державних інститутів.

Правовий вимір створює необхідний легітимний каркас для функціонування медіапростору в екстремальних умовах. Ухвалення прогресивного Закону «Про медіа» та реалізація Стратегії інформаційної безпеки дозволили Україні відійти від застарілих радянських підходів і впровадити європейські стандарти, одночасно створивши правові запобіжники проти ворожої пропаганди. Ці норми не лише обмежують деструктивний вплив,

а й забезпечать прозорість медіавласності та захист журналістських стандартів, що є критичним для довіри суспільства.

Інституційний вимір втілюється у роботі спеціалізованих структур, таких як Центр протидії дезінформації при РНБО та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Ці інституції перетворюють теоретичні норми на практичні дії: здійснюють цілодобовий моніторинг інформаційного простору, виявляють ворожі наративи на ранніх стадіях та координують зусилля різних підсистем влади. Таким чином, державна політика перестає бути декларативною і стає оперативною, здатною швидко адаптуватися до мінливих методів гібридної агресії.

Стратегічні комунікації замикають цей цикл, перетворюючи безпечні заходи на зрозумілі та переконливі смисли. Завдяки принципу «єдиного голосу» Україна вибудовує цілісний наратив про свою боротьбу, цінності та майбутнє. Це дозволяє не лише ефективно протидіяти фейкам, а й проактивно формувати міжнародну підтримку, зміцнювати внутрішню єдність та підтримувати високий рівень суспільної стійкості.

Отже, інтегрованість інформаційної політики України полягає в тому, що вона одночасно виконує роль щита — захист від маніпуляцій, механізму — державне управління та право та голосу комунікація зі світом. В умовах гібридної війни така синергія є єдиним способом забезпечити не лише виживання інформаційного простору, а й його розвиток як демократичного та безпечного середовища. Наряду з декомунізацією та ліквідації наслідків русифікації така політика покликана прискорити завершення демократичного транзиту та інтеграції до Євросоюзу.

Ще одним заключним пазлом в концепції інформаційної безпеки України є медіаграмотність. Оскільки можна безкінечно довго вибудовувати систему захисту від ворожих інформаційних атак, але якщо суспільство не буде в достатній мірі обізнане щодо новітніх інформаційних загроз ефект від описаних вище заходів буде обмеженим.

Список посилань

1. Постанова «Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології расизму, засудження засад і практик расизму як тоталітарних і людиноненависницьких». Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/236006.html>
2. Яворська Г. М. (2016). Гібридна війна як дискурсивний конструкт / Г. М. Яворська // Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. 2016. № 4. С. 41-48. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_7

3. NATO Allied Command Transformation (ACT), Strategic Foresight Branch. (2020) Strategic Foresight Analysis Regional Perspectives Report on Russia. Regional Perspectives Reports. Режим доступу: <https://www.act.nato.int/wp-content/uploads/2023/05/regional-perspectives-2021-01.pdf>
4. Режим Путіна: перезавантаження-2018 / М. М. Розумний (заг. ред.), Я. В. Бережний, І. В. Валюшко, Р. В. Власенко, Д. М. Горєлов, В. С. Караваєв, А. В. Лепіхов, І. А. Павленко, В. О. Семененко, О. В. Снігир. Київ: НІСД, 2018. 480 с.
5. Олександра Бабич (2026). Як Росія говорить про мир, готуючись до затяжної війни. Режим доступу: <https://theukrainianreview.info/how-russia-talks-about-peace-while-preparing-for-a-protracted-war/>
6. Douglas J. Leith (2020). Web Browser Privacy: What Do Browsers Say When They Phone Home? Р. 15. Режим доступу: https://www.scss.tcd.ie/Doug.Leith/pubs/browser_privacy.pdf
7. Листівка «Три сорти українців». Режим доступу: <https://www.chesno.org/political-ads/4136/>
8. Закон України «Про медіа». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
9. Перелік суб'єктів у сфері медіа станом на 01.01.2026. Режим доступу: <https://webportal.nrada.gov.ua/derzhavnyj-reyestr-sub-yektiv-informatsijnoyi-diyalnosti-u-sferi-telebachennya-i-radiomovlennya/>
10. Перелік осіб, які створюють загрозу національній безпеці. Режим доступу: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/5903.html>
11. Ніколаєць Ю. (2024). Державна інформаційна політика України в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації: суспільно-мобілізаційний потенціал і ефективність. Політичні дослідження. 2024. № 1 (7). С. 42 — 67. Режим доступу: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/305721>
12. Пашковський В. Ф. Ідентифікація політико-правових механізмів інформаційної безпеки держави в умовах гібридної війни. Політичне життя. №3. 2025 С. 114-120.

Reference

1. Постанова «Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vykorystannia politychnym rezhymom rosiiskoi federatsii ideolohii rashyzmu, zasudzhennia zasad i praktyk rashyzmu yak totalitarnykh i liudynonenavysnytskykh». Rezhym dostupu: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/236006.html>

2. Yavorska H. M. (2016). Hibrydna viina yak dyskursyvnyi konstrukt / H. M. Yavorska // *Stratehichni priorytety. Seriia: Polityka*, № 4, 41-48. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_7
3. NATO Allied Command Transformation (ACT), Strategic Foresight Branch. (2020) Strategic Foresight Analysis Regional Perspectives Report on Russia. Regional Perspectives Reports. Rezhym dostupu: <https://www.act.nato.int/wp-content/uploads/2023/05/regional-perspectives-2021-01.pdf>
4. Rezhym Putina: perezavantazhennia-2018 / M. M. Rozumnyi (zah. red.), Ya. V. Berezhnyi, I. V. Valiushko, R. V. Vlasenko, D. M. Horielov, V. S. Karavaiev, A. V. Lepikhov, I. A. Pavlenko, V. O. Semenenko, O. V. Snihyr. Kyiv: NISD, 2018. 480 s.
5. Oleksandra Babych (2026). Yak Rosiia hovoryt pro myr, hotuiuchys do zatiazhnoi viiny. Rezhym dostupu: <https://theukrainianreview.info/how-russia-talks-about-peace-while-preparing-for-a-protracted-war/>
6. Douglas J. Leith (2020).. Web Browser Privacy: What Do Browsers Say When They Phone Home? R. 15. Rezhym dostupu: https://www.scss.tcd.ie/Doug.Leith/pubs/browser_privacy.pdf
7. Lystivka «Try sorty ukraintsiv». Rezhym dostupu: <https://www.chesno.org/political-ads/4136/>
8. Zakon Ukrainy «Pro media». Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
9. Perelik subiektiv u sferi media stanom na 01.01.2026. Rezhym dostupu: <https://webportal.nrada.gov.ua/derzhavnyj-reyestr-sub-yektiv-informatsijnoyi-diyalnosti-u-sferi-telebachennya-i-radiomovlennya/>
10. Perelik osib, yaki stvoriuiut zahrozu natsionalnii bezpetsi. Rezhym dostupu: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5903.html>
11. Nikolaiets, Yu. (2024). Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoho voiennoho vtorhnennia Rosiiskoi Federatsii: suspilno-mobilizatsiinyi potentsial i efektyvnist. *Politychni doslidzhennia / Political Studies*, 1 (7), 42 – 67. Rezhym dostupu: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/305721>
12. Pashkovskiy, V.F. (2024). Identyfikatsiia polityko-pravovykh mekhnizmiv informatsiinoi bezpeky derzhavy v umovakh hibrydnoi viiny. *Zhurnal. Politychne zhyttia*, №3, 114-120.

Bohdan Kalinichenko

*Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy,
Social and Political Sciences*

Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-5172-4661>

e-mail: 555tvukraine@vu.cdu.edu.ua

**INFORMATION SECURITY OF UKRAINE IN THE
CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION: CHALLENGES OF
EUROPEAN INTEGRATION AND INFORMATION POLICY**

Abstract

The article proves that in the conditions of Russian aggression, the positions of Ukraine and the European Union are identical. Since the Russian ideological machine considers the EU countries the next object of military attack. Such actions are a logical continuation of the policy of the Kremlin master aimed at regaining influence primarily on the countries that were part of the USSR, and then in Europe. Therefore, Ukraine should use the historical chance to implement the Euro-Atlantic vector of development and break away from the Soviet past.

It is established that in order to successfully counteract the existential threat from the east, Ukraine and the European Union need to jointly build a defense system. Along with countering military potential, it is important to effectively ensure information security, which remains an important factor in the confrontation.

The Kremlin's long-term strategy for ensuring dominance in the information environment of Ukraine is shown. The main means of implementing this plan are demonstrated, which for decades have ensured control of the information field of our state and promoted the ideologies of the neighboring state.

Attention is drawn to the phenomenon of the stability of Ukrainian resistance to Russian aggression, the potential of which has not been exhausted and has remained at a fairly high level despite the hybrid pressure and dominance

of Russia in all spheres. It became the basis for Ukraine's survival during the unprovoked attack of the Russian Federation and gave our European and American allies time to realize the degree of threat and, based on our experience, develop an effective system of countering the aggressor.

At the same time, it was found that there are a number of factors that limit the mentioned potential, in particular, the slow reform of the domestic media sphere, the lack of funding for the media in war conditions, especially regional ones, the significant influence of oligarchic structures on the media, the use of security topics in issues of restricting freedom of speech.

Keywords: information security; hybrid warfare; European integration; information policy; hybrid war; media communication; media; Ukraine; Russia; mass media; strategic communications.

Надійшла до редакції/ Received: 19.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 16.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Фомін Іван Олександрович

*Аспірант кафедри політології, соціології і культурології,
факультет соціально-гуманітарних наук і соціальних технологій*

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

<https://orcid.org/0009-0007-7593-9134>

e-mail: bezpeka.khladik@gmail.com

ПОЛІТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз політичних механізмів та стратегічних рамок забезпечення інформаційної безпеки підприємств України в умовах гібридної війни. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією загрозового середовища внаслідок масованої російської кіберагресії, яка формує принципово новий ландшафт ризиків для корпоративного сектору, що виходить за межі традиційних моделей кібербезпеки. У цьому контексті інформаційна безпека підприємств розглядається не як суто технічна проблема, а як невід'ємна складова національної кіберстійкості та цифрового суверенітету держави.

Особливу увагу приділено аналізу Національної стратегії кібербезпеки України (2021 — 2025) як основоположного документа, що закладає інституційне підґрунтя для багаторівневої системи захисту. Показано, що ефективність цієї системи безпосередньо корелює з якістю міжвідомчої координації між РНБО, ДССКЗІ, СБУ та Міністерством цифрової трансформації, а кіберстійкість підприємств є функцією не лише їхньої власної захищеності, а й загальнонаціональної архітектури управління інцидентами. Досліджено механізми залучення приватного сектору через законодавчі рамки, державно-приватні партнерства та галузеві CERT-центри.

Проаналізовано роль міжнародного співробітництва — Талліннського механізму, Резерву кібербезпеки ЄС, Фонду

кібербезпеки NL-UA — як незамінного компонента системи захисту. Водночас доведено, що тимчасове призупинення американської розвідувальної підтримки на початку 2025 року виявило реальний ризик стратегічної залежності та актуалізувало необхідність диверсифікації партнерств відповідно до принципу «нічого про Україну без України». Введено концепцію багаторівневої стійкості, що реалізується через взаємодію державних регуляторів, бізнесу та організацій громадянського суспільства.

У підсумку обґрунтовано тезу, що забезпечення інформаційної безпеки підприємств в умовах гібридної війни неможливе без інтеграції корпоративного захисту у єдину загальнонаціональну систему кіберстійкості. Підкреслено обмеженість суто технічних підходів до кіберзахисту за умов геополітичної нестабільності та наголошено на значенні інституційної координації, міжнародного партнерства та впровадження базових вимог безпеки (архітектура нульової довіри, багатофакторна автентифікація, постквантова криптографія) для забезпечення довгострокового цифрового суверенітету держави в умовах тривалої збройної агресії.

Ключові слова: інформаційна безпека; кібербезпека підприємств; гібридна війна; критична інформаційна інфраструктура; державно-приватне партнерство; кіберстійкість; цифровий суверенітет.

Вступ

Актуальність вивчення політичних механізмів забезпечення інформаційної безпеки підприємств в умовах гібридної війни зумовлена принциповою трансформацією загрозового середовища, пов'язаною з поєднанням кібератак, дезінформації та атак на ланцюги постачання. Гібридна війна формує специфічний тип загроз для корпоративного сектору, для якого характерними є системність ударів по критичній інфраструктурі, залежність підприємств від стану національних цифрових мереж та неможливість протидії загрозам виключно власними силами. За таких умов інформаційна безпека підприємств втрачає суто технічний характер і стає невід'ємною складовою національної кіберстійкості.

Вивчення цієї проблематики є особливо значущим з огляду на безпосередній зв'язок між ефективністю державних політичних механізмів та захищеністю корпоративного сектору. Неспроможність окремих підприємств самотійно протистояти геополітично вмотивованим кіберзагрозам зумовлює першочергову роль державних стратегій, міжвідомчої координації та міжнародних партнерств. У цьому контексті інформаційна безпека підприємств постає не лише як технічна, а як політична проблема, що потребує комплексного інституційного осмислення.

Досвід України 2022 — 2025 років ілюструє, що каскадний ефект атак на критичну інфраструктуру безпосередньо дестабілізує операційне

середовище бізнесу, тоді як ефективна відповідь можлива лише через інтеграцію корпоративного захисту у загальнонаціональну архітектуру кіберстійкості. Саме у цьому контексті політичні механізми постають як ключовий інструмент подолання розриву між задекларованими пріоритетами кібербезпеки та їхньою практичною реалізацією на рівні підприємств.

Метою цього дослідження є аналіз політичних механізмів і стратегічних рамок забезпечення інформаційної безпеки підприємств України в умовах гібридної війни у 2022 — 2025 роках та апробація моделі оцінки розривів між задекларованими пріоритетами кібербезпеки та їхньою практичною реалізацією на рівні корпоративного сектору. Така модель дозволяє не лише вивчати динаміку трансформації системи захисту підприємств під час активної фази збройного конфлікту, а й прогнозувати поствоєнні процеси відновлення та зміцнення цифрового суверенітету держави.

Дослідження спрямоване на виявлення ключових інституційних і нормативно-правових чинників інформаційної безпеки підприємств у кризових умовах, трансформацію загрозового середовища внаслідок гібридної агресії, оцінку адаптації механізмів кіберзахисту та визначення їхнього впливу на перспективи цифрової стійкості корпоративного сектору після завершення війни [1, с. 12-13; 2, с. 45-52; 3, с. 145; 4, с. 86-88; 5, с. 192].

Методи дослідження

Дослідження ґрунтується на поєднанні інституційного, порівняльно-правового та стратегічно-структурного аналізу, що забезпечує багатовимірне осмислення політичних механізмів інформаційної безпеки підприємств в умовах гібридної війни. Зокрема, такий підхід дає змогу розглядати кіберзахист корпоративного сектору у контексті трансформацій загрозового середовища, інституційної координації та міжнародного співробітництва. Інституційний підхід дозволяє виявити функціональні зв'язки між ключовими суб'єктами системи кібербезпеки — РНБО, ДССКЗІ, СБУ та Міністерством цифрової трансформації — і з'ясувати їхню роль у формуванні багаторівневої архітектури захисту підприємств. Порівняльно-правовий підхід використовується для аналізу відповідності національного законодавства міжнародним стандартам — директивам ЄС NIS2, DORA та рекомендаціям ENISA — в межах яких інформаційна безпека підприємств набуває форми системної регуляторної вимоги. Стратегічно-структурний підхід, доповнений кількісним аналізом даних про кібератаки та оцінкою ефективності міжнародних грантових програм, застосовується для виявлення розривів між задекларованими пріоритетами Національної стратегії кібербезпеки та їхньою практичною реалізацією на рівні корпоративного сектору. Дослідження спирається на поєднання інституційного, порівняльно-правового та стратегічно-структурного аналізу, аналізу нормативних документів — Конституції України, законів, указів Президента, стратегій

кібербезпеки — а також кількісного аналізу даних про кібератаки та оцінки ефективності грантових програм міжнародних партнерів. Така комбінація методів дозволяє не лише описати фактичний стан захисту підприємств, а й запропонувати аналітичний інструмент для подальших досліджень поствоєнної цифрової відбудови [2, с. 45-52; 6, с. 87-102; 4, с. 86-88].

Результати дослідження

У межах теоретичного осмислення інформаційної безпеки підприємств особливу увагу приділено трьом тематичним напрямам аналізу проблеми в умовах гібридної війни. Перший пов'язаний із нормативно-правовим і стратегічним виміром: Пашковський В. Ф. підкреслює, що ефективність інформаційної політики держави у протидії гібридним загрозам можлива лише за умови синергії «жорстких» (санкції, блокування ресурсів, регулювання медіа) та «м'яких» (стратегічні комунікації, фактчекінг) інструментів [1, с. 16]. В умовах гібридної війни пріоритет набуває не лише правове регулювання, а й інституційна координація між РНБО, Міністерством цифрової трансформації та ДССКЗІ, тоді як дискурсивні та комунікативні практики набувають особливої ваги для підтримання довіри бізнесу до державних механізмів захисту [7, с. 97].

Другий напрям зосереджений на загрозовому вимірі гібридної війни та її впливові на інформаційну безпеку підприємств. Нофенко А. показав, що механізми протидії російській інформаційній агресії поділяються на законодавчі та інституційні, причому серед вітчизняних інституційних механізмів ключову роль відіграють РНБО, кіберполіція та профільні міністерства [8, с. 72]. Радченко О. В. та Чмир Я. І. визначають гібридну війну як «якісно нову радикальну форму геополітичного конфлікту», де основною зброєю є інформація та інтернет-мережі, цілеспрямовані на зміну суспільної свідомості та інформаційне поневолення держави-мішені [9, с. 49]. Досвід України 2022 — 2025 рр. ілюструє феномен «каскадного кіберудару», коли атаки на критичну інфраструктуру — залізниці, енергомережі, фінансові системи — безпосередньо дестабілізують підприємницьке середовище [6, с. 89].

Третій напрям стосується взаємозв'язку інформаційної безпеки підприємств та зовнішнього виміру — міжнародного співробітництва й інтеграції в євроатлантичний безпековий простір. Дослідження такого взаємозв'язку [2, с. 49; 10, с. 86] демонструють, що державний інформаційний суверенітет у сучасних умовах технологічного розвитку невіддільний від безпеки корпоративних мереж і потребує комплексних методологічних засад на індивідуальному, організаційному та загальнодержавному рівнях. Пронін А. акцентує, що скоординовані кібератаки та інформаційні кампанії взаємно посилюють свій руйнівний вплив, тому системна відповідь має передбачати гармонізацію законодавства з директивами ЄС (NIS2, DORA,

ENISA) та інтеграцію механізмів захисту підприємств у єдиний євроатлантичний кіберпростір [11, с. 31].

Ключові категорії аналізу охоплюють інформаційну безпеку підприємств як стан захищеності цифрових активів, систем зв'язку та операційної інфраструктури організацій від кібератак і гібридних дестабілізуючих впливів; кіберстійкість як здатність підприємства виявляти загрози, адаптуватися до них та відновлювати операційну діяльність; критичну інформаційну інфраструктуру як сукупність систем, порушення функціонування яких може спричинити надзвичайну ситуацію в економіці або сфері національної безпеки. Гібридна загроза розглядається як стратегія, що поєднує кібератаки, дезінформацію, економічний тиск та диверсії задля дестабілізації держави-мішені без переходу до відкритої конвенційної війни [12, с. 7; 9, с. 49]. Інформаційний суверенітет визначається здатністю держави та підприємств самостійно контролювати власний інформаційний простір, протидіяти зовнішньому маніпулюванню та забезпечувати захист цифрових активів навіть в умовах активної збройної агресії. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки включає нормативно-правові, координаційні та технічні механізми взаємодії між державними органами та суб'єктами господарювання, що реалізуються через галузеві CERT, платформи обміну даними про загрози та спільні навчання [1, с. 19; 10, с. 85].

Ці три комплементарні напрями аналізу утворюють теоретичну основу для розуміння політичних механізмів, спрямованих на захист інформаційної безпеки українських підприємств в умовах гібридної загрози. Водночас розгляд цього питання вимагає детального аналізу того, як саме ці загрози матеріалізуються у площині конкретних суб'єктів господарювання та яким чином держава через систему політичних і правових механізмів протидіє їм.

Гібридна війна поєднує традиційні військові дії та невійськові тактики, такі як кібератаки, дезінформація, економічний тиск і саботаж, для дестабілізації держави-мішені. З 2014 року Росія застосовує ці методи проти України, включаючи «зелених чоловічків» у Криму, напади на енергомережі та дезінформаційні кампанії, створюючи каскадний ефект на бізнес-сектор та підприємства України під час традиційної війни після 2022 року.

Розуміння загроз в інформаційній безпеці є важливим для аналізу їхнього впливу на підприємства. У конфліктному середовищі інформаційна безпека забезпечує захист цифрових активів, комунікацій, фінансів і інфраструктури від кібератак та гібридної війни. Українські підприємства постійно зазнають атак з боку російських державних суб'єктів, зокрема понад тисячу атак на критичні системи у 2024 році. Загрози також включають вразливості ланцюгів постачання та кіберризики, пов'язані із штучним

інтелектом та геополітичною мотивацією [13]. Масштаб і системність цих загроз унеможливають їх подолання виключно силами окремих суб'єктів господарювання, що й зумовлює першочергову роль державних політичних механізмів.

Політичні механізми стають ключовими для протидії загрозам інформаційній безпеці, оскільки вразливості підприємств у гібридній війні вимагають державної координації. Необхідні комплексні політичні рамки, що інтегрують оборонні можливості і регуляторні стандарти. Аналізує Національну стратегію кібербезпеки, створення Кіберзбройних сил у 2025 році та проект кібергігієни, що перетворюють політичні пріоритети на практичні заходи для зміцнення національної кіберстійкості [14]. Відправною точкою для розуміння цих механізмів є стратегічна нормативна база, навколо якої вибудовується вся система захисту інформаційної безпеки підприємств.

Саме на цій стратегічній основі розпочинається детальний розгляд механізмів, через які держава практично втілює свою політику захисту як критичної інфраструктури, так і бізнес-сектору від гібридних загроз.

Стратегічна система кібербезпеки України зазнала значних змін, а Національна стратегія кібербезпеки (2021 — 2025 рр.) стала основоположним документом, у якому наголошується на важливості стримування, кіберстійкості та постійного моніторингу мереж. Ця стратегія передбачає розробку плану кіберзахисту, інтегрованого в національний План оборони, та вимагає виділення щонайменше 5 % бюджетних коштів на цифрову інфраструктуру для заходів з кібербезпеки. Ця система була доповнена створенням у жовтні 2025 року на підставі парламентського законопроекту Кібервійськ, які об'єднують наступальні та оборонні військові кіберпотужності під єдиним командуванням у складі Збройних сил, а також кіберрезерв цивільних ІТ-експертів [14]. Ключові складові цієї стратегічної системи та механізми їх реалізації узагальнено в Таблиці 1.

Нормативно-правова підтримка критичної інформаційної інфраструктури є наріжним каменем стратегії кібербезпеки України, зосередженої на виявленні, визначенні пріоритетів та зміцненні ключових секторів, включаючи енергетику, фінанси, телекомунікації, водопостачання, охорону здоров'я та центри обробки даних. Подібно до міжнародних рамок, таких як «Кіберстратегія для Америки 2026», підхід України наголошує на забезпеченні безпеки ланцюгів постачання та зменшенні залежності від постачальників, пов'язаних із супротивниками, що свідчить про посилення відповідальності приватного сектору. Стратегія просуває базові вимоги до кібербезпеки, що відповідають сучасним архітектурам безпеки, включаючи впровадження моделі “нульової довіри”, засоби захисту на основі

штучного інтелекту, підготовку до постквантової криптографії та системи багатофакторної автентифікації, стійкі до фішингу [15].

Таблиця 1. Основні компоненти кібербезпеки та механізми їх реалізації

Основний компонент	Стратегічна мета	Механізм реалізації
Захист критичної інфраструктури	Посилення стійкості ключових секторів до гібридних загроз	Обов'язкове виділення 5% бюджету на кібербезпеку
Базові вимоги безпеки	Стандартизація захисту підприємств	Архітектури нульової довіри (Zero Trust) та системи на основі ШІ
Оцінка ризиків, орієнтована на загрози	Безперервна оцінка загроз	Галузеві CERT-центри та центри моніторингу
Інтеграція приватного сектору	Координація взаємодії між державою та бізнесом	Законодавчі рамки та державно-приватні партнерства

Орієнтовані на ризики оцінки є важливою складовою стратегічної структури, що забезпечує постійний аналіз загроз та вразливостей, дозволяючи державі та приватним суб'єктам адаптуватися до постійно мінливого характеру кібератак. Цей підхід визнає, що в умовах активної гібридної війни попередження кібератак неможливе, тому акцент робиться на швидкому виявленні, реагуванні та відновленні операційної діяльності [16]. Постійний моніторинг загроз, у свою чергу, формує інформаційну базу для залучення приватного сектору до спільних оборонних зусиль через відповідні законодавчі механізми.

Законодавчі рамки для залучення приватного сектору перетворюють політичні пріоритети на практичні заходи безпеки за допомогою обов'язкових вимог до звітування про інциденти, обміну інформацією про загрози та дотримання мінімальних стандартів кібергігієни. Ці механізми не вводяться як карна санкція, а як виважена необхідність для коеволюції державних і приватних кіберспроможностей, що забезпечують захист економіки навіть в умовах активної гібридної загрози [17]. На основі цієї стратегічної нормативної бази вибудовується складна інституційна архітектура, призначена для координації дій різних органів влади та забезпечення системної взаємодії між державним і приватним секторами у сфері кібербезпеки.

РНБО є головним координаційним органом України з питань національної безпеки та оборони, який наглядає за ініціативами у сфері кібербезпеки через інституційні механізми. Вона контролює виконавчі органи та

координує діяльність НКЦК. Б. Основні керівники включають Олександра Литвиненка, Рустема Умерова та Василя Малюка, що забезпечує взаємодію між міністерствами та службами для єдиної політики реагування на загрози. [18]. Поруч із РНБО функціонують спеціалізовані виконавчі органи, між якими розподілено конкретні оперативні та нормативні повноваження в системі кіберзахисту.

Державна служба спеціальних комунікацій та захисту інформації (ДССКЗІ) діє як ключовий виконавчий орган у цій системі, встановлює нормативні рамки для кібербезпеки та координує роботу з Міністерством цифрової трансформації. Служба безпеки України (СБУ) надає розвідувальні можливості, тоді як Міністерство закордонних справ займається дипломатичними аспектами. Відомства співпрацюють через НККК для управління інцидентами і протидії кіберзагрозам [19]. Взаємодія між цими відомствами реалізується через чітко вибудовану модель міжвідомчої координації, що охоплює всі рівні управління — від вироблення національної політики до безпосереднього реагування на кіберінциденти на місцях.

Модель міжвідомчої координації забезпечує узгоджені дії через структурований підхід, спираючись на міжнародні практики та координуючи національну політику. Вона передбачає спільну відповідальність державних органів, приватного сектору та громадянського суспільства у зміцненні кібербезпеки. Перший, хто виявляє кіберінцидент, швидко інформує інших, що забезпечує скоординоване реагування. Мережі CERT надають технічні можливості для виявлення та відновлення у секторах економіки, що підкреслює основи для розбудови кіберпотенціалу.

Інституційна архітектура в Україні створює основи для реалізації ініціатив, що посилюють кіберстійкість державних структур і корпоративного сектору. Оперативні програми з кібербезпеки фокусуються на розвитку потенціалу відповідно до стандартів Є. С. Національна стратегія кібергігієни, запланована на листопад 2025 року, містить вимоги до навчання та сертифікації, акцентуючи на основах кібергігієни. Стратегія забезпечує координацію між ключовими установами для охоплення урядових і критичних інфраструктурних секторів [17]. Реалізація цих вимог неможлива без налагоджених каналів обміну інформацією між усіма учасниками системи кіберзахисту, що зумовлює особливу роль спеціалізованих інформаційних платформ.

Платформи для обміну інформацією є важливими механізмами координації розвідданих про загрози і оборонних заходів між державною і приватною сферами. Вони сприяють добровільному обміну кіберзагрозами за моделями, подібними до Закону про обмін інформацією з питань кібербезпеки, з механізмами аудиту і моніторингу. Співпраця між державними та приватними структурами включає ІТ-компанії, волонтерські групи

та організації громадянського суспільства, вирішуючи виклики, пов'язані зі штучним інтелектом і новими векторами атак. Регулярні навчання та симуляції дозволяють перевірити готовність до кібератак, включаючи різні сценарії загроз. Триетапний підхід до навчання формує колективну стійкість і допомагає виявляти прогалини у реагуванні на інциденти. І міжнародне співробітництво значно підвищує кіберстійкість через доступ до новітніх технологій і ресурсів. Внутрішній потенціал кіберстійкості, сформований через такі навчання та програми розбудови потенціалу, суттєво підсилюється завдяки розгалуженій мережі міжнародного співробітництва, яка відкриває доступ до технологій, фінансування та розвідувальних даних, недосяжних у межах однієї країни. Цей міжнародний вимір є критичним для забезпечення довгострокової кіберстійкості українського бізнес-сектору.

Україна розробила комплексні механізми міжнародного співробітництва, які суттєво посилюють інформаційну безпеку підприємств завдяки структурованим партнерським відносинам із структурами НАТО, ЄС, США та Великої Британії. «Талліннський механізм», започаткований у 2023 році 13 країнами, координує виділення 241,7 млн євро на підтримку коротко-, середньо- та довгострокових ініціатив із розбудови кіберпотенціалу, зокрема обмін інформацією про загрози, спільні навчання та захист критичної інфраструктури. Ці партнерства надають українським підприємствам доступ до передових ресурсів у сфері кібербезпеки, зокрема до Резерву кібербезпеки ЄС, а також сприяють гармонізації з такими стандартами ЄС, як NIS2 та DORA, що підвищують стійкість приватного сектору до російської кіберагресії [20]. Декларативні партнерські зобов'язання набувають конкретного практичного виміру через цільові механізми технічної допомоги та грантового фінансування, безпосередньо спрямовані на підприємства і галузеві організації.

Механізми технічної допомоги та грантового фінансування є практичним втіленням цих міжнародних політичних партнерств у сфері підтримки українських підприємств. У лютому 2026 року Нідерланди запустили Фонд кібербезпеки NL-UA, який надає гранти на суму 2,5 млн євро (до 250 000 євро на кожен проект) для нідерландсько-українських консорціумів з кібербезпеки з метою розробки інноваційних рішень у таких сферах, як SOC-as-a-Service, безпека хмарних технологій, управління ідентифікацією та цифрова криміналістика. Аналогічно, естонська організація ESTDEV підтримує рамкові угоди з українськими фірмами до 2030 року, орієнтуючись на державні установи та партнерів з приватного сектору за рахунок донорського фінансування від Sida (12,2 млн євро) та Norad (2,2 млн євро), тоді як ЄС надає до 4 млн євро грантів через Європейський центр компетенції з кібербезпеки для розробки систем кібербезпеки [21].

Поряд із двосторонніми та багатосторонніми грантовими програмами існують і системні виклики міжнародного співробітництва, які визначають межі його ефективності для забезпечення інформаційної безпеки українських підприємств.

Ці міжнародні механізми доповнюють внутрішні зусилля, надаючи можливості, яких окремі країни не можуть забезпечити самотійно, хоча залишаються виклики щодо надійності та стратегічної автономії. Хоча партнерство з НАТО, ЄС та Великою Британією зміцнилося завдяки таким механізмам, як SCEPVA, для координації наступальних кібероперацій, тимчасове призупинення розвідувальної підтримки з боку США на початку 2025 року висвітлює вразливість України, пов'язану з її залежністю від американських ресурсів, оскільки США історично забезпечують 75 — 80 % розвідувальних даних альянсу «П'ять очей». Цей досвід зміцнив модель стійкості України, яка наголошує на прагматичній співпраці, заснованій на довірі, через багатосторонні партнерства, співпрацю між державним і приватним секторами та принцип «нічого про Україну без України», щоб забезпечити довгостроковий цифровий суверенітет, водночас протидіючи постійним гібридним загрозам проти корпоративного сектору [22].

Висновки

Проведене дослідження дозволяє сформулювати узагальнені *висновки* щодо стану та перспектив інформаційної безпеки підприємств України в умовах гібридної війни.

Гібридна агресія Росії сформувала принципово новий ландшафт кіберзагроз для корпоративного сектору, що виходить за межі традиційних моделей захисту. Масовий характер атак — понад тисячу задокументованих інцидентів лише у 2024 році — свідчить про перетворення кіберпростору на повноцінний театр воєнних дій, де бізнес-структури є цілеспрямованими об'єктами ураження. Каскадний ефект атак на критичну інфраструктуру безпосередньо дестабілізує операційне середовище підприємств, що вимагає переосмислення самої концепції корпоративної кіберстійкості.

Національна стратегія кібербезпеки (2021 — 2025) заклала інституційне підґрунтя для багаторівневої системи захисту, що охоплює стратегічний, оперативний та інституційний рівні. Ефективність цієї системи безпосередньо корелює з якістю міжвідомчої координації між РНБО, ДССКЗІ, СБУ та Міністерством цифрової трансформації. Досвід 2022 — 2025 років підтверджує, що кіберстійкість підприємств є функцією не лише їхньої власної захищеності, а й загальнонаціональної архітектури управління інцидентами.

Міжнародне партнерство — Талліннський механізм, Резерв кібербезпеки ЄС, Фонд NL-UA — є незамінним компонентом системи захисту, однак тимчасове призупинення американської розвідувальної підтримки на початку 2025 року виявило реальний ризик стратегічної залежності. Це актуалізує принцип «нічого про Україну без України» та необхідність диверсифікації партнерств задля забезпечення довгострокового цифрового суверенітету в умовах тривалої збройної агресії.

Список посилань

1. Пашковський В. Ф. Ідентифікація політико-правових механізмів інформаційної безпеки держави в умовах гібридної війни. Політичне життя. 2025. № 3. С. 114-120. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.15>
2. Хмиров І. М. Механізми державного регулювання інформаційної політики в умовах гібридних загроз як ключовий елемент державного суверенітету. 2024. № 2. С. 45-52. DOI: <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2024-2-17>
3. Ніценко В., Остапенко Р. Моделювання бізнес-процесів підприємства. Бізнес-моделі для сталого розвитку: виклики та цифрова трансформація: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 лютого 2024 р., м. Харків, Україна). Харків. ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2024. С. 144-146.
4. Ніценко В. С., Остапенко Р. М. Сучасна трансформація маркетингових інструментів в умовах цифрової економіки. Маркетинг ХХІ століття: виклики змін: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю заснування кафедри маркетингу і комерційної діяльності ХДУХТ, 8 — 10 жовтня 2020р. / редкол.: О. І. Черевко [та ін.]. — Х.: ХДУХТ, 2020. С. 86-88.
5. Ніценко В. С., Соломчук Л. М. Економічна безпека як стан ефективності використання корпоративних ресурсів підприємства. Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, Україна, 23 — 25 травня 2018 року: матеріали конференції; Національний університет біоресурсів і природокористування України. К.: ТОВ «ПРІНТЕКО», 2018. Т. 1. С. 192-193.
6. Kachkovska L., Maleonchuk H., Ziniuk D. Information Influence in the Conditions of Hybrid Warfare. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини. 2022. № 3. С. 87 — 102. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-87-102>

7. Редзюк В., Редзюк Н. Формування державної інформаційної політики України в умовах гібридної війни. 2024. Вип. 10. С. 93 — 101. DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-10-93-101>
8. Nofenko A. Russia's Hybrid War Against Ukraine: Information Attack and Mechanisms of Countering. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини. 2019. № 2. С. 68 — 77. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2019-02-68-77>
9. Радченко О. В., Чмир Я. І. Гібридна війна як ключова загроза національному суверенітету України. 2021. № 3. С. 45-52. DOI: <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.3.14>
10. Хмиров І., Хмирова А., Бирняк М. Методологічні засади формування та реалізації державної інформаційної політики в умовах гібридних загроз. 2025. Вип. 8. С. 79-88. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.79>
11. Пронін А. Інформаційна безпека як відповідь на гібридні виклики в умовах нової геополітичної динаміки. 2025. С. 22-35. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-09.05.2025.041>
12. Лелет Я. Механізми та форми забезпечення інформаційної безпеки в умовах кризи. 2025. № 21. С. 1-8. DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-21-23>
13. State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine. Annual Report on Cyber Incidents in Ukraine 2024. Kyiv, 2025. URL: <https://scpc.gov.ua/api/files/4560coba-c6co-4935-b48d-0232dd659df3>
14. Стратегія кібербезпеки України: затв. Указом Президента України від 26 серп. 2021 р. № 447 / Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/strategiya-kiberbezpeki-ukrayini>
15. Закон України «Про критичну інфраструктуру» від 16 листоп. 2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2025 р. № 1533 «Деякі питання реагування на кіберінциденти, кібератаки та кіберзагрози» (Національний план реагування на кіберінциденти, кібератаки та кіберзагрози). URL: <https://cybersec.net.ua/normatyvni-dokumenty/943-deiaki-pytannia-reahuvannia-na-kiberintsydeny-kiberataky-ta-kiberzahrozy.html>
17. Міністерство цифрової трансформації України. Мінцифри представило проект Національної

- стратегії кібергіриєни. 2025. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfyry-predstavyly-proekt-natsionalnoi-stratehii-kiberhihiieny>
18. Рада національної безпеки і оборони України. Національний координаційний центр кібербезпеки: діяльність та міжнародне співробітництво. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/en/Diialnist/7477.html>
 19. Davydiuk A., Potii O. National Cybersecurity Governance: Ukraine. Tallinn: NATO CCDCOE, 2024. 52 p. URL: https://ccdcoe.org/uploads/2024/08/National-Cybersecurity-Governance_Ukraine_Davydiuk_Potii_2024.pdf
 20. Tallinn Mechanism: Two Years of Coordinated International Support for Ukraine's Cyber Resilience. Digital State. 2025. URL: <https://digitalstate.gov.ua/en/news/it-outsourcing/tallinn-mechanism-two-years-of-coordinated-international-support-for-ukraines-cyber-resilience>
 21. Netherlands Launches €2.5 Million Cybersecurity Fund to Support Ukraine. NL-UA Cybersecurity Fund. 2026. URL: <https://uatv.ua/en/netherlands-launches-e2-5-million-cybersecurity-fund-to-support-ukraine>
 22. Hardening Norms and Networks: Europe's Cyber Defence Posture after Ukraine. Intereconomics. 2024. Vol. 59, № 4. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2024/number/4/article/hardening-norms-and-networks-europe-s-cyber-defence-posture.html>

References

1. Pashkovskiy, V.F. (2025). Identyfikatsiia polityko-pravovykh mekhanizmv informatsiinoi bezpeky derzhavy v umovakh hibrydnoi viiny [Identification of political and legal mechanisms of information security of the state in the conditions of hybrid war]. Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy, 3, 8-21. [in Ukrainian].
2. Khmyrov, I.M. (2024). Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання informatsiinoi polityky v umovakh hibrydnykh zahroz yak kliuchovyi element derzhavnoho suverenitetu [Mechanisms of state regulation of information policy in the context of hybrid threats as a key element of state sovereignty], 2, 45-52. [in Ukrainian].
3. Nitsenko, V. & Ostapenko, R. (2024). Modeliuвання biznes-protsesiv pidpriemstva [Modeling of business processes of the enterprise]. Biznes-modeli dlia staloho rozvytku: vyklyky ta tsyfrova transformatsiia, 144-146. [in Ukrainian].

4. Nitsenko, V.S. & Ostapenko, R. M. (2020). Suchasna transformatsiia marketynhovykh instrumentiv v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Modern transformation of marketing tools in the digital economy]. *Marketynh XXI stolittia: vyklyky zmin*, 86-88. [in Ukrainian].
5. Nitsenko, V.S., & Solomchuk, L. M. (2018). Ekonomichna bezpeka yak stan efektyvnosti vykorystannia korporatyvnykh resursiv pidpriemstva [Economic security as a state of efficiency of corporate resources usage]. *Tsili staloho rozvytku tretoho tysiacholittia*, 1, 192-193. [in Ukrainian].
6. Kachkovska, L., Maleonchuk, H., & Ziniuk, D. (2022). Information Influence in the Conditions of Hybrid Warfare. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Mizhnarodni vidnosyny*, 3, 87-102.
7. Redziuk, V. & Redziuk, N. (2024). Formuvannia derzhavnoi informatsiinoi polityky Ukrainy v umovakh hibrydnoi viiny [Formation of state information policy of Ukraine in the conditions of hybrid war], 10, 93-101. [in Ukrainian].
8. Nofenko, A. (2019). Russia's Hybrid War Against Ukraine: Information Attack and Mechanisms of Countering. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Mizhnarodni vidnosyny*, 2, 68-77.
9. Radchenko, O.V., & Chmyr, Ya.I. (2021). Hibrydna viina yak kliuchova zahroza natsionalnomu suverenitetu Ukrainy [Hybrid war as a key threat to the national sovereignty of Ukraine], 3, 45-52. [in Ukrainian].
10. Khmyrov, I., Khmyrova, A., & Byrniak, M. (2025). Metodolohichni zasady formuvannia ta realizatsii derzhavnoi informatsiinoi polityky v umovakh hibrydnykh zahroz [Methodological principles of formation and implementation of state information policy in the context of hybrid threats], 8, 79-88. [in Ukrainian].
11. Pronin, A. (2025). Informatsiina bezpeka yak vidpovid na hibrydni vyklyky v umovakh novoi heopolitychnoi dynamiky [Information security as a response to hybrid challenges in the new geopolitical dynamics], 22-35. [in Ukrainian].
12. Lelet, Ya. (2025). Mekhanizmyta formy zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v umovakh kryzy [Mechanisms and forms of ensuring information security in crisis conditions], 21, 1-8. [in Ukrainian].

13. State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine. (2025). Annual Report on Cyber Incidents in Ukraine 2024. Kyiv.
14. Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy [Cybersecurity Strategy of Ukraine]. (2021). URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/strategiya-kiberbezpeki-ukrayini> [in Ukrainian].
15. Zakon Ukrainy «Pro krytychnu infrastrukturu» [Law of Ukraine «On Critical Infrastructure»]. (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> [in Ukrainian].
16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia reahuvannia na kiberintsydeny, kiberatomy ta kiberzahrozy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of response to cyber incidents, cyber attacks and cyber threats»]. (2025). URL: <https://cybersec.net.ua/normatyvni-dokumenty/943-deiaki-pytannia-reahuvannia-na-kiberintsydeny-kiberatomy-ta-kiberzahrozy.html> [in Ukrainian].
17. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2025). Mintsyfry predstavlylo proekt Natsionalnoi stratehii kiberhiiheny [Ministry of Digital Transformation presented the draft National Cybersecurity Strategy]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfry-predstavlylo-proekt-natsionalnoi-stratehii-kiberhiiheny> [in Ukrainian].
18. National Security and Defense Council of Ukraine. (n.d.). Natsionalnyi koordynatsiinyi tsentr kiberbezpeky: diialnist ta mizhnarodne spivrobitnytstvo [National Cybersecurity Coordination Center: activities and international cooperation]. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/en/Diialnist/7477.html> [in Ukrainian].
19. Davydiuk, A. & Potii, O. (2024). National Cybersecurity Governance: Ukraine. Tallinn: NATO CCDCOE.
20. Tallinn Mechanism: Two Years of Coordinated International Support for Ukraine's Cyber Resilience. (2025). Digital State.
21. Netherlands Launches €2.5 Million Cybersecurity Fund to Support Ukraine. (2026). NL-UA Cybersecurity Fund.
22. Hardening Norms and Networks: Europe's Cyber Defence Posture after Ukraine. (2024). Intereconomics, 59(4).

Ivan Fomin

*Postgraduate Student of the Department of Political Science,
Sociology and Cultural Studies,
Faculty of Social and Humanitarian Sciences and Social Technologies,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0009-0007-7593-9134>

e-mail: bezpeka.khladik@gmail.com

POLITICAL MECHANISMS FOR ENSURING INFORMATION SECURITY IN ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF HYBRID WARFARE

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the political mechanisms and strategic frameworks for ensuring the information security of Ukrainian enterprises in the context of hybrid warfare. The relevance of the study stems from the transformation of the threat environment resulting from massive Russian cyber aggression, which is shaping a fundamentally new risk landscape for the corporate sector that goes beyond traditional cybersecurity models. In this context, corporate information security is viewed not as a purely technical problem, but as an integral component of national cyber resilience and the state's digital sovereignty.

Particular attention is paid to the analysis of Ukraine's National Cybersecurity Strategy (2021 — 2025) as a foundational document that lays the institutional groundwork for a multi-level protection system. It is demonstrated that the effectiveness of this system directly correlates with the quality of interagency coordination between the National Security and Defense Council, the State Service for Cybersecurity and Information Protection, the Security Service of Ukraine, and the Ministry of Digital Transformation, while the cyber resilience of enterprises is a function not only of their own security but also of the nationwide incident management architecture. The mechanisms for engaging the private sector through legislative frameworks, public-private partnerships, and industry CERT centers have been examined.

The role of international cooperation-the Tallinn Mechanism, the EU Cybersecurity Reserve, and the NL-UA Cybersecurity Fund-as an indispensable component of the defense system has been analyzed. At the same time, it has been demonstrated that the temporary suspension of U.S. intelligence support in early 2025 revealed a real risk of strategic dependence and highlighted the need to diversify partnerships in accordance with the principle of “nothing about Ukraine without Ukraine.” The concept of multi-level resilience has been introduced, implemented through the interaction of government regulators, business, and civil society organizations.

In conclusion, the thesis is substantiated that ensuring the information security of enterprises in the context of hybrid warfare is impossible without integrating corporate protection into a unified nationwide cyber resilience system. The limitations of purely technical approaches to cyber defense in conditions of geopolitical instability are highlighted, and the importance of institutional coordination, international partnerships, and the implementation of basic security requirements (zero-trust architecture, multi-factor authentication, post-quantum cryptography) to ensure the state’s long-term digital sovereignty in the context of prolonged armed aggression.

Keywords: information security; corporate cybersecurity; hybrid warfare; critical information infrastructure; public-private partnership; cyber resilience; digital sovereignty.

Надійшла до редакції/ Received: 23.01.2026

Прорецензовано/ Revised: 11.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 27.02.2026

Academic Journal

Politology Bulletin

Issue 100 №1 (2026)

The issue was worked on by:

Executive Editor Mykola Khyliko

Executive Editor and layout designer Dmytro Tovmash

Journal homepage: <https://zpv.knu.ua/>

The journal is available on

the websites of the academic databases and libraries:

<http://www.nbu.gov.ua> (Vernadsky National Library of Ukraine);

<http://www.library.univ.kiev.ua> (Maksymovych Scientific Library).

Format: 70x100/16. Font: Georgia

Standard printed sheets: 29.25; circulation: 100.

Editorial:

“Politology Bulletin”,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
auditorium 308-A (Department of Political Science),

60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine

Phone: (+38044) 239 3383.

Web: <https://zpv.knu.ua/>. E-mail: editorial_pb@knu.ua

Publisher:

“Vadex” Ltd.,

9 Berezhanska str., 04074, Kyiv, Ukraine

Phone: (+38067) 502 2242. Web: <http://vadex.com.ua>. E-mail: tovmash_d@ukr.net

Certificate of registration in State register of publishers

DK #4285 of 27.03.2012

The author's copy of the journal is sent to the address,
specified by the author, at her/his expense.

Наукове видання

Політологічний вісник

Випуск 100 №1

2026 рік

Над випуском працювали:

Відповідальний редактор Микола Хилько

Відповідальний редактор та верстальник Дмитро Товмаш

Веб-сайт журналу: <https://zpv.knu.ua/>

Журнал доступний на академічних веб-ресурсах:

<http://www.nbuv.gov.ua> (ЦНБУ ім. В. І. Вернадського);

<http://www.library.univ.kiev.ua> (Наукова бібліотека ім. М. Максимовича).

Формат 70×100/16. Гарнітура Georgia

Ум. друк. арк. 29,25. Наклад 100 пр.

Адреса редакції:

«Політологічний вісник»,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології),

м. Київ, 01601, Україна

Тел.: (+38044) 239 3383.

Web: <https://zpv.knu.ua/>. E-mail: editorial_pb@knu.ua

Виготовлювач:

ТОВ «Вадекс»,

вул. Бережанська, 9, 04074, Київ, Україна

Тел.: (+38067) 502 2242. Web: <http://vadex.com.ua>. E-mail: tovmash_d@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи
ДК №4285 від 27.03.2012 р.

Авторський примірник журналу надсилається на вказану
автором адресу за його кошти.